

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

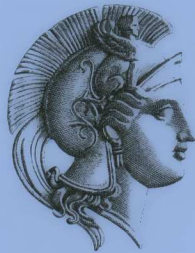
ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2003: ΤΟΜΟΣ 78^{ΟΣ}

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2003

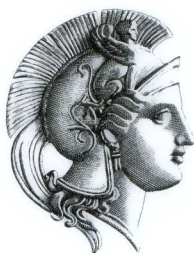
Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΚΑΛΚΕΑ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2003: ΤΟΜΟΣ 78^{0Σ}

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
2003

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ ΟΗ΄ - 2003 τόμου τῶν Πρακτικῶν

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ	2003	7
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ	2003	25
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ	2003	39
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ	2003	53
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12 ΙΟΥΝΙΟΥ	2003	61
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	2003	69
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	2003	91
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ	2003	111
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	2003	129
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	2003	131
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ	2003	135
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ		173

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2003

ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ
200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΤΑΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Ο Βικτώρ Ουγκώ γεννήθηκε στα 1802, στο Μπεζανσόν, “χωρίς σάρκα και φωνή”, όπως έγραψε ο ίδιος, τή χρονιά όπου ο ύπατος Ναπολέων Βοναπάρτης, αναβάλλοντας προσωρινά το σχέδιό του να κατακτήσει την Ευρώπη, υπόγραφε με τους Άγγλους εκείνη τή συμβιβαστική συνθήκη τής Αμιένης. Κι’ αυτό το βιολογικό παράδοξο —ν’ αναπτυχθεί από ένα φιλάσθενο παιδί ένας ρωμαλέος άντρας που έζησε όσο ελάχιστοι έντατικά— εΐτανε προανάκρουσμα για πλήθος άλλα παράδοξα κι’ αντιφατικά, που σημαδέψανε τὰ όγδόντα τρία του χρόνια.

Ο πατέρας του, ό στρατηγός Λεοπόλδος Ουγκώ, ένας θερμόαιμος Λωρραϊνός από λαϊκή καταγωγή και με πολλή φαντασία, άλλαζε κάθε τόσο έδρα έτσι, ό μικρός Βικτώρ από τὸ Μπεζανσόν βρισκότανε στην Έλβα, περνούσε απ’ τὸ Παρίσι, έμενε στην Ρώμη, καλοκαίρεινε στην Νεάπολη, ζούσε χρονιές στην Ίσπανία. Βλέποντας όμως πόση κακή επίδραση είχε στην ευαίσθητη υγεία του ποιητή ή νομαδική αυτή ζωή, ή κυρία Ουγκώ πήρε τὰ τρία παιδιά της και γύρισε στο Παρίσι, όπου εγκαταστάθηκε στο παλιό μοναστήρι τών Φεγιαντίν με τὸν άπέραντο κήπο του. Κόρη καθολικῶν απ’ τή Βανδέα, αναδρεμμένη από μία θεία της θαυμάστρια του Βολταίρου και του Ρουσσώ, είχε όση χρειάζότανε καλλιέργεια για να γίνει ή παιδαγωγός του γιου της. Του έδωσε ελεύθερη μὰ ουσιαστική μόρφωση. Ο Βικτώρ έμαθε τὰ λατινικά μ’ έναν καλόγερο, τὸν Τάκιτο μ’ έναν παυμένο καθηγητή. Και μεγαλώνοντας μέσ’ στὸν άπέραντο κήπο του μοναστηριοῦ, άρχιζε να ψιθυρίζει τούς πρώτους στίχους του σε λουλούδια και άστρα. Όταν,

λίγο άργότερα, ό πατέρας του θά τόν κλείσει στό κολλέγιο τών Εύγενών τής Μαδρίτης, θά καταπλήξει τούς καθηγητές του με τή λατινομάθειά του και τούς συμμαθητές του με τήν τραγωδία “Ιρταμένης” —σοφή άπομίμηση τοῦ Ρακινικού πάθους...

Όμως, ή ψυχική διάθεση τοῦ νεαροῦ δραματοουργοῦ, ὅπως περνά τώρα άπ’ τή μεθόριο τών παιδικών χρόνων του σε μιάν εφηβεία γεμάτη τάλαντα, εἶναι καταθλιπτική: Οἱ γονεῖς του, καθώς δέν εἶχανε ποτέ σχέσεις άρμονικές, κάνουν μία ζωή που στερεῖ τὰ παιδιά τους άπό τή ζεστασιά τοῦ σπιτιοῦ με τις τρυφερές χαρές της. Ο νεαρός ποιητής άλλοτε μοιράζεται τή ζωή του κοντά στη μητέρα, με τ’ αδελφία του, άλλοτε μένει κλεισμένος στις ψυχρές πανσιόν με συντροφιά του τή μούσα. Σε μία τέτοια ἔρημη στιγμή, πλημμυρισμένος άπό εφηβική άυτοπεποίθηση, θά γράψει στό σημειωματάριό του ένα καλοκαιρινό βράδυ: “Θέλω νά γίνω Σατωβριάνδος ή τίποτε!” Η λογοτεχνική του εξέλιξη, που τόν ἔφερε ως τή σοφίτα τής οδού Ντραγκόν για νά ρίχνει άπό εκεί τις φιλολογικές βόμβες του στό Παρίσι, εἶχε μιάν εὐτυχημένη τροχιά, μα ή ζωή του εἶναι άκόμη γεμάτη θλιβερές άβεβαιότητες: Οἱ σχέσεις τών γονιῶν του διακόπτονται ὀριστικά. Σιγά-σιγά πατέρας και γιός άποξενώνονται. Στά 1821 ό ποιητής χάνει και τή μητέρα του, που τή λάτρευε. Εἶναι ἔρωτευμένος με μία θαυμάστριά του, τήν ωραία Άδέλα Φουσε, που ἔχει άποφασίσει νά τήν παντευτεῖ. Άφήνοντας, τότε, κάθε δισταγμό, άφου άπό τή μητέρα του εἶχε μάθει “ὅτι πρέπει κανείς νά κυριαρχεῖ πάνω στα γεγονότα”, προφασίζεται πως θά επισκεφτεῖ τὸ φίλο του, δούκα τοῦ Ροάν, και κάνει ένα ταξίδι ως τὸ Ντρέ, ὅπου βρίσκει τήν εὐκαιρία νά συναντηθεῖ με τὸν μέλλοντα πεθερό του, Φουσε. Ο ἔνδοξος πιά ἔφηβος επικαλεῖται τις ποιητικές δάφνες του, ένα πιθανὸ εἰσόδημα άπό τήν Αὐλή, τὰ μισοτελειωμένα του μυθιστορήματα που θά τοῦ φέρουνε κέρδη. Οἱ Φουσε πείθονται και τὸν δέχονται άρραβωνιαστικό τής κόρης τους. Έρχεται ή επιχορήγηση άπό τήν Αὐλή για χίλια διακόσια φράγκα τὸ χρόνο. Εἶναι λίγα, μα ό ποιητής ὑπόσχεται νά τὰ συμπληρώσει με τήν ἔργασία του. Και ρίχνεται με πίστη στη δουλειά. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1822 κάνει τήν Άδέλα Φουσε γυναίκα του, γεμίζοντάς την άπό τὸ συκρατημένο πάθος τοῦ νέου ανδρώπου, που για πρώτη φορά γνωρίζει τὸ σαρκικό ἔρωτα. Μα νά, σε κάθε στιγμή παραμονεύει τὸ άπρόοπτο, για νά πληγώσει τή μεγαλοφύια και μαζί νά τήν ἔμπνευσει: Τὸ βράδυ τοῦ γάμου του, καθώς ό αδελφός του Εὐγένιος ἔφευγε άπ’ τὸ γιορταστικό τραπέζι τής χαρᾶς τρελαίνεται και τὸν κλείνουν σε ψυχιατερεῖο. Ὑστερα άπό χρόνια, με τὸ θάνατό του, άποκα-

λύπτεται τὸ μυστικὸ πὸ τὸν θανάτωσε: Ὁ ἔρωτάς του γιὰ κείνη, πὸ εἶχε γίνει γυναίκα τοῦ ἀδερφοῦ του...

Γύρω ἀπ' τὸ νεαρὸ ζευγάρι συγκεντρώνεται ὅ,τι πιὸ δυναμικὸ καὶ λαμπερὸ ὑπῆρχε ἀπὸ τὴ νέα φιλολογικὴ γενεά, πὸ ἀπειλώντας μέσ' στὴν εἰκονοκλαστικὴ ὁρμὴ τῆς τοῦ παλιούθ θεοῦ, δὲν ὑποπευότανε ἀκόμη πὸς ἔκανε στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Γαλλίας μιὰν ἐπανάσταση ἴσης σημασίας μὲ τὰ γεγονότα τῆς 9ης Θερμιδώρ.

Μέσα στὴ θορυβώδη συντροφιά μὲ τὰ ψηλὰ καπέλλα, τὰ μακρὰ μαλλιά, τὶς κυματιστὲς γραβάτες καὶ τὰ φανταχτερὰ γιλέκα, πὸ εἶναι εἴκοσι ἔως τριάντα χρονῶν ὅταν χάνεται τὸ ὄνειρο τοῦ Ναπολέοντα γιὰ μιὰν ἀναβίωση τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρλομάγνου καὶ οἱ Βουρβόνοι παλινρθώνονται, κυριαρχεῖ, ἐνδουσιώδης κι ἐπιβλητικὸς, ὁ Βικτώρ Οὐγκώ. Ἀνάμεσα στὶς καινούργιες φιλολογικὲς διασημότητες, πὸ δ' ἀποτελέσουν τὴ δεῦτερη ναπολεόντεια γενεά —τὴ μεγάλη γενεά τοῦ ρωμαντισμοῦ— ὁ Λαμαρτίνος, ὁ Βινύ, ὁ Ντεσάμ, ὁ Γκιουρώ, ὁ Δουμάς εἶναι ἰδιαίτερα εὐχάριστοι στὴν κυρία Οὐγκώ, πὸ τοῦς δεξιώνεται μὲ πολλὴ χάρη. Συχνά, καθὼς συζητοῦν, ὁ Οὐγκώ κάνει πρόχειρα τὰ σκίτσα ἢ τὶς γελοιογραφίες τοῦς μὲ τὸ κατακάδι τοῦ καφέ. Τὰ δεῖπνα αὐτῆς τῆς συντροφιάς εἶναι θορυβώδη καὶ διονυσιακά. Κάνουν ἀποστροφὲς πομπώδεις μὲ χειρονομίες μελοδραματικές. Κι' ὅλοι ἔχουν ἀδυναμία στὶς ἠχηρὲς λέξεις: “Le mot c'est Dieu”. Οἱ ἐννοίεθ τοῦς εἶναι χαώδεις: “Ἀσπασμὸς τῶν ἀγγέλων πρὸς τὰ ἄστρα”. Ἀπὸ ἓνα διάλογο μεταξὺ Λαμαρτίνου καὶ Μυσσέ θὰ βγεῖ ὁ ὄρισμὸς τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς, τοῦ “Enfant du siècle”, πὸ συμβολίζει τὸ νέο ἄνθρωπο μὲ ἄρρωστη ψυχὴ καὶ κορμί —ὁ “Malade du mal du siècle”, πὸ θὰ τὸν ὑμνήσουν ἄπειρες ρωμαντικὲς πένες καὶ θὰ μιμηθοῦν τὸ μοιραῖο πεπρωμένο του ἄνθρωποι ἀπὸ δύο γενεές. Ὅλοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πολιτικὴ, ἂν καὶ ἔχουν τὶς πιὸ διαφορετικὲς πολιτικὲς ἰδέες: Μοναρχικοί, δημοκράτες, ἐλευθερόφρονες, ἀντικληρικοί, ἀναρχικοί, ριζοσπάστες, καθολικοί. Ἀλλὰ τοῦς συνδέει μιὰ κοινὴ πίστη —πὸς τὸ αἴσθημα εἶναι μήτρα ζωῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας— πὸ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ τὴν ἐπιβάλουν, ἀνατρέχοντας στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρελθόν. Τὸ μεγάλο κοινὸ, ὅπως εἶναι κατάκοπο ἀπὸ τὶς ἐφιαλτικὲς δεκαετίες κι ἀποζητᾷ μιὰν εἰρηνικώτερη συγκίνηση, δὲν ἀργεῖ νὰ τοῦς κάνει ἱνδαλμά του. Ἀρχίζει νὰ δείχνει ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ ζωὴ τοῦς. Παρακολουθεῖ μὲ πάθος τὰ ἔργα τοῦς. Παίρνει μέρος στὶς διαμάχες τοῦς. Ὁ Βικτώρ Οὐγκώ γράφει μέσα σ' ἓνα δημιουργικὸ τυρετὸ ὠδές, σχεδιάζει μυθιστορήματα, ἀρχίζει ἔργα θεατρικά.

Από τὰ 1822, ὅπου δημοσιεύτηκαν οἱ “Ὠδὲς καὶ ποιήματα διάφορα”, ἔχει τὴ φήμη ἑνὸς πληθωρικοῦ δεξιότεχνη τοῦ στίχου. Στὰ 1825 προκαλεῖ μεγάλο θόρυβο γύρω ἀπ’ τὰ μυθιστορήματά του “Han d’Islande” καὶ “Bug Jargal”, πού, μαζί μὲ τὴν πολυμάθειά του, προδίνουν καὶ μιὰν ἀσύδοτη φαντασία, γόνιμη σὲ τρομακτικὲς σκηνές. Στὰ 1826 ὁ ποιητὴς συγκεντρώνει στὴ συλλογὴ του “Ὠδὲς καὶ μπαλλάντες” τὶς παλιὲς ὠδὲς του μαζί μὲ νεώτερες καὶ μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ μπαλλάντες, πού θὰ τὸν ἐπιβάλλουν σὰν μιὰ ἀδιαφιλονίκητη πιά ποιητικὴ προσωπικότητα. Ὁ Λουδοβίκος ΙΗ΄, πού τοῦ ἄρεσε πότε-πότε νὰ κάνει τὸ μαϊκήνα ὅταν οἱ καλλιτέχνες εἶτανε καθολικοὶ καὶ μοναρχικοὶ, προμηθεύεται ἀπὸ τοὺς πρώτους ἕνα ἀντίτυπο. Μένει κατάπληκτος γιὰ τὸ πλούσιο τάλαντο τοῦ εὐνοουμένου του, πού στὶς ἐμπνεύσεις του ἀπ’ τὴ θρησκεία καὶ τὴν πολιτικὴ θυμίζει ἕναν Ρουσσώ. Τὸ κοινὸ κάνει ἀνάρπαστα μέσα σὲ τέσσερις μῆνες τὰ χίλια πεντακόσια τεύχη τῆς συλλογῆς, πού τοῦ ἀποφέρει κέρδος ἐπτακόσια πενήντα φράγκα.

Οἱ στίχοι του εὐγλωττοι, ἄρμονικοί, μὲ πλούσιες ἠχηρὲς ρίμες, μὲ εἰκόνες ἐντυπωσιακές, πού προδίνουν φαντασία καὶ δεξιότητες ἀσυνήθιστη —ὥστε, μετὰ ἕναν αἰῶνα, ἕνας τόσο διαφορετικῆς ἰδιοσυγκρασίας ποιητῆς, ὅπως ὁ Πῶλ Βαλερύ, νὰ τὸν ἀποκαλέσει “τὸ μεγαλύτερο μουσικὸ τῆς γαλλικῆς γλώσσας”— ξεχνῶνται ἀπὸ τὶς διαδοχικὲς ἐκδόσεις τῶν ὠδῶν του, προκαλώντας ἐνθουσιαστικὲς κρίσεις μὰ καὶ ἐμπαθῆ σχόλια.

Ὁ ποιητὴς εἶναι μόνο εἴκοσι πέντε χρονῶν. Ἡ ἐξέλιξή του προχωρεῖ μὲ ἄλματα. Τὰ “Ἀνατολίτικὰ” του, στὰ 1829, τὸν παρουσιάζουν λαμπρὰ ἀνανεωμένο, νὰ ἐμπνέεται —χωρὶς νὰ περιφρονεῖ καὶ τὴν πολιτικὴ ποίηση— ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἀπὸ τὶς μορφὲς τῆς Βίβλου κι’ ἀπὸ τὴ μαυριτανικὴ καὶ χριστιανικὴ Ἰσπανία, ἀπεικονίζοντας μὲ ρυθμικὴ δύναμη μιὰ τοιχογραφία ἀπὸ τοπία μὲ τὰ πιὸ ζεστὰ χρώματα. Ἴσως εἶναι ἡ συλλογὴ, ὅπου παρουσιάζονται ἀνάγλυφα τὰ μελλοντικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ποίησής του. Μὰ ἔρχεται πιά ἡ ἱστορικὴ βραδιά τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1830 μὲ τὴν πρώτη τοῦ “Ἐρνάνη” στὴ “Γαλλικὴ Κωμῳδία” —ἕνα Ἀούστερλιτς γιὰ τὶς δυνάμεις τοῦ κλασικισμοῦ— βραδιά, πού ὅσο κι’ ἂν μηχανογράφησε ἡ Ἀκαδημία στὴν αὐλὴ τοῦ Καρόλου τοῦ Ι΄, ὁ αὐταρχικὸς ἐκεῖνος μονάρχης ἔκρινε ἀνελεύθερο νὰ τὴ ματαιώσει, γιὰ νὰ κερδίσει ὁ Οὐγκώ στὸ πεδίο πιά τῆς μάχης τὴν ἀρχηγία τῶν ρωμαντικῶν.

Απὸ μέρες οἱ κλασικιστές, φανατίζοντας τοὺς ὁπαδούς τους μὲ τὰ σαλόνια καὶ τὶς συντηρητικὲς ἐφημερίδες, ἔδωσαν τὸ σύνθημα μιᾶς ὁμαδικῆς ἀποδοκιμασίας, πού θὰ ἐκδηλωνότανε στὴν πρώτη τοῦ “Ἐρνάνη”. Ἐτσι, ἡ παράσταση ἐκεί-

νη προορίστηκε εϋθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ πάρει τὴ σημασία μιᾶς φιλολογικῆς μάχης, πού θὰ ἔκρινε ὀριστικὰ τὰ δύο στρατόπεδα. Ὡστόσο, “Οἱ Συζητήσεις”, ἔπαλξη τοῦ κλασικισμοῦ, εἶχαν τὴν πρόβλεψη νὰ δηλώσουν, πὼς “ὅποια καὶ νᾶτανε ἡ σημασία τοῦ “Ἐρνάνη” γιὰ τὴ δημοκρατία τῶν Γραμμάτων, ἡ γαλλικὴ Μοναρχία δὲν πρέπει ν’ ἀνησυχῆσει”. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιτελεῖο τῶν ρωμαντικῶν, πού τὸ ἀποτελοῦσαν οἱ ἀδελφοὶ Ντεβεριά, ὁ Ζεράρ ντὲ Νερβάλ, ὁ Μπορέλ, ὁ Μυσσέ, ὁ Μπερλιόζ, ὁ Μπαλζάκ, ὁ Ντεκάμ, ὁ Σαρλέ, ὁ Βικτώ Παβί, μὲ πρωτοπαλλήκαρο ἀνάμεσά τους τὸ Θεόφιλο Γκωτιέ, ἐνέργησε στρατηγικώτατα. Ἐπιστράτεψε ὅλη ἐκεῖνη τὴν μποῆμ καὶ θερμοαίμη νεολαία ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τοῦ Παρισιοῦ καὶ τὶς σχολές του, πού ἔβλεπε στὸ νεαρὸ ἀρχηγὸ τοῦ ρωμαντισμοῦ μιὰ συμβολικὴ ἀναβίωση τοῦ Ναπολέοντα καὶ τῆς ἰταλικῆς στρατιᾶς του, γιὰ νὰ τῆς δώσει θέσεις στὰ ἐπάνω θεωρεῖα καὶ στὴ γαλαρία, προετοιμάζοντας, ἔτσι, μὲ τὸ σύνθημα “Hierro, θάνατος στὶς περσοῦκες!”, μιὰ δορυβώδη ἀντεπίθεση.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 25 Φεβρουαρίου, μὲ τοὺς πρώτους θεατὲς πού μπήκανε ἀπ’ τὶς τρεῖς ἡ ὥρα στὴ σάλα τῆς “Γαλλικῆς Κωμῳδίας” εἶτανε καὶ τὸ ἐπιτελεῖο τῆς “Νέας Γαλλίας” πλαισιωμένο ἀπὸ τοὺς ρωμαντικούς ἐπίστρατους. Ὁ θεότρελος Τεοφίλ Γκωτιέ, δεκαεννιά τότε χρονῶν, περιφέρεται μὲ τὸ κόκκινο γιλέκο του καὶ τὸ πλατύγυρο καπέλλο ἀλλὰ Ροῦμπενς, προκλητικὸς ἀνάμεσα στοὺς ρωμαντικούς καὶ μοιράζει τετράγωνα χαρτάκια μὲ γραμμὴν πάνω τους τὴ συμβολικὴ λέξη “Hierro”. Τὰ χειροκροτήματα τώρα ἀπὸ τὴν πτέρυγα τῶν ρωμαντικῶν χαλοῦνε τὸν κόσμον, γιατί προχωρεῖ στὴν πλατεία, κουνώντας σὰ λοφίον μιὰ κατάσγουρη τούφα μαλλιά, ὁ Ἀλέξανδρος Δουμάς. Χειροκροτοῦν μὲ φρενιτιδα, γιὰ νὰ τιμῆσουν τὴν κυρία Ἀδέλα Οὐγκώ πού μπαίνει συγκινημένη. Ἐέρει πὼς εἶναι ἡ πραγματικὴ ἡρωίδα τῆς ἀποψινῆς βραδιᾶς — ἡ Ντόνα Σόλ. Μὰ ὁ Ἐρνάνης τῆς εἶναι κρυμμένος πίσω ἀπ’ τὶς κούντες καὶ πεθαίνει ἀπὸ ἀγωνία...

Ἐπὶ τέλους, ἀκούονται τὰ τρία χτυπήματα. Ἡ σκηνὴ φωτίζει μιὰ μισοφώτιστη κρεβατοκάμαρα. Ἔχουν πιά περάσει κάπου δέκα λεπτὰ ἀπὸ τὴν πρώτη πράξη, ὅταν, σὲ μιὰ στιγμή, ὁ Ζεράρ ντὲ Νερβάλ, βλέποντας κάποιον ἀπὸ τὸ θεωρεῖο νὰ χαμογελᾷ σαρκαστικά, γυρνᾷ καὶ ρωτᾷ ποιὸς εἶναι.

— Ὁ Σκρίμπ, τοῦ ἀπαντοῦν.

— Τὸν παλιάνθρωπο, θὰ τὸν κατεβάσω!

“Ὅταν ἐπιτέλους κλείνει ἡ αὐλαία, τὰ χειροκροτήματα ἐξακολουθοῦν κάπου μισὴ ὥρα. Ὁ κόσμος ἐπιμένει, ζητᾷ νὰ παρουσιαστῇ ὁ Οὐγκώ στὴ σκηνή. Μὰ ὁ ποιητὴς ἀπὸ πολλὴν ὥρα εἶχε φύγει σπίτι του, περιμένοντας ἐκεῖ μ’ ἀγωνία νὰ τοῦ ἀναγγεῖλουν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης. Καί, τότε, τὸ ἐπιτελεῖο τῆς ἐνδοξῆς

πιὰ “Νέας Γαλλίας” ξεκινᾶ μὲ γοργὸ βῆμα γιὰ τὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Notre Dame des Champs, ν’ ἀναγγεῖλει στὸν ἀρχηγὸ τῆ μεγάλης νίκης.

Τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τοῦ 1830 εἶχανε ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὴ νοστροπία τοῦ ποιητῆ. Ὁ Οὐγκὼ ἀρχίζει νὰ χάνει ἀπότομα τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς θρησκευτικὲς καὶ πολιτικὲς πεποιθήσεις του. Ἀκολουθώντας τὸ προοδευτικὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του, μαζὺ μὲ τὴν τέχνη του — ποὺ ἀνακαλύπτει νέους τρόπους γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ— γίνεται ὁπαδὸς τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν, αὐτὸς ὁ καθολικὸς καὶ μοναρχικὸς, ποὺ ὡς πρὶν ἀπὸ λίγο πίστευε μὲ φανατισμὸ πὼς ἡ μούσα θᾶπρεπε νὰ φορᾶ ράσο ἢ στέμμα! Ἡ μούσα, ὡστόσο, τῶν ρωμαντικῶν κυριεύει ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο ὅλα τὰ ὄχρα τοῦ κλασικισμοῦ. Τὸν Ἀπρίλιο ἡ Ἀκαδημία ὑποδέχεται τὸ Λαμαρτίνο. Ἡ ἀτμόσφαιρα τῶν σαλονιῶν καὶ τῶν ἐφημερίδων τὴν εὖνοεῖ. Περιοδικὰ μαχητικὰ σὰν τῆ “Σφαῖρα”, ὅπου συνεργάζεται ὁ Σαίντ-Μπέβ, ἢ τὴν “Ἐπιθεώρηση τῶν δύο κόσμων” καὶ τὴν “Ἐπιθεώρηση τοῦ Παρισιοῦ”, ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Γαλλίας, προσφέρουν στήλες στοὺς νέους μύστες. Ὁ Οὐγκὼ, ὅσο καὶ νὰ ἐρωτοτροπεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ, δὲν παραμελεῖ τὴ μούσα του. Στὰ 1831, τὰ “Φθινοπωρινὰ φύλλα” ἀποκαλύπτουν ἕνα νέο κοίτασμα τοῦ ψυχικοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ τοῦ πρωτέα, ποὺ ἀφοῦ περιπλανήθηκε ἀπεικονίζοντας ἑλληνικά, ἰσπανικά καὶ βιβλικὰ τοπία μὲ ὠδὲς ἐξαλλες ὅσο καὶ παθητικὲς, ξαναγυρίζει στὸ γλυκὸ σπιτικό του καὶ ὄνειροπολεῖ τώρα μὲ στίχους κλασικόμορφους, λεπταίσθητους, ἀνθρώπινους.

Τώρα στὸ καινούργιο σπίτι του, στὴ συνοικία τῶν Ἡλυσίων, γράφει τὴν “Παναγία τῶν Παρισίων”, ποὺ τὴ σχεδιάζει ἀπὸ καιρὸ καὶ θὰ τὴν τελειώσει μέσα σ’ ἕξι μῆνες, χωρὶς νὰ βγεῖ ἀπ’ τὸ σπίτι του, παρὰ μόνο γιὰ νὰ παρακολουθήσει μίαν μέρα κάποια πολύκροτη πολιτικὴ δίκη. Τὸ ἔργο, ἀριστούργημα πεζογραφίας καὶ ἀτμόσφαιρας ἱστορικῆς, “μιὰ νεώτερη Ἰλιάδα”, ὅπως τὸ χαρακτήρισε, ἐνθουσιώδης πάντα, ὁ Γκωτιέ, γύρω ἀπὸ τὸ σύμβολο τῆς παρισινῆς μητροπόλεως, κυρίαρχο μέσα στὴ μυθιστορηματικὴ τοιχογραφία, παρουσιάζει τύπους τοῦ XV αἰῶνα, ὅπως ὁ Κουασιμόδος, ἡ Ἐσμεράλδα, ὁ Φλόρος, ὁ Λουδοβίκος ΙΑ’, ποὺ γοήτεψαν τὴ φαντασία καὶ θὰ τὴ γοητεύουν στοὺς αἰῶνες. “Ἀριστούργημα ἱστορικῆς ἀπεικονίσεως”, ὅπως τὸ χαρακτηρίζει, ὕστερα ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια, ὁ μεγάλος λογοτεχνικὸς κριτικὸς τῆς Γαλλίας, Ἀλμπέρ Τιμπωντέ, βρίσκοντας δημιουργικὴ πάνω στὸν ποιητὴ τὴν ἐπίδραση τοῦ Οὐώλτερ Σκῶττ, ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη μεσουρανοῦσε μὲ τὶς μυθιστορηματικὲς ἐποποιίες του. Τὴν εὐτυχία του ἔρχεται νὰ τὴν ὀλοκληρώσει τὸν Ἰούλιο ἕνα τέταρτο παιδί, ἡ Ἀδέλα, ποὺ θὰ τὴ βαφτίσει ὁ

Σαιντ-Μπέβ, βρίσκοντας, έτσι, την ευκαιρία να ρίξει από κοντά τη μοιραία σκιά του μέσα στο φωτεινό σπίτι του ποιητή —σκιά ενός κακόμορφου, με ιδιοφυΐα.

Τὴν τεράστια ἐπιτυχία τῆς “Παναγίας τῶν Παρισίων”, πού τὸ γαλλικὸ κοινὸ τὴν ὑποδέχτηκε μὲ φρενιτιδὰ ἐνθουσιασμοῦ, ὁ ποιητὴς δὲν τὴ χαίρεται. Μέσα στὸ σπίτι του τώρα τῶν Ἡλυσίων, περνᾷ ὥρες ἐρεθικῆς μοναξιάς, πού τις ἐκμυστηρεύεται στὰ “Φθινοπωρινὰ φύλλα”, ἐκφράζοντας, μὲ μουσικώτατους στίχους, τὴ δυσπιστία του γιὰ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου —γιὰ τὴ ματαιότητα τῶν ὀνείρων καὶ τῶν σχεδίων μας, πού τόσο γρήγορα φυλλορροοῦν στὴ ζωὴ. Πολλοὶ λίγοι ξέρουν τὸ ψυχικὸ δράμα του —τὸ δράμα τοῦ συζύγου, πού βλέπει ἕναν “ἀδελφὸ”, ὅπως ἀποκαλοῦσε ὡς τότε τὸ Σαιντ-Μπέβ, νὰ διαλέγει τὴν καρδιά τῆς γυναίκας του γιὰ νὰ τὸν πληγώσει.

Ὡστόσο, φροντίδες καὶ πίκρες δὲν τὸν ἐμποδίζουν ν’ ἀποζητᾷ τὴν ἄνεση καὶ τὴν πολυτέλεια. Μετακομίζει σ’ ἕνα διαμέρισμα, στὴν ἱστορικὴ πλατεία Ρουαγιάλ μὲ τὸ γραφικώτατο περιστύλιο, ὅπου πρὶν ἀπὸ δύομιση αἰῶνες εἶχε πρωτοεγκατασταθεῖ ἐκεῖ ὁ Ἑρρίκος Δ΄ καὶ ἡ ἀριστοκρατία του. Εἶναι τὸ σπίτι —τὸ σημερινὸ μουσεῖο Οὐγκὸ στὴ μετονομασμένη πλατεία τῶν Βοσγίων— πού ἔγινε θρυλικὸ ἀπ’ τις ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς γιὰ τις συγκεντρώσεις τῶν ρομαντικῶν μέσα στὸ κόκκινο σαλονάκι του, ὅπου συχνὰ ὁ ποιητὴς, ἀνάμεσα στὶς συζητήσεις τους, δὲν ἀφήνει τὴν ἀγαπητὴ του συνήθεια νὰ τοὺς γελοιογραφεῖ καὶ νὰ τοὺς σκισάρει. Ἐκεῖ ὁ Οὐγκὸ θὰ γράψει μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα του καὶ θὰ περάσει πολλὰς συγκλονιστικὰς φάσεις τῆς ζωῆς του, τριγυρισμένος ἀπ’ τὸ θαυμασμὸ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ καὶ τῶν φίλων του.

Μὰ τώρα στὴ ζωὴ του —ζωὴ ἐνὸς θριαμβευτῆ— παρουσιάζεται ἡ γυναίκα, πού γιὰ πενήντα χρόνια —ὡς τὴν τελευταία τῆς πνοῆς— θὰ σταθεῖ ἀκούραστη ἰέρεια στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἔργου του, θερμαίνοντας τὴν πολυτάραχη ζωὴ αὐτοῦ τοῦ πληγωμένου γόη μὲ μιὰν αὐτοδυσία, πού ἄγγισε τὰ ὅρια τοῦ θρύλου. Εἶναι ἡ ὡραία Ἰουλιέτα Ντροέ, ἡθοποιὸς κάποτε, πού στὴν πινακοθήκη τῶν ἰδανικῶν ἑραστῶν τοῦ παιδισμένου αὐτοῦ αἰῶνα τὸ πορτραῖτο τῆς βρίσκεται ἀνάμεσα στῆς Κοζίμας Βάγνερ καὶ στῆς Ἐλισάβετ Μπράουνιγκ. Ὁ ποιητὴς, ἐνῶ ἀπολαμβάνει τις πρῶτες συγκλονιστικὰς φάσεις τοῦ ἔρωτά του ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ σχόλια τῆς παρισινῆς κοινωνίας καὶ τις παρατηρήσεις τῶν κριτικῶν, πού στὰ “Τραγοῦδια τοῦ δειλινοῦ” μὲ τὴν ἀπαισιόδοξη ρέμβη τους βλέπουν τὴν ἔμπνευσή του ἐξαντλημένη καὶ προφητεύουν τὴν παρακμὴ του, ἀνεβάζει στὸ θέατρο τὴ “Λουκρητία Βοργία”, τὴ “Μαρία Τυδώρ” καὶ τὸν “Ἀγγελο, τύρανο τῆς Πάδουας”, φιλοδοξώντας νὰ συναγωνιστεῖ μὲ λογοτεχνικώτερα μέσα τὸ με-

λόδραμα, τὸ παρισινό, ὅμως, κοινὸ δὲν τὸν ἐνθαρρύνει. Ἀκολουθεῖ ἡ πρώτη τοῦ “Ρουί Μπλάς”, πού τὸν φέρνει κυρίαρχο πάλι ἀνάμεσα στοὺς δραματοουργοὺς τοῦ ρωμαντικοῦ θεάτρου, θυμίζοντας τὴ μεγάλη νίκη τοῦ “Ἐρνάνη”. Ὁ ποιητής, ὅσο προχωρεῖ πρὸς τὴν ὄριμη ἡλικία ἀπολαμβάνοντας μ’ ἀκόρεστες αἰσθήσεις ὅ,τι πιὸ γευστικὸ ἔχει ἡ ζωὴ, τόσο ἀρχίζει νὰ τὰ βλέπει ὅλα, καθημερινὰ κι’ ἐγκόσμια, ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο μιᾶς φιλοσοφημένης πικρίας, ψιθυρίζοντας στὸ ποίημά του “Ναπολέον ΙΙ’’: “Τὸ μέλλον δὲν εἶναι κανενός! Μεγαλειότατε, τὸ μέλλον ἀνήκει στὸ Θεό (...). Ὅλα τὰ πράγματα τῆς γῆς, δόξα, πολεμικὴ τύχη, στραφτερὰ βασιλικὰ στέμματα, νίκες μὲ ταραγμένα φτερά, πραγματοποιημένες φιλοδοξίες, κάθονται πάνω μας ὅπως τὸ πουλὶ πάνω στὴ στέγη μας”. Αὐταρέσκεια ἐνὸς ἐπιτυχημένου, πού, ὅπως ὅλοι οἱ ρωμαντικοί, ναρκισσεύεται καλόπιστα, ἢ χαρακτηριστικὴ ἀντίφαση τῆς ρωμαντικῆς ψυχῆς, πού, ἐνῶ δίνεται παράφορη στὴ στιγμὴ, βλέπει, ὡστόσο, τὸ ἄσκοπο τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας καὶ ξεχύνεται σὲ ἱερεμιάδες; Ἴσως καὶ τὰ δύο. Μὲ τοὺς ρωμαντικούς, πού εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ τοὺς κυκλοθυμικοί, πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς προσεκτικὸς. Ἀλλὰ ἡ ὀλύμπια αὐτὴ ματιά, πού μετουσιώνει καλλιτεχνικὰ τὸ θέαμα τῆς ἐξωτερικῆς ζωῆς ἀπὸ τὸ παρατηρητήριο τοῦ ποιητῆ ἐκεῖ στὴ μεθόριον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόσμου, θὰ ἐνσαρκωθεῖ σ’ ἓναν τύπο: Στὸν τύπο τοῦ ὀλύμπιου μὲ τὴ διπλὴ προσωπικότητα— τοῦ ἐνδοσιασμένου ἀνθρώπου, ὅταν ἀπολαμβάνει τὶς χαρὲς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μελαγχολικοῦ καὶ σκεπτικιστῆ, ὅταν ἀκούει τὴ φωνὴ τῆς ματαιότητος ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμου. Οἱ “Ἐσωτερικὲς φωνές” καὶ οἱ “Ἀκτίνες καὶ Ἴσκιοι”, πού δημοσιεύονται στὰ 1837, δείχνουν τὴ σταθερὴ στροφὴ τοῦ Οὐγκώ σὲ ἐσωτερικότερους χώρους: “Ἄν τὸ βιβλίό πού θὰ διαβάσετε —γράφει προλογίζοντας τὶς “Ἐσωτερικὲς φωνές”— ἔχει κάτι, αὐτὸ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ἡχώ, ἀξεδιάλυτη ἀκόμη κι’ ἀδύνατη, ἀλλὰ γνήσια, ὅπως πιστεύει ὁ ποιητής, αὐτοῦ τοῦ τραγουδιοῦ, πού ἀντηχεῖ μέσα μας καὶ τὸ ἀκοῦμε ἀπ’ ἔξω”.

Εἴμαστε στὰ 1840. Οἱ κριτικοί, πού προφήτευαν τὴν ποιητικὴ του κατὰ-πτωσῆ, σωπαίνουν. Οἱ ἀντίπαλοί του χαμηλώνουν τὴ φωνή. Ὁ Βικτώρ Οὐγκώ εἶναι ἡ κυρίαρχη μορφή τῶν γαλλικῶν Γραμμάτων. Πολλοὶ μιλοῦν γιὰ ἓνα “σπάνιο πνεῦμα”. Καὶ ἡ Ἀκαδημία πού ταραζότανε καὶ στ’ ὄνομά του ἀκόμη, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1841 τὸν ἐκλέγει μέλος τῆς μὲ πλειοψηφία δύο ψήφων, ἀφοῦ ἐπὶ τέσσερα χρόνια ἀπόρριπτε ὅλες του τὶς ὑποψηφιότητες. Ἡ ὑποδοχὴ, πού γίνεται στὸ νέο ἀκαδημαϊκὸ, εἶναι ἀντάξια τῆς φήμης του. Ὁ ποιητής, ἀνεβαίνοντας στὸ ἀκαδημαϊκὸ βῆμα μόλις τριάντα ἐννιά χρονῶν, ἀτενίζει τὸ ἀκροατήριό του

μεγαλοπρεπής και μιλά σαν υποψήφιος βουλευτής που βγάζει προεκλογικό λόγο: “Θαυμάζω την πατρίδα μου κι’ αγαπώ την εποχή μου, βεβαιώνει, πιστεύω στην ανθρωπότητα κι’ αγαπώ τον αιώνα μου (...). Να εκπολιτίσει τους ανθρώπους με τη γαλήνια ακτινοβολία της σκέψης επάνω στις κεφαλές τους, ιδού, κύριοι, ή αποστολή, το χρέος και ή δόξα του ποιητή”. Και δὲν διστάζει νὰ εὐχηθεῖ γιὰ τὴ Γαλλία τὰ προστατευτικὰ σύνορα τοῦ Ρήνου, πού τᾶχε γνωρίσει σ’ ἓνα τελευταῖο ταξίδι του, ἀπ’ ὅπου δημοσιεύει, στὰ 1842, ἓνα βιβλίο μὲ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις —τό “Ρήνο”.

Ἀλλὰ τὰ γεγονότα ἀρχίζουν τώρα νὰ ἠλεκτρίζουν τὴν πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Γαλλίας...

Ἀπὸ τώρα κι’ ἐξῆς ὁ Οὐγκώ, ὅσο ἀνεβαίνει πρὸς τὴν ὠριμότητα, δ’ ἀγωνίζεται ἀνάμεσα στὴ ρέμβη, πού εἶναι πηγὴ γιὰ τὶς ἐμπνεύσεις του, καὶ στὴν πολιτικὴ, πού ἀπὸ νέος τὴν πίστευε γιὰ χρέος του: Ἀρχίζει νὰ γράφει τοὺς “Ἀθλίους” μὲ τὸν ἀρχικὸ τίτλο “Γιάννης Ἀγιάννης”. Ἔχει στὴν ἐμπνευσή του τόση ὁρμή, ὥστε ἐπὶ δύο μῆνες μεταθέτει τὴν ὥρα τοῦ βραδινοῦ φαγητοῦ, γιὰ νὰ κερδίσει χρόνο στὴ δουλειὰ τῆς μέρας. Ὡστόσο, αὐτὴ τὴν περίοδο, ἴσως ἀπὸ μιὰν ἀντίδραση γιὰ τὶς πίκρες πού εἶχε δοκιμάσει, ζεῖ μὲ διάφορες φάσεις τῆ δευτερῆ του νεότητα, μπαινοβγαίνοντας στὴν αὐλὴ τοῦ Λουδοβίκου Φίλιππου καὶ κυριαρχώντας μὲ τὸ στραφτερό πνεῦμα του στὰ φιλολογικὰ σαλόνια, ὑποκόμης πιά Βικτώρ Οὐγκώ καὶ ἐλέφ τῆς δούκισσας τῆς Ὁρλεάνης —ὅπως λένε οἱ κακὲς γλῶσσες— πατρίκιος τῆς Γαλλίας, διάσημος γιὰ τὰ ἐρωτικὰ του σκάνδαλα. Ἐνα, μάλιστα, ἀπὸ τὰ σκάνδαλα αὐτά, ἡ “ἐπ’ αὐτοφώρω” σύλληψή του σ’ ἓνα δωμάτιο λαϊκοῦ ξενοδοχείου, ὅπου τὸν βρήκανε μὲ τὴ ξανθὴ γόησσα, τὴ γυναίκα τοῦ ζωγράφου Μπιάρ, τὴν περίφημη Λεωνίνα, κόντεψε νὰ τοῦ στοιχίσει κάμποσες μέρες φυλακῆ, τὴν ἀπόφυγε ὅμως προβάλλοντας τὴ βουλευτικὴ του ἀσυλία! Καὶ χρειάστηκε νὰ κινητοποιηθεῖ ἡ αὐλὴ, γιὰ νὰ περισώσει τὴν ὑπόληψή του, σταματώντας τὶς ἐφημερίδες, πού δίνανε στὸ γεγονός διαστάσεις σκανδάλου. Μὰ πάλι ἓνα θλιβερὸ περιστατικὸ τὸν παίρνει ἀπὸ τὴν κοσμικὴ ζωὴ γιὰ νὰ τὸν ρίξει στὴ μοναξιά μὲ τὶς ἐρεβικὲς στιγμὲς τῆς: Πεθαίνοντας ἀπὸ φθίση σὲ ἡλικία εἴκοσι χρονῶν ἡ κόρη τῆς Ίουλιέτας Ντρουέ, πού τὴν ἀγαποῦσε σαν παιδί του, τοῦ ξανανοίγει τὴν πληγὴ ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς δικῆς του κόρης, τῆς Λεοπολδιάνας του, πού εἶχε πνιγεῖ μὲ τὸν ἄντρα τῆς καὶ δύο συγγενεῖς πλέοντας μὲ βάρκα στὴν ὄχθη τοῦ Σηκουάνα.

Οἱ διαδοχικοί, τόσο ἀπότομοι, θάνατοι ἀρχίζουν νὰ ταράζουν τὸ μυστικιστικὸ αὐτὸ πνεῦμα, πού, σαν γνήσια ρομαντικὸ, εἶχε πάντα μιὰ κλίση στὴ μεταφυ-

σική. Βρίσκεται στο κορύφωμα του θριάμβου του. Είναι σαράντα πέντε χρονών ο μεγάλος ποιητής. Κυριαρχεί σ' όλες τις πνευματικές εκδηλώσεις του ρομαντικού του αιώνα, αφού εκθρόνισε τον ήγεμόνα του προηγούμενου, έναν Βολταίρο. Τ' όνομά του γοητεύει σά σύμβολο. Όσο και νά τον κατέχει ή ματαιοδοξία του αυτόδημιούργητου, πού απολαμβάνει τὸ θριαμβευτικό του φτάσιμο σπαταλώντας πολλές φορές τήν ἐνεργητικότητά του σ' ἐπιδείξεις πομπώδεις καί, κάποτε, μελοδραματικές, ξέρει, ωστόσο, ν' ἀγρυπνᾷ γιά τή διατήρηση τῆς λογοτεχνικῆς ἡγεμονίας του, δημιουργώντας —μέ τὸ ἀκαταμάχητο θῆλγητρο, πού ἔχουν πάντα οἱ ἡγετικές φυσιογνωμίες— ὁπαδούς γιά νά συντηροῦνε τή δημοτικότητά του. Καί εἶναι ἐφευρετικώτατος σέ τεχνάσματα, γιά νά καλλιεργεῖ αὐτή τή δημοτικότητα: Πολύ συχνά φροντίζει νά μαθαίνει τὸ κοινὸ τῆ μέρα πού θά πάει στή “Γαλλικὴ Κωμωδία” κι' ὅταν τελειώνει ἡ παράσταση, κάνει ὅ,τι μπορεῖ νά βγεῖ ἀπὸ τοὺς τελευταίους, γιά ν' ἀπολαύσει στήν ἔξοδο τίς ἐπευφημίες τῶν θαυμαστῶν του, πού τὸν περιμένουν σχηματίζοντας οὐρά.

Ἡ μεγάλη γενεά τοῦ ρομαντισμοῦ εἶναι πιά ἡ “κρατοῦσα φιλολογικὴ τάξη”. Ἐνα κατεστημένο. Κι' ὅλοι —ἐκτὸς ἀπ' τὸ Βινύ, πού μένει ἀριστοκρατικὰ ἀπομονωμένος— παίρνουν, κατὰ κάποιον τρόπο, μέρος στήν πολιτικὴ ζωὴ τῆς πατρίδας τους μπαίνοντας στίς δημοκρατικὲς παρατάξεις. Μποροῦμε ν' ἀποκαλέσουμε αὐτὴν τὴν ἐποχὴ: “Ἀνοιχτὸ τοῦ ρομαντισμοῦ”.

Εἶναι μία ἀνοιχτὴ ὁμως, πού κάποιες μέρες τοῦ 1848 θ' ἀποκαλύψει πὼς ἔκρυβε πολλὴ πυρίτιδα μέσα της...

Παρασυρμένος κάποια στιγμή ἀπὸ τοὺς φίλους του, κάνει τὸ λάθος νά βάλει ὑποψηφιότητα γιά τὴν προεδρία τῆς Δημοκρατίας. Μὰ ἐδῶ ὁ Λαμαρτίνος τὸν περνᾷ στίς ψήφους, χωρὶς νά ἐκλεγεῖ κανένας ἀπ' τοὺς δύο, γιατί —λιγότερο ρομαντικὸς καὶ περισσότερο πανοῦργος— ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης, καταφέρνει νά παρασύρει τοὺς γάλλους, χάρη στὸ ἐνδοξὸ του ὄνομα.

Γρήγορα ὁμως ὁ Οὐγκώ, σὰν ἀγνὸς δημοκράτης βουλευτῆς ἀπὸ τὸ 1849, βλέπει νά κινεῖται πιά στὸ προσκήνιο τῆς πατρίδας του ὁ ἄνθρωπος, πού ἐπὶ εἴκοσι χρόνια θά ἐνσαρκώνει, γι' αὐτόν, τὸν πολιτικὸ τυχοδιωκτισμὸ πίσω ἀπὸ τὴ μάσκα μιᾶς ἀπατηλῆς δημοκρατικότητας με ἐνδοξὴ καταγωγή: ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης, πρόεδρος τῆς δεύτερης Δημοκρατίας καὶ μοιραῖος, ὕστερα, αὐτοκράτορας Ναπολέον Γ', πού θά ὀδηγήσει τοὺς Γάλλους στήν καταστροφὴ τοῦ Σεντάν. Ὡστόσο, αὐτὸ τὸ μῖσος γιά τὸ Λουδοβίκο Βοναπάρτη, πού θά τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τοὺς δημοκράτες γιά νά τὸν φέρει στίς τάξεις τῶν ριζοσπαστῶν, θά γίνεи μαζὺ ἀφορμὴ ν' ἀποκαλύψει τὰ ἔξοχα χαρίσματα λιβελλογράφου πού ἔκρυβε,

άλλα και να διακινδυνέψει τη ζωή του, προκαλώντας σκληρές άντεκδικήσεις του Βοναπάρτη στην οικογένειά του και, τέλος, την αυτοεξορία του.

Πρόλογος σ' αυτή την αυτοεξορία είτανε οί Βρυξέλλες. Κοιλάζοντας από πολιτικό πάθος, ο Ουγκώ συγκεντρώνεται για να γράψει την “Ιστορία τής 2ας Δεκεμβρίου 1851”, θέλοντας να διηγηθῆι τὰ γεγονότα πού προετοίμασαν τήν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτεύματος. Κανένας ὅμως ἐκδότης στὶς Βρυξέλλες ἢ στὸ Λονδίνο δὲν ἤθελε ν' ἀναλάβει τὴν ἐκδόσή της. Τέλος, στὰ 1852, ἀφοῦ συμπλήρωσε τὰ χειρόγραφέα του ἀπὸ νεώτερες πηγές, τὰ δημοσιεύει μὲ τὸν τίτλο “Ναπολέον ὁ μικρός” —σαρκαστικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη, πού τοῦ τὸν εἶχε δώσει σὲ μιὰν ἀγόρευσή του στὴ βουλὴ καὶ ἀπὸ τότε εἶχε μείνει ἱστορικός. Ὁ ἔξοχος αὐτὸς λιβελλος, πού πολλοὶ τὸν θεωροῦν ἀπ' τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ Ουγκώ, περνώντας λαθραῖα τὰ γαλλοβελγικὰ σύνορα, ἔπεσε σὰν βόμβα στὸ Παρίσι, γιὰ νὰ γίνῃ ἓνα διάσπασμα τὸ “βιβλίον πίστεως” τῶν ἀγνῶν δημοκρατικῶν, προκαλώντας μεγάλη φθορὰ στὸν αὐτοκράτορα. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκδόση, ὁ Ουγκώ ἐγκαταλείπει τὸ Βέλγιο, μὴ θέλοντας μὲ τὴν παρουσία του νὰ δημιουργήσῃ ἀνάμεσα στὶς δύο χῶρες προστριβές, καὶ φεύγει γιὰ τὸ Τζέρσυ, δεῦτερο σταθμὸ τῆς αυτοεξορίας του.

Μόνος πιά στὸ ἐρημονήσι ὁ ποιητής, αἰσθάνεται ἀηδιασμένος ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς πολιτικὲς διαμάχες, ἐνῶ μία βαθύτατη πικρία τὸν κατέχει, γιὰ τὸ γαλλικὸς λαός, παρασυρμένος στὴν πλειοψηφία του ἀπὸ ἓνα ἡρωικὸ ὄνομα, εἶχε δώσει πίστη στὸ δολιευτὴ τῶν ἐλευθεριῶν του. Εἶναι τόσο αὐθόρμητο τὸ μῖσος τοῦ Ουγκώ γιὰ τὸ Βοναπάρτη —μῖσος ἐνὸς ἀπατημένου δημοκράτη— ὥστε θὰ τοῦ ἐμπνεύσει τοὺς φλογεροὺς, συχνὰ μεγαλόστομους καὶ σαρκαστικούς, στίχους τῆς συλλογῆς του “Τιμωρίες”, πού θὰ δημοσιευθοῦνε στὰ 1853, μὰ θὰ κυκλοφορήσουν ἐλεύθερα στὸ Παρίσι πολὺ ἀργότερα. Ὁ λιβελλὸς του καὶ ἡ αυτοεξορία του τὸν ὑψώνουν στὰ μάτια τῶν δημοκρατικῶν μὲ τὴν αἴγλη ἐνὸς μαρτυρικοῦ προφήτη. Εἶναι ὁ πατέρας τῆς προδομένης Δημοκρατίας —ἀλλὰ ἓνας τραγικὸς πατέρας, ὅπως εἶναι καὶ στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ: Οἱ δικοὶ του —ἡ γυναίκα του μὲ τοὺς δύο γιούς του καὶ τὴν κόρη του, τὴν Ἀδέλλα— δισπάζουν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὴν ἐξορία: ἔτσι, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ φροντίζει γιὰ τὴ συντήρησή τους ἀπὸ μακριά, ἐνῶ τὰ εἰσοδήματά του —ὁ ποιητής σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἔζησε ἀπὸ τὴν πένα του— τοῦ ἀποφέρουν τώρα ἐλάχιστα, γιὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ λογοκρισία ἔχει ἀπαγορεύσει νὰ παίζονται ἔργα του στὸ θέατρο κι ὁ ἴδιος δὲ θέλησε ἀπὸ δύο βιβλία ἀγνῆς πολεμικῆς, ὅπως ὁ “Ναπολέον ὁ μικρός” καὶ οἱ “Τιμωρίες”, νὰ πάρει κέρδη. Ἀλλὰ ἐκεῖ στὸ ἐρημονήσι τῆς αυτοεξορίας

του, είναι ένας ακούραστος πολεμιστής της ελευθερίας. Το φθινόπωρο του 1855 δημοσιεύει το ιστορικό πιά γράμμα του πρὸς τὸν Λουδοβίκο Βοναπάρτη —ένα γράμμα, ὅπου ἡ ἀγανάκτηση τοῦ προδομένου δημοκράτη ἐκφράζεται μετὴ διαλεκτικὴ ἐπιχειρηματολογία ἐνὸς λαμπροῦ πολιτικοῦ ρήτορα— κι' ἐγκαταλείπει τὸ Τζέρσου γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ Γκέρνεσου, ἄλλον ἀγγλονορμανδικὸ βράχο ἐκεῖ στὴν Μάγχη.

Εἶναι τὸ θρυλικὸ νησί, πὺ συνδέεται μετὰ τελευταῖα δεκατέσσερα χρόνια τῆς ἐξορίας του καὶ ὅπου θὰ ζήσει μιὰν ὄριμη, εὐχυμη, θυελλώδη μοναξιά, συντροφεμένος ἀπὸ πνεύματα, ἀναμνήσεις, μίση, ἐπιθυμίες. Μόνο ἡ φίλη του Ἰουλιέτα Ντρουέ μοιράζεται ἀδιαμαρτύρητα τὴν ἐξορία μαζί του. Τὰ παιδιὰ του κάνουνε ἀραιὲς ἐπισκέψεις. Ἡ ὑποκόμισσα κυρία Οὐγκώ, συνηθισμένη στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πλατείας Ρουαγιάλ, τοῦ παραπονιέται πὺς πλήττει σ' αὐτὴ τὴν ἐρημίαν, πὺ ὅταν δὲν μπορεῖ νὰ τὴ διασκεδάσει μετὰ φιλανθρωπικὰς γιορτὰς, τὸν ἀφήνει γιὰ νὰ κάνει ταξιδάκια ἀναψυχῆς στὸ Βέλγιο, τὸ Λονδίνο ἢ τὴ Γερμανία. Μιὰ-δύο φορὲς ταξίδεψε κι' ὁ ποιητὴς στὴ Γερμανία καὶ στὸ Βέλγιο· μὰ τὸ νησί τῆς Μάγχης ἀρχίζει πιά νὰ τὸ νιώθει σὰν κελλί του. Ἡ μοναξιά δίνει μιὰν ἀφάνταστη ὀρμὴ στὴν ἔμπνευσή του.

Τὴν 22 Μαΐου 1861, μέρα τῆς Ἁγίας Ἰουλίας, τὴ γιορτάζουν σὰν διπλὴ γιορτὴ μετὰ τὴν ἀγαπημένη του Ἰουλιέτα Ντρουέ, γιὰτὶ αὐτὴν τὴ μέρα ἀποτελειώνει τοὺς “Ἀθλίους”. Εἶναι ἡ ἀνδοδέσμη σου”, τῆς γράφει σ' ἕνα γράμμα του, ἐνθουσιασμένος. Τὸ γαλλικὸ κοινὸ τοὺς ὑποδέχτηκε μετὰ συγκίνηση καὶ κατάπληξη —ἕνα συναίσθημα, πὺ ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ μεταδόθηκε ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Ἡ κριτικὴ ἐγκωμίασε αὐτὴ τὴν τιτανικὴ φαντασία, πὺ ἐκφράζεται μετὰ πρόζα τόσο λαμπρῆ. Μετὰ τοὺς “Ἀθλίους”, ὁ Βικτώρ Οὐγκώ δημιούργησε ἕνα δικό του κόσμον, ἐκρηκτικῆς ζωντάνιας καὶ ἀλήθειας— ἕναν κόσμον, πὺ βγήκε ἀπ' τὰ σπλάχνα τῆς φαντασίας του, ὅπως ὁ κόσμος ἀπ' τὸ θεό, ἀφοῦ ἀπὸ πολὺ νέος πίστευε πὺς “ὁ καλλιτέχνης εἶναι ἕνας θεός”. Οἱ ἄνθρωποι στοὺς “Ἀθλίους”, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τιμπωντέ, “δὲ μοιάζουν οὔτε μ' ἄλλους φανταστικούς, οὔτε μετὰ τὴ φύση”. Ὡστόσο, πείθουν ἀπόλυτα γιὰ τὴν ὑπαρξή τους. Καὶ τὰ πορτραῖτα τους —μονοκόμματα ἔστω καὶ συμβολικά— ὁ Μάριος, ἡ Τιτίκα, ὁ Ἐπίσκοπος Μυριήλ, ὁ Γιάννης Ἀγιάννης, ἡ Φαντίνα, ὁ Ἐνζολορᾶς, οἱ Θερναδιέροι, ὁ Ἰαβέρης— μένουν γιὰ πάντα λαξευμένα στὴ μνήμη μας, ὅπως κι' ἡ μεγαλειώδης κίνησις τοῦ παρισινοῦ πλήθους καὶ τοῦ στρατοῦ.

Στὰ 1865 ἀκολουθοῦν τὰ παραπονεμένα “Τραγοῦδια τῶν δρόμων καὶ τῶν δασῶν”, ὅπου ὁ ποιητὴς φαίνεται γιὰ μίαν στιγμὴν σὰ νᾶχει λιποψυχήσει ἀπὸ τὴ

μοναξιά του. Στά 1866 ένα ήρωικό μυθιστόρημα, “Οί έργατες της Θάλασσας”, πού οί σελίδες του ξεχειλίζουν από ανθρωπιά. Γράφει μέσα σέ πυρετό ή ζωγραφίζει για να ξεχνά. Συχνά, τίς νύχτες, τόν ταράζουν έφιαλτικά όνειρα κι’ όταν άρρωσταίνει κάνα-δυό φορές, νομίζει πώς κάπου εκεί γύρω του παραμονεύει ό θάνατος. Άλλά έχει ακόμη πολύ να ζήσει, να δει τραγωδίες και θανάτους δικών του και ν’ άποθεωθεί από τό λαό πού αγάπησε. Η περιπέτεια τής κόρης του Άδέλας, πού άκολούθησε έναν άγγλο ύπολοχαγό ως τήν Άμερική και γύρισε σωστό έρείπιο στο Παρίσι, τόν πότισε με βαθειά πίκρα. Ξαφνικά, κάποιο φώς στη ζωή του: τά δυό άγρόνια, πού τού δίνει ό γιός του, ό Κάρολος, για να τού ζεστάνουνε τά γηρατειά. Μά πάλι, όπως πάντα ύστερα από κάθε χαρά, ένας θάνατος: στά 1868 πεθαίνει στις Βρυξέλλες, μέσα στα χέρια του, ή γυναίκα του, πού τήν αγάπησε και τή συχώρεσε...

Όλα γύρω του έχουν γεράσει κι’ αλλάξει άνυπόφορα. Πολλοί από τούς συνοδοιπόρους τής νεότητάς του έχουν πεθάνει: άλλοι συμβιβάστηκαν με τό καθεστώς, όπως ό Σαιντ-Μπέβ’ άλλοι, όπως ό Λαμαρτίνος, άποτραβήχτηκαν κουρασμένοι. Η Αύτοκρατορία με τόν άπατηλό φιλελευθερισμό της δημιουργεί σκάνδαλα και τρεκλίζει. Νέες φιλολογικές διασημότητες, πού τούς λένε Μπωντελέρ, Λεκόντ ντε Λιλ, Φλωμπέρ, Ζολά κυριαρχούνε τώρα στο Παρίσι. Νέες φιλολογικές σχολές, πού τίς άποκαλούνε Νατουραλισμός, Ρεαλισμός, Παρνασισμός, Συμβολισμός έχουν τό προβάδισμα. Κι’ ή Γαλλία, κουρασμένη από τά έξαλλα κινήματα και τούς μελοδραματισμούς, προσκυνά τώρα, νηφάλια, τό πνεύμα τού Θετικισμού. Ο Ουγκώ αισθάνεται, ώστόσο, με κρυφή περηφάνεια, πώς, καθώς σωρεύτηκαν πάνω του τά χρόνια κι’ ή ζωή του ήρθε τόσο δραματικά, ό λαός τής Γαλλίας άπενίζει σ’ αυτόν όπως σ’ ένα σεπτό, άπαραβίαστο πρόσωπο — όπως σ’ έναν ήμίθεο. Είναι ό άνθρωπος “πού συνοψίζει τό 19ο αιώνα”, όπως θά τόν χαρακτηρίσει ό Ρενουβιέ. Η έμπνευσή του, πού τή συγκρίνουν με τή γονιμότητα τών τελευταίων χρόνων τού Τιντορέτου και τού Τισιανού, δέν έχει καθόλου στερέψει. Και μένει θαυμαστά άγέραστος ό έρωτάς του για τήν Ίουλιέτα Ντρουέ. Είναι τριανταεφτά χρόνια έρωτευμένοι: και σ’ ένα από τά είκοσι χιλιάδες γράμματα, πού θ’ ανταλλάξουν ώσπου να κλείσουν μισόν αιώνα έρωτικής ζωής, βρίσκονται δύο γραμμές, όπου εκείνη όμολογεί ότι τόν λατρεύει όπως τήν πρώτη μέρα πού τού δόθηκε και κείνος τής όμολογεί: “Τό φώς, αγαπημένη, δέν έχει γερατειά”...

Επιτέλους, στά 1870, ξεσπά ό πόλεμος με τή Γερμανία.

Ο ποιητής, πού παρακολουθεί με άγωνία τίς δραματικές φάσεις του, κατεβαίνει στο Βέλγιο. Εκεί μαθαίνει τήν καταστροφή τού Σεντάν και τήν αίγμα-

λωσία του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Στις 5 Σεπτεμβρίου παίρνει το τραίνο για το πολιορκημένο Παρίσι.

—Θέλω να μπῶ ἀθόρυβα καὶ μόνος στὸ πολιορκημένο Παρίσι, λέγει στὴν ἀγαπημένη του Ἰουλιέτα Ντρουέ.

—Βικτώρ, ἔχε ὑπομονή, περιμέναμε δέκα ἐννιά χρόνια... τοῦ ἀπαντᾷ ἐκείνη.

“Ὅταν ἡ ἀτμομηχανή μπήκε στὸ σταθμὸ τοῦ Βορρά, εἶταν πιά περασμένες ἐννιά.

—Εἴμαστε στὸ Παρίσι, Βικτώρ!... σκύβει καὶ τοῦ ψιθυρίζει στ’ αὐτὴ ἡ Ἰουλιέτα, συγκινημένη.

—Εἴμαστε στὸ Παρίσι! Στὸ Παρίσι!..., ξαναλέει ἐκεῖνος, σὰ νὰ μονολογεῖ.

Τὸ πλήθος, ποῦ ἔχει κυκλώσει τὸ μικρότερο γιό του καὶ τοὺς συγγενεῖς του, μόλις τὸν ξεχωρίζει στὸ παράθυρο τοῦ βαγониοῦ, ξεσπᾷ σὲ ζητωκραυγές: “Βικτώρ Οὐγκώ! Βικτώρ Οὐγκώ! Βικτώρ Οὐγκώ!”. Ὁ ποιητὴς νομίζει πὼς βρίσκεται σὲ ὄνειρο. Οἱ λυγμοὶ τοῦ κόβουνε τὴ μιλιὰ.

Ἵστερα ἀπὸ λίγες μέρες, ὁ Οὐγκώ, σὰν παλιὸς ἐπαναστάτης, φορᾷ ἓνα κόκκινο πουκάμισο ἀπὸ μαλλί, μπλὲ μανδύα καὶ μπαίνει στὴν ἐθνοφρουρὰ ποῦ φυλά τὰ ὄχυρά τοῦ Παρισιοῦ. Κι’ ἐκεῖ, ἀνάμεσα στὸ πλήθος, ποῦ τοῦ θυμίζει ἓνα ἄλλο ἥρωικὸ πλήθος ἀπὸ τοὺς “Αἰθλίους”, τὸν βρίσκει ἡ τραγικὴ εἰρήνη, ποῦ στέργει τὴ Γαλλία ἀπὸ τὴν Ἀλσατία καὶ τὴ Λωρραίνη. Ὡστόσο, ὁ ποιητὴς, μὲ μίαν φλογερή του ἀγόρευση στὴ Βουλὴ, θὰ τονίσει πὼς δὲ θὰ περάσει πολὺς καιρὸς κι’ ἡ Γαλλία θὰ πάρει τὴν ἀνταπόδοση ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Λίγους μῆνες ἀργότερα, τὸ ἴδιο αὐτὸ πλήθος θὰ πρωτοστατήσει στὰ γεγονότα τῆς “Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ”.

Τὴν πρώτη μέρα τῆς Ἐπανάστασης, γυρνώντας ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὴν κηδεῖα τοῦ γιοῦ του, τοῦ Κάρολου, παίρνει τ’ ἀγγόνια του καὶ φεύγει γιὰ τὴ Βρυξέλλες. Μὰ ἡ βασιλικὴ κυβέρνησις τοῦ Βελγίου τοῦ ἀρνίεται φιλοξενία κι’ ὁ λαὸς ἀποδοκιμάζει ἔξω ἀπ’ τὸ ξενοδοχεῖο του τὸν παλιὸ ἐπαναστάτη, ποῦ εὖνοεῖ τὴν Κομμούνα. Ὁ Οὐγκώ καταφεύγει, τότε, σὲ κάποιους φίλους του, στὸ μεγάλο δουκάτο τοῦ Λουξεμβούργου. Οἱ μέρες του ἐκεῖ περνοῦν θλιβερὰ γαλήνιες. Ἀνάμεσα στὴ συντροφιά τῆς Ἰουλιέτας Ντρουέ καὶ τῶν ἀγγονιῶν του γράφει μίαν σειρά ποιήματα, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὰ περιστατικὰ τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἐμφύλιου —τὴ “Φοβερὴ χρονιά”— κι’ ἀρχίζει νὰ ἐμπνεέται τὸ βιβλίον “Ἡ τέχνη νὰ εἶσαι παππούς”.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1872 ξαναγυρνᾷ στὸ Παρίσι. Μὰ ἐκεῖ, τὸ καθεστῶς ποῦ νίκησε τὴ λαϊκὴ ἐπανάσταση φέρνεται ψυχρὰ στὸ γεννημένο ἐπαναστάτη. Ἡ

ἐκδοση τῆς “Φοβερῆς χρονιάς” δὲν εἶχε ἀπήχηση. Ὡστόσο, οἱ νικημένοι τῆς Κομμουνας τὸν βλέπουν σὰν μία παρηγοριά καὶ κείνος ξοδεύει ἀρκετὲς χιλιάδες φράγκα γιὰ νὰ τοὺς ἀνακουφίσει. Μὰ αἰσθάνεται σὰν ἀπομονωμένος ἀνάμεσα στοὺς ψυχροὺς ἀνθρώπους τῆς τρίτης Δημοκρατίας. Προσηλυτίζεται σιγά-σιγά ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία. Ὅσο, ὅμως, καὶ νὰ ἐξελίσσεται στὶς πολιτικὲς ιδέες του, ἡ πίστη του στὸ Θεὸ καὶ ἡ μυστικιστικὴ ἀτμόσφαιρα, ὅπου ζεῖ τὰ ὄραματά του, μένουν σταθερὲς κι’ ἀδιατάρακτες. Κι’ ἔρχεται ἡ γνωριμία τῆς νεαρῆς Σάρας Μπερνάρ, ποὺ τὴν ἔφερε ἓνα βράδυ σπιτί του ὁ Φλωμπέρ, γιὰ νὰ ξανανάψει μὲ τὴ δηλυκὴ γοητεία τῆς τῆ χόβολη μέσα στὴν ψυχὴ αὐτοῦ τοῦ ἀγέραστου ἑραστή, ποὺ εἶναι πιά ἑβδομήντα χρονῶν, ἔχει θάψει γυναίκα καὶ παιδιὰ, μεγαλώνει ἀγγόνια, μὰ ἀκόμη πιστεύει κι’ ἀποζητᾷ τὸν ἔρωτα...

Ἡ ἀρρυθμία ὅμως στὴν ἀτομικὴ του ζωὴ —μὰ καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Γαλλίας— ἀρχίζει νὰ τὸν κουράζει. Ὁ ἐρημικὸς βράχος τοῦ Γκέρνεσου περνᾷ τώρα ἀπὸ τὰ βαρεμένα μάτια του σὰν ἓνα γαλήνιο ὄραμα. Τέλος, ἡ Ἰουλιέτα Ντρουέ, ἀνησυχώντας γιὰ τὴν κούραση αὐτῆ, βρίσκει ἀφορμὴ τ’ ἀγγόνια του, ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ θαλασσινὸ ἀέρα καὶ τὸν παίρνει στὸ νησί.

Ἐνα χρόνο στὸ Γκέρνεσου δουλεύει ἀκούραστα πάλι ὁ ποιητῆς, ποὺ ὅσο γερνᾷ σὰν ἀνθρωπος τόσο ἀνανεώνεται σὰν καλλιτέχνης.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1873 ξαναγυρνᾷ στὸ Παρίσι. Ὁ γιὸς του, ὁ Φρανσουά-Βικτώρ, εἶναι ἄρρωστος ἀπὸ προχωρημένη φυματίωση. Στὸ τέλος τῆς χρονιάς, πεθαίνει. Ὁ ποιητῆς, ὕστερα ἀπὸ πέντε παιδιὰ, μένει πιά μὲ τὴν Ἀδέλα, κι’ αὐτὴ ἀθεράπευτα τρελή. Κι’ ὅμως ἡ καταπληκτικὴ ζωτικότητά αὐτοῦ τοῦ γίγα, ποὺ ἐργάζεται μέρα-νύχτα πνευματικὰ καὶ περιφρονεῖ τὰ γηρατειὰ καὶ τὰ πένθη —μόλις στὰ ἐξηνταετηνιά του χάνει τὸ τρίτο δόντι ἀπὸ μιὰν ὀδοντοστοιχία, ποὺ τοῦ ἔμεινε νεανικὴ— τὸν παρορμᾷ ἀκόμη σ’ ἐρωτικὰ σκάνδαλα. Στὰ 1876, ὁ παλιὸς φίλος του Γεώργιος Κλεμανσώ τὸν κάνει γεροϋσιαστή. Ἔτσι, ὁ ἄλλοτε πατρικίος τῆς Γαλλίας καὶ πρῶην ὑποκόμης Οὐγκώ, γίνεται τώρα ὁ “πατριάρχης” τῆς τρίτης Δημοκρατίας.

Ξαφνικά, ἓνα βράδυ παθαίνει ἡμιπληγία. Εἶταν κάτι ποὺ αὐτός, ὁ τόσο περήφανος γιὰ τὴν ἀντοχή του, δὲν τὸ συγχωροῦσε στὸν ἑαυτό του. Οἱ γιαιτροὶ τοῦ συσταίνουν πάλι ἀνάπαυση στὸ Γκέρνεσου, ὅπου φεύγει μὲ τὴν Ἰουλιέτα, τ’ ἀγγόνια του, ποὺ ἔχουν γίνει δύο ἀγγελιοὶ ὁμορφιάς, κι’ ἓνα ἐπιτελεῖσθ ἀπὸ ὑπηρέτες, ποὺ τὸν περιποιοῦνται ἀγρυπνα. Ὁ ἀέρας τῆς θάλασσας τοῦ ξαναδίνει ζωὴ. Ὅμως γυρνᾷ καὶ πάλι στὸ Παρίσι.

Αὐτὴ τὴ χρονιά, στὶς 27 Φεβρουαρίου 1881, ὁ Οὐγκώ γιορτάζει τὰ ὀγδόντα

χρόνια του. Πεντακόσιες χιλιάδες κόσμος εΐτανε μαζεμένος τή μέρα εκείνη κάτω απ' τὸ παράθυρό του, ὅταν ὁ ποιητῆς βγήκε ανάμεσα στους δύο ἀγγέλους του, τὸν Ζῶρζ καὶ τὴ Ζάν, τὰ ἐγγόνια του, χαιρετώντας δακρυσμένος. Εἶναι οἱ τελευταῖες ἀναλαμπές πρὶν ἀπ' τὸ ἡλιοβασιλεμα τῆς ζωῆς του, πού ἀρχίζει μιά μέρα τοῦ Μάη, στὰ 1883, ὅπου χάνει τὴν ἀτίμητη Ἰουλιέτα Ντρουέ. Τὴν ἀποχωρίζεται μὲ σπαραγμό, ὕστερα ἀπὸ μισὸν αἰῶνα ἐρωτικῆς λατρείας: “Ἀπάλλαξέ με ἀπ' τὴ ζωὴ, Θεέ μου, ξαναπάρε με. Μὴν περιμένεις οὔτε μιά μέρα, οὔτε μιὰν ὥρα! Τὶ θ' ἀπογίνω ὡς νὰ πεθάνω;”, παρακαλεῖ στους μονολόγους του.

Ἀπὸ τώρα κι' ἐξῆς τὸ ὄραμα κι' ἡ πραγματικότητα ἐναλλάσσονται μέσα του τόσο ἀπρόβλεπτα, ὥστε πολὺ συχνὰ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει τὰ ὄρια τους. Τὸ αἰσθάνεται πὼς δὲν εἶναι πιά ὁ παππούλης τῆς Γαλλίας πού ζεῖ μέσα στὴ στοργικὴ ἀποδέωση τοῦ λαοῦ του. Στις 2 Αὐγούστου τῆς χρονιάς αὐτῆς κάνει τὴ διαθήκη του. Καὶ καθὼς νιώθει τὴν καρδιά του ἀδύνατη, πηγαίνει νὰ ξεκουραστεῖ στὴ Γενεύη, ἀπ' ὅπου περνοῦν ὄλοι οἱ κουρασμένοι τῆς Εὐρώπης. Τὰ δειλινὰ, ὅπως περπατᾶ ἀπὸ τὴ λίμνη Λεμάν μὲ τοὺς κύκνους τῆς, τὸ πλήθος στέκεται μὲ θαυμασμό καὶ τὸν ἐπευφημεῖ. Ἐνα γλωμὸ παιδὶ σκύβει καὶ τοῦ φιλᾶ τὸ χέρι, εἶναι ὁ Ρομαῖν Ρολλάν.

—Ζήτω ὁ Βικτώρ Οὐγκώ! φωνάζει.

—Ζήτω ἡ Δημοκρατία! ἀπαντᾶ ὁ ποιητῆς.

Γυρνώντας στὸ Παρίσι, ἀρχίζει πιά ν' ἀκούει καθαρὰ μέσα του τὴ μυστικὴ φωνή, πού ποτὲ ὡς τότε δὲν τὸν εἶχε προδώσει: πὼς ὁ θάνατος τῆς Ἰουλιέτας εΐτανε προμήνυμα γιὰ τὸ δικό του θάνατο. Ζεῖ σὲ μιά προθανάτια περίοδο, μιά μυστικιστικὴ ἔκσταση. Κάνει συχνές ἐπισκέψεις στὸν πάτερ Ντὸν Μπόσκο, πού τοῦ ξεμολογιέται. Συζητοῦνε ἀτέλειωτες ὥρες ἐπάνω στὴν παλιὰ πίστη του γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Εἶναι ἓνας ἀγνὸς χριστιανός, πού δὲν ἀνήκει, ὅμως, σὲ κανένα δόγμα: “Αἰσθάνομαι, ὦ! ἀθάνατη ψυχῇ, πὼς βρίσκομαι κοντὰ στὸν αἰώνιο Θεό. Τὸν παρακαλῶ νὰ μὲ δεχτεῖ, μαζί μ' αὐτοὺς πού ἀγαπῶ καὶ πού μ' ἀγαποῦν σὲ μιά ζωὴ καλύτερη”, γράφει. Ἡ ἀγωνία του δὲν ἔχει, βέβαια, τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὴν καυτερὴ ἀγωνία ἐνὸς Πασκάλ, πού ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸ Θεὸ ἀπ' τίς κεραῖες τοῦ ἄρρωστου κορμιοῦ του ἀναζητώντας —μὲ πόσο σοφιστικὸ πάθος— ἓναν κώδικα προγραμματισμένης ἠθικῆς. Ἡ ἀγωνία του —ὅπως μᾶς τὴν ἀποκάλυψε στὸ πολὺστιχο ποίημά του “Θεὸς”— εΐταν ἀγωνία γνωστικῆ: ἤθελε νὰ μάθει ἀπὸ πού ἀρχίζουν αὐτὰ τὰ ὄρια τοῦ “Ἵπερπέραν”, γι' αὐτὸ ζήτησε τὴ βοήθεια τῆς μεταφυσικῆς. Ὁ μυστικισμὸς του τώρα εἶναι ἡ ἥρεμη θερμότητα, πού δίνει στὴν ἐτοιμόρροπη ὑπαρξὴ ἐνὸς μπουχτισμένου νίνευγ ἢ γερασμένη καὶ

κουρασμένη ύλη— μία παρήγορη θαλπωρή, που αναδίνεται μπροστά στην πύλη αὐτοῦ τοῦ μεγαλοφύου καὶ παγεροῦ Ἀγνώστου, πού θέλει ἐνῶ τρομοκρατεῖ.

Ὁ Οὐγκώ εἶναι 83 χρονῶν. Δὲ γράφει πιά. Φαίνεται σχεδὸν νὰ μὴν ἔχει τὴν αἰσθησὴ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Καὶ περιμένει γαλήνιος τὸ θάνατο. Στὶς 18 Μαΐου 1885 πέφτει στὸ κρεβάτι ἀπὸ πνευμονικὴ συμφόρηση.

—Πόσος κόπος χρειάζεται γιὰ νὰ πεθάνεις, ψιθυρίζει σ' ἕνα συγγενῆ του.

—Μὰ δὲ θὰ πεθάνετε... τοῦ ἀπαντᾷ.

—Ἄν εἶναι αὐτὸ ὁ θάνατος, καλῶς νὰ ῥθει...

Στὶς 22 Μαΐου, μέρα τῆς Ἁγίας Ἰουλίας, πού τὴ γιορτάζανε πενήντα χρόνια μετὰ τὴν Ἰουλιέτα Ντρούε, ἔφυγε ἀπὸ τοῦτο τὸν κόσμο.

Στὶς 31 Μαΐου τὸ πρωὶ —μιὰν ἀνοιξιὰτικὴ Κυριακὴ, ὅπου οἱ φουντωμένες ἀγριοκαστανιές καὶ οἱ εὐκάλυπτοι δίνανε γιορταστικὴ ὄψη στὸ Παρίσι— περιμένε ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς λεωφόρου Ἐϋλῶ ἡ νεκροφόρα τῶν φτωχῶν, σύμφωνα μετὰ τὴν τελευταία του θέλησιν πού εἶχε ἐμπιστευθεῖ σ' ἕνα συγγενῆ του. Ἐπάνω στὸ πένθιμο πανί τῆς ἔχουν βάλει δύο φοινικόκλαδα καί, λίγο πιὸ μακριά, ἀτέλειωτες σειρὲς ἀμάξια μετὰ ἄνθη, μία θάλασσα ἀπὸ κινούμενα λουλούδια, γιὰτὶ ἀκόμη εἶναι ὁ μήνας τῶν λουλουδιῶν. Ἡ πομπὴ μετὰ τὰ μαῦρα ἄλογα ξεκινᾷ. Φαίνονται νὰ προβαδίζουν ἡ οἰκογένεια μαζί μετὰ τοὺς εἴκοσι δῆμαρχους τοῦ Παρισίου. Κανεὶς ὡστόσο δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ, πὼς ἀκολουθοῦν μετὰ βῆμα σημειωτό, ἀόρατες πλάι τους, ἡ ἐποχὴ τοῦ Ναπολέοντα, ὅπου ὁ ποιητὴς γεννήθηκε κάτω ἀπὸ τ' ἄστρο τῆς ἡ ἐποχῆ τοῦ Λουδοβίκου ΙΗ', πού εὐνόησε τὰ νεανικά του φτερουγίσματα ἡ ἐποχὴ τοῦ Καρόλου τοῦ Ι', πού τὸν ἐπέβαλε ἡ ἐποχὴ τοῦ Λουδοβίκου Φίλιππου, πού τὸν ἐδόξασε ἡ ἐποχὴ τῆς δευτέρας Δημοκρατίας πού τὸν ἀνάδειξε ὁδηγητὴ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ ἡ ἐποχὴ τῆς δευτέρας Αὐτοκρατορίας, πού τὸν ὕψωσε σὲ προφήτη του. Καὶ τώρα ἡ ἐποχὴ τῆς τρίτης Δημοκρατίας, πού τὸν ἀποθεώνει. Καθὼς περνοῦν τοὺς δρόμους γιὰ νὰ φτάσουν στὴν ἀψίδα τοῦ Θριάμβου, συναντοῦν ἀνάμεσα στ' ἀνθισμένα δέντρα τ' ἀγάλματα καὶ τοὺς ἀνδριάντες σκεπασμένους μετὰ πένθιμα πέπλα. Ἄλλοι ἀπὸ τὸ πλῆθος ἀκολουθοῦν σιωπηλοί, ἄλλοι προσέυχονται, ἄλλοι κλαίνε, ἄλλοι κοιτάζουν ἐκστατικοί τὴν ἀνθρωποθάλασσα, ὅπου, θαρρεῖς, πλέει πάνω τῆς ἡ νεκροφόρα, πού μέσα τῆς ἀναπαύεται ἕνας αἰώνας — ἕνας παθιασμένος αἰώνας γαλλικῆς ἱστορίας, πού τὸν δημιούργησε τὸ ἴδιο τοῦτο πλῆθος, πού τώρα τὸν νεκρολογεῖ...

Ἀκολουθοῦσε τὸ Ὑπουργικὸ συμβούλιο, τὰ μέλη τοῦ Κοινοβουλίου, τὸ Διπλωματικὸ σῶμα, ξένες ἀντιπροσωπεῖες, οἱ ἀντιπροσωπεῖες τῶν Ὀπλων, οἱ Ἀκαδημίες, οἱ Ἀνώτερες σχολές, τὰ Δημοτικὰ συμβούλια, τὰ ἐργατικὰ συνδι-

κάτα, τὰ σχολεία, οἱ πρῶην ἐξόριστοι τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Στὴν πλατεία τῆς Ὀμονοίας, ὅπου ἤγχοῦσε τὸ πένθιμο ἐμβατήριο ἀπὸ τὴν “Ἡρωική” τοῦ Μπετόβεν, τὰ μάρμαρα καὶ τὰ μνημεῖα ντυμένα στὰ μαῦρα κρέπια εἶναι θέαμα ὑποβλητικὸ ὅσο καὶ μακάθριο. Ὅπλα, κράνη, παράσημα στραφτοκοποῦν κάτω ἀπ’ τὸν ἥλιο...

Ὅταν φτάσανε στὴν ἀψίδα τοῦ Θριάμβου, ὁ λοχίας Ὁφφ, φύλακας τοῦ μνημείου, ὑποδέχεται τὸ νεκρὸ “φιλοξενούμενο τῶν ἐξακοσίων πενήντα δύο στραταρχῶν τῆς Αὐτοκρατορίας”. “Αποκαλυφθῆτε! ἀποκαλυφθῆτε!”, ἀκούεται τὸ παράγγελμα. Καὶ ἡ κραυγὴ ξεχύνεται ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἀντηχώντας στὴ λεωφόρο Φός, στὴ λεωφόρο Μαρσώ, στὴ λεωφόρο Κλεμπέρ. Τὸ Παρίσι, μαυροντυμένο καὶ σιωπηλὸ —μὲ τὰ σχολιαρόπουλα, τὸ λαό, τὸ στρατό, τὸ ἱερατεῖο, τοὺς ἐπιστήμους— γονατίζει μὲ κατάνυξη κι’ ἀποθεώνει τὸν ποιητὴ του.

Ὅλη τὴ νύχτα οἱ μυρωδιὲς ἀπὸ τ’ ἄνθη, ποὺ διαχύνονταν γύρω μεθυστικά, οἱ πράσινες φλόγες ἀπὸ τὶς λαμπάδες, ποὺ ἀντανακλοῦσαν πάνω στὶς μετάλλινες στολές, οἱ κλαγγές τῶν ὕπλων, τὰ παραγγέλματα τῶν στρατιωτικῶν, οἱ χρεμετισμοὶ τῶν ἀλόγων ἠλέκτριζαν τὴν ἀτμόσφαιρα ἐρεθίζοντας τὸ πλήθος, ποὺ ξαγρυπνοῦσε κάτω ἀπὸ δέντρα καὶ πεζοδρόμια.

Τέλος, ξημέρωσε μὲ καταγάλανο οὐρανό. Εἶταν πιά περασμένες δύο, ὅταν ἡ πομπὴ ξεκίνησε γιὰ τὸ “Πάνθεο”, ἐνῶ κάθε πέντε λεπτά οἱ βολές τῶν κανονιῶν τὴ συνοδεύανε πένθιμα. Ὅσο περνοῦσε ἀπὸ τὶς ὄχθες τοῦ Σηκουάνα, οἱ βαρκάρηδες σήκωναν τὰ κουπιά καὶ χαιρετοῦσαν τὸν ἀγαπημένο τοῦ παρισινοῦ λαοῦ. Δώδεκα συνάδελφοι καὶ θαυμαστές τοῦ ποιητῆ ἐναλλάσσονταν γύρω ἀπὸ τὸ φέρετρο κρατώντας τὶς ταινίες.

Ἀνάμεσα στὸν κόσμον ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι κι’ ἓνας Ἕλληνας. Μεγαλόσωμος ἄντρας ὡς τριάντα χρονῶν, ρωμιὸς ψυχὴ καὶ κορμί, ἀπὸ τὴν Πόλη, ποὺ ἦρθε στὸ Παρίσι γιὰ νὰ γίνῃ μεγάλος σοφός. Εἶταν οἰκογενειακὸς φίλος τοῦ ποιητῆ. Καθὼς συνοδεύει τώρα τὴν πομπὴ του, συλλογίζεται ἐπάνω στὴ Δόξα καὶ τὴ Μοναξιά, ἐνῶ ἀπ’ τὸ μυαλό του περνᾷ κάθε τόσο καὶ σχεδιάζεται ἓνα βιβλίο, ποὺ θὰ φθάσει ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια στὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ ξεσηκώσει ὀλόκληρη ἐπανάσταση: Εἶναι ὁ Γιάννης Ψυχάρης, ποὺ γράφει ἀκόμη τὸ “Ταξίδι” του.

Μὰ ἐδῶ πιά, κυρίες καὶ κύριοι, τελειώνει τὸ χρονικὸ ἐνὸς μεγάλου κοντοπτιέρου τοῦ ρωμαντισμοῦ, γιὰ ν’ ἀρχίσει ὁ μεταθανάτιος θρύλος του...

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2003

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Πρακτική τῶν Ρωμαίων στὶς μεταφράσεις τους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Νικολάου Κονομητῆ*.

Ὁ Ἰουβενάλις διεκδίκησε ὡς τὸ καθεαυτὸ ρωμαϊκὸ λογοτεχνικὸ εἶδος τὴ σάτιρα· σ' αὐτὸ δὲ πρέπει τώρα νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ μετάφραση, ὡς τὸ εἶδος ποὺ ἀσκήθηκε στὴν ἀρχαιότητα κυρίως ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶναι γνωστὸ ὅτι δὲν ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἐκμάθηση ξένων γλωσσῶν καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ σίγουρα τοὺς ἐμπόδισε νὰ γνωρίσουν σὲ βάθος τοὺς γύρω τους πολιτισμούς. Περιορίστηκαν μόνον στὴ χρήση τῆς δικῆς τους γλώσσας ποὺ ἔτυχε νὰ δεσπόζει ἀπὸ ἀποψη γοήτρου καὶ ἀκόμα καὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ὅταν ἔφτασε στὴν Ἰνδία δὲν ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σανσκριτικὴ. Μόνον πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος καὶ μετὰ τὶς ρωμαϊκὲς κατακτήσεις, ὅταν ἡ Λατινικὴ, σύμφωνα μὲ τὸν Πλούταρχο (Ζητ. Πλατ. 3=Ηθ. 1010a): *Ῥωμαίων λόγος, ᾧ νῦν ὁμοῦ πάντες ἄνθρωποι χρῶνται*, ἦταν δηλαδὴ παγκόσμια πιά γλώσσα, τότε μόνον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔδειξαν περιορισμένο γι' αὐτὴ ἐνδιαφέρον. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπέτεινε ἀκόμη περισσότερο τὴν ἐξάπλωση τῆς Λατινικῆς, ἐπειδὴ στὴ Δύση ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴν ἐξάιρεση τῆς περιορισμένης χρήσης τῆς Ἑλληνικῆς κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, δὲν γνώρισε ἄλλο μέσο συνεννόησης ἀπὸ τὴ χρήση τῆς Λατινικῆς.

Σὲ ὅτι ἀφορᾷ τοὺς Ἕλληνες ποὺ μάθαιναν τὴ Λατινικὴ, αὐτοὶ μποροῦν νὰ ὑπαχθῶν σὲ δύο κατηγορίες. Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει ἐκείνους τοὺς Ἕλληνες ποὺ μετὰ τὸ διάταγμα τοῦ Καρακάλλα μάθαιναν τόσα Λατινικὰ ὅσα

* CONOMIS N., *The practice of the Roman translators from Greek.*

θὰ τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ ὑπηρετήσουν στὴ ρωμαϊκὴ δημόσια διοίκηση. Ἡ δευτέρα κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ λογίους ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ λατινικὴ λογοτεχνία τὴν ὁποία ἐπιθυμοῦσαν ὄχι μόνον νὰ τὴ διαβάσουν ἀπλῶς οἱ ἴδιοι ἀλλὰ κάποτε καὶ νὰ τὴν κάνουν προσιτὴ μὲ μεταφράσεις στοὺς ὑπόλοιπους Ἕλληνες. Οἱ μεταφραστὲς αὐτοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἦταν κάτοικοι τῆς κυρίως Ἑλλάδας ἀλλὰ κατάγονταν συχνὰ ἀπὸ τὶς χῶρες γύρω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Τὸν 4ο μάλιστα μ.Χ. αἰῶνα φαίνεται ὅτι ἦταν τόσοι οἱ ἐλληνογλωσσοὶ ποὺ μάθαιναν Λατινικά, ὥστε ὁ Λιβάνιος φοβήθηκε μήπως πλησίαζε τὸ τέλος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν.

Οἱ Ρωμαῖοι μὲ τὸ πραγματιστικὸ τους πνεῦμα στράφηκαν στὴν ἐκμάθηση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ κατάφεραν νὰ ἀναπτύξουν τὴν πνευματικότητά τους δημιουργώντας ἕναν κοινὸ πολιτισμὸ μὲσω τῆς δικῆς τους γλώσσας. Κι ἀκόμα ἔγιναν οἱ εὐρετὲς τῆς μετάφρασης δίνοντάς της τοὺς κανόνες καὶ τὴ μέθοδό της καὶ μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε στὴν ἀρχὴ τὴν ἀναπτυσσόμενη λογοτεχνία τους ὡς μία σειρά «μεταφράσεων» ἀπὸ ἐλληνικὲς πηγές. Ἡ μετάφραση, δηλαδή, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πνευματικότητος καὶ τῆς κρίσης τῶν Ρωμαίων, ἔγινε ὁ μεσολαβητὴς ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρώμη, ὅπως συνέβη κι ἀργότερα ἀνάμεσα στὴ Ρώμη καὶ τὶς ἀναπτυσσόμενες ἐθνικὲς λογοτεχνίες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τὶς γνωστὲς σήμερα ὡς Ρομανικὲς ἢ Νεολατινικὲς.

Οἱ Ρωμαῖοι, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἀποφάσισαν, στὰ μέσα τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα, νὰ δημιουργήσουν δική τους λογοτεχνία, ἄρχισαν μὲ συνειδητὴ ἀπομίμηση ἐλληνικῶν προτύπων. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι ἐνῶ ἀπὸ τὰ πρῶτα δημιουργήματα τῶν Ἑλλήνων γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ δὲν δανεῖζεται σχεδὸν τίποτα ἀπὸ ἄλλες γλώσσες, ἀντίθετα ἡ Λατινικὴ δὲν διστάζει νὰ δανεῖζεται διακριτικὰ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἢ νὰ ἀντιγράφει τοὺς τρόπους ἐκφράσής της. Τὸ ἀπλὸ ἀγροτικὸ λεξιλόγιο τῶν Ρωμαίων ἐμπλουτίζεται ἔτσι ἀπὸ στοιχεῖα διαφόρων γλωσσῶν μὲ τὶς ὁποῖες βρισκόταν σὲ ἐπαφή, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ ἐκείνη τοῦ μεγάλου πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ὁποία δανείστηκε ἀρχικὰ ὀνομασίες ἀντικειμένων γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχαν ἀντίστοιχες λατινικὲς. Ἀργότερα ὁ Κοϊντιλιανὸς (i.v. 58) ἀναφερόμενος στὸ γεγονός σημείωσε: *sed haec divisio mea – ἐννοεῖ τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἀκραιφνεῖς λατινικὲς καὶ ἐλληνικὲς λέξεις – ad Graecum sermonem praecipue pertinet, nam et maxima ex parte Romanus inde conversus est et confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnunquam mutuuntur* (ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαίρεσή μου ἀφορᾷ κατ' ἐξοχὴν τὸν Ἑλληνικὸ λόγον, γιὰτὶ καὶ κατὰ μέ-

γιστο μέρος ό Λατινικός από εκεί προήλθε και επίσης κάνουμε χρήση λέξεων όμολογουμένως Έλληνικών, όπου λείπουν δικές μας, όπως και εκείνοι [= οι Έλληνες] κάποτε δανείζονται από έμάς). Με τον καιρό μέσω των δικών τους συγγραφέων, και όλως ιδιαίτέρως του Κικέρωνα, οι Ρωμαίοι απέκτησαν πάλι από την Έλληνική και την αναγκαία όρολογία για την πνευματική τους ανάπτυξη.

Η μετάφραση, πού είναι ή διαδικασία μεταφοράς του προφορικού ή γραπτού κειμένου σε μία διαφορετική γλώσσα από αυτή στην όποία έχει διατυπωθεί, παρουσιάζει διπλή όψη. Είναι πρώτα ή μεταφορά όρων από τη μία γλώσσα στη δεύτερη, μία διαδικασία πού δέν είναι εύκαταφρόνητης σημασίας. Η *translatio* σήμαινε τη μεταφορά ενός νοήματος από τό ένα μέρος στο άλλο, από τά σύνορα της μιας γλώσσας στα σύνορα της άλλης. Μέσω ακριβώς της διαδικασίας αυτής ή Λατινική απέκτησε την αναγκαία ύποδομή για την πνευματική ανάπτυξη των χρηστών της. Θυμίζω ότι οι Ρωμαίοι –ή άνώτερη κατ' έξοχή τάξη– μάθαιναν Έλληνικά για να συμπληρώσουν τη μόρφωσή τους, αναγνωρίζοντας έτσι την άνωτερότητα της Έλληνικής και τό λογοτεχνικό πλούτο των έργων πού είχαν γραφεί σ' αυτή. Σύμφωνα με τον P. Boyancé, *REL* 34 (1956)111, «οι Ρωμαίοι ήταν άναμφίβολα οι πρώτοι πού ζήτησαν να μορφωθούν με τη συστηματική μελέτη μιας ξένης γλώσσας. Είναι οι πρώτοι πού ανακάλυψαν τό μυστικό του ούμανισμού. Πολύ γρήγορα αντιλήφθηκαν τον έμπλουτισμό πού σήμαινε μία τέτοια γνωριμία... Ό μορφωμένος Ρωμαίος είχε πάντοτε δύο ψυχές επειδή γνώριζε δύο γλώσσες, την Έλληνική και τη δική του». Άκόμα στην εποχή του ό Κοϊντιλιανός (I.1-12) προτιμά ένα παιδί να αρχίζει την εκπαίδευσή του με την εκμάθηση της Έλληνικής, άφου λόγω της γενικής χρήσης της Λατινικής ή τελευταία θά γίνει εύκολα κτήμα του. Και άφου ή λατινική μάθηση προέρχεται από την έλληνική, αυτό –ύποστηρίζει– είναι άκόμη ένας λόγος για τη διδασκαλία του πρώτα στην Έλληνική, φτάνει να μη συνεχιστεί με τη χρήση στην όμιλία και στη μάθηση της Έλληνικής για πολύ χρόνο. Η στάση του μορφωμένου Ρωμαίου άπέναντι στην Έλληνική ήταν από τη μία θαυμασμός για την άνωτερότητά της και από την άλλη ένα «συναίσθημα κατωτερότητας», λόγω της δικής του γλωσσικής πενίας. Άποτέλεσμα μάλιστα του θαυμασμού τους ήταν ότι στην αρχή μερικοί Ρωμαίοι συγγραφείς –κυρίως ιστορικοί– συνέθεσαν τά έργα τους στην Έλληνική, επειδή προφανώς επιθυμούσαν να διαβαστούν από τό έλληνογλωσσο κοινό. Όταν όμως άργότερα ή Ρώμη μεταβλήθηκε σε κοσμοκρά-

τετρα, ή ακτινοβολία της ήταν τέτοια που έκανε ακόμα και μερικούς Έλληνες να συγγράφουν στη Λατινική.

Με τὸν καιρὸ τὸ «συναίσθημα κατωτερότητας», πὸ κατείχε τοὺς Ρωμαίους, μετατράπηκε κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἐθνικιστικῶν πολιτισμικῶν κριτηρίων σὲ ἐνσυνείδητη προσπάθεια ἐμπλουτισμοῦ τῆς γλώσσας τους ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ὥστε νὰ μὴ μειονεκτοῦν. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ στάση τοῦ Κικέρωνα: ἐνῶ γινώριζε καὶ ὁμολογοῦσε τὴν ὑπεροχὴ τῆς Ἑλληνικῆς, ὄχι μόνο ἔψευγε ὅσους Ρωμαίους μὲ ἑλληνικὴ μόρφωση περιφρονοῦσαν τὴν λατινικὴ παιδεία (*De Fin.* I.1: *erant etiam, et hi quidem eruditi Graecis litteris, contemntes Latinas, qui se dicant in Graecis legendis operam malle consumere*), ἀλλὰ διατεινόταν ὅτι, «ὅπως ἔχω συχνὰ διακηρύξει, ἡ Λατινικὴ δὲν εἶναι, ὅπως γενικὰ νομίζεται, μία γλώσσα φτωγὴ, ἀλλὰ εἶναι πιὸ πλούσια ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ» φέρνοντας ὡς ἀπόδειξη τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Λατινικὴ εἶχε δύο λέξεις γιὰ μία ἑλληνικὴ –*labor* καὶ *dolor* γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πόνος ἢ τέσσερις λέξεις μὲ διαφορετικὲς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις *amentia*, *dementia*, *insania*, *furor* γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς ἑλληνικῆς λέξης *μανία*– καὶ τελειώνει (*Tusc.* II.35) μὲ τὴν κορώνα: *o verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia* (ὦ Ἑλλάδα, ἐνίοτε ἐστερημένη λέξεων, τῶν ὁποίων νομίζεις ὅτι πάντοτε ἀφθονεῖς). Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἀντάξια τοῦ Κάτωνα, ὁ ὁποῖος, προσφωνώντας λατινιστὶ τοὺς Ἀθηναίους καὶ λαμβάνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ διερμηνεὺς ἀπέδιδε τὶς λατινικὲς φράσεις μὲ περισσότερες ἑλληνικὲς λέξεις, σχολίασε ὅτι στοὺς Ἑλληνες οἱ λέξεις βγαίνουν ἀπὸ τὰ χεῖλη, ἀντίθετα στοὺς Ρωμαίους βγαίνουν ἀπὸ τὴν καρδιά, ἐνῶ ὁ ἄξεστος *Marius* ἀρνήθηκε νὰ μυηθεῖ καὶ στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ ἐπειδὴ εὕρισκε γελοῖο νὰ ἐκμάθει τὰ γράμματα οἱ δάσκαλοι τῶν ὁποίων εἶχαν καταντήσει δοῦλοι (*Πλούτ. Μάρ.* 2-3). Ἡ μόνη ὥστόσο ἐπίσημη γλώσσα στὸ δημόσιο βίῳ τῶν Ρωμαίων ἦταν πάντοτε μὲ ἐλάχιστες παρεκκλίσεις ἡ Λατινικὴ, γεγονὸς πὸ δείχνει ὅτι ὑπῆρχε ἀπὸ μέρους τους πολιτικὴ σκοπιμότητα γιὰ ἐπικράτησή της, πράγμα πὸ καταδικάζει ὁ *Αὐγουστίνος* ὡς ἱμπεριαλιστικὴ: *opera data est ut imperiosa civitas non solum iugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret* (φρόντισε ἡ ἱμπεριαλιστικὴ πολιτεία ὄχι μόνο νὰ ἐπιβάλλει τὸ ζυγὸ στὰ ἔθνη πὸ ὑπετάγησαν μὲ εἰρήνευση τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὴ γλώσσα της).

Ὁ *Κικέρων* ἐξάλλου ἐπιδίωξε συστηματικὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς λατινικῆς γλώσσας μὲ τὴ μετάφραση τοῦ ἐξαιρετικὰ ἀνεπτυγμένου λεξιλογίου τῆς ἑλλη-

νικῆς διανόησης¹. Ἐνῶ ὅμως μεταφράσεις καὶ μεταφραστικά δάνεια παρατηρήθηκαν σὲ διάφορα μέρη τοῦ λόγου, οἱ καινοτομίες τοῦ Κικέρωνα περιορίστηκαν σχεδὸν ἀποκλειστικά σὲ ἀφήρημένα οὐσιαστικά, πράγμα ποὺ ὑπογραμμίζει τὶς τεράστιες ἀνάγκες τῆς Λατινικῆς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ σὲ ὀρολογία. Ὁ Κικέρων δυσκολεύεται νὰ ἀποδώσει στὰ λατινικά τὸ ἀγαθὸν ἐπειδὴ ἡ Λατινικὴ δὲν διαθέτει ἄρθρο καὶ τὸ ἀποδίδει μὲ τὸ *omne bonum* ἀλλοῦ ὅμως ἀρκεῖται στὸ ἀπλὸ ἐπίθετο *honestum, verum*. Ἀντιλαμβανόταν ὅτι οἱ διαθέσιμες λέξεις στὶς δύο γλώσσες δὲν ἰσοδυναμοῦσαν ἐπακριβῶς καὶ γι' αὐτὸ μεταφράζει τὴ λέξη φύσις ἄλλοτε ὡς *natura* καὶ ἄλλοτε ὡς *ingenium*, ἐνῶ στὴ μετάφρασή του τοῦ Τιμαίου τοῦ Πλάτωνα ἀπέδωσε τὴν ἀρχὴν μὲ τὶς λέξεις *exordium, principium, ortus, principatus*. *Equidem* –διασαφηνίζει (*De Fin.*3)– *soleo etiam, quod uno Graeci si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere* (Ἐγὼ τουλάχιστο συνθίζω ἀκόμη, αὐτὸ ποὺ οἱ Ἕλληνες ἐκφράζουν μὲ μία λέξη, ἂν δὲν μπορῶ διαφορητικά, τὸ ἴδιο νὰ τὸ ἐκφράξω μὲ περισσότερες λέξεις), π.χ. *μισανθρωπία-odium hominum*.

Μερικὲς ἀπὸ τὶς δημιουργίες τῆς κατηγορίας αὐτῆς σημεῖωσαν μεγάλη ἐπιτυχία, π.χ. *essentia* κατὰ τὸ οὐσία ἢ *conscientia* κατὰ τὸ συνείδησις. Κάποτε ἡ ἀπόδοσή του ὑπερέβαινε τὰ τυπικὰ ὅρια, π.χ. στὴν περίπτωση τῆς ἐλληνικῆς λέξης γραμματικὴ χρησιμοποιοῦντο στὴν ἀρχὴ ὁ λατινικὸς τύπος *grammatica* ἢ *grammatice*, ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἡ ἐλληνικὴ λέξη ἐχρησιμοποιεῖτο γιὰ τὰ στενὰ γραμματικὰ φαινόμενα, ἀποδόθηκε στὴ Λατινικὴ ὡς *litteratura* (*Part.* 26), καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀργότερα γιὰ νὰ δηλώσει γενικότερα τὴ λογοτεχνία προσφέροντας ἔτσι ἕναν πολὺ χρήσιμο ὄρο στὶς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες, ἰδιαίτερα τῆς Δύσης.

Ὅπως καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς οἱ Ρωμαῖοι ὄφειλαν τὴν ἐπικράτησή τους ὄχι τόσο στὸ συντηρητισμὸ τους, ὅσο στὴν ἰκανότητά τους νὰ ἀναθεωροῦν τὶς ἀπόψεις τους καὶ νὰ βρίσκουν νέες ἀπαντήσεις στὶς νέες προκλήσεις. Ἐτσι ὁ πρῶτος ποιητὴς τους, ὁ *semigraecus*, κατὰ τὸ Σουητώνιο, Λίβιος Ἀνδρόνικος, ἄρχισε μὲ μιὰν καινοτομία, μεταφράζοντας δηλαδὴ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου στὸ ἔργο του *Odusia* σὲ ἕνα αἰσθητὰ πανηγυρικὸ καὶ ἀρχαϊκὸ ὄφος. Ὅπως εἶναι γνω-

1. *Tusc.* II, 11, 26: *Studiosae equidem utor nostris poetis; sed, sicubi illi defecerunt, verti etiam multa de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio* (ἐγὼ τουλάχιστο κάνω χρῆση ἐπιμελῶς τῶν ποιητῶν μας; ἀλλὰ, ἂν καμιά φορὰ μὲ ἐγκαταλείπουν, μετέφρασα πολλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ποιητῆς, ὥστε ὁ λατινικὸς λόγος νὰ μὴν στερεῖται ὁποιοδήποτε στολίδι σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆ συζήτησης).

στό, δὲν πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ μετάφραση ὅπως συνήθως τὴν ἐννοοῦμε, ἀλλὰ πῶς πολὺ γιὰ διασκευὴ μὲ λατινοποίηση τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου, αὐτὸ ποὺ ὁ S. Mariotti χαρακτήρισε κάπως ὑπερβολικὰ *traduzione artistica*¹. Καὶ ἡ ἴδια λέξις, ποὺ χρησιμοποιοῦνταν, *vortere* 'μετατρέπω', δήλωνε μᾶλλον 'διασκευάζω' ἢ 'ἀναπλάθω' καὶ ὁ ἀναγνώστης τῶν ἰσχυρῶν ἀποσπασμάτων ποὺ σώθηκαν ἔχει τὴν αἴσθησις ὅτι διαβάσει ἓνα αὐθεντικὸ λατινικὸ ποίημα, ὅπου τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα τοῦ Λιβίου φαίνεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν χρῆση ἀρχαϊσμῶν (γινκ. -as, esca, topper, noegeum, procat κ.ἄ.) καὶ στὴν ἀνακάλυψη ρωμαϊκῶν ἀντίστοιχων στὶς ἐλληνικὰς ἰδέας. Ἔτσι ἡ λέξις *Camena* –τὸ ὄνομα μιᾶς θεότητας ἀπὸ ἓνα σύμπλεγμα θεοτήτων τῆς Ρώμης– χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ ἀποδώσει τὴν ἐλληνικὴν *Μούσα* ἢ ὁμηρικὴν φράση ὅπως *κεν δὴ μοῖρ' ὀλοή καθέλῃσι τανηγλέγος θανάτου* (Ὀδ. γ 237- 8) ἀποδόθηκε: *Quando dies adveniet, quem profata Morta est*, ὅπου, ὅπως παρατηρήθηκε, μὲ τὴν ρωμαϊκὴν ἔννοια τῆς λέξεως *dies* καὶ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἰταλικὴ θεότητα τοῦ Πεπρωμένου *Morta* ἀντὶ τῆς *Moera* συγκροτήθηκε ἓνας χαρακτηριστικὰ ρωμαϊκὸς τρόπος ἔκφρασης. Ἡ ὁμηρικὴ ἔκφρασις (ε 297) *λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ ἀποδίδεται μὲ τὸ cor frixit prae ravore*, "ἡ καρδιά του πάγωσε ἀπὸ τρόμο". Ἀλλοῦ ἡ ἀπλότης καὶ ἡ χάρις τοῦ ὁμηρικοῦ ἰδιώματος ἀντικαθίσταται μὲ τὴν χρῆσιν μὴ ὁμηρικῶν πατρωνυμικῶν. Ἔτσι ἡ ὁμηρικὴ φράσις (δ 557) *νύμφης ἐν μεγάροισι Καλυψοῦς ἀποδίδεται apud nympham Atlantis filiam Calypsonem*, ποὺ ἀποδοκιμάζεται ἀπὸ τὸν Κοϊντιλιανὸν (I. v. 63). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ὀράτιου, *Epist.* 2. 1. 69. κ.έ., ἡ μετάφρασις τοῦ Λιβίου διδασκόταν ἀπὸ τοὺς γραμματικοὺς στοὺς μαθητὰς.

Ὅμοια στὸν Ἔννιο ἡ Τροφὸς προλογίζει τὴν τραγωδίαν *Medea* ὡς ἑξῆς:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
 Caesa accedisset abiegnā ad terram trabes,
 Neve inde navis inchoandi exordium
 Caepisset, quae nunc nominatur nomine
 Argo, quia Argivi in ea delecti viri
 Vecti petebant pellem inauratam arietis
 Colchis, imperio regis Peliae, per dolum κ.λπ.

1. Ἔτσι ὁ πρῶτος στίχος τῆς ὁμηρικῆς Ὀδύσσειας ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 8 λέξεις ἀποδόθηκε στὴ λατινικὴ μὲ 5: *Virum mihi Camena insece versutum*.

Ὁ κάθε στίχος ἀπηχεῖ τὸ κείμενο τῆς ἀρχῆς τῆς Μήδειας τοῦ Εὐριπίδῃ:

Εἰδ' ὄφελ' Ἀργοῦς μὴ διαπτάσθαι σκάφος
 Κόλχων ἐς αἶαν κυανέας Συμπληγάδας
 μηδ' ἐν νάπαισι Πηλίου πεσεῖν ποτε
 τμηθεῖσα πεύκη, μηδ' ἐρετμῶσαι χέρας
 ἀνδρῶν ἀρίστων, οἳ τὸ πάγχρυσον δέρας
 Πελία μετήλθον κ.λπ.

Κάτι ἀνάλογο παρατηρεῖται καὶ στὴ διαμόρφωση τῶν κωμωδιῶν τοῦ Πλάτου καὶ τοῦ Τερέντιου, οἱ ὅποιοι ἀντλήσαν ἀφειδῶς ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ πρότυπά τους διασκευάζοντας ἢ προσαρμόζοντάς τα συχνὰ μὲ τὴ μέθοδο τῆς *contaminatio*. Ὁ Κικέρων (*Acad. I. 10*) φαίνεται νὰ προσμαρτυρεῖ τὴ μέθοδο, ὅταν λέγει *non verba sed vim Graecorum expresserunt poetarum* (ἐξέφρασαν ὄχι τὶς λέξεις ἀλλὰ τὴν οὐσίαν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν), ἐνῶ θεωρεῖ χρήσιμο νὰ ἐξηγήσει στὸν ἀναγνώστη του τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὀδήγησαν νὰ προστρέχει κάπου-κάπου στὴ χρήση νεολογισμῶν. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὰ μάτια τῶν Ρωμαίων μία μετάφραση εἶναι ἔργο πρωτότυπο καὶ ἀξίζει κάθε προσοχή, ὅπως ἓνα καινούργιο κείμενο. Οἱ παραπάνω ἐπεμβάσεις στὰ κείμενα μᾶς θυμίζουν τὶς ἀναπλάσεις ὁμηρικῶν χωρίων ἀπὸ Ἑλληνες λυρικούς, π.χ. τὸ ἀπόσπ. 209 τοῦ Στησίχορου, ὅπου ὁ ποιητὴς πραγματεύεται ἀκολουθώντας στενὰ τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀναχώρησης τοῦ Τηλέμαχου ἀπὸ τὴ Σπάρτη (*Ὀδ. ο 113 κ.έ.*) συμπυκνώνοντας τὴ σκηνή. Ἀνάλογο εἶναι καὶ τὸ ποίημα 51 τοῦ Κάτουλλου ποὺ ἔχει πρότυπό του τὴ σαπφική ὠδὴ (ἀπ. 31 L.-P.), ὅπως καὶ τὸ 65 ποὺ ἀποτελεῖ ἐλεύθερη διασκευή τοῦ Καλλιμάχειου ἀποσπ. Βερενίκης Πλόκαμος (ἀπ. 110 Pf.).

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς κανονικὲς μεταφράσεις στὴ λατινικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ μπορούμε νὰ διακρίνουμε δύο περιόδους. Ἡ πρώτη, ποὺ εἶναι καὶ ἡ σημαντικότερη, περιλαμβάνει τὶς μεταφράσεις ποὺ ἔγιναν ὅσο ἡ Ρώμη βάδιζε πρὸς τὴν κοσμοκρατορία ἢ ἦταν ἡδὴ κοσμοκράτειρα· ἡ δευτέρα περιλαμβάνει μεταφράσεις χριστιανικῶν κειμένων ἀπὸ χριστιανοὺς συγγραφεῖς. Ἡ πρώτη γνωστὴ μετάφραση στὴ Λατινικὴ πεζοῦ κειμένου εἶναι ἡ μετάφραση τῆς *Terās Αναγραφῆς* τοῦ Εὐήμερου ἀπὸ τὸν ποιητὴ Ἐννιο, ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ τὰ ἐντυπωσιακὰ γνωρίσματα τοῦ πρώιμου πεζοῦ λόγου τῆς Λατινικῆς, ἀν ὄντως ἡ μετάφραση τοῦ Ἐννίου ἦταν πεζή. Ἐνα δεῖγμα: *Exim Saturnus uxorem duxit*

Opem. Titan qui maior natu erat postulat ut ipse regnaret κ.λπ. (Ἵστερα ὁ Σατούρνος (Κρόνος) παντρεύτηκε τὴν Opem. Ὁ Τιτάν ποὺ ἦταν μεγαλύτερος στὴν ἡλικία ἀπαιτεῖ νὰ βασιλεύσει ὁ ἴδιος).

Ὁ κύριος μεταφραστὴς τῆς πρώτης περιόδου, ὁ Κικέρων, μετέφρασε ἀρκετὰ πεζὰ καὶ ποιητικὰ ἔργα ἀπὸ τὴν Ἑλληνική. Ἡ μετάφραση ὡστόσο τῶν ἀντίπαλων λόγων τοῦ Δημοσθένη καὶ τοῦ Αἰσχίνη, τοῦ Οἰκονομικοῦ τοῦ Ξενοφώντα καὶ τοῦ Πρωταγόρα τοῦ Πλάτωνα δυστυχῶς δὲν σώθηκαν καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῆς μετάφρασῆς του στηριζόμαστε μονάχα σὲ ἀποσπάσματα ἀπὸ Ἑλληνες συγγραφεῖς ἐγκατεσπαρμένα στὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση γιὰ τὴ στάση τοῦ Κικέρωνα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τις μεταφράσεις του στὰ φιλοσοφικά καὶ ρητορικά του ἔργα εἶναι ἡ ἴδια μὲ ἐκείνη τοῦ Λίβιου Ἀνδρόνικου καὶ τῶν διαδόχων του. Ὑπαγορευόταν δηλαδὴ ἀπὸ ἐθνικιστικούς λόγους καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργηθεῖ τὸ ἐθνικὸ λατινικὸ λεξιλόγιο γιὰ τοὺς κλάδους αὐτοὺς τῆς μάθησης.

Ἴδου πὼς ὁ ἴδιος ὁ Κικέρων περιγράφει τὴν μεταφραστικὴ του προσπάθεια: *Opt. gen.* 14... nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis. In quibus non verbum pro verbo¹ necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi (οὔτε μετέφρασα ὡς ἐρμηνέας, ἀλλὰ ὡς ρήτορας, μὲ τις ἴδιες φράσεις καὶ τις ἴδιες μορφές, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεὶς τὰ ἴδια σχήματα, μὲ λέξεις ποὺ ταιριάζουν στὴ δική μας χρῆση. Καὶ σ' αὐτὸ δὲν ἔκρινα ἀναγκαῖο νὰ τὰ ἀποδώσω λέξη πρὸς λέξη, ἀλλὰ κράτησα τὸ γενικὸ ὕφος καὶ τὴ δύναμη τῆς γλώσσας), *ib.* 23: orationes... ita expressero virtutibus utens illorum omnibus, id est sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba persequens eatenus, ut ea non abborreant a more nostro (Τοὺς λόγους τοὺς ἂν θὰ ἐπιτύχω ἐγὼ, ὅπως ἐλπίζω νὰ τοὺς ἀποδώσω, φυλάσσοντας ὅλες τις ἀρετές τους, δηλαδὴ τις σκέψεις, τὰ σχήματα καὶ τὴ σειρά τῶν θεμάτων, ἀκολουθώντας τὰ λόγια τους ὡς ἐκεῖ ποὺ αὐτὰ δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὸ δικό μας ἰδίωμα.), *De Fin.* III 15: Nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent, cum sit verbum quod idem declaret magis usitatum; equidem

1. Καὶ ὁ Ὁράτιος, *Ars Poetica* 133 κ.έ.: nec verbo verbum curabis reddere fidus/ interpres, nec desilies imitator in artum/ unde pedem proferre pudor vetet aut operis lex (κι οὔτε θὰ ἐπιδιώξεις νὰ ἀποδώσεις λέξη πρὸς λέξη σὰν πιστὸς μεταφραστὴς κι ἂν ὡς ἀπομιμητὴς δὲν πηδῆξεις στὰ στενὰ ἀπ' ὅπου εἶτε ἡ αἰδώς εἶτε ὁ νόμος τοῦ ἔργου θὰ σ' ἐμποδίζουν νὰ μετακινήθεις).

soleo etiam, quod uno Graeci pluribus verbis exponere. Et tamen puto concedi nobis oportere ut Graeco verbo utamur, si quando minus occurreret Latinum (Ὅστε καὶ θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποδώσω κατὰ λέξη, ὅπως συνηθίζουσι οἱ ἀδελφοὶ ἐρμηνεῖς, ὅταν ὑπάρχει πιὸ συνηθισμένη λέξη μὲ τὴν ἴδια σημασίαν· ἐγὼ τουλάχιστο συνηθίζω ἀκόμη, ἂν δὲν μπορῶ διαφορετικῶς, νὰ χρησιμοποιῶ γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα περισσότερες λέξεις. Ὡστόσο νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ μᾶς γίνῃ ἢ ὑποχώρησις νὰ κάνουμε χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς λέξεως, ἂν ποτὲ ἡ λατινικὴ δὲν προσφέρεται).

Ἀπὸ τὴν ποιητικὴν μεταφράσειν τοῦ Κικέρωνα θυμόμαστε ὅτι διατηρώντας τὸ ἀρχικὸ μέτρο μετέφρασε περιστασιακῶς χωρὶς ἀπὸ τὸν Ὅμηρον¹ καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς, τὸ ὕφος τῶν ὁποίων διακρίνεται γιὰ τοὺς συνήθεις γλωσσικοὺς ἀρχαϊσμούς. Ἡ ἐλεῦθερη ἐξ ἄλλου νεανικὴ τοῦ μεταφράσαντος τῶν Φαινομένων ἢ Καιρικῶν Σημείων τοῦ δύσκολου ἀστρονομικοῦ ποιητῆ Ἄρατου σύμφωνα μὲ τὸν Wilkinson, *Ἱστορία τῆς Λατινικῆς λογοτεχνίας*, E.J. Kenney-W.V. Clausen, ἑλλ. μτφρ. 343: «αὐτὸ τὸ νεανικὸ ἔργον, κατὰ περίπτωσιν ἀρχαϊκὸν σὲ μέτρον καὶ λεξιλόγιον, ἔχει μερικὰ σφάλματα ἀλλὰ δείχνει, σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ Munro, “πολὺ πνεῦμα καὶ ζωντάνια γλώσσας”. Στὰ Καιρικὰ σημεῖα –συνεχίζει– μποροῦμε νὰ ἑρῶμε στοιχεῖα ποὺ δὲν ὑπάρχουσι στὴ ρητορικὴ ἐντασιν τοῦ Ἄρατου – “ὀνοματοποιῶν” ἐκφραστικότητι, ἴχνη προσωπικῆς παρατήρησιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων σὲ ζῶα καὶ κίνησιν σὲ ἄψυχα ἀντικείμενα, ποὺ ὅλα προσιωνίζονται, ἂν στὴν πραγματικότητι δὲν παρότρυναν, τὸν Βιργίλιον τῶν *Γεωργικῶν*». Στὴν μετάφρασιν αὐτὴν ὁ Κικέρων ἄλλοτε συντομεύει καὶ ἄλλοτε ἐπεκτείνει τοὺς στίχους τοῦ Ἄρατου. Κάποτε ἀλλάζει τὴν σειράν τῶν στίχων καὶ κάποτε οἱ τρεῖς στίχοι γίνονται ἕνας².

Ἀπὸ τὴν μεταφράσειν τοῦ πεζῶν κειμένων σώζεται μόνον ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν *Τίμαιον* τοῦ Πλάτωνος στὸ ὁποῖον φαίνεται ἡ προσπάθεια ποὺ καταβάλλει ὁ μεταφραστὴς γιὰ νὰ ἀνταποκριθῇ μὲ ὅσο τὸ δυνατὸ μεγαλύτερη ἀκρίβεια στίς

1. Δείγμα: Z 201 ἤτοι ὁ κάμ πεδίον τὸ Ἀλήϊον οἶος ἀλάτο,
 ὃν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεσίων.
*Tusc. III, 26, 63 qui miser in campis maerens errabat Aleis,
 ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.*

2. π.χ. στ. 534 καὶ τὰ μὲν ἀντέλλει καὶ ἀντία νεϊόδι δύνει
 πάντα παραβλήθην· μία δὲ σφείων ἐστὶν ἐκάστου
 ἐξείης ἐκάτερο καταλυεῖ τ' ἄνοδος τε,
 ἀποδίδονται: *quattuor hi motu cuncti voluntur eodem.*

ἀπαιτήσεις τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου, ὅπως τὴν ἀπόδοση: τὴν ἑαυτῶ πρέπουσαν -decorum, τὸ ... ἄγριον - agreste, καὶ δὴ καὶ τὸ μειχθὲν - atque ita permixtum illud κ.ἄ. Συνήθως μεταφράζει ἐλεύθερα προσπαθώντας νὰ διατηρήσει τὴν ἀνεξαρτησία του. Συντομότερα χωρία ἀπαντοῦν στὸ ἔργο *Tusc. Disput.* 1.54 ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ Φαῖδρο 245c-246: π.χ. ἐξ ἀρχῆς ἀνάγκη πᾶν τὸ γινόμενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μὴδ' ἐξ ἑνός, εἰ γὰρ ἕκ του ἀρχῆ γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο, ποῦ ἀποδίδει: ex principio oriuntur omnia ipsum autem nulla ex re alia nasci potest; nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde, ὅπου ἡ δυννητικὴ ἀπόδοση τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἀντιστοιχεῖ μὲ ἀπραγματοποίητο στὸ λατινικόν. Ἡ ἰκανότητά του ὡς μεταφραστὴ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιδέξια χρῆση τῶν moveo, moveri, motus ὡς ἰσοδύναμων τῶν ἐλληνικῶν κινεῖν, κινεῖσθαι, κίνησις, ἐνῶ, ὅταν ἡ κίνηση ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ψυχῆ, χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα cio.

Ἄλλοῦ ἀποδίδεται ἡ γενικὴ ἰδέα ὅπως στὸ Φαῖδρο 245c: τὸ δ' ἄλλο κινοῦν καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον παῦλαν ἔχον κινήσεως παῦλαν ἔχει ζωῆς- quando finem habet motus, vivendi finem necesse est, ἢ ὅπως στὴν ἀπόφανση τοῦ Πρωταγόρα περὶ τῶν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὡς εἰσὶν οὐθ' ὡς οὐκ εἰσὶν: de divis, neque ut sint neque ut non sint, habeo dicere. Τέλος ἡ προσωπικότητά του ὡς μεταφραστὴ ἐπιβάλλεται μὲ τὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδώσει τὸ ἐκάστοτε κείμενο χωρὶς νὰ βιάζει τὴ λατινικὴ γλῶσσα, μεταφράζοντας τὸ ἐλληνικὸ κείμενο ὅσο πιστὰ μποροῦσε σὲ μία μετάφραση αὐστηρῆ ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ εὐλύγιστη γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἰδεῶν. Ἐπειδὴ δὲ παρ' ὅλα ὅσα ἐλέγχθησαν ἡ Λατινικὴ δὲν διέθετε τὸν πλοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς, ὁ Κικέρων στὶς μεταφράσεις του προσφεύγει συχνὰ στὴν περίφραση καὶ τὴ μεταφορά.

Ὁ κύριος μεταφραστὴς ποῦ ἐκπροσωπεῖ τὴ χριστιανικὴ περίοδο εἶναι ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος, ὁ trilinguis δημιουργὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν λατινικῶν, μνημεῖο τῶν ὁποίων ἀνάμεσα στὰ ἄλλα εἶναι ἡ ἔγκυρη μετάφραση τῆς Βίβλου, γνωστῆς ὡς Vulgata. Ἐξῆσε τὸν 4ο αἰώνα μ. Χ. (†410) καὶ ἡ ἔγνοιά του γιὰ τὴ λατινικὴ γλῶσσα τοῦ Κικέρωνα ἦταν τόσο ἔντονη ὥστε εἶδε ὄνειρο στὸ ὁποῖο μετὰ θάνατο ἐπιπληττόταν ὡς ὀπαδὸς τοῦ Κικέρωνα καὶ ὄχι τοῦ Χριστοῦ. Ciceronianus es non Christianus (*Epist.* 22. 30). Παρακολουθοῦσε στενὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς γλῶσσας καὶ σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του (*Epist.* 25) ὑπογραμμίζει τὴν ἐξελικτικὴ τῆς πορεία: cum et ipsa latinitas et regionibus quotidie mutetur et tempore (ὅταν καὶ ἡ ἴδια ἡ λατινικὴ γλῶσσα κάθε μέρα μεταβάλλεται κατὰ περιοχὲς

καί με τὸ χρόνο). Ὁ Ἱερώνυμος γενικὰ συντάσσεται μετὰ τὴ γνώμη τοῦ Κικέρωνα καὶ τοῦ Ὁράτιου μετὰ μία ἐξάιρεση: τὶς Γραφές. Ἐκεῖ ἐπιμένει ὅτι πρέπει νὰ ἀκολουθεῖται ἀποκλειστικὰ ἢ κατὰ λέξη μετάφραση γιατί, ὅπως διατείνεται, καὶ αὐτὴ ἢ σειρὰ τῶν λέξεων ἀποτελεῖ *mysterium*. Ἄλλως ἢ ἀποψή του διατυπώνεται στὴ μετάφραση τοῦ Ἰώβ: *Nunc verbum, nunc sensus, nunc simul utramque* (ἄλλοτε κατὰ λέξη, ἄλλοτε κατὰ νόημα, ἄλλοτε καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο.). Ἐξαιτίας μάλιστα τῆς ἀπροθυμίας τοῦ μεταφραστῆ τῆς *Vulgata* νὰ τροποποιήσῃ δραστηρικὰ τὶς προηγούμενες μεταφράσεις ποὺ χρησιμοποίησε καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ λάθη τους, τὸ κείμενό του ἔχει πολλὰς ξένες 'γλώσσες', ἐκφράσεις καὶ συντάξεις. Ἐξἄλλου ἢ κατὰ λέξη μετάφραση ποὺ ἀκολουθῆσε παρεῖχε διπλὴ ἀσφάλεια: ὁ ἀναγνώστης ἐξασφαλίζοταν ἐναντία στὴν εἰσαγωγὴ ψεύτικων ἢ αἰρετικῶν ἀπόψεων ἀπὸ τὸν μεταφραστῆ, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ μεταφραστὴς ἐξασφαλίζοταν ἐναντία στὶς κατηγορίες ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη γιὰ διαστρέβλωση τοῦ νοήματος τοῦ πρωτοτύπου.

Μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ τὰ λατινικὰ τῆς *Vulgata*, ἐνῶ βασικὰ εἶναι τὰ λαϊκὰ λατινικὰ τῆς ἐποχῆς του, διατηροῦν ἑλληνικὰ καὶ ἑβραϊκὰ στοιχεῖα ποὺ πέρασαν στὰ λατινικὰ τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ ποὺ διέκρινε τὴ γλώσσα τῆς *Βίβλου* ἦταν ἡ ταπεινότητά (*humilitas*). Ὁ *sermo humilis* τῆς *Βίβλου* ἔγινε ἐνωρὶς σημαντικό θέμα γιὰ τοὺς χριστιανοὺς ἀπολογητὲς, ἐπειδὴ συχνὰ οἱ εἰδωλόλατρες συγγραφεῖς θεωροῦσαν ἀπαράδεκτα τὰ πρῶτα χριστιανικὰ γραπτὰ. Τὰ εὑρισκαν χονδροκομμένα καὶ χυδαῖα, ἀδέξια στὴ σύνταξη καὶ τὴν ἐπιλογή τῶν λέξεων χωρὶς νὰ λογαριάζομε τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἑβραϊκὰ στοιχεῖα τους. Οἱ ἀπολογητὲς ὡστόσο δὲν κουράζονταν νὰ ἐπαναλαμβάνουν ὅτι καὶ οἱ Γραφές περιεῖχαν ρητορικὰ σχήματα καὶ γενικεύοντας τὸ θέμα νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι ὅλα τὰ ἔδνη ἀντλήσαν ὄχι μόνο τὸ λεκτικὸ τους ἰδίωμα ἀλλὰ καὶ τὴ σοφία τους ἀπὸ τὴν *Π. Διαθήκη*. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἰσχυρίζονταν ἀκόμη ὅτι δὲν μπορούσαν νὰ γράφουν διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι ἔγραφαν, καὶ ὑπογράμμιζαν τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο δημιούργησαν τὴν καινούργια δική τους εὐγλωττία ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ.

Ἄν συγκρίνομε τὶς μεταφράσεις τοῦ Κικέρωνα μετὰ ἐκείνες τοῦ Ἱερώνυμου, θὰ δοῦμε ὅτι ὁ πρῶτος δημιουργεῖ μεταφράζοντας πρῶτότυπο ἔργο, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἐπιτυγχάνει μία πιστὴ μετάφραση. Στὴν ἐπιστολὴ του 57. 5. 2. ὁ Ἱερώνυμος δηλώνει σχετικὰ μετὰ τὴ μετάφρασή του ὅτι εἶχε ὁδηγὸ τὸν Κικέρωνα: *Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor me in interpretatione Graecorum absque scripturis sanctis, ubi et verborum ordo mysterium est, non verbum*

e verbo, sed sensum exprimere de sensu. Habeoque huius rei magistrum Tullium, qui Protagoram Platonis et Oeconomicum Xenophontis et Aeschini et Demosthenis duas contra se orationes pulcherrimas transtulit (Ἐγὼ λοιπὸν ὄχι μόνον τὸ λέω, ἀλλὰ καὶ τὸ ὁμολογῶ ἐλεύθερα ὅτι στὴ μετάφραση τῶν Ἑλλήνων, μὲ ἐξαίρεση τίς Ἄγιες Γραφές, ὅπου καὶ ἡ σειρὰ τῶν λέξεων εἶναι μυστήριον, δὲν μετέφρασα κατὰ λέξιν, ἀλλὰ ἀπέδωσα τὸ περιεχόμενον. Ἔχω αὐτοῦ τοῦ πράγματος δάσκαλον τὸν Tullium, ὁ ὁποῖος μετέφρασε τὸν Πρωταγόρα τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸν Οἰκονομικὸν τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Αἰσχίνου καὶ Δημοσθένου τοὺς δύο ὑφαίμακτους λόγους ἐναντίον ὁ ἑναὶς τοῦ ἄλλου). Quanta in illis praetermiserit, quanta abdidit, quanta mutaverit, ut proprietates alterius linguis suis proprietatibus explicaret, non est huius temporis dicere. Σὲ ἓνα ἄλλο χωρίο τῆς Ἐπιστολῆς 105. 3 δίνει τὸν κανόνα τοῦ καλοῦ μεταφραστῆ: hanc esse regulam boni interpretis, ut idiomata linguae alterius suae linguae exprimat proprietate (αὐτὸς εἶναι ὁ κανόνας τοῦ καλοῦ μεταφραστῆ, νὰ μεταφράζει τις ἰδιωματικὰς ἐκφράσεις τῆς μιᾶς γλώσσας μὲ τις ἰδιαιτερότητες τῆς ἄλλης), quod et Tullium... fecisse convincimus κ.λπ.

Ἔτσι τὰ δύο εἶδη τῆς μετάφρασης, ἡ κατὰ λέξιν καὶ ἡ ἐλεύθερη, ἀσκοῦν κάποια ἐπίδραση στὸν ἀναγνώστη. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μετάφρασης *verbum e verbo* εἶναι ὅτι ὁδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη στὸ πρωτότυπο, ἐνῶ ἡ ἐλεύθερη φέρνει τὸ πρωτότυπο στὸν ἀναγνώστη. Γιὰ τὸν βιβλικὸν μεταφραστή, γιὰ τὸν ὁποῖο «ἡ ἴδια ἡ σειρὰ τῶν λέξεων εἶναι μυστήριον», ἡ ἐπανάληψη τῆς σειρᾶς τῶν λέξεων τοῦ πρωτοτύπου εἶναι οὐσιαστικὴ ἀνάγκη. Ἄλλου ὥστόσο ὁ Ἱερώνυμος ἐμφανίζεται διασώτης τῆς ἐλεύθερης μετάφρασης, Ἐπιστ. 57, 6: «Θὰ ἄρκεστώ τώρα νὰ ἀναφέρω τὸν Ἰάριο τὸν Ὁμολογητὴ, ποὺ μετέφρασε ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ εἰς τὰ λατινικὰ ὁμιλίαις στὸν Ἰώβ καὶ πολλὰς πραγματείας στοὺς Ψάλμους καὶ δὲν ἔμεινε προσηλωμένος στὸ κοιμισμένο γράμμα οὔτε βασανίστηκε μὲ σχολαστικὴν μετάφραση ἀγροίκων κειμένων, ἀλλὰ κατὰ κάποιον τρόπο αἰγμάλωτισε τὰ νοήματα καὶ μὲ τὸ δίκαιον τοῦ νικητῆ τὰ μετέφερε στὴ δική του γλώσσα».

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπίδραση τῆς Π. Διαθήκης στὴ χριστιανικὴ φρησικία καὶ δὲν ἐκπλήσσει τὸ γεγονός ὅτι τὰ μεσαιωνικὰ λατινικὰ ὑπέστησαν βαθιὰ ἐπίδραση ἀπὸ τὴν γλώσσα τῆς Βίβλου, ποὺ ὅλοι ἄκουαν στὴν ἐκκλησία, ἀκόμα καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ διαβάσουν. Οἱ πρώτες μεταφράσεις τῶν Γραφῶν γνωστὰς μὲ τὸ ὄνομα *Itala* τώρα πιά –*Vetus Latina*– γίνονταν κατὰ λέξιν, καὶ ἔτσι τὰ Ἑβραϊκὰ καὶ τὰ Ἑλληνικὰ ἄσκησαν κάποια ἐπίδραση, ἀκόμα καὶ στὴ σύνταξιν. Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἱερώνυμου γιὰ τὴν βελτίωσιν τῆς κατάστασης ἦταν ση-

μαντική άφου ύποστήριξε επί πλέον ότι ή Βίβλος προσφέρει ένα πρότυπο για όλα τὰ λογοτεχνικά είδη. Καί οί δύο μεταφραστές στους όποιους αναφέρθηκα πέτυχαν τὸ σκοπό τους: ὁ ένας ἔδωσε στή μετάφρασή του τή λάμψη τοῦ πρωτότυπου, ὁ ἄλλος πέτυχε τή δημιουργία ἑνός πιστοῦ ἀντιγράφου. Ἄς ἀναφερθεῖ τέλος ὅτι ὁ Κοϊντιλιανός 10.5.2 ἀναφέρει ὅτι στό πρόγραμμα τῆς ἐκπαίδευσης τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του περιλαμβάνόταν καί ἡ ἐκγύμναση στή μετάφραση.

Συνοψίζω: τὸ ἑλληνορωμαϊκὸ ἰδεῶδες τῆς μετάφρασης ἐνδιαφερόταν κυρίως για τή μορφή καί τήν ἐπίδραση πού εἶχε τὸ κείμενο στόν ἀναγνώστη. Ἀντίθετα, τὸ ἑβραϊκὸ καί χριστιανικὸ ἰδεῶδες ἐνδιαφερόταν ἀποκλειστικά για τὸ περιεχόμενο τοῦ πρωτοτύπου, καί ἡ βιβλική μετάφραση ἀπό τή στιγμή πού σταθεροποιήθηκε, προμήθευσε τὸ μοντέλο τῆς τεχνικῆς τῆς μετάφρασης σὲ ἄλλες περιοχές. Ἐξαιτίας μάλιστα τοῦ γοήτρου τῆς κατὰ λέξη μετάφρασης τῆς Βίβλου, τελικά αὐτὴ ἔγινε ὁ κανόνας για ὅλες οὐσιαστικά τίς μεταφράσεις ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά στὰ Λατινικά ἴσαμε τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης.

SUMMARY

The practice of the Roman translators from Greek

While the Greeks showed little interest in foreign languages the Romans not only were they interested in learning Greek in order to complete their education but they inaugurated the translation. By translating from the Greek texts they manage little by little to create their own literature. At the same time they enriched their language by borrowing especially Greek terms they needed for their intellectual improvement.

In their endeavour which was inaugurated by Livius Andronicus, who was followed by many others, the main agent was Cicero. Though with other Romans he may have been jealous of the superiority of the Greek language, he tried his best to enrich his own borrowing from the Greeks. In his translations from the Greeks he showed a great skill giving the gist of the text translated.

The main, representative of translations in the Christian era was Saint Jerome, he well-known translator of the Scriptures and the creator of ecclesiastical Latin. Though he followed the example of Cicero in the translation of the Scriptures he applied the word for word method alleging that it was a *mysterium*.

However, both were successful translators: Cicero gave his translation the glamour of the original. Saint Jerome managed to create a true copy of the original.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2003

ΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΒΛΑΧΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Δώδεκα ημέρες μόνον έχουν περάσει από τις 8 Φεβρουαρίου που έφυγε ο Άγγελος Βλάχος· ή παρουσία του όμως στην αίθουσα τούτη είναι αισθητή. Όλοι θυμόμαστε τις έντονες, καμιά φορά, παρεμβάσεις του στις συζητήσεις και την ανυπομονησία του όταν αυτές ξεστράτιζαν από το θέμα τους, χαρακτηριστικό ενός πραγματιστικού χαρακτήρα που δεν αγαπά την ασάφεια.

Τόν γνώρισα πριν από 15 χρόνια, όταν του ζήτησα να συνδράμει την Αρχαιολογική Έταιρεία για να ξεπεράσει τις δύσκολες στιγμές του 1988. Βοήθησε τότε και δέχτηκε ακόμη να έπωμισθεί ευδύνες στη διοίκησή της. Αρνήθηκε το αξίωμα του Προέδρου πιστεύοντας, ότι αυτό ανήκε στους αρχαιολόγους. Ήταν σφάλμα του που πολλές φορές του καταλόγισα, ιδιαίτερα μάλιστα κατά το 2002. Σ' αυτό, όμως, θα επανέλθω στο τέλος της ομιλίας μου.

Έκείνο που κυρίως μās ενδιαφέρει, σήμερα και πάντοτε, είναι το δημιουργικό έργο του Άγγελου Βλάχου, αυτό που μένει και θα σώζει τη μνήμη του μετά από μās.

Όποιος εξετάσει προσεκτικά τὰ ὅσα δημοσίευσε, ἀπὸ τὸ 1945 ἕως τὸ 2001, θὰ διαπιστώσει ὅτι τὸ συγγραφικὸ του ἔργο παρουσιάζει μεγάλη εὐρύτητα. Τὰ πολλὰ του δημοσιεύματα μπορούμε νὰ τὰ κατατάξουμε σὲ μεγάλες κατηγορίες. Τὰ λογοτεχνικά, τὰ ἀπομνημονεύματα, οἱ συστηματικὲς ἱστορικὲς-φιλολογικὲς μελέτες, οἱ μεταφράσεις. Ἡ καθεμιά κατηγορία διαιρεῖται σὲ μικρότερες. Οἱ μεταφράσεις του καλύπτουν τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη, τὸ ξένο θέατρο, τὴν ποίηση τοῦ Καβάφη, τὶς ἱστορικὲς καὶ πολιτικὲς μελέτες.

Ήταν νεαρός παροπλισμένος διπλωμάτης όταν έγραψε το πρώτο του έργο, το σύντομο αυτοβιογραφικό αφήγημα, *Το Μνήμα της Γρηᾶς*. Εκδόθηκε το 1945 αλλά το έγραψε στην Κατοχή, μετά την αποφυλάκισή του από τις φυλακές Αβέρωφ. Στο κτήριο εκείνο, στη θέση του σήμερα έχει κτισθεί ο Άρειος Πάγος, είχε μείνει έγκλειστος για έξι μήνες, επειδή προσπάθησε να διαφύγει στη Μέση Ανατολή. Τον φυλάκισαν για “παράνομο εκπατρισμό”, όπως χαρακτηρίζαν την πράξη αυτή οι Ιταλικές αρχές κατοχής.

Το χειρόγραφο αυτού του πρώτου του έργου το είδαν ο Γιώργος Πολίτης, γιός του Νικολάου, και ο Βασίλης Ρώτας και το παίνεψαν. Είχαν δίκαιο, γιατί έπειτα από 60 χρόνια μένει το πρώτο έργο που γράφτηκε για τον Άλβανικό πόλεμο, και το καλύτερο, το πιο πηγαίο.

Για να νιώσουμε όμως και τις πραγματικές καταστάσεις που έζησε έδελον-τής στο Μέτωπο ο Άγγελος Βλάχος, μνημονεύω πώς το *Μνήμα της Γρηᾶς* είναι ή κορυφή ενός παγωμένου βουνού, της Κάμνιας, που έχει ύψος 2.100 μέτρα.

Η κριτική δέχτηκε το βιβλίο με ευμένεια και ιδιαίτερα τονίστηκαν οι λογοτεχνικές αρετές του: “Στο *Μνήμα της Γρηᾶς* υπάρχει αφηγηματική ταχύτητα, γοργό πέρασμα των σκηνών, και ο συγγραφέας δεν επιμένει σε τίποτα, όσο σημαντικό, όσο συγκινητικό ή φρικιαστικό και να είναι. Η αφήγηση κυλά γοργά, άνετα, απρόσκοπτα και διαγράφει τις εικόνες και τις καταστάσεις του μετώπου” (Α. Σαχίνη, Νέοι Πεζογράφοι, 1984³, 197). Χαρακτηρίστηκε ως “το βιβλίο μιας νέας γενιάς, ή όποια, στον άνισο και δύσκολο πόλεμο που μάς είχε επιβληθεί άδελφια, όρμα, κατακτά και κρατά τις ψηλές κορυφές” (αυτόδι 108). Συχνά του έλεγα, όταν συζητούσαμε για τὰ έργα του, ότι το θεωρούσα ως το καλύτερό του, ακριβώς για τις αρετές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Εκείνος προτιμούσε κάποιο άλλο, φιλοσοφικό, έσωτερικό, την *14η Νιζάν*.

Η Κατοχή που το μεγαλύτερο μέρος της το έζησε έντονα και οι δύο συλλήψεις και φυλακίσεις του —γιατί τον συνέλαβαν και δεύτερη φορά, οι Γερμανοί— υπήρξαν πηγή έμπνευσης και για ένα άλλο έργο, τις *Ώρες Ζωής* (1957) που τιμήθηκε με το βραβείο του Υπουργείου Παιδείας. Σ’ αυτό διηγείται την ιστορία του Δημήτρη Τσάφου, ενός νέου που κλείνεται στη φυλακή από τους Γερμανούς, βασανίζεται, προδίδει από την απελπισία του και αυτοκτονεί. Το σύντομο αυτό έργο έχει τις ίδιες λογοτεχνικές αρετές με το *Μνήμα της Γρηᾶς*, την απλότητα στη διήγηση, την έλλειψη ύπερβολής, την αλήθεια των ανθρωπίνων καταστάσεων, χωρίς γλυκερότητες και συναισθηματικό ψεύτισμα, χωρίς έκμετάλλευση του πατριωτισμού και του ήρωϊσμού.

Οι Ξωρες Ζωής είναι το τρίτο έργο του. Μετά το *Μνήμα της Γρηάς* δημοσίευσε το γνωστότερο ίσως βιβλίο του, *Ο κύριός μου Άλκιβιάδης* (1954) που τιμήθηκε με το Βραβείο των Δώδεκα. Αυτό το έργο είναι ή απαρχή της ένασχόλησής του με την ιστορία που δεν εγκατέλειψε ποτέ. Ο Άλκιβιάδης, αυτή ή άμφιλεγόμενη καθ' όλη τη διάρκεια των 25 αιώνων που πέρασαν από την εποχή του μορφή, τον είλκυσε τόσο ώστε να τον στρέψει προς το άπώτερο παρελθόν με το οποίο άπασχολήθηκε, τον Θουκυδίδη και τις άλλες αρχαίες πηγές, και το αποτέλεσμα της μελέτης του είναι ένα ιστορικό μυθιστόρημα ή μία μυθιστορηματική βιογραφία. Ίσως όμως δεν είναι ούτε το ένα ούτε το άλλο. Παρατηρήθηκε, ότι δεν είναι μυθιστόρημα γιατί δεν έχει μέσα πρόσωπα φανταστικά, εκτός από τον αφηγητή, τον δούλο του Άλκιβιάδη Σιλύκο Ίφίωνος Κνίδιο. Το μυθιστόρημα αυτό προδίδει πολλή έρευνα των αρχαίων πηγών, πολλή μελέτη, κάτι για το οποίο ο Άγγελος Βλάχος ήταν προετοιμασμένος.

Στις τρεις πρώτες τάξεις του τετρατάξιου γυμνασίου, στην Αλεξάνδρεια, είχε ως καθηγητή του τον Ευάγγελο Παπανούτσο. Την τετάρτη την έκανε στο Γ' γυμνάσιο άρρένων Αθηνών, στην οδό Λυκαβηττού, όπου πρόσκαιρα μίσησε τ' αρχαία έλληνικά εξ αιτίας του μαθήματος της τεχνολογίας.

Άρχισε τις ιστορικές μελέτες του με τον Παπαρρηγόπουλο, τον οποίο εκτιμούσε για την αυστηρότητα και την ευθύτητά του. Του έκανε έντύπωση ότι ο ιστορικός αυτός "δεν κλαίει ποτέ και για τίποτε" (Πρωδύστερο, 152). Συνέχισε με την ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Droysen σε γαλλική μετάφραση. Είχε εκδοθεί το έργο αυτό και στη βιβλιοθήκη Μαρασλή, σωστά όμως ο νέος προτίμησε τη γαλλική έκδοση. Με τη συμβουλή του πατέρα του διάβασε, με λεξικό βέβαια, τον Αρριανό στο πρωτότυπο. Ακολούθησε ή μελέτη του Όμηρου με την βοήθεια του λεξικού του Crusius - Πανταζίδη, αυτό που έχουμε και σήμερα.

Ο πατέρας του Σταύρος, δικαστής στα Μικτά Δικαστήρια της Αιγύπτου, είχε μεταφράσει τη *Θεογονία* του Ήσιόδου την οποία ο Άγγελος δημοσίευσε το 1990 συμπληρωμένη και με έκτενη εισαγωγή. Υπήρχε, όπως είναι φανερό, οικογενειακή προδιάθεση προς τους αρχαίους.

Σ' ένα από τα τελευταία αυτοβιογραφικά έργα του (Πρωδύστερο, 85) κάνει τον έπαινο της αρχαίας ελληνικής. Λέγει πως είναι "συναρπαστικά σατανική με τις αναρίθμητες αποχρώσεις της, την μαγευτική ακρίβειά της, τις πολυτυπίες των λέξεων και των ρηματικών δεμάτων, την αρτιότητα της πολύπλοκης συντάξεώς της που δεν επιτρέπει και στον πιο κακογράφο την ελάχιστη χασμω-

διά, τέλος τήν ἔντονη ἐκφραστική ικανότητά της χάρη στὸν συνδυασμὸ τῶν προθέσεων μὲ μιὰ λέξη μόνο ἀπὸ τὴν ὁποία παράγονται τόσες ἄλλες”.

Ἀπὸ τὴ λογοτεχνική κριτική ἔχει ἐπαινεθεῖ, πολὺ νωρίς, ἡ γλῶσσα τοῦ Ἄγγελου Βλάχου, ἡ τέχνη του δηλαδὴ στὴ χρῆση τῶν λέξεων, στὸν σχηματισμὸ τῶν εἰκόνων, στὴν ἄρμονία τῶν περιγραφῶν, στὴν ἀκριβεία τῶν ὄρων. Ὁ λιτός καὶ περιεκτικὸς λόγος τῶν ἀρχαίων, κυρίως τοῦ Θουκυδίδη τὸν ὁποῖο ἀγαποῦσε καὶ θαύμαζε, ἡ ἀπλότητα τοῦ Ἡροδότου, ἡ μεθοδικότητα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦ Αἰσχύλου ἀναμφίβολα τὸν ἐπηρέαζαν. Ἐνδομύχως τοὺς θεωροῦσε πρότυπα χωρὶς νὰ τοὺς μιμεῖται. Θεωροῦσε τὴν ἑλληνική πού μιλάμε ὡς αὐθύπαρκτη γλῶσσα, χωρὶς νὰ παραβλέπει τὴν μακρότατη ἱστορική παράδοσή της. Διάφορα περιστατικὰ πού μνημονεύει (Μιὰ φορὰ Α' 87) τὸν ἔσπρωξαν πρὸς τὴ συστηματικὴ μελέτη τῆς γλώσσας: “Περὶστοιχίζομαι” λέει, “ἀπὸ λεξικά ὅταν γράφω — ὥστε νὰ ἐλέγγω συνεχῶς τὸ πῶς γράφω, χωρὶς νὰ αἰσθανθῶ ποτέ μου ὅτι ὑπάρχει ἓνα θαυὸ χαντάκι, μεταξὺ καθαρῆς καὶ δημοτικῆς καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ βρίσκομαι ἀπὸ τὴν ἐδῶ ἢ ἀπὸ τὴν ἐκεῖ μεριά τοῦ χαντακιοῦ. Δὲν ξέρω πῶς, οὔτε γιατί, τὸ χαντάκι δὲν ὑπῆρξε ποτέ γιὰ μένα. Ὑποδέτω ὅτι σ' αὐτὸ συνετέλεσε πολὺ ὁ πρωιμότητος καὶ μεγάλος θαυμασμός μου γιὰ τὸν Καθάφη”.

Ἴσως πολλοὶ δὲν θυμοῦνται, ὅτι πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια ἀκριβῶς, τὸ 1983, εἶχε δημοσιεύσει στὴν “Καθημερινή” ἓνα φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο “Πρόχειρο Γλωσσάριο. Λέξεις μέτοικοι”. Μ' αὐτὸ ὑπεδείκνυε ἑλληνικὲς λέξεις μὲ τις ὁποῖες μπορούσαν νὰ ἀντικατασταθοῦν ξένες. Πολλὲς ἀπὸ τις νέες λέξεις ἦσαν δικοὶ του νεολογισμοί.

Πολὺ νωρίς, μαθητὴς ἀκόμη, εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφει διηγήματα ἔχοντας ὡς πρότυπο τὸν Καρκαβίτσα, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Κονδυλάκη, τὸν Βιζυηνό. Ὅπως λέγει, τὰ θέματά του ἦταν ἠθογραφικά καὶ ὅλες οἱ ἱστορίες τραγικές. Κάποτε ἔκαιψε ὅλα του αὐτὰ τὰ ἔργα μὲ ἀνακούφιση (Πρωθύστερο, 162).

Φοιτητὴς σύχναζε στὴν παρέα τοῦ Γιώργου Κατσιμπαλη ὅπου, ὅπως λέγει, “δεξιὸς ψάλτης... ἦταν ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης” (Πρωθύστερο 162). Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἄνιση συναστροφὴ, ἀνάμεσά τους ὁ Γιώργος Σεφέρης, σχημάτισε τὰ κριτήριά του τῆς κριτικῆς, δηλαδὴ τὸν τρόπο νὰ δείξεις στὸν ἀναγνώστη τις ἀρετὲς ἑνὸς ἔργου καὶ τις ἀδυναμίες του, τὰ χαρίσματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ συγγραφέα καί, τονίζει, “εἰδικὰ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία — ἂν ἡ γλῶσσα εἶναι καλή” (Πρωθύστερο 162).

Τὸ *Μνημα τῆς Γρηῆς* ἔδειξε πῶς ὁ σπόρος τῆς Παιδείας εἶχε πέσει σὲ γόνιμο ἔδαφος. Τοῦτο γίνεται φανερὸ μὲ κάθε νέο λογοτεχνικὸ ἔργο του. Οἱ *Τελευταῖοι*

Γαληνότατοι (1961), τέταρτο λογοτέχνημά του, μᾶς μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη τοῦ 12ου αἰώνα, στους τελευταίους Κομνηνούς. Τὸ θέμα του εἶναι ἱστορικό, περισσότερο περίπλοκο ἀπὸ τὸν *Ἀλκιβιάδη*. Φεύγουμε ἀπὸ τὴν ἡλιόλουστη λαμπράδα τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, —ἔτσι φαντάζομαι, ἴσως ἐξ αἰτίας τῶν μνημείων καὶ τῆς γεμάτης βεβαιότητα καθαρότητας τῶν πνευματικῶν ἔργων τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἀπὸ τὴν περιορισμένη Ἑλλάδα, τὸ Αἰγαῖο καὶ τις ἀκτὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, χανόμαστε μέσα στὴν αὐτοκρατορία τῶν τελευταίων Κομνηνῶν, τοῦ Ἰωάννη, τοῦ Μανουὴλ καὶ τοῦ Ἀνδρόνικου. Καὶ ἐδῶ τὸ μυθιστόρημα, χωρὶς φανταστικά πρόσωπα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀφηγητῆ, ἀκολουθεῖ τὰ ἱστορικά γεγονότα. Ὁ Ἄγγελος Βλάχος ἐπιτυγχάνει νὰ ἀναπαραστήσει σκηνές, πολεμικὲς συγκρούσεις, πολιτικὲς δολοπλοκίες. Ὅμως παρὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ βιβλίου γιὰ τὸ ὁποῖο χρειάστηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ τὴν φαντασία, καὶ πολλὴ μελέτη, δὲν ξαναγύρισε στὸ Βυζάντιο. Ἀντίθετα στράφηκε πάλι πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο, αὐτὸν τοῦ 5ου αἰ. Μετέφρασε πλήρως τὶς *Ἱστορίες τοῦ Θουκυδίδη* (1965), τὶς *Μοῦσες τοῦ Ἡροδότου* (1972), τὸν *Προμηθεά Δεσμώτη* τοῦ Αἰσχύλου (1972), τὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία* τοῦ Ἀριστοτέλους (1980). Μέσα στὰ ἴδια χρόνια, ἔχοντας γνωρίσει τὴ Μέση Ἀνατολή, τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἔχοντας ἐργασθεῖ γιὰ τὴ *14η Νιζάν*, μεταφράζει τὰ *Εὐαγγέλια* καὶ τὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*.

Προηγούμενως μνημόνευσα, ὅτι ὁ ἴδιος θεωροῦσε ὡς τὸ καλύτερο ἔργο του τὴ *14η Νιζάν*. Νομίζω πὼς ἤθελε νὰ εἰπεῖ ὅτι ἦταν τὸ ὠριμότερο. Ὅπως δὴποτε γραμμένο, ἢ τελειωμένο, τὸ 1972 στὴ *Μόσχα*, ἔχει καλύτερη τεχνικὴ ἀπὸ τὰ προηγούμενα καθαρὰ λογοτεχνικὰ ἔργα του καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς ἔμπνευσῆς του εἶναι τὰ Ἱεροσόλυμα ὅπου ὑπηρέτησε ὡς Γενικὸς Πρόξενος. Οἱ μεταφράσεις του τῶν *Εὐαγγελίων* καὶ τῶν *Πράξεων* τῶν *Ἀποστόλων* εἶναι μεταγενέστερες, τοῦ 1974, 1976 καὶ 1983. Ἴσως οἱ μεταφράσεις νὰ ἔγιναν ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς *14ης Νιζάν*, γιὰ νὰ γνωρίσει βαθύτερα τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων ἐκεῖνων. Στὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον τῶν 189 σελίδων περιγράφει τὰ ὅσα ἔγιναν κατὰ τις δώδεκα ὥρες ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὴ Σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Βλέπουμε τοὺς μαθητὲς τοῦ Κυρίου, τοὺς Ἑβραίους ἄρχοντες, τὸν Ἄννα καὶ τὸν Καϊάφα, καὶ κυρίως παρακολουθοῦμε τὶς σκέψεις, τὶς ἀμφιβολίες, τὶς παλινδρομήσεις καὶ τὶς ἀποφάσεις τοῦ δευτέρου βασικοῦ προσώπου τοῦ θείου δράματος, μετὰ τὸν Ἰούδα. Εἶναι ὁ Πόντιος Πιλάτος, Ρωμαῖος procurator τῆς Ἰουδαίας (26-36 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος, παρὰ τὴν ἐνδόμυχη πεποιθισή του γιὰ τὴν ἀδωότητα τοῦ Χριστοῦ, ὑπέκυψε στὴν πίεση τῶν Ἑβραίων καὶ τὸν παρέδωσε νὰ τὸν θανατώσουν ἀπὸ φόβο ὅτι θὰ πέσει στὴ δυσμένεια τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου (14-37 μ.Χ.). Τὸ θέμα εἶναι πο-

λύ μεγάλο και γοητευτικό, μάλιστα για ένα πνεῦμα ἐσωτερικό ὅπως ὁ Ἄγγελος Βλάχος. Ἴσως στή Ρωσία, ὅπου φαίνεται ὅτι τὸ ἔγραψε, νὰ ἐπέδρασε στή σκέψη του καὶ τὸ θαυμάσιο μυθιστόρημα τοῦ Μιχαὴλ Μπουλγκάκωφ, Ὁ Μαιτρ καὶ ἡ Μαργαρίτα, μεταφρασμένο ἐκεῖνα τὰ χρόνια καὶ στὰ ἑλληνικά, ὅπου ἡ μορφή τοῦ Ποντίου Πιλάτου, πάντα τραγική, κυριαρχεῖ.

Ἀπὸ συνειρμὸ πού μοῦ δημιουργοῦν ἡ ἐποχή καὶ ὁ τόπος θὰ μνημονεύσω τὴ μετάφρασή του τῶν *Ποιημάτων* τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη στὰ γαλλικά. Γεννημένος ἀπὸ Γαλλίδα μητέρα στὴν Ἀλεξάνδρεια, γνωρίζοντας προσωπικὰ τὸν ποιητὴ, τόλμησε νὰ μεταφράσει σὲ ἄλλη γλῶσσα, μητρική του βέβαια καὶ αὐτή, τὰ ἀπαραμίλλα ποιήματα, μετὰ τὸν Γιώργο Παπουτσάκη, τὴν Marguerite Yourcenar καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Δημαρᾶ.

Συνοδοὶ τῶν μεταφράσεων τῶν κλασικῶν εἶναι οἱ μελέτες του γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Θουκυδίδη καὶ τοῦ Ἡροδότου *Μεροληψίες τοῦ Θουκυδίδη* (1974 *Partialités chez Thucydide* 1970), *Παρατηρήσεις στὸν Θουκυδίδη Α' Β'* (1992-94), *Ἡρόδοτος ὁ ἀδικημένος* (1971).

Ὡς διπλωμάτη φυσικὸ ἦταν νὰ τὸν ἐλκύσει ἡ ἀρχαία Περσία καὶ ἡ ἐπίδρασή της στὸν ἑλληνικὸ κόσμο, κυρίως στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Σπάρτη. Τὰ βιβλία του, *Οἱ ὁδοιπόροι γιὰ τὰ Σοῦσα* (1973), ἐκείνοι οἱ Ἕλληνες πού κατέφευγαν στὴν αὐλὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλιᾶ γιὰ προστασία καὶ ἀποκατάσταση, *Ξέρξης χαρτιά* *προσωπικά* (1980), *Ἡ σκιά τοῦ βασιλέως* (1991) ξαναζωντανεύουν τὰ χρόνια καὶ τὰ γεγονότα τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἡ ἀνάλυση τῶν ἔργων τοῦ Ἄγγελου Βλάχου ἀπαιτεῖ χρόνο καὶ κυρίως χρονικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν δημιουργό τους. Μεγάλο μέρος τους ἀποτελεῖ ἡ συστηματικὴ αὐτοβιογραφία του. Πρῶτος συστηματικὸς αὐτοβιογραφούμενος στὰ νεώτερα χρόνια μας εἶναι, νομίζω, ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, ὁ ὁποῖος ὅμως παρὰ τὸ ὅτι τὸ ἔργο του *Ἀπομνημονεύματα*, τῶν τεσσάρων τόμων καὶ τῶν 1.933 σελίδων, εἶναι πηγὴ πολυτίμων πληροφοριῶν, ἀποτελεῖ ἕνα σχολαστικὸ, ρηχὸ καὶ ἀσύνδετο σύνολο.

Ὁ Ἄγγελος Βλάχος μᾶς ἔχει δώσει πολλοὺς τόμους αὐτοβιογραφικούς, ὀκτῶ τουλάχιστον, στοὺς ὁποίους διηγεῖται ὄχι τὴ ζωὴ του —αὐτὴ θρίσκειται πάντοτε στὸ περιθώριο— ἀλλὰ περιγράφει τὰ σημαντικὰ πρόσωπα πού γνώρισε καὶ τὰ γεγονότα πού ἔζησε λόγω τῆς διπλωματικῆς ιδιότητάς του. Πρῶτο εἶναι τὸ βιβλίον *Ἐξὰ χρόνια Κυπριακοῦ* (1979). Ἀκολούθησε τὸ ἐξάτομο *Μιὰ φορά κι ἕνα καιρὸ ἕνας Διπλωμάτης* (1985-1988), στὸ ὁποῖο διηγεῖται τὰ ὅσα ἔκρινε ἄξια νὰ μνημονευθοῦν ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ του σταδιοδρομία. Ἴσως ἀπὸ νοσταλγία

πρὸς τὴν περίοδο τῆς νεότητάς τους πὺ καταλαμβάνει τοὺς ἀνδρώπους ὅταν περνοῦν τὰ χρόνια, δημοσίευσε ἀργά, τὸ 1990, ἓνα μικρὸ βιβλίον μὲ τὸν ἐνδεικτικὸ τίτλον *Πρωθύστερο, παῖς, ἔφηβος, εἶρην*. Σ' αὐτὸ διηγεῖται τὴ ζωὴ του μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1939, μῆνα πὺ διορίστηκε ἀκόλουθος. Συνεχιά του ἀποτελοῦν τὰ ἐξάτομα ἀπομνημονεύματά του.

Τελευταῖον αὐτοβιογραφικὸ ἔργο του εἶναι τὸ μικρὸ βιβλίον *Ἀποφοίτηση 1974* (2001) στὸ ὁποῖον διηγεῖται τὰ ὅσα ἔζησε ὡς Διευθυντῆς τοῦ Πολιτικῦ Γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ καὶ ὡς Ὑπουργὸς παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 25 Ἰουλίου μέχρι 17 Νοεμβρίου 1974. Τὶς 125 αὐτὲς ἡμέρες ὁ ἴδιος θεωρεῖ ὡς τὶς πλέον σημαντικὰς τῆς σταδιοδρομίας του.

“Ἀποτελοῦν” κατὰ τοὺς λόγους του “ἓνα εἶδος κορυφώματος μιᾶς σταδιοδρομίας πὺ ἔτυχε νὰ μὲ ἐμπλέξει, ἐπανειλημμένα, σὲ ἐξαιρετικὰ γεγονότα”. Τὴ φράση του αὐτὴ ἀκολουθεῖ ἡ ἀναγραφή τῶν πλέον σημαντικῶν στιγμῶν τῆς ὑπηρεσιακῆς πορείας του. Εἶναι ἐξαιρετικὰ διδακτικὴ, γιατί δείχνει τὴ δικὴ του ἀξιολόγηση γιὰ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς του καὶ τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος. Σταθμοὺς λοιπὸν τῆς ζωῆς του θεωρεῖ τὴν περίοδο 1939-1940 ὅταν ὑπηρετοῦσε ὡς νεαρὸς ἀκόλουθος στὴν Κρυπτογραφικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, κατόπιν τὴν ἀνταρσία τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου στὴν Αἴγυπτον τὸ 1944 καθὼς καὶ τὸν σχηματισμὸ τῆς Κυβέρνησης τότε ἀπὸ τὸν Γεώργιον Παπανδρέου. Ἀκολουθοῦν τὰ *Δεκεμβριανά* τὸ 1944, τὸ Κυπριακὸ ζήτημα καὶ οἱ φάσεις του κατὰ τὰ ἔτη 1956-1959, “τὸ Ἡφαίστειον τῆς Κύπρου”, ὅπως τὸ ὀνομάζει, καὶ οἱ 125 ἡμέρες τοῦ 1974 πὺ τὶς ἔζησε ὡς μέλος τῆς Κυβέρνησης.

Ἐντύπωση προκαλεῖ ὅτι δὲν μνημονεύει, ὡς σπουδαῖον γεγονὸς τῆς ζωῆς του, τοὺς μῆνες πὺ ἔζησε ὡς στρατιώτης στὴν Ἀλβανία καὶ ὡς κρατούμενος στὶς φυλακὰς. Κρίνει ὅτι καὶ τὰ δύο δὲν ἀνήκουν στὴ σταδιοδρομία του. Ὁ Αἰσχύλος θεώρησε ὡς τὸ μεγαλύτερον ἐπίτευμά του τὸ ὅτι πολέμησε στὸν Μαραθῶνα. Ὁ Ἄγγελος Βλάχος παραμέρισε στὴ σκιά τὶς πραγματικὰς μάχες πὺ ἔδωσε, καὶ στὴ θέση τους πρόβαλε τὶς πολιτικὰς καὶ διπλωματικὰς στὶς ὁποῖας ἔλαβε μέρος, μάχες ἀγωνιώδεις καὶ πραγματικὰς, ὅπως ἐκεῖνες πὺ γίνονται μὲ φονικὰ ὄπλα. Μόνον ὅτι σ' αὐτὰς δὲν ὑπάρχουν, τὴ στιγμὴ πὺ γίνονται, νεκροί.

Μὲ τὸν Ἄγγελο Βλάχον συνεργάστηκε στενὰ 15 χρόνια, ἀπὸ τὴν ἀνοίξην τοῦ 1988. Ἦταν ὀξὺς παρατηρητῆς, ψυχολόγος καὶ διέβλεπε τὴν ὑποκρισία, τὴν προσποίηση, τὴν κουταμάρα, τὴν ὁποία μισοῦσε, τὴ φλυαρία, τὸν σχολαστικισμὸ. Πολλὰς φορὰς φαινόταν κάπως ὀξὺς, πρᾶγμα πὺ ὁ ἴδιος δὲν παραδεχόταν.

Τελειώνοντας τὰ ἐξάτομα Ἀπομνημονεύματά του (*Μιά φορά κι ἓναν καιρὸ ἕνας Διπλωμάτης...*) σκιαγραφεῖ τὸ ὑπηρεσιακὸ ἔργο του καὶ τὸν χαρακτήρα του: “Ἐγὼ ἤδη κατηγορηθεῖ” λέει “ὅτι ἀπεκάλυψα, ἄκαιρα, πολλὰ καὶ ὅτι μεταχειρίστηκα ὀξεῖς χαρακτηρισμοὺς γιὰ μερικὰ πρόσωπα καὶ καταστάσεις. Ὅσον ἀφορᾶ στὸ ἄκαιρο, ἡ Ἱστορία δὲν γνωρίζει τις ἐννοίες ἐπικάιρος-ἄκαιρος. Ὅσον ἀφορᾶ στὴν ὀξύτητα, δὲν τὴν γνωρίζει ἡ ιδιοσυγκρασία μου. Τὴν εἰρωνικὴ ὅμως ἀγανάκτηση τὴν γνωρίζει, ιδίως ὅταν τὸ βασικὸ ἐλληνικὸ ἐλάττωμα τῆς στρεβλώσεως τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς μυθοπλασίας ὑπερβαίνει τὰ ὅρια”.

Αὐτὴ τὴν κατάσταση τῆς στρέβλωσης τῆς ἀλήθειας, καὶ τῆς μυθοπλασίας, τὴν ἔζησα μαζί του ὀλόκληρο τὸ 2002 καθὼς ἐκεῖνος κι ἐγὼ ἤμασταν κοινὸς στόχος τῆς ἴδιας κακότητος καὶ ἀνοησίας.

Ἰπῆρξαν μερικοὶ ἄνθρωποι πού, εἴτε ἀπὸ πνευματικὴ ἀνεπάρκεια, εἴτε γιὰτι ἦταν ἀνίκανοι νὰ ἀντικρύσουν τὴν ἀλήθεια, δὲν θέλησαν νὰ ἀκούσουν τοὺς φρόνιμους λόγους του. Ἐκεῖνος ὅμως ἦταν πάντα αἰσιόδοξος καὶ πραγματιστής. Θεωρῶ μεγάλη μου τύχη ὅτι, ἔστω καὶ ἀργά, συνεργάστηκα μαζί του καὶ ὅτι μὲ βοήθησε μὲ τις συμβουλές του καὶ τὴν ἠθικὴ ὑποστήριξή του. Μέσα μου αἰσθάνομαι ὅτι τὸν γνωρίζω ἀπὸ τότε, ἀπὸ τὸ 1940, ὅταν εἰκοσιπεντάχρονος φαντάρος στὰ χιόνια τῆς Ἀλβανίας ἄρχιζε νὰ ἀκολουθεῖ τὸν δρόμο τοῦ χρέους, δρόμο ἴσιο, χωρὶς ξεσπράτισμα, ὡς τὴν ὄγδοη μέρα τοῦ μήνα τούτου.

ΤΑ ΑΚΡΙΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Όπως είναι γνωστό, τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας συμμετέχει, στὸ πλαίσιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Προγράμματος «Πολιτισμὸς 2000» σὲ πρόγραμμα μὲ θέμα «The acritic heritage in Europe», τοῦ ὁποῦοῦ μάλιστα ἔχει τὴν ἐπιστημονικὴ εὐθύνη. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χρόνου ποῦ πέρασε πραγματοποιήσε δύο ἐπιστημονικὲς συναντήσεις, μίᾳ κλειστῆ στῆν Ἀνατολικῆ Αἴδουσα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (31 Ἰανουαρίου-1 Φεβρουαρίου, 2002), στῆν ὁποία συζητήθησαν ἀπὸ εἰδικοὺς οἱ γενικὲς κατευθύνσεις τῆς ἔρευνας τοῦ θέματος τῆς ἀκριτικῆς παράδοσης στῆν Εὐρώπη, λόγιας καὶ προφορικῆς. Στῆ συνάντησιν αὐτῇ ὁ ὁμιλῶν, ἡ Διευθύντρια τοῦ Κέντρου Λαογραφίας κ. Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη καὶ ἐρευνητὲς καὶ συνεργάτες τοῦ Κέντρου, συζήτησαν μὲ τοὺς ἐταίρους τοῦ προγράμματος, τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ ὙΠΠΟ, καθηγητὴ Μουσικολογίας κ. Λάμπρο Λιάβα, τὴν καθηγήτρια κ. Ἑλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ (Γαλλία), τὴν καθηγήτρια κ. Χρύσα Μαλτέζου (Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας, Ἰταλία), τὸν καθηγ. κ. Kyril Topalov (Βουλγαρία), τὸν καθηγ. Pedro Badenas καὶ τὸν ἑλληνιστὴ Eusebio Ayensa (Ἰσπανία) καθὼς καὶ τὴν ἐκπρόσωπο τῆς Ἐταιρείας ΠΡΙΣΜΑ, ἡ ὁποία ἔχει τὸν γενικὸ συντονισμὸ τοῦ Προγράμματος, τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες καθηγ. κ. Νίκο Καραπιδάκη, τὸν ἐρευνητὴ κ. Ἀναγνωστάκη καὶ τὸν δρᾶ Φιλολ. κ. Γεώργιο Θανόπουλο [συζήτησαν, λοιπόν, ὅλοι αὐτοί] τὸν σχεδιασμὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Προγράμματος, τὸ ὁποῖο προβλέπει ἐπιστημονικὲς συναντήσεις στῆν Ἑλλάδα καὶ τίς χώρες ποῦ συμμετέχουν, ἐκδόσεις, ἐκδόσεις καὶ ἐκδηλώσεις καὶ τέλος τὴ δημιουργία ἐνὸς Μουσείου τῆς Ἀκριτικῆς Παράδοσης τῆς Εὐρώπης. Ἀκολούθησε στίς 13 Μαρτίου συνέντευξι τύπου τῶν συντελεστῶν τοῦ Προγράμματος στὸ ἀμφιθέατρο τοῦ ὙΠΠΟ, παρουσία τοῦ Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ κ. Βενιζέλου καὶ τοῦ Ἐπόπτη τοῦ Κέντρου, συναδέλφου κ. Πάνου Λιγομενίδη.

Ἡ δεύτερη ἐπιστημονικὴ συνάντησιν, ἀνοιχτὴ γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ κοινὸ πραγματοποιήθηκε στίς 24 καὶ 25 Νοεμβρίου στὸ κεντρικὸ κτίριον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ σημείωσε μεγάλῃ ἐπιτυχία. Τὴν παρακολούθησαν εἰδικοὶ

και ενδιαφερόμενοι από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Το Κέντρο Λαογραφίας, που είχε την ευθύνη της οργάνωσης της συναντήσεως με την έπιστ. Συνεργατριά του κ. Λουίζα Καραπιδάκη, παρουσίασε με τον όμιλουντα, τη Διευθύντριά του και δύο Έρευνήτριες (Ελένη Ψυχογιού και Μιράντα Τερζοπούλου) τέσσερις συνολικά έπιστμ. ανακοινώσεις. Ανακοινώσεις έγιναν από ειδικούς έρευνητές των χωρών που συμμετέχουν στο Πρόγραμμα. Τον έπιστημονικό συντονισμό του συνεδρίου είχαν ή Διευθύντρια του Κέντρου κ. Καμηλάκη και ή Καθηγ. κ. Άρβελέρ, ή οποία συνόψισε τα συμπεράσματά του, σε δέκα πυκνές σελίδες. Στην εκδήλωση τραγούδησε άκριτικά τραγούδια ή κ. Δόμνα Σαμίου. Έπιγραμματικά παρουσιάζω τον προβληματισμό για τα θέματα που άπασχόλησαν τη συνάντηση: στηριζόμενος στην σύνοψη των συμπερασμάτων της καθ. κ. Έλένης Άρβελέρ.

Κατ' άρχήν διατυπώθηκε και έπιχειρήθηκε να άπαντηθεί το έρώτημα τί έννοουμε με τον όρο άκριτικά, κυρίως όταν υπάρχει μία τάση ένός πανακριτισμού, άφου λέμε άκριτικό πιά τραγούδι καθετί το όποιοι θυμίζει την άκριτική παράδοση. Ένα δεύτερο ζήτημα είναι ή επίδραση του παρελθόντος στο παρόν. Έτσι έγινε λόγος για μία έπικαιρότητα των άκριτικών πραγμάτων, έπικαιρότητα ή οποία είναι μεν σε συνέχεια διαχρονική, όταν μπορούμε να το άποδείξουμε, αλλά όπωσδήποτε έχει και διαστάσεις περισσότερο ιστοριοϊδεολογικές σημερινές, άφου όλοι οί λαοί στην έθνογένεσή τους κυρίως έχουν μία τάση αυτοεκτίμησης (Selfestimehistory). Αυτό μέσα από τα άκριτικά τραγούδια ή ποιήματα ή μέσα από τον κύκλο τον άκριτικό είναι πασιφανές.

Το άλλο θέμα που έρευνηθηκε και συζητήθηκε ήταν ο χαρακτήρας των άκριτών ο όποιος δεν είναι μόνο ήρωικός, στρατιωτικός. Ο ευρωπαϊκός άκριτικός κύκλος είναι επίσης έρωτικός. Δηλαδή μεταξύ του Τριστάνου και της Ίζόλδης δεν υπάρχει θέμα στρατιωτικό, υπάρχει μόνο θέμα έρωτικό και βέβαια μιας έπαφής με την έξουσία.

Όταν λέμε άκριτικά, ο όρος δεν έχει σωθει στις ξένες γλώσσες παρά μόνον ως λόγια παράδοση. Δηλαδή acritische γερμανικά, acritique γαλλικά δεν ξέρουν τί σημαίνει, πρέπει να εξηγηθεί. Στα ρωσικά είναι ένα πράγμα τελείως συγκεκριμένο. Όπωσδήποτε άκριτικά σημαίνει μεθοριακά, συνοριακά. Προκύπτει όμως εύλογα το έρώτημα: τί είναι σύνορα. Ήδη ή κ. Μαλτέζου πρώτη αλλά στη συνέχεια και άλλοι μίλησαν για νοητά σύνορα. Τα νοητά σύνορα είναι όπωσδήποτε σύνορα πολιτισμικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά, γλωσσικά, άγωγής και διαγωγής, και αυτά τα νοητά σύνορα όσον άφορά τον άκριτικό κύκλο της μεσαι-

ωνικῆς ἐποχῆς ἔχουν σχέση με τὸ ἰσλάμ καὶ τὴ χριστιανοσύνη, ὅπως πολὺ χαρακτηριστικὰ ἀνέφερε ὁ Ἴσπανὸς Καθηγ. Badenas. Ἄρα ἰσλάμ καὶ χριστιανοσύνη εἶναι γιὰ τὸν μεγαλύτερο ἀκριτικὸ κύκλο τὸ ἐνδεν καὶ ἐκεῖθεν τῶν συνόρων. Ἡ τριγένεια τοῦ Διγενῆ, στὰ Ρωσσικὰ καὶ στὰ Κυπριακὰ, στὰ ὁποῖα ἀναφέρθηκε ὁ ὁμιλῶν στὴν ἀνακοίνωσή του, δείχνει μία συγχώνευση τῶν μονοθεϊστικῶν τάσεων εἴτε εἶναι ἰσλάμ εἴτε ἰουδαϊσμός εἴτε χριστιανισμός. Τὸ τραγούδι τοῦ Rollan π.χ., τὸ κατ' ἐξοχὴν γαλλικὸν ἔπος, δὲν ἔχει σχέση με μία μάχη ἐναντίον τῶν Ἀράβων.

Ἔχουμε τὴ λόγια παράδοση καὶ μπορούμε νὰ τὴν χρονολογήσουμε ἐξαιτίας τοῦ ἔπους, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε τὸ ἔπος στὶς ἑπτὰ διασκευές, συμπεριλαμβανομένης καὶ ἐκείνης τῶν Ἀθηνῶν, ὅπωςδὴποτε δὲν εἶναι τὸ πρῶτο ἔπος. Ὅποτε, ἂν ὑπῆρχε καὶ λόγια παράδοση μαζί με τὴν ἀκριτική, ἔτσι ὅπως τὴν ξέρομε, εἶναι μία υπόθεση. Ὑπογραμμίστηκε ὅτι ὑπάρχουν μεσαιωνικὲς καὶ ἀναγεννησιακὲς καὶ λόγιες παραδόσεις τῶν ἀκριτικῶν ἐπῶν τὰ ὁποῖα μᾶς μεταφέρουν, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικὸ, ἀπὸ τὴν περιφέρεια στὸ κέντρο. Καὶ ἐνῶ τὰ δημοτικὰ λαϊκὰ, ὅπωςδὴποτε ἐπικά ἀκριτικὰ εἶναι τὰ τραγούδια τῆς περιφέρειας, φθάνουμε με τὴν σύνταξη τοῦ ἔπους στὸ κέντρο. Μία ἀξιοποίηση-ἐκμετάλλευση ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τῶν πραγμάτων, δρωμένων καὶ θεμάτων τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου.

Ὅταν τὰ ἀκριτικὰ φθάνουν στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπιδρῶν καὶ ἐπηρεάζουν τὴ λογοτεχνία, γιὰτὶ δὲν εἶναι κοσμοπολίτικη ἢ Καππαδοκία, ἀλλὰ εἶναι κοσμοπολίτικη ἢ Κωνσταντινούπολη. Ὁ Τζέτζης γράφει χαρακτηριστικὰ, ὅτι “ὅταν βγαίνω ἀπὸ τὸ σπίτι μου λέω καλημέρα σὲ δεκατρεῖς γλῶσσες”. Καὶ ἀναφέρει ποιῆς εἶναι αὐτές. Ἀκόμη καὶ στὴν ξένη λογοτεχνία φαίνονται οἱ ἐπιδράσεις. Ὁ Βοκκάκιος με τὴν Θησιίδα, ἢ Ζωὴ τοῦ Σωτῆρος στὴν Ὀλλανδία, ὅπου λέγεται ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνεις σὰν τὸ Διγενή, γιὰτὶ αὐτὸς ἐρωτεύτηκε μία γυναίκα κι αὐτό, ὅταν θὲς νὰ ζήσεις ἡθικὸ βίον δὲν πρέπει νὰ τὸ κάνεις, ὅπως στὶς “Χίλιες καὶ μία νύχτες” κ.ἄ. Αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρον πὺ ἔχει ἢ χρῆση τῶν ἀκριτικῶν θεμάτων, στὴν ἰδέα τῆς ἐθνικῆς-ἐθνικιστικῆς ἱστορίας τῶν λαῶν. Σ' αὐτὸ ἀναφέρθηκε ἢ κ. Καμηλάκη κατὰ τρόπο ἀναλυτικὸ καὶ σημαίνοντα, δηλαδὴ τὴν χρησιμοποίηση τῶν ἀκριτικῶν θεμάτων στὴν ἐνδυνάμωση τῆς μεγάλης ιδέας γιὰ λόγους, πὺ δὲν ἔχουν νὰ κάνουν ἄμεσα με τὰ ἀκριτικὰ πράγματα. Ἀλλὰ πρόκειται γιὰ μία ἐπανάχρηση, μέσα ἀπὸ τὴν κεντροποίηση τῶν ἀκριτικῶν ἐπῶν. Ἔτσι οἱ ἔννοιες πανακριτισμός καὶ κεντροποίηση συζητήθηκαν πολὺ.

Ἐνα μεγάλο θέμα εἶναι ἢ διάδοση τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν, πὺ προσπά-

θησε να δείξει ο Ισπανός Ευσέβιος Ayensa, μεταξύ Γαλλίας και Προβηγκίας, μέσα από τη γεωγραφία των πανδοχείων, όπου ασφαλώς γίνεται μία ανταλλαγή τραγουδιών, γιατί όσοι περνούν την ώρα τους εκεί τραγουδοῦν.

Ένα άλλο θέμα που ἐτέθη εἶναι τί συμβαίνει με τὰ κινητὰ σύνορα. Δὲν ὑπάρχει διαχρονικὰ ἓνα σύνορο, ἀμετάβλητο. Συχνὰ ἀπὸ μία συρρίκνωση περνᾶμε σὲ μία ἐπέκταση ἐνῶ οἱ πληθυσμοὶ δὲν μετακινοῦνται ὑποχρεωτικὰ. Ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξουσία μπορεῖ νὰ ἀλλάξει. Ὑφίστανται βεβαίως τὶς ἐπιδράσεις τῶν νεοφερμένων. Ὑπάρχουν δηλαδὴ σύνορα ποὺ μετακινοῦνται καὶ ὁμάδες πληθυσμῶν ἀκριτικὲς ποὺ περνοῦν ἀπὸ τὴν μία ἐξουσία στὴν ἄλλη. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἐξηγεῖται ὁ «ἀμφοτερισμός», γιὰ τὸν ὁποῖο κάνει λόγο ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἤδη γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία ὅτι ὁ Bartikian, ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ γνωρίζουν καλὰ τὰ ἀκριτικὰ θέματα, προσπαθεῖ νὰ δείξει ὅτι ὁ Διγενὴς ἔχει ἀρμενικὴ καταγωγή.

Νέα ἀνθρωπωνύμια εἰσβάλλουν στὰ ἀκριτικὰ τραγούδια. Ἐκεῖ ποὺ ἀναφερόταν γιὰ παράδειγμα ὁ Ἀνδρόνικος ξαφνικὰ ἀναφέρεται ὡς Ἀλέξανδρος ἢ Sashoon. Αὐτὴ ἡ ἀνθρωπωνυμικὴ «μετωνυμία» δείχνει μία μεταλλαγὴ συνοριακὴ ἢ ἀπλῶς μία ἀλληλεπίδραση; Τὸ ἴδιο συμβαίνει με τὰ τοπωνύμια κι αὐτὸ τὸ θέμα εἶναι ἴσως τὸ σοβαρότερο. Στὰ κυπριακὰ τουλάχιστον τραγούδια, ἀναφέρθηκε ἀπὸ τὸν ὁμιλοῦντα, ἡ μάχη τῶν Βυζαντινῶν ἀκριτῶν γίνεται «στὴν Ἄκρα τῶν Ἀκρῶν», εἶναι δηλαδὴ οἱ πραγματικοὶ Ἀκρίτες, ἀλλὰ ὅταν πρόκειται νὰ καθορισθεῖ ποῦ ἀκριβῶς γίνονται τὰ κατορθώματα αὐτοῦ τοῦ Ἀκρίτα, κάτι ποὺ γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ἀπὸ τὴ Συρία καὶ τὸν Ἀφράτη, ὅπου ὁ Εὐφράτης εἶναι τὸ ἀκριτικὸ σύνορο καὶ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι τὸ πραγματικὸ σύνορο τῆς αὐτοκρατορίας-, στὰ κυπριακὰ περνᾶμε σὲ τοπωνύμια π.χ. ἡ Ἀραπιά, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ἀττάλεια, ἢ τὰ βουνὰ τῆς Ἀττάλειας.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἓνα ἄλλο σύνορο. Εἶναι οἱ ἐσωτερικὲς ὁριοθετήσεις, μία ἐνδοακριτικὴ κατάσταση, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ. Ἀκόμη ἡ διάβαση ἐνὸς ἄλλου ὁρίου νοητοῦ ἀπὸ τὴν παρθενία στὴ μὴ παρθενία στὸ γάμο, ἀπὸ τὴ μία ἐπαρχία στὴν ἄλλη, ἀπὸ τὸ ἓνα χωριὸ στὸ ἄλλο, μία σειρὰ ἀπὸ ἐνδοσυνοριακὰ μεταίχμια, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὁριοθετήσεις, ὄχι μόνο γεωγραφικὲς, ἀλλὰ νοητικὲς, ψυχολογικὲς, παραδοσιακὲς, καὶ διαφορετικῶν χαρακτήρα ὅσον ἀφορᾶ στὶς ἐπισημονικὲς προσεγγίσεις.

Μία ἐπιστημονικὴ προσέγγιση εἶναι ἡ ἐξέταση τῶν θεσμῶν ποὺ ἔχουν σχέση με τοὺς ἀκρίτες. Ἀναφέρομαι στὴν ἀνακοίνωση τῆς κ. Χρύσας Μαλτέζου, ἡ ὁποία ἀκριβῶς με τοὺς «στρατιῶτες» ἀσχολήθηκε με τὴ μισθοφορικὴ διάσταση

των Άκριτών, πράγμα που έχει μία μεταλλαγή τελείως θεσμική από τους Άκρίτες των Βυζαντινών. Οί στρατιώτες εδώ είναι μία μεταχρονική μεταβυζαντινή διάσταση, δηλαδή οί μισθοφόροι, ο μισθοφορικός πληθυσμός, ο οποίος έχει ως καθήκον την υπεράσπιση κάποιου νοητού όριου. Ποιό είναι αυτό; Πότε τὸ λένε χριστιανοσύνη, πότε Βενετία, πότε κόμμα, πότε φατρία και ἔτσι φθάνομε σὲ στρατιώτες που είναι οί μὲν Γουέλθοι και οί δὲ Γκιβελίνοι. Ὅποτε ἡ θεσμική παρουσίαση τῶν ἀκριτῶν μᾶς πάει ἀπὸ τοὺς ἀκρίτες τοῦ Βυζαντίου που είναι ἐγκατεστημένοι στὰ σύνορα, πρὸς τὰ νοητὰ ὅρια, τοὺς ἀκρίτες υπερασπιστὲς μιᾶς ιδέας.

Ἐνα ἄλλο θέμα που συζητήθηκε πολὺ και είναι ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαία είναι ἡ διάκριση που πρέπει νὰ γίνεται μεταξύ τῆς λόγιας και τῆς δημοτικῆς ἀκριτικῆς παράδοσης. Ἡ λόγια παράδοση φαίνεται νὰ είναι σύγχρονη μὲ τὴ δημοτική. Ὑπάρχει λόγια παράδοση και μπορούμε νὰ τὴ χρονολογήσουμε λόγω τοῦ ἔπους, ἀλλ' ὅπωςδήποτε τὸ ἔπος δὲν είναι τὸ πρῶτο κείμενο.

Τρία ἀκόμη θέματα συζητήθηκαν ἀρκετὰ σοβαρά. Τὸ ἓνα είναι κοινωνιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ἄλλο ἀνθρωπολογικοῦ και τέλος ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ποιὸς είναι ὁ τύπος τοῦ ἀκριτικοῦ ἥρωα; Ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Ἀχιλλέας ἢ ἓνας υπερεθνικός ἥρωας; Ποιὲς είναι οί σχέσεις του μὲ τὴ θρησκεία; Ὅλοι οί ἀκριτικοί ἥρωες είναι καλοί χριστιανοί. Ποιοὶ είναι οί ἀκριτικοί ἅγιοι; Ἄν δοῦμε τοὺς ἅγιους τῆς Καππαδοκίας ἢ τῆς Κύπρου θὰ διαπιστώσουμε ὅτι είναι ἀκριβῶς οί στρατιωτικοί ἅγιοι (Γεώργιος και Δημήτριος) και βέβαια στὸν Πόντο είναι πάνω ἀπ' ὅλα ὁ ἅγιος Θεόδωρος, μὲ τοὺς Ἀπελάτας, ὁ ἅγιος Μάμος, ὁ ἅγιος Προκόπιος, τὸ περίφημο Οὐρκοῦπ (ἢ τούρκ. ἐκδοχὴ του Προκόπιος).

Ἐρχομαι τώρα στὰ λαογραφικά - ἀνθρωπολογικά θέματα. Ὅπωςδήποτε θὰ πρέπει κάποτε νὰ ἐξετασθεῖ ἡ ἔννοια οἰκογένεια μέσα ἀπὸ τὰ ἀκριτικά δρώμενα και τραγούδια. Ἡ κ. Ψυχγοῦ ἀσχολήθηκε ἀναλυτικά, ὁ κ. Stefanof τὸ υπογράμμισε ἐπίσης γιὰ τὴ Βουλγαρία. Τὸ ζητούμενο ἐδῶ είναι τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸ ἄνθρωπο στὸ δημόσιο. Τὸ περίφημο «τὰ ἐν οἴκῳ μὴ ἐν δήμῳ» στὴν ἀκριτική του ἐφαρμογὴ μπορεῖ νὰ είναι και τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς, ὅπως ἐπεσήμανε ὁ κ. Topalov, ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἰδιωτικὴ ἀνδρεία και τὴ συλλογικὴ εὐθύνη, και πῶς ἡ ἰδιωτικὴ ἀνδρεία γίνεται συλλογικὸ κατόρθωμα ἢ πῶς ἡ συλλογικὴ ἄμυνα ὁδηγεῖ στὴν ἰδιωτικὴ ἀνδρεία. Ὅποτε αὐτὸ τὸ πέρασμα στοὺς δύο χώρους είναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα.

Τὸ χαροπάλεμα ὡς ἀνθρωπολογικὸ θέμα τοῦ προφορικοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου τονίστηκε ὅτι είναι δυτικῆς ποιητικῆς ἐπιρροῆς. Ὁ Χάρος τῶν ἀκριτικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν είναι ὅπως ἐμφανίζεται στὴ Δύση. Στὴν Ὁρθοδοξία, και

ἀν ὑπάρχει κάποια τάση χαροπαλέματος εἶναι μόνο στήν περίφημη «Εἰς Ἄδου Κάθοδον», ὅπου ὁ Χριστός νικά τὸν Ἄδη. Ἀλλὰ μεταξύ Χριστοῦ καὶ Διγενῆ δὲν ὑπάρχει σύγκριση, οὔτε γίνεται ἡ πάλη τοῦ Χριστοῦ στὰ μαρμαρένια ἀλώνια. Τὸ χαροπάλεμα δὲν ὑπάρχει στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ.

Γιὰ νὰ περάσω τώρα στὶς ἐθνογλωσσολογικὲς ἐπιδράσεις, ἐκεῖ ἡ κ. Καρατζᾶ καὶ οἱ ἐθνογράφοι-λαογράφοι μίλησαν γιὰ τὴ σχέση τῆς προφορικῆς καὶ τῆς λόγιας παράδοσης, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὑποχρεωτική. Τὸ ἔπος γιὰ παράδειγμα τὸ δικό μας προσέρχεται ἀπὸ ἀκριτικά, δίνει τὸ ἴδιο λαβὴ σὲ ἀκριτικά τραγούδια, ἀκριτικά τραγούδια πού μὲ τὴ σειρά τους δίνουν λαβὴ σὲ λόγια κείμενα. Ὑπάρχει μίᾳ ἀλληλεπίδραση, ἓνα ἀδιάκοπο πηγαινε-ἔλα. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ μίᾳ παράλληλη ἀνεξάρτητη πορεία καὶ αὐτὴ ἡ ἀνεξάρτητη πορεία μπορεῖ νὰ μᾶς δείξει ἀκριβῶς γεωγραφικὲς διαφορὲς καὶ διαφορὲς πολιτισμῶν.

Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο, ὅπως εἶναι γνωστό, χωρίζει τοὺς ἱστορικούς. Ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος κατάφερε νὰ ἔχει μίᾳ ἐξαντλητικὴ ἱστορικὴ ἐποπτεία τοῦ ἔπους εἶναι βεβαίως ὁ Henri Grégoire. Ὁ Grégoire τονίζει, καὶ φαίνεται ὅτι ἰσχύει καὶ σήμερα, ὅτι πρέπει νὰ εἴμαστε προσεκτικοὶ στὶς χρονολογήσεις. Ὅλα τὰ κείμενα, λογοτεχνικῆς ὕψης, λαϊκῆς ἢ λόγιας, ὅπωςδὴποτε ἔχουν ἓνα ἱστορικὸ ἔναυσμα. Τὸ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας πού φθάνει στὸ παλάτι τοῦ Διγενῆ εἶναι ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδόνας καὶ ὄχι ἄλλος ἔχει τὴ σημασία του, ὅταν ξέρομε ποῖα εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ Μακεδόνα στήν περιοχή αὐτή. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζεις τὴν πολιτικὴ αὐτὴ ἀπὸ ἄλλα κείμενα γιὰ νὰ τὴν ἀξιολογήσεις καὶ ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ ἀκριτικά. Ὅποτε μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ ἀκριτικά ἱστορικά, ἀφοῦ ἐξαντλήσουμε καὶ τίς ἱστορικὲς πηγές.

Κύριοι Συνάδελφοι,

Οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ ἐξαιρετικὰ σημαντικοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ συνεδρίου πρέπει νὰ δημοσιευθοῦν γιὰ νὰ ἀποτελέσουν θετικὸ βῆμα στὴ διεπιστημονικὴ μελέτη καὶ ἔρευνα τῆς ἀκριτικῆς παράδοσης. Στὸ πλαίσιο τοῦ ἴδιου Προγράμματος θὰ συνεχισθεῖ ὁ διακρατικὸς ἐπιστημονικὸς διάλογος μὲ μίᾳ ἐπιστημονικῆ συνάντησιν στὴ Γαλλία τὸν Μάρτιο, μίᾳ στὴν Ἰσπανία τὸν Ἰούνιο, μίᾳ στὴ Βουλγαρία τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2004 καὶ ἓνα μεγάλο διεθνὲς συνέδριο στὴν Ἑλλάδα τὸ φθινόπωρο τοῦ 2004.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10^{ΗΣ} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2003

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Πρώτες παρατηρήσεις για τή ζωφόρο τῶν προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐρωτήματα καὶ προβλήματα πού ζητοῦν ἀπάντηση, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Χρύσανθου Χρήστου*.

Μὲ τή ζωφόρο τῶν Προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου ἔχουμε ἓνα ἀπὸ τὰ μετρημένα στὰ δάκτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ μνημειακὰ εἰκονιστικὰ σύνολα τῆς πρωτεύουσας¹. Πρόκειται γιὰ εἰκαστικὸ ἔργο πού εἶναι σημαντικὸ τόσο γιὰ τὶς παραστάσεις του, ὅσο καὶ γιὰ τὰ ἄλλα στοιχεῖα του, τὸ πνεῦμα του, τὶς ἀφειτηρίες καὶ τὶς διατυπώσεις του, τὸ ὁποῖο κοντὰ στὰ ἄλλα συνδέεται ἰδιαίτερα καὶ μὲ τὴν Ἀκαδημία μας, τόσο μὲ τοὺς καλλιτέχνες του, ὅσο καὶ τὸν χορηγὸ του. Γιατὶ ὁ καλλιτέχνης πού τὸ ζωγράφησε εἶναι ὁ Ἐδουάρδος Λεμπιέτσκι πού βασίστηκε σὲ ὑδατογραφημένο σχέδιο τοῦ Ράλ. Τὴ δαπάνη γιὰ τὸ σχέδιο τοῦ Ράλ ἀνέλαβε ὁ ἴδιος ὁ Σίνας, ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε προτείνει γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ζωγραφικοῦ ἔργου τὸν Ράλ. Μετὰ ἀπὸ 165 περίπου χρόνια ἀπὸ τὸ σχέδιο, πού ἔκανε ὁ Ράλ, τὸ 1859, καὶ 115 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσή του ἀπὸ τὸν Λεμπιέτσκι, τὸ 1889, δὲν ἔχει γίνῃ καμία οὐσιαστικὴ μελέτη, γιὰ τὸ σύνολο αὐτό, δηλ. τὰ θεματογραφικὰ του στοιχεῖα, τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα, τὸ μορφοπλαστικὸ λεξιλόγιο, τὴ σύνταξη, τὰ ἱστορικὰ μυθολογικὰ καὶ ἀλληγορικὰ του χαρακτηριστικὰ, τὰ συμβολικὰ καὶ τοὺς ὑπαινιγμούς του. Στὴ βιβλιογραφία δὲν ἀναφέρεται παρὰ μόνον μιὰ μελέτη τοῦ Λούντβιχ

* CHRYSANTHOS CHRISTOU, *First observations of the frieze at the propylaia of the Athens University*.

1. Γιὰ τὰ ἄλλα καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα πρβλ. Χρ. Χρήστου, Ὁ Εἰκονογραφικὸς Διάκοσμος τῆς Αἴθουσας Τελετῶν τῆς Ἀκαδημίας. Ἐκδόση Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2003, σελ. 187.

Σπαίντελ με τίτλο «Ἡ Ἀθηναϊκὴ Ζωοφόρος τοῦ Ράλ», δημοσιευμένη τὸ 1867 στὴ Βιέννη². Ἀλλά, καθὼς εἶναι δημοσιευμένη δυὸ μόλις χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ράλ καὶ εἰκοσιένα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ ζωγράφιμα στὰ Προπύλαια, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βασίζεται μόνο στὰ σχέδια, χωρὶς νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς προσφέρει πληροφορίες γιὰ πλῆθος προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ τελειωμένο ἔργο³. Στὸν τόπο μας δὲν ἔχει γίνεи καμιὰ ιδιαίτερη μελέτη γιὰ τὸ σύνολο αὐτὸ καὶ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει, ἐκτὸς ἀπὸ πολὺ λίγες γενικὲς ἀναφορὲς σὲ διάφορα κείμενα⁴.

Ἡ σύντομη αὐτὴ ἀνακοίνωση δὲν ἀποβλέπει νὰ προχωρήσει στὴν ἀντιμετώπιση τῶν πολύπλοκων προβλημάτων καὶ τὶς παραμέτρους τῶν. Ὁ συντάκτης τῆς σκοπεύει νὰ παρουσιάσει ἀναλυτικὴ μελέτη γιὰ τὸ ὅλο θέμα. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ζωοφόρου εἶναι ἀσφαλῶς σκόπιμο νὰ δοθοῦν μόνο μερικὰ γενικὰ στοιχεῖα. Τὸ συνολικὸ πλάτος τῶν παραστάσεων τῆς ζωοφόρου εἶναι 45 μέτρα καὶ τὸ ὕψος τῶν 2.50⁵. Ἀφετηρία τοῦ ἔργου ἦταν ἡ ἐπιθυμία τοῦ Σίνα νὰ διαθέσει ἓνα σημαντικὸ

2. Ludwig Speidel, Rahls Athener Fries Βιέννη 1867. Τὴν ἐργασία αὐτὴ δὲν τὴν ἔχω δεῖ, μέχρι σήμερα, ἀφοῦ στάθηκε ἀδύνατο νὰ βρεθεῖ στις βιβλιοθήκες τῶν Ἀθηνῶν.

3. Εἰδήσεις δηλ. σχετικὲς μὲ τὸν Ράλ καὶ τὴν πορεία τῆς ἐργασίας του στὰ σχέδια, ἴσως καί γιὰ τὶς ἀφετηρίες του, ἀλλὰ τίποτα γιὰ τὴν ἐκτέλεση, τὸ ὕψος καὶ τὶς μορφολογικὲς διατυπώσεις τοῦ συνόλου.

4. Λίγες εἶναι ἀκόμη καὶ οἱ ἀναφορὲς καὶ ἡ δημοσίευση εἰκόνων τοῦ συνόλου. Ἰδιαίτερα μποροῦν νὰ μνημονευτοῦν S. Lydakis, *Geschichte Der Griechischen Malerei Des 19. Jahrhunderts* 1972 καὶ ἐπίσης στὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση τοῦ ἴδιου ἔργου. Ἐπίσης Κ. Μπίρη, *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τὸν 19ον εἰς τὸν Εἰκοστὸν Αἰῶνα-ἔκδοση Καθιδρύματος Πολεοδομίας καὶ Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν*, 1966, σελ. 116-117, ὁ ὁποῖος δημοσιεύει ὅπως λέει καὶ «τὸ ἀρχικὸν προσχέδιον τῆς ζωοφόρου τοῦ Πανεπιστημίου» ποὺ ἔχει διαφορὲς ἀπὸ τὸ σχέδιον ποὺ τελικὰ ζωγραφίστηκε. Τμήματα τῆς ζωοφόρου ἔχουν δημοσιευτεῖ κατὰ καιροὺς σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ, ὅπως καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ Πανεπιστημίου, Πανόραμα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν-Δομῆ, Λειτουργία, Ἐκπαιδευτικὸ ἔργο, Ἀθήνα 2002, ὅπου διάφορες λεπτομέρειες, ἐνῶ στὸ Μηνιαῖο Πρόγραμμα τῶν Ἐκδηλώσεων τοῦ Πανεπιστημίου ἀπεικονίζεται τὸ μεσαῖο τμήμα τῆς ζωοφόρου. Μέρος τοῦ ὕδατογραφήμένου σχεδίου καὶ χαλκογραφήμενη ἀπόδοση, ἀλλὰ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ Christian Meier δημοσιεύει καὶ ὁ Γ. Λάιος στὸ «Σίμων, Σίνας», 1972, σελ. 181 καὶ εἰκόνες 94α καὶ 94β. Καὶ εἰκόνες ὄλων τῶν τμημάτων στὴν Ἀθήνα-Μόναχο, τέχνη καὶ πολιτισμὸς στὴ Νέα Ἑλλάδα, Ἐθν. Πινακοθήκη, 2000, σελ. 504-506 (κείμενο Μαριλένας Κασσιμάτη).

5. Οἱ διαστάσεις τὶς ὁποῖες ὀφείλομε στὸν Διευθυντὴ τῶν Τεχνικῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι: κεντρικὸ τμήμα μὲ τὸν Ὅθωνα καὶ τὶς Ἐπιστῆμες καὶ τὶς Τέχνες 9 μέτρα, οἱ δυὸ πλάγιες παραστάσεις ποὺ ἀρχίζουν μὲ τὸν Μίνωα καὶ τὸν Ἡρόδοτο εἶναι ἀπὸ 15.50 μέτρα, συνολικὰ 31 μέτρα, καὶ ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς μικρὲς τῶν πλευρῶν, μὲ τὸν Προμηθεῖα καὶ τὸν Παῦλο 2.75, τὸ σύνολο 45 μέτρα, ἐνῶ τὸ ὕψος ὄλων τῶν παραστάσεων εἶναι 2.50 μέτρα.

ποσό για την εκτέλεση καλλιτεχνικού έργου στην Αθήνα. Μάλιστα αυτό έγινε, όταν έμαθε από τον Χάνσεν ότι επελέγη, τελικά, για τη θέση της Ακαδημίας η λεγόμενη Πλατεία του Πανεπιστημίου, όπου και βρίσκεται.

Το 1859, όταν άρχισαν οι εργασίες θεμελιώσεως της Ακαδημίας, διέθεσε ένα ποσό των 30.000 δρχ. εφάπαξ, από το οποίο 6.000 δρχ. για να γίνουν δυο μαρμάρινα άγγεια που θα έτοποθετούντο μπροστά από το ανάκτορο του Όθωνος, και το υπόλοιπο για κάποιο καλλιτεχνικό έργο στην Αθήνα⁶. Μάλιστα, όπως είπαμε, ο ίδιος ο Σίνας είχε και την ιδέα της ανάθεσης του ζωγραφικού συνόλου στον Ράλ. Αυτό τεκμηριώνεται από γράμμα του της 11ης Ιουλίου του 1859 προς τον Χάνσεν με ρητή μνεία στον Ράλ. «Όπως γράφει, «με αυτήν την ευκαιρία σκέπτομαι τον δάσκαλο —Meister— Ράλ και σας ρωτώ, αν και εσείς θα μπορούσατε να συνεργαστείτε με τον έμπειρο Ράλ, τόσο για την επιλογή του θέματος, όσο και τους ανθρώπους που θα του παρασταθούν»⁷. Έτσι καταρτίστηκε επιτροπή, για την ανάθεση του έργου, από τους Χάνσεν, Βούρο και Wendland, δηλ. για τη θέση της παράστασης στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου, εργασία για την οποία ο Ράλ πληρώθηκε τις 24 χιλιάδες δρχ.⁸. Ο Ράλ φαίνεται ότι έκανε διάφορα σχέδια και ύδατογραφήμενες προτάσεις, το 1859, και από κάποιο από τα σχέδιά του θα ζωγραφιστεί τελικά η παράσταση, πολλά χρόνια αργότερα, όχι από τον ίδιο, ο οποίος πέθανε το 1865. Άλλωστε, και αν ζούσε, είναι αμφίβολο αν θα έβρισκε καιρό να έλθει στην Αθήνα, επειδή ήταν πολύ απασχολημένος, από τις παραγγελίες και ασφαλώς θα το ανέθετε σε κάποιον μαθητή του. Αυτό, εξ άλλου έκανε σε πάρα πολλές από τις εργασίες του, άκομη και αυτές που είχε αναλάβει για τα μέγαρα του Σίνα.

Το σύνολο των παραστάσεων της ζωφόρου το ζωγράφησε, τελικά, πολλά χρόνια αργότερα ο πολωνικής καταγωγής ζωγράφος Έδουάρδος Λεμπιέτσκι⁹, που είχε σπουδάσει στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βιέννης με καθηγητή του

6. Το ποσό των 24.000 δραχμών που πληρώθηκε στον Ράλ για τα σχέδιά του καθώς και το τελικό ύδατογραφήμενο, ανέρχεται σε εκατομμύρια σημερινές δραχμές κατά τους υπολογισμούς του συναδέλφου Κωνσταντίνου Δρακάτου, με πολλές επιφυλάξεις για την ακριβή αντιστοιχία.

7. Πρβλ. Γ. Λάιος, Σίμων Σίνας, σελ. 181 και σελ. 353-54, έγγραφο 66.

8. Δεν ξέρουμε αν το ποσό αυτό ήταν μόνο για τα σχέδια ή για τα σχέδια και την εκτέλεση. Γιατί, αν ήταν μόνο για τα σχέδια, ήταν μεγάλο, αλλά αν σ' αυτό ήταν και η εκτέλεση στην Αθήνα ίσως ήταν μικρό.

9. Ο Eduard Lebiezki γεννήθηκε στις 9-3-1862 και πέθανε το 1915 στη Βιέννη στο Bodenbach και σπούδασε στα χρόνια 1876-84 στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βιέννης με καθηγητή τον Ch. Griepenkerl. Στα χρόνια 1884-86 ταξίδεψε σε Βενετία, Ρώμη, Φλωρεντία, Παρίσι και Μόναχο και από το 1886 εγκαταστάθηκε στη Βιέννη, όπου έγινε και μέλος

τὸν Γκρήπενκερλ, τὸν καλύτερο μαθητὴ καὶ συνεργάτη τοῦ Ράλ¹⁰. Ἐτσι ὁ Λεμπιέτσκι, μαθητὴς τοῦ Γκρήπενκερλ ποὺ εἶχε δάσκαλό του τὸν Ράλ, παρουσιάζεται ἔμμεσα καὶ σὰν μαθητὴς τοῦ Ράλ. Καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἀκριβῶς ὁ Γκρήπενκερλ ποὺ θὰ πρότεινε γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ζωοφόρου τῶν προπυλαίων τὸν μαθητὴ του τὸν Λεμπιέτσκι, τοῦ ὁποῖου γνώριζε τὴν ἐξοικείωση καὶ μὲ τὸ μορφολογικὸ λεξιλόγιό τοῦ Ράλ καὶ τὸν θεωροῦσε κατάλληλο γιὰ νὰ μεταφέρει σὲ τοιχογραφία τὸ ὕδατογραφημένο σχέδιο τοῦ δασκάλου του. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι συνδέονται κατὰ κάποιον τρόπο, οἱ παραστάσεις τῆς Ἀκαδημίας μὲ αὐτὲς τῆς ζωοφόρου τοῦ Πανεπιστημίου, μὲ δημιουργοὺς ποὺ ἀκολουθοῦν οὐσιαστικὰ ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ἐνῶ καὶ γενικὰ οἱ εἰκαστικὲς τῶν ἀφετηριῶν ὄχι μόνον εἶχαν τὸ ἴδιο κέντρο, τὴν Ἀκαδημία Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βιέννης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια, οὐσιαστικὰ, μήτρα, τὸ πνεῦμα τοῦ κλασικισμοῦ, εἰδικὰ αὐτὸ τοῦ κλίματος τοῦ Μονάχου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ παρουσιάσω σύντομα τὶς παραστάσεις τῆς ζωοφόρου, χωρὶς νὰ μείνω στὰ κάθε εἶδους προβλήματα, στὰ ὁποῖα θὰ ἐπανέλθω. Τὶς μορφὲς τῆς ζωοφόρου τῶν Προπυλαίων, τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ οἰκοδομήματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σχεδὸν ὅλοι μὲ τὸν ἓνα ἢ ἄλλο τρόπο ἔχουμε περάσει-σὰν φοιτητὲς καὶ σὰν δάσκαλοι. Στὰ δύο πλάγια τμήματα, δυτικὸ καὶ ἀνατολικό, ἔχουμε τὶς μορφὲς ποὺ ἀνοίγουν καὶ κλείνουν τὶς παραστάσεις τῆς ζωοφόρου. Στὸ δυτικὸ τὸν Προμηθεά Πυρφόρο, ποὺ φέρνει τὴ φωτιά στοὺς ταλαίπωρους θνητοὺς καὶ στὸ ἀνατολικὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ποὺ φέρνει τὸ φῶς τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐνα πάντως καθοριστικὸ τμήμα τῆς ζωοφόρου ἀποτελεῖ τὸ κεντρικό, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο καὶ στὸ ὁποῖο προσανατολίζονται οἱ ἄλλες δύο ἐκατέρωθεν. Σ' αὐτὸ ἔχουμε, στὸ μέσο, τὸν Ὁθωνα ποὺ πλαισιώνεται ἀπὸ ἔντεκα γυναικεῖες μορφές, τὶς Τέχνες καὶ τὶς Ἐπιστῆμες ποὺ ἀναβιώνουν μὲ τὴν βασιλεία του. Πρόκειται γιὰ μίαν τυπικὴ ὕμνολογία —Laudatio¹¹— ἢ ἀκόμη Ἀποθέωση,

τῆς Ἐνώσης Καλλιτεχνῶν, στὶς ἐκδόσεις τῆς ὁποίας ἔπαιρνε μέρος. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔδειξε γιὰ τὰ ἱστορικὰ καὶ ἠθογραφικὰ θέματα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ζωοφόρο τοῦ Πανεπιστημίου σὲ σχέδια τοῦ Ράλ, ἔκανε τοιχογραφίες καὶ στὸ Karlsbad καὶ ζωοφόρο σὲ μωσαϊκὸ στὸ Κοινοβούλιο τῆς Βιέννης τὸ 1900 –Ἕμνος στοὺς Λαοὺς τῆς Αὐστρίας– καὶ τοιχογραφίες στὸ μέγαρο Gosslath στὴν Τεργέστη καὶ τὸ μέγαρο Graf Kettuliusky καὶ προσωπογραφίες ἠθοποιῶν στὸ Burgtheater τῆς Βιέννης καὶ δύο ἠθογραφικὰ θέματα στὸ Rudolfinum τῆς Πράγας. Πρβλ. Thieme-Becker, Allgemeines Lexikon... ἀνάπτυξη τοῦ 1992, τόμ.22, σελ. 502-503

10. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Γκρήπενκερλ ζωγράφησε σὲ πολλὰ μέγαρα τοῦ Σίνα τοιχογραφίες σὲ σχέδια τοῦ Ράλ μὲ παρεμβολές τοῦ Χάνσεν.

11. Γιὰ τὸν τύπο τῆς Laudatio πρβλ. Χρ. Χρήστου, Ὁ Ζωγραφικὸς Διάκοσμος τῆς Ἀκαδημίας, 2003, σελ. 25.

γνωστό τύπο από την αρχαία τέχνη¹². Σαν άφετηρία φαίνεται ότι είναι ο τύπος των Έπτὰ Έλευθερίων Τεχνών —Artes Liberales— του όποιου έχουμε έργα από την αναγέννηση, με περισσότερο γνωστό αυτό της Βίλλας Τουρνοαμπόνι στην Φλωρεντία από τον Μποτιτσέλι¹³. Βέβαια εδώ διευρύνεται και με μορφές που δεν έχουμε στην παλαιότερη παράδοση. Όσο για την απόδοση του Όθωνα με τις δυο μικρές εικόνες έρωτιδέων στα πόδια του, αυτές ασφαλώς συνδέονται με τη γνωστή Αποδέωση του Όμηρου από τον Ένγρ, έναν από τους δασκάλους του γαλλικού κλασικισμού¹⁴, ενώ ίσως την ιδέα ο Ράλ την δανειζεται και από το έργο του Κάουλμπαχ «ό Λουδοβίκος ό βασιλιάς της Βαυαρίας» (μεταξύ των καλλιτεχνών).

Έκτός από την μεγάλη αυτή, και κάπως έορταστική ομάδα του μέσου, έχουμε τις παραστάσεις άριστερά και δεξιά που προσανατολίζονται στο κέντρο και κατά κάποιο τρόπο έπεξηγοούν το ρόλο του. Και πρώτα οι στενές πλευρές δυτικά και ανατολικά που δίνουν τις μορφές άφετηρίας και τέλους της ζωόφρου. Όπως ήδη αναφέρθηκε, στη δυτική πλευρά εικονίζεται ό Προμηθέας Πυρφόρος σε μία τυπικά μπάρνκ και ήράκλεια απόδοση και στην ανατολική ό Απόστολος Παύλος που δίνει την έντύπωση ότι μιλάει για τον άγνωστο θεό στους Αθηναίους¹⁵. Και εύκολα καταλαβαίνει κανείς ότι ή ζωόφρος δεν μπορεί παρά να διαβαστεί από τα δυτικά προς τα ανατολικά, δηλαδή από τον Προμηθέα προς τον Παύλο. Μετά την παράσταση με τον Προμηθέα και στην κύρια πλευρά έχουμε τον Μίνωα, τον Δαίδαλο και δυο ανώνυμες μορφές γονατιστές μπροστά, άφετηρία της ιστορικής πορείας του τόπου. Άκολουθεί μία μάλλον αινιγματική για το νόημά της ομάδα, που άποτελείται από τον Προκρούστη που πλαισιώνεται από το Κρά-

12. Από τις πρώτες παραστάσεις Αποδέωσης θεωρείται αυτή των αρχαίων χρόνων σε μικρό ναό της Ακρόπολης σε άέτωμα που ήταν πόρινο και σώζεται άποσπασματικά. Πρβλ. Μπρούσκαρη, Μουσείον Ακρόπόλεως-Περιγραφικός Κατάλογος, 1974, σελ. 34 και εικόνες 27-29. Έχει αναφέρονται και παραδείγματα από την άγχειογραφία με τη σχετική βιβλιογραφία.

13. Πρβλ. Χρ. Χρήστου, Η Ίταλική Ζωγραφική κατά τον Δέκατο Τέταρτο και Δέκατο Πέμπτο Αίώνα, 1996, σελ. 341-2.

14. Πρβλ. Χρ. Χρήστου, Η Εύρωπαϊκή Ζωγραφική του Δεκάτου Ένάτου Αιώνα, 1983, σελ. 87 και εικόνα σελ. 88. Πρόκειται για πίνακα ζωγραφισμένο το 1827 όπου εικονίζονται ως νεανικές μορφές ή Ίλιάδα και ή Όδύσεια.

15. Ένα έργο με ανάλογο θέμα είχε ζωγραφίσει, παραγγελία του Δήμου Αθηναίων, ό Θείρισιος. Πρβλ. Η Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων-Έλληνική Ζωγραφική-Χαρακτική-Γλυπτική. Αθήνα 1994, πίν.13, σελ. 27. Ό Ludwich Thiersh ήταν γιός του Friedrich Thiersh, διάσημου έλληνοιστή και φίλου και γνώστη της Ελλάδος με φιλελληνική δραστηριότητα.

τος και τή Βία. Πρόκειται για παρεμβολή που επιτρέπει κάθε είδους υποθέσεις και υπαινιγμούς, που δεν θα συζητήσω τώρα. Στη συνέχεια έχουμε την Ίωνία με τον Όρεστη και τον Πυλάδη, που επίσης επιτρέπει διάφορες εικασίες. Για να ακολουθήσει ο Όμηρος που εικονίζεται σε γνωστό και από την αναγέννηση τύπο να κρατά τή λύρα και κάτω δεξιά του καθιστή μία νεανική μορφή, που γράφει σε μία δέλτο. Δηλαδή ο Όμηρος εικονίζεται ως αιδός με κάποιον άλλον που καταγράφει τις ωδές του. Πλάι του ή επόμενη ομάδα αποτελείται από τρία πρόσωπα με τα ονόματα Κλεοφόντης, Λέαρχος και Εϋμαιος, ασφαλώς μορφές του Όμηρικού κύκλου, τις οποίες διαδέχονται ο Πυθαγόρας με τον Θαλή, ενώ ακολουθεί μία άλλη ομάδα με μία γονατιστή γυναικεία μορφή που ίκετεύει τον Ίπποκράτη. Έχουμε ακόμη τον Δέξιππο που συγκρατεί ένα άρρωστο γέροντα και δίνει την εντύπωση ότι παρακαλεί και αυτός τον Ίπποκράτη. Η ομάδα που ακολουθεί αποτελείται από τρεις μεγάλες ποιήτριες, την Κορίννα, την Ήρινα και την Σαπφώ, σε διάφορες στάσεις και ένδυμασίες. Ομάδα που ακολουθεί ο Σόλων μπροστά από κίονα στον οποίο είναι χαραγμένο απόσπασμα από τους νόμους του που καταλήγει με τις λέξεις ΑΤΙΜΟΣ ΕΣΤΩ. Στη συνέχεια εικονίζονται ο Δήμος και μία άλλη μορφή και η πλευρά αυτή κλείνει με τους τρεις πολιτικούς και πολέμαρχους της Αθήνας, τον Μιλτιάδη, τον Θεμιστοκλή και τον Άριστείδη.

Στην άλλη πλευρά, προς τα δεξιά, μετά την ομάδα με τον Όθωνα, τις Τέχνες και τις Έπιστήμες, η ζωφόρος συνεχίζεται με μία ομάδα στην οποία περιλαμβάνει τον πατέρα της Ιστορίας Ηρόδοτο να στεφανώνεται από τη Νίκη ενώ μπροστά και πλάι του βρίσκεται η Κλειώ, ως μούσα της Ιστορίας¹⁶. Ακολουθεί μία άλλη ομάδα στην οποία έχουμε τον Ξενοφώντα με κράνος ως πολεμιστή, αναφορά στη δραστηριότητά του, τον Θουκυδίδη σαν μία νεανική μορφή, γυμνή, και ακόμη μια γεροντική μορφή με βακτηρία και το όνομα Δήμος, για δεύτερη φορά. Στη συνέχεια έχουμε δυο νεανικές ήρωικές μορφές, γυναικεία και ανδρική, με το όνομα Διαγορίδαι, ασφαλώς τα παιδιά του πολυνίκη Διαγόρα, την Καλλιπάτειρα και τον Δαμάγητο, το μεγαλύτερο από τα αγόρια του. Ως μία μεμονωμένη μορφή έχουμε στη συνέχεια τον Σωκράτη καθιστό και σκεπτικό, τον οποίο ακολουθεί η μεγάλη ομάδα που αποτελείται από τον Φειδία, πίσω του τον Σοφοκλή και καθιστούς μπροστά τους, τον Περικλή και την Άσπασία, με την Άσπασία να κρατά με το αριστερό της χέρι το δεξιό του Περικλή. Όρθιο, και σε μία επιβλητική στάση και χειρονομία να δείχνει με το δεξιό χέρι τον ουρανό, έχουμε

16. Πρόβλημα παρουσιάζει η Νίκη, που είναι μάλλον ή Φήμη, για να προβάλλει το έργο του Ηροδότου.

τὸν Πλάτωνα, σ' ἓνα τύπο πού συνδέεται μὲ παράσταση τοῦ Ραφαήλ στὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν τῆς Αἰθούσας τῆς Ὑπογραφῆς τῶν παπικῶν διαμερισμάτων τοῦ Βατικανοῦ. Χειρονομία μὲ τὴν ὁποία δείχνει ὅτι ὁ οὐρανὸς εἶναι ἡ κατοικία τῶν ιδεῶν του. Ἔχει πλάϊ του τὸν Ἀντισθένη πού στηρίζεται σὲ βακτηρία. Ἀκολουθεῖ καθιστὴ καὶ μὲ ὑδρόγειο στὰ χέρια ἡ μορφὴ τοῦ Ἀναξαγόρα, πάνω στοῦ κάδισμα τοῦ ὁποίου στηρίζεται ὁ στεφανωμένος Ἀλκιβιάδης καὶ πίσω του ὁ Ἰκτίνος. Πίσω ἀπὸ τὸν Ἰκτίνου ἔχουμε μία ἀνώνυμη μορφὴ γεροντικὴ, γιὰ τὴν ὁποία ὅπως καὶ τοῦ Ἰκτίνου, ἴσως ἔχουμε προσωπογραφίες. Καθιστὸς εἰκονίζεται πλάϊ τους ὁ Ἀρχιμήδης νὰ σχεδιάζει κάτι στὴν ἄμμο, σὲ στάση περισυλλογῆς, μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι νὰ συγκρατεῖ τὸ κεφάλι. Στὴν ἐπόμενη ομάδα εἰκονίζονται ὁ Ἀλέξανδρος σὲ πολεμικὴ περιβολή, ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς τοῦ ὁποίου φαίνεται μόνον μέρος τοῦ κεφαλοῦ του καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πού κάνει μᾶλλον μάθημα ἀνατομίας, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε τὸ μαχαίρι πού κρατᾶ στοῦ χέρι καὶ τὸ σκοτωμένο πουλι πάνω σὲ βωμό, ἐνῶ μπροστά του βρίσκονται δυὸ μαθητές του, ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Σπράτων. Ἀκολουθεῖ ὁ Δημοσθένης ὄρθιος μὲ κύλινδρο στοῦ δεξιὸ χέρι καὶ τὸ ἀριστερὸ στοῦ πηγούνι. Καὶ ἡ ζωφόρος θὰ συνεχιστεῖ καὶ θὰ κλείσει μὲ μία ἄλλη μεγάλη ομάδα, ἓνα νεαρὸ ἀγόρι πού κουβαλᾷ κυλίνδρους καὶ τοὺς Θεόκριτο, Ἀρίσταρχο καὶ Ἐρατοσθένη ὄρθιους καὶ τὸν Πτολεμαῖο τὸν Φιλάδελο μὲ κύλινδρο στοῦ δεξιὸ χέρι καὶ μακρὸ ραβδί μὲ κάποιον πουλι στὴ λαβή, ἀναφορὰ ἴσως στὴν αἰγυπτιακὴ παράδοση. Φυσικὰ ἐρμηνεύεται εὐκολὰ ἡ παρουσία τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλάδελο, ἀπὸ τὸν ρόλο του καὶ τὴν προσφορά του στὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες, ἀφοῦ σ' αὐτὸν ὀφείλονται ὁ Φάρος, τὸ Μουσεῖο καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας.

Δὲν πρόκειται νὰ προχωρήσω στοῦ πληθὸς προβλημάτων, πού σχετίζονται μὲ τὴ ζωφόρο καὶ τὶς μορφές, προβλήματα εἰκονογραφικὰ, ἱστορικὰ, φιλολογικὰ καὶ ἄλλα. Θέλω μόνον νὰ προσδέσω λίγες λέξεις σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτά, τὸ ζήτημα συμβούλου γιὰ τὰ θέματα καὶ τὶς μορφές του. Γιατί, ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ κεντρικὸ τμήμα τὸ ὁποῖο συνδέεται μὲ γνωστούς τύπους, τὰ ἄλλα θεματογραφικὰ δὲν ἔχουν κάτι ἀντίστοιχο. Καὶ δὲν θεωρῶ εὐκολο ἂν ἦταν καὶ δυνατό νὰ τὸ εἶχε ἐπινοήσει καὶ προτείνει ὁ Ραὺ ἢ ἄλλος καλλιτέχνης. Θὰ πρέπει πέρα ἀπὸ αὐτὸν νὰ βρίσκεται κάποιος, καὶ μάλιστα πολὺ καλὸς κλασσικὸς φιλόλογος καὶ ἑλληνιστῆς, πού νὰ ἐπιλέξει θέματα καὶ μορφές καθὼς καὶ σχέσεις μεταξύ των. Ἄλλωστε αὐτὸ δὲν εἶναι κάτι νέο, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀναγέννηση πίσω ἀπὸ μεγάλους καλλιτέχνες, ἀκόμη καὶ σὰν τὸν Μιχαήλ Ἀγγελο καὶ τὸν Ραφαήλ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ξέρουμε ὅτι ὑπῆρχαν σύμβουλοι, θεολόγοι, φιλόλογοι, φιλόσοφοι. Ἐπομένως καὶ στὴν περίπτωση τῆς ζωφόρου τοῦ Πανεπιστημίου θὰ πρέπει νὰ

ὕπάρχει κάποιος ἐγκρατὴς τῆς ἀρχαίας παράδοσης πρὸς βοήθησε τὸν καλλιτέχνη. Καὶ αὐτὸς ἴσως δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν Friedrich Thiers, ἐξαιρετικὸ ἑλληνιστὴ, γνώστη καὶ τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐποχῆς, μὲ ταξίδια στὸν τόπο, ἀκόμη καὶ γνωστὸ τοῦ Σίνα, τὸν ὁποῖο εἶχε συμβουλευθεῖ καὶ γιὰ τὴν Ἀκαδημία. Μόνο εἰδικὲς συμβουλὲς μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν τὰ προβλήματα τῶν θεμάτων καὶ τῶν μορφῶν τῆς ζωοφόρου, ὄχι φυσικὰ τῶν εἰκονογραφικῶν καὶ μορφοπλαστικῶν διατυπώσεων.

SUMMARY

First observations on the frieze at the propylaia of the Athens University

The upper part of the Ionic portico at the entrance of the Athens University is frescoed with large decorative panels, 45 m long and 2.5 m wide, executed in 1889 by Eduard Lebiezki after the drawings that Carl Rahl had made 30 years earlier. The composition is distinguished by a rich iconographic programme, by an interesting and complex formal vocabulary and by a repertoire in which mythological, historical and allegorical elements are combined with symbolical trends.

The whole can be divided into five parts. The centre constitutes a “laudatio” for Otto, King of the Hellenes, who is depicted surrounded by the Liberal Arts. On the left side panel Prometheus brings fire to mankind, while on the right one apostle Paul brings the light of Christianity to the Athenians. The two sections that frame the central part represent illustrious mythological and historical figures from Greek antiquity. The left section opens with Minos and Daedalus followed by Procrustes with Cratos and Bia, Homer and others, Pythagoras with Thales, Hippocrates with Dexippus, Sappho, Corinna and Erinna, Solon with Demos, Miltiades, Themistocles and Aristides. The right section opens with Herodotus, wreathed by Nike, and Clio, followed by Xenophon, Thucydides and Demos, the sons of Diagoras, Socrates, Phidias, Sophocles, Pericles and Aspasia, Plato with Antisthenes, Anaximander, Alcibiades, Ictinus and Archimedes, Alexander with Demetrius of Phaleron, Aristotle, Theophrastus and Straton, Demosthenes, Theocritus, Aristarchus, Eratosthenes and Ptolemy Philadelphus.

This paper tries to emphasize the historic and artistic significance of one of the most important monumental works of art in Athens and, therefore, does not discuss in depth any of the relevant problems that arise.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΙΟΥΝΙΟΥ 2003

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Κυπριακή Λογισύνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002, υπό του *Ακαδημαϊκού κ. Νικολάου Κονομη.*

Συγγραφέας του έργου είναι ο Κύπριος καθηγητής στο τμήμα Πολιτικής Έπιστήμης και Δημοσίας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης.

Ο υπότιτλος του έργου «Προσωπογραφική Θεώρηση» προσανατολίζει τον αναγνώστη. Το πόνημα αφιερώνεται «Μνημόσυνον αίδιον» σε τέσσερις πνευματικούς λογίους: τον Λοΐζο Φιλίππου, τον Ίερώνυμο Περισιτιάνη, τον Ίωάννη Συκουτρή και τον γυμνασιάρχη Πασχάλη Δ. Πασχαλίδη, πάππο από τη μητέρα του συγγραφέα.

Από τον λιτό πρόλογο πληροφορείται ο αναγνώστης ότι το έργο είναι καρπός «δεκαετούς έρευνητικής προσπάθειας με αντικείμενο την πνευματική ιστορία της Κύπρου κατά τους τρεις αιώνες της Όθωμανικής κατοχής» της. Κι ακόμα ότι αρχικά πρόθεση του σ. ήταν να παρουσιάσει μίαν έρμηνευτική ιστορία του πνευματικού βίου της Κύπρου κατά την περίοδο 1571-1878 με την εξειδίκευση των πηγών της κυπριακής γραμματείας.

Όμως ή ένασχόληση με το θέμα έδειξε ότι υπήρχαν κενά «σε προσωπογραφικά, βιογραφικά και έργογραφικά ζητήματα», μεγάλα χάσματα ως προς τις διαθέσιμες πηγές, «συσσώρευση ανακριβειών και ανέλεγκτων πληροφοριών» και άλλες ελλείψεις, που επέβαλαν την υιοθέτηση της προσωπογραφικής μεθόδου και παραπομπή στο μέλλον της έρμηνευτικής σύνθεσης. Παρ' όλα αυτά ή έρμηνευτική σύνθεση του ύλικού υπηρετείται ως ένα βαθμό γιατί στην Εισαγωγή ο σ. εκθέτει συνοπτικά το σχεδιασμό μίας συνθετικής θεώρησης. Επί πλέον ο σ.

πήρε τή γενναία απόφαση νά συμπεριλάβει στο σῶμα τοῦ ὕλικου τῆς Κυπριακῆς λογιόσυνης καί τοὺς γραφεῖς χειρογράφων, παλαιὸ desideratum τῆς κυπριακῆς γραμματείας, τὸ ὁποῖο ἐπεσήμανε πρῶτος τὸ 1922 ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσωπογραφοῦνται ὄχι μόνον οἱ ἐπίσημοι γραφεῖς καί καλλιγράφοι ἀλλὰ καί οἱ ταπεινοὶ γραφεῖς ἀκολουθιῶν καί ἄλλων φυλλάδων, ὅσοι ἐργάζονται εἴτε στὴν ὑπόδουλο Κύπρο, εἴτε στὴν Παλαιστίνη, τὸ Ἅγιον Ὅρος, τὴ Μονὴ τοῦ Σινᾶ ἢ ἄλλα κέντρα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ στὴν Ὀθωμανοκρατούμενη Κύπρο ὡς ἓνα βαθμὸ συνεχίζει τὴν παλαιότερη βυζαντινὴ γραμματεία ποὺ συνδέεται μὲ τὴν παραδοσιακὴ παιδεία στὸ νησί. Γιὰ τὴν πληρότητα μιᾶς τέτοιας ἐργασίας ὁ σ. φρονεῖ ὅτι θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὶς προσωπογραφίες τῶν ζωγράφων καί μουσικῶν τῆς Κύπρου τῆς ἴδιας περιόδου, ὥστε νὰ ἀποκτήσουμε μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ κυπριακοῦ πολιτισμοῦ. Καί γιὰ μὲν τοὺς ζωγράφους τὸ δίτομο ἔργο τοῦ ἀείμνηστου Μανόλη Χατζηδάκη, *Ἕλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἄλωση (1450-1830)*, Ἀθήνα 1987, ἔχει ἐν μέρει καλύψει τὸ πρόγραμμα ἀλλὰ, ὅπως ὑποδεικνύεται, παραμένει ἡ συστηματικὴ κωδικοποίησις τῶν μουσικῶν τῆς περιόδου. Καί ὡς πρὸς τοὺς μουσικούς, ὡστόσο, τὸ θέμα ἔχει ἐν μέρει καλυφθεῖ γιατί στὴν ἀνά χειρὰς ἐργασία ἔχουν συμπεριληφθεῖ οἱ γραφεῖς κειμένων βυζαντινῆς μουσικῆς ἢ ὅσοι ἄλλοι ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν καί κάποια ἄλλη συγγραφικὴ δραστηριότητα ἢ προσέβησαν σὲ ἐκδοσὴ ἔργων τους. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ σ. παραπέμπει στὸ ἔργο τοῦ καθηγητῆ Γρηγ. Θ. Στάδη, *Τὰ χειρόγραφα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἅγιον Ὅρος, τ. Α'-Γ'*, Ἀθήνα 1975-1993, γιὰ νὰ προῖδεάσει τοὺς μελλοντικούς ἐρευνητὲς ὅτι στοὺς καταλόγους τῶν μοναστηριακῶν ἰδίως βιβλιοθηκῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἀκόμη πληροφορίες γιὰ Κυπρίους μουσικούς, ἔστω ἀπλοὺς γραφεῖς μουσικῶν χειρογράφων. Τὸ ὑπόλοιπο ἔργο – μὲ τὴν ἐξάιρεση δηλαδὴ τῶν κυρίως βιογραφικῶν καί βιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν – ἐπαφίεται ὀρθᾶ πιστεύω- στὴν ἀρμοδιότητα τῶν μουσικολόγων.

Μὲ τὴ συμπλήρωση τῶν παραπάνω κενῶν, κυρίως μὲ τὴν ἀναδίφηση τῆς χειρογράφης παράδοσης, θὰ γίνῃ ἐφικτὴ ἡ ἐκπόνησις ἑνὸς προσωπογραφικοῦ λεξικοῦ τοῦ κυπριακοῦ πολιτισμοῦ τῆς περιόδου, μὲ ἀφετηρία πάντοτε τὸ παρὸν ἐγχείρημα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ σ. ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν στὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀντλήσις βιβλιογραφικῶν στοιχείων μόνον ἀπὸ τὴ δίτομο γραμματολογία τοῦ Λοῦζου Φιλίππου, *Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878)* καί τὴ γνωστὴ Κυπριακὴ βιβλιογραφία τοῦ γιατροῦ Νεοκλῆ Γ. Κυριαζῆ ὀδηγεῖ συχνὰ σὲ ἐλλειψεις ἢ ἀνακριβεῖς πληροφορίες. Ὁ ἴδιος κατέβαλε κάθε δυνατὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τῆς ἐργογραφίας τῶν Κυπρίων λογίων, ὥστε νὰ θεμελιωθεῖ μιὰ νέα βιβλιογραφικὴ ὑποδομὴ

για τη μελέτη της διανοητικής ιστορίας της Κύπρου. Έδω ό σ. δηλώνει ότι όσάκις ό έλεγχος τόν όποιο έπιχείρησε δέν απέδωκε ίκανοποιητικά άποτελέσματα, τότε προτίμησε νά παραλείψει τή σχετική πληροφορία παρά νά διακινδυνεύσει τήν άναπαραγωγή άνακριβειών.

Όρθά έπισημαίνεται ότι ναι μέν ή μελέτη της κυπριακής λογοισύνης έντάσσεται σ' ένα πρώτο επίπεδο στην παράδοση τών τοπικών ιστορικών μελετών, πού άποτελούν έναν άπό τούς βασικούς κορμούς κάθε ιστοριογραφικής παράδοσης πού άπαιτεί κάποια ιδιαίτερη μεθοδολογική προσέγγιση, ώστόσο τίθεται τό ζήτημα της διαπλοκής της έντοπιότητας και της ιστοριογραφίας αυτής ως πρός τό ποίων γενικότερων ζητημάτων τά τοπικά φαινόμενα άποτελούν συγκεκριμένες έκφάνσεις. Ειδικότερα ή μελέτη της κυπριακής λογοισύνης θέτει ζητήματα σχετικά μέ τό «συσχετισμό ταυτότητας και διασποράς, ως πρός τή διάπλωση του προσδιορισμού τών πνευματικών παραδόσεων σέ συγκεκριμένα ιστορικά και πολιτιστικά πλαίσια». Έπομένως «οί διαστάσεις πού προσλαμβάνει τό συγκεκριμένο άντικείμενο και οί δυνατότητες έρμηνευτικών άναγωγών... καθιστούν τή μελέτη αυτή... γόνιμο πεδίο έρευνας». Και ό σ. κατακλείει τόν Πρόλογο του μέ τήν έκφραση της έλπίδας ότι ή συναγωγή τών πληροφοριών, πού έχουν κωδικοποιηθεί μέ μεγάλο μόχθο, θά προκαλέσουν δυο ειδών συμβολές στο θέμα: έκδόσεις πηγών, πού θά εμπλουτίσουν τίς γνώσεις μας για κείμενα, και μαρτυρίες της κυπριακής λογοισύνης και δεύτερο μονογραφίες πού θά άποκαταστήσουν μέ άκρίβεια τήν εικόνα τών έπί μέρους λογίων και ομάδων λογίων. Σ' αυτό άκριβώς άποβλέπει ή συναγωγή τών πληροφοριών και της βιβλιογραφίας στα έπί μέρους λήμματα της προσωπογραφίας.

Στό πεντασέλιδο κείμενο πού τιτλοφορείται 'Εύχαριστίες' δέν γίνεται μόνο άναγνώριση της όφειλής του σ. σέ πολλούς έπιστήμονες και ιδρύματα πού τόν συνέδραμαν στην προσπάθειά του αλλά ούσιαστικά καταγράφεται ή ένδιαφέρουσα πορεία της έρευνας, ή όποία μπορεί άπό πολλές άπόψεις νά άποβεί για τούς νεώτερους έρευνητές παράδειγμα πρός μίμηση.

Στήν Εισαγωγή διευκρινίζεται ότι ό όρος «λογοισύνη» χρησιμοποιείται μέ διττή έννοια. Για νά δηλώσει πρώτα «τό συλλογικό σώμα τών λογίων πού γεννήθηκαν στην Κύπρο ή στην κυπριακή διασπορά», μέ κριτήριο τή συγγραφική δραστηριότητα ή κάθε μορφή ένασχόλησης μέ τή συγγραφή, άπό τήν ύψηλή ένασχόληση μέ πρωτότυπη συγγραφική δημιουργία έως τήν άπλή άντιγραφική δραστηριότητα έπί τή βάση της όποίας οί γραφείς αυτοί έντάσσονται στο φάσμα της διανοητικής ζωής της έποχής. Έτσι παραλείπονται άπό τό σώμα της λογοισύνης Κύπριοι φορείς εκπαιδευτικής δραστηριότητας, ιεράρχες ή αξιωματούχοι του δημόσιου βίου, έστω και άν τά λειτουργήματα αυτά προϋποθέτουν παιδεία

και μάλιστα συχνά ύψηλης στάθμης. Όλους αυτούς ό σ. τους χαρακτηρίζει «άφανεϊς μάρτυρες» με τους όποιους άδυνατοΰμε να συνδιαλεχθούμε. Η δεΰτερη έννοιολογική σημασία του όρου λογιοςΰνη εϊναι άφηρημένη και δηλώνει τó σύνολο τών κεκτημένων τής παιδείας, τής πνευματικής δημιουργίας και καλλιέργειας που εκφράζονται στις γραπτές πηγές του κόσμου τών λογίων. Στο επίπεδο αυτό ό όρος λογιοςΰνη κατά τó σ. «σημαίνει τó φάσμα και τή διακύμανση τών ιδεών, τους προβληματισμούς για τήν πορεία και τις τύχες του κοινωνικού σώματος και έμπεριέχει τόν διάλογο μεταξύ τών γενεών που συγκροτεί τήν παράδοση του πολιτισμού μιās ανθρώπινης κοινότητας». Αυτό πάλι σημαίνει ότι «ή λογική τής προσωπογραφικής προσέγγισης δεν άφίσταται οΰσιαστικά από τήν έρμηνευτική ιστορία τών ιδεών», αλλά τής προσδίδει συγκεκριμένη έρευνητική ύπόσταση.

Ός προς τó επίθετο 'Κυπριακή' που προτάσσεται του όρου 'λογιοςΰνη' έξηγεϊται ότι, εκτός από τους λογίους οί όποιοι έδρασαν στον νησιωτικό γεωγραφικό χώρο τής Κύπρου, συμπεριλαμβάνονται και Κύπριοι που έδρασαν πνευματικά στη διασπορά, οί όποιοι σε εϋνοϊκότερες συνθήκες ανέπτυξαν τήν παιδεία τής όποιας ύπηρεξαν φορείς και κληρονόμοι, χωρίς όμως να άποκοποΰν από τις παράδοσεις τής γενέτειράς τους. Σχετικά με τó κριτήριο τής κυπριακής ταυτότητας τής λογιοςΰνης διευκρινίζεται ότι σ' αυτό έμπίπτουν και εκπρόσωποι τής πνευματικής ζωής και δημιουργίας που δεν ήταν γηγενείς Κύπριοι, συνέβαλαν όμως με τó έργο τους στη διαμόρφωση του περιεχομένου τής κυπριακής λογιοςΰνης. Του τελευταίου αυτού κριτηρίου γίνεται χρήση με άκρα οικονομία για να μήν άλλοιωθει ή ποσοτική παράμετρος τής προσωπογραφίας.

Για τή χρονολογική ανάπτυξη τής προσωπογραφίας προτιμήθηκαν οί χρονολογίες 1571 (συμπλήρωση τής κατάκτησης τής Κύπρου από τους Τούρκους) και 1878 (τó έτος παραχώρησης από τήν Ύψηλή Πύλη τής Κύπρου στη Βρετανία) και όχι ό συμβατικός όρος «τουρκοκρατία» ή ό περιγραφικότερος «όθωμανική περίοδος», γιατί κατά τήν περίοδο αυτή κατά τήν όποία διακόπηκε άπότομα και βίαια ό πολιτισμός τής Αναγέννησης που ως ένα σημείο αναπτύχθηκε στο νησί κατά τή Βενετοκρατία, ιδιαίτερα κατά τόν 16ο αϊ., λόγω τής καθοριστικής συμμετοχής τής διασποράς οί εκφάνσεις τής κυπριακής λογιοςΰνης δεν μπορούν να προσδιοριστούν από τόν συμβατικό όρο «τουρκοκρατία».

Στή συνέχεια ό σ. άποσαφηνίζει τις μεθοδολογικές του αντιλήψεις τονίζοντας ότι παρά τις προσπάθειές του, πολλοί Κύπριοι λόγιοι παραμένουν στις παρυφές τής ιστορικής εικόνας ή αν καταλαμβάνουν έστω και περιστασιακά τó προσκήνιο τής ιστορίας ή εικόνα τους δεν εϊναι άπόλυτα καθαρή. Όσο όμως ισχύη και εϋάριθμη και αν εϊναι ή κυπριακή λογιοςΰνη, άποτελεί κρίσιμο παράγοντα τής ιστορίας του τόπου επειδή εκφράζει τó περιεχόμενο τής συλλογικής συνείδη-

σης τῆς νησιωτικῆς κοινωνίας τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. “Τελικὸ ζητούμενο τῆς παρούσας ἔρευνας εἶναι ἡ σύνδεση τῆς ἱστορίας τοῦ πνευματικοῦ βίου ὡς συνολικῆς εἰκόνας τῶν διανοητικῶν προσανατολισμῶν” καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ, σύμφωνα μὲ τὸ σ. νὰ πραγματοποιηθεῖ, ἂν δὲν ἐκδοθεῖ ὁ μεγάλος ὄγκος πηγῶν τῆς κυπριακῆς γραμματείας, χωρὶς τὴ μελέτη τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπαρκῆς γνωριμία μὲ τὸν κόσμον τῶν Κυπρίων λογίων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ στὴν παρούσα ἐργασία προτιμήθηκε ἡ προσωπογραφικὴ κυρίως μέθοδος, στὰ πλαίσια μιᾶς “ἐθνικῆς ἀπογραφῆς”. Ἡ καθιερωμένη προσωπογραφία ἀποτελεῖται ἀπὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα, λεπτομερῆ ἐργογραφία καὶ βασικὴ βιβλιογραφία κάθε λογίου.

Ὡς περαιτέρω ἐρμηνευτικὲς δοκιμὲς ὁ σ. βλέπει τὴν ἐστίαση τῆς μελέτης τῶν ἰδεῶν σὲ τρία ἰδίως ζητήματα : α) τὴ βιοματικὴ ἐμπειρία τῶν συγγραφέων β) τίς προθέσεις τῶν κειμένων τους καὶ γ) τὸ πολιτισμικὸ καὶ ἐπικοινωνιακὸ πλαίσιό τους ὥστε νὰ γίνει κατανοητὴ ἡ γλώσσα καὶ τὸ λεξιλόγιό τους. Αὐτὰ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ μεθοδολογικὴ αὐτὴ προσέγγιση τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν θὰ μπορέσει νὰ φωτίσει τοὺς προβληματισμοὺς σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα καὶ τὰ ἱστορικὰ πεπωμένα τῆς κυπριακῆς κοινωνίας. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ συνεπάγεται στροφὴ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν σχολείων πρὸς τὴν ἱστορία τῆς λογιολογίας καὶ τῶν ἰδεῶν της.

Στὴν Εἰσαγωγὴ ὁ σ. ἀποτίει φόρο τιμῆς στοὺς προδρόμους τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Κύπρο. Στὸν σκαπανέα ἐρευνητὴ Λοῖζο Φιλίππου (1895-1950) γιὰ τὸ ἔργο του *Τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878)* τ. Α'-Β', Λευκωσία 1930, ὁ ὁποῖος προσπάθησε σ' αὐτὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ ζήτημα τῆς κυπριακῆς λογιολογίας ὡς τμῆμα τῆς εὐρύτερης φιλολογικῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. Στὴ φιλολογικὴ κριτικὴ τοῦ “ὄξυδερκέστατου” Ἰω. Συκουτρῆ ὁ ὁποῖος μὲ τὴν *Ἐκθεσὶν τῆς Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Α' Φιλολογικοῦ Διαγωνισμοῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου*, Λευκωσία 1924, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς μελέτης τοῦ θέματος, γιὰτὶ ὅπως σημειώνει ὁ σ. “τὰ αἰτήματα τῆς ἔρευνας ποὺ ἀναδύονται ἀπὸ τὴ συμβολὴ τοῦ Συκουτρῆ μετατοπίζουσι τὸ θέμα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀπλῆς ἱστοριοδιφίας σὲ ἐκεῖνο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης”. Ὡς τρίτος πρόδρομος ἀναφέρεται ὁ καθηγ. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆς ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιον τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητές του 1576-1700*, Θεσσαλονίκη 1980 “ἀποκατέστησε μὲ ἀκρίβεια καὶ κριτικὴ μέθοδο” τίς βιογραφίαις 51 Κυπρίων λογίων. Ἀπὸ τίς πολλὰς ἐπὶ μέρους συμβολὰς ἀξίες μνείας εἶναι οἱ ἔρευνες τοῦ Γάλλου ἱστοριοδίφου Η. W. Rudt de Collenberg.

Ἡ ἀξιολογὴ Εἰσαγωγὴ συνεχίζεται μὲ τὴν ὑπόδειξη ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα τοῦ θέματος ὑπῆρξε ἑτεροθαρῆς. Ἐνῶ δηλαδὴ κατέγραφε τοὺς λογίους τῆς

Δύσεως, απουσίαζε ή Μεσανατολική διάσταση τής κυπριακής λογοισύνης. Έν συνεχεία γίνεται λόγος για μιὰ μεγάλη κατηγορία λογίων γνωστών μόνο από τὸν τόπο καταγωγῆς των ὡς Κυπρίων καὶ για μιὰ κατηγορία “φαντασμάτων”, λογίων δηλαδή πὸ ἐσφαλμένα θεωρήθηκαν Κύπριοι καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὴν κυπριακὴ προσωπογραφία μαζί με τὴν κατηγορία θρυλουμένων ἢ γνωστών ἀπὸ ἔμμεσες μαρτυρίες ἔργων πὸ ἐσφαλμένα ἀποδίδονται σὲ Κυπρίουσ λογίους. Ένας τομέας στὸν ὁποῖο ἀπομένουν νὰ γίνουν πολλὰ ἀκόμη εἶναι ἡ ταύτιση προσώπων καὶ ἡ πατρότητα ἔργων πὸ παραδίδει ἢ χειρόγραφη παράδοση. Ἀνάμεσα στὰ οὐσιώδη αἰτήματα τῆς μελέτης ὁ σ. θεωρεῖ ὅτι ἡ κυπριακὴ λογοισύνη πρέπει νὰ ἐξεταστῆ μέσα στὰ ποικίλα πολιτιστικὰ περιβάλλοντα ὅπου δημιουργήθηκε σὲ Δύση καὶ Ἀνατολή ὡστε νὰ ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὸν ἀποκλειστικὸ περιορισμὸ τῆς στὸ πλαίσιο τῆς τοπικῆς ἱστορίας.

Γιὰ τὴν εὐκρινέστερη κατανόηση τῆς πνευματικῆς παρουσίας τῶν Κυπρίων λογίων στοὺς τρεῖς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, τὸ διάστημα αὐτὸ χωρίζεται σὲ ἕξι περιόδους : α) Τὴ “χαμένη Ἀναγέννηση” πὸ θεωρεῖται ὑπόβαθρο ὅλης τῆς κυπριακῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς περιόδου με τὰ ἔξοχα ἐπιτεύγματα τοῦ 16ου αἰ., ἡ ὁποία ὡστόσο διακόπηκε βίαια ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση. β) Τὴν “Πνευματικὴ Ζωὴ στῆ διασπορά” πὸ καλύπτει τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 16ου αἰ. καὶ ὀλόκληρο τὸν 17ο με τὴν ἐμφάνιση στῆ Δύση μεγάλων Κυπρίων λογίων ὅπως ὁ Στέφανος Λουζινιανός, ὁ Ἰάσων Δενόρες, ὁ Ἑρρίκος-Κατερίνος Δάβιλας κ.ἄ. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἤλθαν στῆ Δύση σὲ ἐπαφὴ με κύκλους οὐμανιστῶν λογίων καὶ στὸ ἔργο τους ἐπιχειροῦν νὰ συνδέσουν τὸν χαμένο παράδεισο τοῦ νησιοῦ τους με τὸ προχριστιανικὸ του παρελθόν καὶ πιὸ συγκεκριμένα με τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. γ) Τοὺς ἐπιγόνους τῆς διασπορᾶς, τοὺς ἀπογόνους δηλαδή τῶν κυπριακῶν οἰκογενειῶν πὸ ἐγκατέλειψαν τὴν Κύπρο μετὰ τὸ 1571, πὸ εἶχαν ἐπίγνωση τῆς κυπριακῆς καταγωγῆς τους καὶ με τὸν ἀσίγαστο πόθο τῆς παιδείας πὸ τοὺς διακατεῖχε σπούδαζαν ἀρχικὰ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδουας καὶ ἀργότερα στὸ Κωττουανὸ Κολλέγιο (1653) τῆς ἴδιας πόλης, ἀπὸ τὸ 1661 στὸ Φλαγγινιανὸ Φροντιστήριο τῆς Βενετίας καὶ προπαντὸς στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου στῆ Ρώμη (1576), ὅπου ἕως τὸ 1700 φοίτησαν συνολικὰ 51 Κύπριοι. Σημαντικότερος ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς αὐτοὺς θεωρεῖται ὁ πολυγραφότατος Νεόφυτος Ροδινός, μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ὁποῖου σὲ λαϊκότερη γλῶσσα εἶναι ἀξιόλογα δείγματα ἀφηγηματικῆς πεζογραφίας συμβάλλοντας στῆ διάπλαση τοῦ νεοελληνικοῦ πεζοῦ λόγου. δ) Ὅσους μετέχουν τῆς Κοινωνίας καὶ παιδείας κατὰ τὸν 18ο αἰ. πὸ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κεντρομὸλο τάση τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων πρὸς τὴν Κύπρο, ὅπου στὸ μεταξύ εἶχε ἀνασυγκροτηθεῖ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ἡ ὁποία ἀποβαίνει ἡ κίβωτος τῆς παιδείας

της νήσου. Ως χαρακτηριστικότερος εκφραστής της ένσωμάτωσης της Κύπρου στην παιδεία της Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς θεωρεῖται ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός, φορέας τοῦ Διαφωτισμοῦ, πού μὲ τὸ ἱστορικό του ἔργο ἔγινε ὁ συντελεστής τῆς διάπλασης τῆς αὐτοσυνειδησίας τῆς κυπριακῆς κοινωνίας ὡς τμήματος τῆς κοινότητας τοῦ Ὁρθοδόξου γένους τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς. ε) Στὸ περιθώριο τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶναι ἡ περίοδος πού ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κυπριανός ἀναδεικνύεται συνεχιστὴς μιᾶς παλαιότερης παράδοσης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας διατυπώνοντας τὸ σκεπτικό γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Λευκωσίας, τὸ μετέπειτα Παγκύπριο Γυμνάσιο, τὸ 1812 ὡς ἑξῆς:

... ἐννοήσαντες ὅτι ἡ ἡμετέρα πολιτεία τῆς καθ' ἡμᾶς νήσου Κύπρου πάσχει μέγαν αὐχμὸν παιδείας καὶ ἔλλειψιν ἐλληνικῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια εἶναι τὸ μόνον μέσον ὅπου στολιζοῦσι τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, καὶ ὅπου ἀποκατασταίνοῦσι τὸν ἀνθρώπον ἄξιον τῶ ὄντι ἀνθρώπων... ἀποφασίσασμεν... νὰ συστήσωμεν μίαν ἐλληνικὴν σχολὴν ἐπάνω εἰς τὴν πατρίδα διὰ νὰ ὠφελήσωμεν καὶ ἡμεῖς ὅπως οὖν τοὺς συμπατριώτας ἡμῶν κλπ.

Ὡστόσο, παρὰ τὴν ἴδρυση καὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Λεμεσοῦ, τὰ φαινόμενα τῆς διανοητικῆς ἀλλαγῆς παραμένουν ἀκόμη περιθωριακὰ καὶ ἐν πολλοῖς ξένα πρὸς τὸ κύριο σῶμα τῆς κυπριακῆς κοινωνίας. στ) Στὴν ἕκτη περίοδο “Ἡ Κύπρος μετὰ τῶν ἐθνικῶν κέντρων” γίνεται ἀναφορὰ στὴν τραγωδία τοῦ 1821 ἡ ὁποία ἀνέστειλε καὶ τὴ διστακτικὴ πρόσληψη τῶν ιδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ διατηρεῖ τὰ πρόδηλα γνωρίσματα τῶν προηγούμενων περιόδων καὶ κυρίως τὴν πρωταρχικὴ ἀκόμη σημασία τῆς διασποράς, ὡστόσο ἡ ἀνάδυση τοῦ ἐλεύθερου ἐλληνικοῦ κράτους προσλαμβάνει ἀπέναντι στοὺς ἀλύτρωτους ἐλληνικοὺς πληθυσμοὺς τὸ ρόλο τοῦ πόλου ἐθνικῆς ἀναφοράς. Ὁ ρόλος αὐτὸς τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου κατὰ τὸν 19ο αἰ. ὑπῆρξε διφυῆς: μὲ τὸ πανεπιστήμιο ἀφενὸς καὶ τὰ ἄλλα ἰδρύματα γίνονται πόλος ἑλξέως, ἀπορροφώντας τὰ δυναμικότερα στοιχεῖα τῆς περιφέρειας, παράδειγμα ἡ περίπτωση τοῦ Νικολάου Σαριπόλου ὁ ὁποῖος ἀναδεικνύεται σὲ κορυφαῖο παράγοντα τῆς πνευματικῆς, πολιτικῆς καὶ ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου. Ἀφετέρου τὸ ἐθνικὸ κέντρο ὑπαγορεύει τίς νέες ἐπιστημονικὲς καὶ ἰδεολογικὲς προτεραιότητες τῆς περιφέρειας. Ὑποδειγματικὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ ὑπῆρξε τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ ἑλλαδίτη Ἀθανασίου Σακελλαρίου, τὸ ὁποῖο ἔθεσε τίς βάσεις τῆς κυπριολογικῆς ἐπιστήμης μὲ ἀνυπολόγιστη σημασία γιὰ τὴν αὐτογνωσία τῆς κυπριακῆς κοινωνίας. Παράλληλα ὡστόσο οἱ σχέσεις τῆς Κύπρου μὲ τὰ ἄλλα μεγάλα κέντρα τῆς Ὁρθόδοξίας στὴν Ἀνατολὴ δὲν ἀδυνατίζουν. Ἡ Κωνσταντινούπολι ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ ὡς κοιτίδα τῶν παραδόσεων τοῦ γένους καὶ ἡ Μεγάλὴ του Γένους Σχολὴ παραμένει

τὸ ἐκπαιδευτικὸ παλλάδιον γιὰ τοὺς Κυπρίους οἱ ὅποιοι συνεργάζονται μάλιστα καὶ μὲ τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογον. Σταθερὸς ἐπίσης πόλος ἑλξης γιὰ τὴν κυπριακὴ λογιόσυνη παραμένει καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ μὲ τὴν πατριαρχικὴ Σχολὴ τοῦ Σταυροῦ. Ἡ κυπριακὴ λογιόσυνη τῶν Ἱεροσολύμων ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν Νεόφυτον Ἀγιοταφίτη, ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Κυπρίους συγγραφεῖς. Κοντὰ στὰ παραπάνω δυὸ ἀκόμη πνευματικὰ κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ γίνονται σημεῖα ἀναφορᾶς τῆς κυπριακῆς διασπορᾶς: ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὁ Ἐπαμεινώνδας Φραγκοῦδης ὁ ὅποιος διαμένει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κύπρο, στὴν Κέρκυρα, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ Βουκουρέστι καὶ δημοσιεύει στὴν Ἀθήνα, τὴν Τεργέστη καὶ τὴ Σμύρνη.

Τὸ δεῦτερο κύριο μέρος τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ ἡ προσωπογραφία τῆς Κυπριακῆς Λογιόσυνης σὲ 161 λήμματα. Σὲ κάθε λήμμα, ὅπως ἀνεφέρθη, ὑπάρχει βιογραφικὸ σημεῖωμα, ἐργογραφία καὶ συναγωγή τῆς βασικῆς βιβλιογραφίας. Στὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα ἐνσωματώνονται οἱ γραπτὲς πληροφορίες ποὺ ὑπάρχουν γιὰ κάθε βιογραφούμενον καὶ παραλείπονται ὅσες πληροφορίες δὲν μποροῦσαν νὰ διασταυρωθοῦν. Στὴν ἐργογραφία ἀναγράφονται τὰ ἔργα τοῦ κάθε συγγραφέα ποὺ ἔφτασαν σὲ ἐντυπὴ μορφή, ἐνῶ στὴ βιβλιογραφία περιλαμβάνονται ἀφενὸς οἱ βιβλιογραφικὲς συναγωγὲς καὶ οἱ κατάλογοι χειρογράφων, δηλαδὴ τὰ πρωτογενῆ στοιχεῖα, καὶ ἀφετέρου ὑπὸ τὸν τίτλον Πηγὲς καὶ Μελέτες δημοσιεύονται οἱ πηγὲς ποὺ ἀναφέρονται στὸν βιογραφούμενον καὶ οἱ θεμελιώδεις ἐπιστημονικὲς συμβολὲς στὸ θέμα.

Προτάσσεται μιὰ Ἐπιλογὴ Βιβλιογραφίας καὶ ἀνάλυση βραχυγραφιῶν ποὺ ἀκολουθοῦνται σὲ ἕκταση 200 περίπου σελίδων ἀπὸ τὸ κύριο μέρος τοῦ ἔργου, δηλαδὴ τὴν προσωπογραφία τῆς Κυπριακῆς Λογιόσυνης (1571-1878), ὑπόδειγμα ἐπιστημοσύνης καὶ ἀκρίβειας. Ἀκολουθοῦν Ἑπίσημα στίς Εἰκόνες τῆς ἔκδοσης, περίληψη τοῦ ἔργου στὴν Ἀγγλική, τὰ Εὐρετήρια πρῶτα τῶν χειρογράφων καὶ ἀκολούθως τὸ Γενικὸ Εὐρετήριο. Τὸ ἄριστο περιεχόμενον τῆς ἐργασίας τοῦ σ. συναγωνίζεται ἡ ἀριότητα ἐκτύπωση.

Ὁ καθηγητὴς κ. Κιτρομηλίδης εἶναι ἄξιος συγχαρητηρίων γιὰ τὴν κατόρθωσιν σὲ 314 σελίδες μικροῦ 4ου σχήματος νὰ μᾶς δώσει ἕνα ἀνεκτίμητον πραγματικὰ πλοῦτον ἡλεγεμένον πληροφοριῶν γιὰ ἕνα κατεξοχὴν ἐθνικὸν θέμα. Τὸν εὐχαριστοῦμε γιὰ τὸν κοντὰ στίς ἄλλες ὑποχρεώσεις του ἀφιέρωσιν δέκα ὀλόκληρα χρόνια γιὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἀριστουργήματος αὐτοῦ στὸ εἶδος του, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου προσπάθησα νὰ σᾶς παρουσιάσω. Ὅπως δὴποτε ἡ προσωπικὴ γνωριμία τῶν μελετητῶν μὲ τὸ βιβλίον θὰ καταδείξει καὶ ἄλλες ἐπιστημονικὲς ἀρετὲς τις ὁποῖες ἐγὼ συνοπτικὰ ὑπαινίχτηκα.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2003

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΥΛΑ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΚΑΛΚΕΑ

Ἡ ἐπίσημη ὑποδοχή σήμερα τῆς νέας συναδέλφου, κας Κικῆς Δημουλά, εἶναι ἡμέρα μεγάλη γιὰ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Διάδοχος στὴν ἔδρα τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Δροσίνη, τοῦ Σκίπη, τοῦ Ἀθάνα, τοῦ Παπατσώνη καὶ τελευταῖα, τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου, ἡ νέα μας συναδέλφος εἶναι ποιήτρια ἀντάξια τῶν προκατόχων τῆς. Ἐκφράζει, βέβαια, τὸ πνεῦμα μιᾶς τραγικότερης, ἴσως, ἐποχῆς, τῆς σημερινῆς, ὅπου ὁ χρόνος περνάει ἀδυσώπητος καὶ οἱ ἄνθρωποι βρῖσκονται κλεισμένοι στὸν ἑαυτὸ τους, χωρὶς ἐλπίδα, μὲ τὴν αἰσθησιμότητα τῆς φθορᾶς.

Τὰ προβλήματα ποὺ ἐκφράζει, ἐπομένως, ἡ Κικὴ Δημουλά μὲ τοὺς στίχους τῆς, δὲν εἶναι μόνον δικὰ τῆς, ἀλλὰ καὶ προβλήματα ὄλων μας. Οἱ στίχοι τῆς εἶναι τὸ ποιητικὸ χρονικὸ τῆς 50ετίας ποὺ περάσαμε ὅλοι.

Σιγὰ-σιγὰ, μετὰ τοὺς πρώτους συγκρατημένους λυρικοὺς στίχους, ὁ τόνος τῆς ἄρχισε νὰ γίνεταί βαρύτερος, περισσότερο ἀπαισιόδοξος, ἀντικατοπτρίζοντας τὴ μεταβολὴ τῆς κοινωνίας μας.

Ἐλληνίδα, γεννημένη ὅμως, σ' αὐτὸν τὸν εὐφρόσυνο τόπο, ὅπου τὸ παρελθὸν ἀποτελεῖ πνευματικὸ στήριγμα, στρέφεται καὶ πρὸς αὐτό, ζητώντας ἰδέες καὶ σύμβολα. Καὶ ὅλα αὐτὰ, οἱ στίχοι, οἱ ἰδέες, τὰ σύμβολα, δίνονται σὲ μία γλῶσσα, ποὺ δὲν τὴν συναντᾶμε πλέον, ποὺ βάζει στὴν ποίησή τῆς τὴ σφραγίδα τῆς μεγάλης τέχνης.

Ἀγαπητὴ μου, Κυρία Κικὴ Δημουλά,

Εἶμαι εὐτυχῆς ποὺ σᾶς ὑποδέχομαι, ἐκ μέρους τῶν συναδέλφων μας, οἱ

όποιοι, πιστέψτε ότι, δέν είναι μόνον εύτυχεῖς ὅταν διαβάζουν τὴν ὠραία σας ποίηση, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπολαμβάνουν τὸ γλυκὸ σας χαμόγελο, ἀπαύγασμα τῆς ψυχικῆς σας τρυφερότητας καὶ εὐγένειας.

Σὰς εὐχομαι, γιὰ πολλὰ ἀκόμη χρόνια, σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἡρεμία, γιὰ νὰ συνεχίσετε τὸ λαμπρὸ ἔργο σας.

Ἀγαπητὴ Συνάδελφε,

Καλῶς ἤλθατε στὸ Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἴδρυμα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Εὐχαριστῶ τὴ Σύγκλητο τῆς Ἀκαδημίας πού μου ἀνέθεσε νὰ παρουσιάσω τὴ νέα συνάδελφο, τὴν ποιήτρια Κικὴ Δημουλᾶ. Ἡ τέχνη τῆς ποίησης εἶναι κύριο συστατικὸ τῆς ζωῆς, μᾶς συντροφεύει ἀπὸ τις πρώτες μας στιγμές γι' αὐτὸ ἡ ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος πού ἀνέλαβα ἀποτελεῖ εὐχάριστη παρέκκλιση ἀπὸ τις μονομερεῖς ἀσχολίες μου καὶ μικρὴ ἀνταπόδοση γιὰ ὅσα ἡ τέχνη τῆς ποίησης μου χαρίζει.

Ἐρίτιμος κυρία, ἀγαπητὴ συνάδελφε,

Μὴ σᾶς παραξενεύει, ὅτι κατὰ τὴν εἴσοδό σας στὴν Ἀκαδημία, σᾶς προσφώνει ἓνας ἀρχαιολόγος καὶ ἐπιπλέον ἐπιγραφικὸς, ιδιότητες συνυφασμένες στὴν κοινὴ γνώμη ἴσως μὲ τὴν ἐμβριθία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν σχολαστικισμό καὶ τὴν πολλὰς φορές ἄγονη λογισύνη.

Πιστεύω ὅμως πὼς τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δέν μὲ χαρακτηρίζει. Ἀντίθετα ἐπικρατεῖ μέσα μου τὸ πνεῦμα τοῦ ἰδανικοῦ προκατόχου καὶ τῶν δύο μας, τοῦ ὄραματιστῆ τῆς Ἀκαδημίας Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ, ἀρχαιολόγου, ἐπιγραφικοῦ καὶ ποιητοῦ. Εἶχε τὸ ταλέντο νὰ συνδυάζει καὶ τὰ τρία δέν ἔχει σημασία ἂν οἱ πολλοὶ δέν τὸν ἐκτίμησαν ὅσο ἔπρεπε.

Δεχθῆτε λοιπὸν κυρία, τὸν ἔπαινό σας ἀπὸ ἓναν ἀρχαιολόγο, ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ τὴν ποίηση καὶ λυπᾶται πού ὁ ἴδιος δέν εἶναι ποιητῆς.

Διαδέχεσθε στὴν τέχνη σας ἐδῶ δόξες τῆς Ἑλλάδος, τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Δροσίνη, τὸν Παπαντωνίου, τὸν Παπατσώνη καὶ τὸν Βρεττάκο, καὶ συνεχίσετε στὴν ποίηση τὸ ἔργο ὅσων δέν εὐτυχήσαμε νὰ ἔχουμε μαζί μας, τοῦ Γρυπάρη, τοῦ Καβάφη, τοῦ Σικελιανοῦ καὶ ἀκόμη ἐκείνων τῶν νεωτέρων πού δέν θύλησαν νὰ μᾶς συντροφέψουν, τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Ἐλύτη. Ἡ ποίηση, ἡ τέχνη καὶ

ή επιστήμη σε τούτο το μέλαθρο δεν ήσαν ποτέ της Ακαδημίας. Ήλθατε εδώ ως η ποιήτρια που εκφράζει την εποχή μας. Θα είσθε ή ίδια, τολμηρή και ανεξάρτητη και όταν περιβληθήτε το διάσημο. Ναι, έσείς θα είσθε Ακαδημαϊκός, και ή Ακαδημία θα είναι πλουσιώτερη. Τήν χαρακτηρίζουν πολλές φορές ως μουσειο, με κάποια χροιά υποτίμησης. Δεν πρέπει να μάς πειράζει όμως: εγώ τουλάχιστον ανήκω, λόγω της επιστήμης που ασκώ, σ' εκείνους που γνωρίζουν καλύτερα από οιονδήποτε άλλον, ότι τὰ μουσεια περιέχουν τὰ πολύτιμα από τὰ έργα τών ανθρώπων.

Η σημερινή ποίηση δεν ακολουθεί τούς τρόπους τών παλαιών μεγάλων, του Σολωμού, του Κάλβου, του Παλαμά, του Σικελιανού. Η αλλαγή, ή ανατροπή, τών κοινωνικών πραγμάτων φαίνεται πρώτα πρώτα στα πνευματικά δημιουργήματα και τὸ κορυφαίο από αυτά είναι ή ποίηση, ή όποια, όταν είναι γνήσια δημιουργία, εκφράζει πάντα τὸ πνεῦμα του καιρού της.

Ανεξάρτητα όμως από τις έννοιες που φέρει, τὸ μέσον με τὸ όποιο θα μεταδώσει ὁ ποιητής τις ιδέες του είναι ή γλώσσα. Παραβλέποντας τήν αρχαιότητα λέγω μόνον, ότι από τήν εποχή του Παναγιώτη Σούτσου, με τὸ πασίγνωστο ποίημά του για τή γλώσσα του Κάλβου και του Σολωμού, ἔως σήμερα ή ποίηση θέλουμε να είναι και γλωσσική δημιουργία. Γλωσσική δημιουργία με εύγενική και καλλιτεχνική μορφή. Και αυτό είναι ἓνα από τὰ κύρια στοιχεία τής ποιήσής σας. Γλώσσα καθαρή, νεοελληνική, δουλεμένη, χωρίς τὸν τρόπο τής αποφυγῆς τών λόγιων τύπων οί όποιοι στους στίχους σας δένουν απόλυτα με τὸ ὕφος και τὸ πνεῦμα τών ποιημάτων. Η ποιήσή σας δέν κατανοείται εύκολα, ὅπως ὄλων τών ἀληθινών ποιητῶν. Ἔστω κι ἂν νομίζουμε ότι τήν καταλαβαίνουμε άμέσως.

Από τὸ πρώτο σας ποίημα Ἀπολογισμός του 1956, με τις σποραδικές όμοιοκαταληξίες, ἔως τὰ έντελῶς πρόσφατα, εκείνο που πρώτα ἔλκυει είναι ή ἄψογη γλωσσική μορφή τους. Ὑπάρχουν στίχοι στους όποιους, ἐνῶ θα ἔπρεπε να γίνεται αἰσθητὴ χασμωδία, τὸ φαινόμενο αυτό δέν συμβαίνει, γιατί στην ποιήσή σας ὑπάρχει ἄφανές μέτρο και κατά τήν ἀνάγνωση τών ποιημάτων, εἴτε ἐνδομύχως, εἴτε κατά τήν ἀπαγγελία τους, δημιουργείται αἰσθημα ρυθμού. Μάλιστα στους πολυσύλλαβους στίχους ὑποκρύπτεται ή ἐφαρμογή μετρικῶν κανόνων με τὸ διάλεγμα και τήν τοποθέτηση τών λέξεων ὥστε αὐτὲς να τονίζονται ἄβιαστα.

Η χρήση του μεγάλου λεκτικού πλούτου τής νέας ἑλληνικής σας προφυλάσσει από τή γλωσσική μονοτονία. Αποφεύγετε τούς νεολογισμούς και τή μεγαληγορία. Η ποιήσή σας είναι σοβαρή, κάποτε σκυθρωπή, ποίηση ἔσωτερικῆς ζωῆς, ποίηση ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἀναζητώντας τὸν ἑαυτό του προσπαθεῖ να τὸν διασώσει.

Προσωποποιείτε τις λέξεις, τις θεωρείτε ζωντανές, με αισθήματα, με ενέργεια:

*Οί λέξεις έχουν έχθρες μεταξύ τους,
έχουν τους ανταγωνισμούς:
άν κάποια απ' αυτές σ' αϊχμαλωτίσει,
σ' ελευθερώνει άλλη¹.*

Παρά τις έχθρες τους όμως σχηματίζουν εικόνες απαράμιλλες, αγάπης και έρωτα, όπως τὸ Χθές, ἀπὸ τῆ συλλογῆ Ἕρεβος:

*Τὸ γέλιο του χάλασμα ψυχῆς.
Μέσα του ἔκρυβε ἕναν ἄνεμο
πού ἔσκιζε τὰ χάρτινα ὄνειρά μου.*

Ἡ πρώτη σας συλλογή, με τὸν τίτλο *Ποιήματα*, δημοσιεύτηκε ἐρήμην σας, τὸ 1952, μάλιστα τὴν ἀποσύρατε. Ἐκτοτε δημοσιεύσατε ἑννέα συλλογές οἱ περισσότερες ἀπὸ τις ὁποῖες ἔχουν συγκεντρωθεῖ σ' ἕνα τόμο. Τὸ κέντρο τῆς ποιήσῆς σας εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἡ ὑπαρξή του, ὁ χρόνος πού ἀποτελεῖ τὸ κύριο συστατικὸ τῆς ζωῆς μας, ἡ φθορά, ὁ θάνατος, τὸ μάταιο τῶν προσπαθειῶν ἀλλὰ καὶ ὁ ἔρωτας. Ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὸν δὲν ἐμπιστεύεσθε: τὸ λέτε:

*ἢ κάθε ἀγάπη πάντα
κάπου σοῦ τὸ ἔχει φυλαγμένο τὸ φαρμάκι*

ἢ ἀκόμη πιὸ ἀπαισιόδοξα

*πάρτο κι ἀλλιῶς:
πότε δὲν φοβότανε τὸ θάνατο ἢ ἀγάπη;*

Ἡ ἐργασία σας, χωρὶς ἐξωτερικὴ δράση, συνέδραμε στὴ στροφή σας πρὸς τὰ μέσα. Κάπου² λέτε γιὰ τὴν ποιήσῆς σας: «Κλείνουν φέτος, πενήντα χρόνια καταγγελιῶν μου ἐναντίον τοῦ χρόνου ὡς ὑπεύθυνου γιὰ τὸν τραυματισμὸ ἢ καὶ τὸ θάνατο τῶν ἡμερῶν μας, πού προκαλεῖ περνώντας με τὸ ἀθύρνο, σφοδρὰ ταχὺ μηχανάκι του. Λέξεις μόνο ἦταν τὰ ἐπιβαρυντικὰ στοιχεῖα πού διέδετα ἐναντίον

1. Τὸ *Λίγο τοῦ Κόσμου*, ἡ περιφραστικὴ πέτρα.

2. Τὸ Καποδιστριακό, 15 Ἀπριλίου 2002, 7.

του». Στην εποχή μας, κυρία, εποχή πλαστικής ειρήνης και ήρεμίας, οι γνήσιες στην έννοιά τους λέξεις μάς είναι πολύτιμες. Μας κάνουν να νιώθουμε ότι δεν είμαστε μόνοι. Τα ποιήματά σας είναι οι καταγγελίες και οι ανακρίσεις και οι ετυμηγορίες της εποχής μας, της γενιάς μας που της δίνετε την ποιητική φωνή.

Η ποίησή σας ήταν, στην πρώτη κιόλας συλλογή σας, ολοκληρωμένη, άπαισιόδοξη, έρμητική, αλλά λυρική. Σ' ένα ποίημά σας³ μιλάτε για τους στίχους σας:

- στίχους ισχνούς θά επιδείξω-
 ό τελευταίος μόνο στίχος
 τίποτε δέν θά λείει.
 Κοιτώντας θλιβερά τούς προηγούμενους
 θά κλαίει.

Ντύνατε τις σκέψεις και τὰ αισθήματά σας μ' έναν λεπτό λυρισμό που με τὰ χρόνια έχει κρυφτεί, και τόν νοσταλγῶ. Μας δώσατε εικόνες παραστατικές, που κάποια στιγμή νιώσαμε τή μελαγχολία τους. Σᾶς θυμίζω τὸ *Ἀπόγευμα* ἀπὸ τὴν πρώτη σας συλλογή⁴:

Ἐνα κομμάτι ἄνεμος πού ἔπεσε στὸ δρόμο
 κάθισε καὶ ἔπαιξε
 στὰ σύρματα τοῦ ἠλεκτρικοῦ
 μιὰ μελωδία σιγανή
 ἀφιερωμένη στὴ διάθεσή μου.

Ἀλλὰ δέν μείνατε ἐκεῖ. Ἀνεβήκατε μετὰ τὶς συλλογές σας τῆς Ποιήσεως τῆ σκάλα: *Ἐρήμη* τὸ 1958, *Ἐπὶ τὰ ἴχνη* τὸ 1963, *Τὸ λίγο τοῦ κόσμου* τὸ 1971, καὶ μετὰ ἄλλες ἀκόμη, ἕως τὴν τελευταία, *Ἥχος ἀπομακρύνσεων* τὸ 2001, ἀληθινὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν πρώτη σας συλλογή. Σ' ἓνα ποίημα⁵ τῆς τελευταίας συλλογῆς μάς λέτε:

Με καταγγέλλουν ἢ ἀνανέωση καὶ ἢ ποικιλία
 πῶς διακινῶ μπαγιάτικες μεγάλες ἐπαναλήψεις ποσότητες
 με ἀποτέλεσμα νὰ ἐδίδεται ἢ ἀνία.

3. Ποιήματα 16.

4. Ποιήματα 19.

5. Ποιήματα 36-37.

Ὁ λυρισμὸς τῆς πρώτης συλλογῆς ἔχει δώσει τὴ θέση του στὸν σαρκασμὸ καὶ στὴν αὐτοκριτική. Οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ποιήματος μᾶς δίνουν καὶ τὴ βαθύτερη ἔννοιά του, πού τὴ νιώθουμε ὅλοι, καὶ αὐτή, κυρίως, μᾶς ἀφορᾷ:

πάλι θὰ μοῦ ζητήσεις
 λογικὴ ἐξήγηση
 πάλι θὰ σοῦ ἀπαντήσω ὅτι
 νὰ ἀντέξεις εἶναι τὸ ζητούμενο
 ὄχι νὰ καταλάβεις.

Κυρίες καὶ κύριοι,

Ἀπὸ πολὺ παλιὰ ὁ ποιητὴς διέφερε ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους: ἔπρεπε νὰ εἶναι προικισμένος μὲ ξέχωρες ἀρετές. Στ' ἀρχαῖα χρόνια ἕνας ἦταν ἐκεῖνος πού τις προσωποποιούσε: ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ὀνομάζει ὁ ποιητὴς, πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὸν Ὅμηρο⁶. Κι ἐκεῖνος, ὁ ραψωδός, γνωρίζει τὴν ξεχωριστὴ θέση του καὶ μᾶς δηλώνει⁷ πὼς ἡ ποίηση εἶναι μέρος τῆς ζωῆς καὶ οἱ ποιητὲς ξεχωρίζουν ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους:

Γιατὶ ἔχουν δόξα καὶ τιμὴ στὴ γῆ οἱ τραγουδιστὰδες
 ἀπ' ὅλους, πού τοὺς ἔμαθε νὰ τραγουδοῦν ἡ Μοῦσα
 κι ἀγάπησε τὸ γένος τους ξέχωρα ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα.

Οἱ ποιητὲς ποτὲ δὲν θεωρήθηκαν κοινοὶ ἀνθρώποι. Ἐμεῖς οἱ ἄλλοι περιμένουμε ἀπὸ ἐκείνους νὰ δώσουν μορφὴ στίς ἐπιθυμίες μας, στοὺς πόθους, στὰ συναισθήματά μας καὶ νὰ ὑψωθοῦν πάνω ἀπὸ μᾶς καὶ ὅταν χρειασθεῖ νὰ ὑψώσουν καὶ μᾶς. Ἐτσι δὲν ἔγινε κατὰ τὴν ταφὴ τοῦ Παλαμᾶ; Ἡ πληγωμένη Ἑλλάδα πού ἀκουμπούσε στὸ φέρετρο τοῦ Παλαμᾶ, μίλησε μὲ τοὺς στίχους ἐνὸς ποιητῆ. Τὴν ἀνάταση ἐκείνης τῆς ἡμέρας καὶ τὴ μεταρσίωση ἐκείνων πού ἄκουσαν τὴ βροντὴ τῆς φωνῆς τοῦ Σικελιανοῦ ἐξηγεῖ ὁ φιλόσοφος⁸: «Ἡ ποίηση εἶναι

6. Ρητορ. 1365a 11, 1380b 28.

7. Σ' 479-481 μετ. Ζήσιμου Σιδέρη:

Πᾶσιν γὰρ ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισιν αἰοῖδοι
 τιμῆς ἔμμοροί εἰσι καὶ αἰδοῦς, οὐνεκ' ἄρα σφέας
 οἶμας Μοῦσ' ἐδίδαξε, φίλησε δὲ φύλον αἰοιδῶν.

8. Ἀριστ. Ποιητικὴ, 1451b διὸ καὶ φιλοσοφικώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἢ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἢ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει.

περισσότερο φιλοσοφικό και ύψηλότερο από την ιστορία πράγμα γιατί η ποίηση εκφράζει τὸ καθολικό, ἐνώ ἡ ιστορία τὸ ἰδιαίτερο». Τὸ λέτε καὶ σεῖς κυρία, κάπου⁹ μὲ ἄλλα λόγια: «Ἡ ποίηση, ἔστω καὶ μεταλλαγμένη», δηλαδή μεταφρασμένη, «καλὸ εἶναι νὰ ἀνταλλάσσει ἀνθρωπότητα. Ἐξ ἄλλου, λίγο πολύ, συντοπίτες εἶναι οἱ προβληματισμοί».

Ἡ ποίηση πετάει στοὺς αἰθέρες, κυριολεκτικά. Τὸ πιστεῦε ὁ Πίνδαρος γιὰ τοὺς στίχους του καὶ τοὺς θεωροῦσε ἀνώτερους ἀπὸ τ' ἀκίνητα ἀγάλματα τῆς ἐποχῆς του¹⁰. Γι' αὐτὸ καὶ μέσα στὴν Ἀκαδημία οἱ τεχνίτες τοῦ λόγου καὶ οἱ καλλιτέχνες εἶχαν καὶ ἔχουν ξεχωριστὴ θέση. Εἶναι οἱ δημιουργοί, ἐκεῖνοι ποὺ πασχίζουν, ποὺ ἐργάζονται γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους. Τὸ ἔργο τους δὲν ξεπληρώνεται, καὶ πάντα περιμένουμε περισσότερα.

Ἀπὸ τοὺς ποιητὲς περιμένουμε νὰ ἐκπληρωθοῦν οἱ προσδοκίες μας, αὐτὸ εἶναι φανερὸ ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια. Ὁ Ἀριστοφάνης¹¹ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ Διονύσου παραπονιέται:

*Μὰ γόνιμος ποιητῆς δὲν βρίσκεται ἕνας,
μιὰ φράση νὰ μπορεῖ νὰ πεῖ γενναία.*

Ὁ μεγαλόπρεπος Αἰσχύλος, πάντα μὲ τοὺς στίχους τοῦ Ἀριστοφάνη¹² πιστεύει κι' ἐκεῖνος ὅτι οἱ ποιητὲς πρέπει νὰ ἔχουν γενναιότητα γιατί μόνο ἔτσι ὠφελοῦν:

*Σκέψου πόσο ἀπὸ τὰ πρῶτα τὰ χρόνια
οἱ ποιητὲς μὲ γενναία καὶ μεγάλη ψυχὴ
τοὺς ἀνδρώπους ὠφέλησαν*

Γυρίζω πάλι στὰ χρόνια μας. Οἱ ποιητὲς δὲν εἶναι κείνοι ποὺ μᾶς στήριξαν

9. Τὸ Καποδιστριακό, 15 Ἀπριλίου 2002, 7.

10. Νέμ. Ε', 1.

11. Βάτραχοι 96, μετ. Θρ. Σταύρου:

γόνιμον δὲ ποιητὴν ἂν οὐχ εὖροις ἔτι
ζητῶν ἂν, ὅστις ῥῆμα γενναῖον λάκοι.

12. Βάτραχοι 1030, μετ. Θρ. Σταύρου:

Σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς
ὡς ὠφέλιμοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγένηνται

ὅταν χρειάστηκε; Ὁ Ρήγας, ὁ Κάλβος, ὁ Σολωμός, ὁ Παλαμάς, ὁ Σικελιανός, δὲν ἦσαν οἱ γενναῖοι μὲ τὴ μεγάλη ψυχὴ ποῦ ἔψαλλαν τὰ τραγούδια ποῦ πνίγονταν μέσα μας; Νὰ γιατί ἡ ποίηση εἶναι μέρος τῆς ζωῆς μας πολύτιμο καὶ ἡ κάθε γενιὰ τότε δικαιώνεται, ὅταν τοὺς πόθους τῆς καὶ τὰ πάθη τῆς τὰ εκφράσει ἡ Τέχνη.

Ἐρίτιμος κυρία, ἀγαπητὴ συνάδελφε,

Διαδέχεσθε ἀνάμεσά μας τὸν Νικηφόρο Βρεττάκο, τὸν λεπταίσθητο ποιητὴ ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ ὁποῖου θυμᾶμαι τώρα ἐκείνους¹³ ποῦ ὀνόμασε Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Λέει λοιπὸν πὼς ὅταν φύγει, κάπου ψηλά,

θὰ

συναντήσω ἀγγέλους, θὰ τοὺς
μιλήσω ἑλληνικά, ἐπειδὴ
δὲν ξέρουνε γλῶσσες. Μιλᾶνε
μεταξὺ τους μὲ μουσική.

Ἔχουμε, ἐσεῖς, ἐγώ, καὶ ὅλοι ὅσοι αἰσθάνονται ὅπως οἱ δύο μας, ἔχουμε ἓνα προνόμιο ἐξαιρετικό, νὰ μιλάμε αὐτὴ τὴ γλῶσσα. Βέβαια, ὅλες οἱ γλῶσσες εἶναι ἴσες στὴ συνείδησή μας. Δὲν εἶναι ὅμως ὅμοιες, καὶ μία, πιστεύω, εἶναι ἡ ὡραιότερη, ἐκείνη τῶν ἀγγέλων. Γεννήθηκε ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ, πάνοπλη καὶ τέλεια, γεννήθηκε ὅπως ἓνα μεγάλο ἔργο τέχνης, μὲ μιὰ ὁμορφιὰ ποῦ φέρνει θλίψη, γιατί κάποτε θὰ χωριστοῦμε ἀπ' αὐτήν. Κι ὅταν διαβάζω τὰ ποιήματά σας, μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ ὁ στίχος τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ¹⁴:

Πάντοτε ὡραῖα καὶ μουσικὰ τὰ ἑλληνικά σου εἶναι.

Ἐρίτιμος κυρία, ἀγαπητὴ συνάδελφε,

Ἡ εἴσοδός σας στὴν Ἀκαδημία δὲν εἶναι τέρμα. Εὐτυχῶς! Εἶναι ἓνα ἀκόμη τοπιὸ στὴν περιδιάβαση τῆς Ζωῆς σας καὶ ἐπιθυμία ὅλων μας εἶναι νὰ σᾶς βλέπουμε πάντα δημιουργική, ὅπως ἀποδείξατε ὅτι εἶσθε, ἀπὸ τὸν πρῶτο σας στίχο ἕως σήμερα.

13. *Τὰ Ποιήματα* Γ' 317

14. *Γιὰ τὸν Ἀμμόνη, ποῦ πέθανε 29 ἐτῶν, στὰ 610.*

Ο ΦΙΛΟΠΑΙΓΜΩΝ ΜΥΘΟΣ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΚΑΣ ΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΥΛΑ

Ευχαριστώ τόν κ. Πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας γιά τήν κεκοσμημένη ὑποδοχή μέ τήν ὁποία μέ περιέβαλε ἡ εὐγένεια τῶν λόγων του.

Ευχαριστώ τόν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Βασίλειο Πετράκο πού μέ τῆ γλαφυρῆ γενναιοδωρία του ἔδωσε στέρεη, θερμῆ στέγη στίς ἔκθετες προσπάθειές μου.

Καί μέ λιγότερο φωτισμὸ αὐτῆς τῆς αἴθουσας πάλι θὰ ἦταν εὐδιάκριτο τὸ δέος πού μου προκαλεῖ ἡ ἀποψινὴ βραδιά, ἐπιβεβαιωτικὴ τῆς μεγάλης τιμῆς πού μου ἐπεφύλαξε ἡ Ἀκαδημία νὰ μέ δεχτεῖ ὡς μέλος της. Προάγγελος αὐτοῦ τοῦ γεγονότος δὲν ὑπῆρξε. Ἀντίθετα, ἔχοντας ζήσει μακρὰ περίοδο πτοημένων διαδέσεων, ἔσπευδα νὰ προφητεύσω ὅτι κανένα πιά σωστικὸ ἀπρόοπτο δὲν θὰ προστρέξει νὰ τίς ἀνασύρει, ὅπως μάλιστα τὸ ἐξέφρασα καὶ στὸν στίχο μου «Θέ μου τί δὲν μᾶς περιμένει ἀκόμα». Στίχος πού ἀσφαλῶς προδίκαιζε τίς ἄγνωστες βουλές τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκκεντρικῆς μοίρας. Καί ἀντὶ νὰ τιμωρηθῶ μέ τήν ἐπαλήθευση αὐτῆς τῆς προφητείας, ἀμείφθηκα μέ τήν ἀπροσδόκητη διάψευσή της, χάρη στήν ἐπιλεκτὴ εὐνοια πού μου ἀπένειμαν τὰ σεβαστὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας. Συγκινημένη εὐχαριστῶ γιά μιὰν ἀκόμα φορά.

Βαρὺ τὸ ἀξίωμα τῆς Ἀκαδημαϊκοῦ πού ἐπωμίστηκα, ὁμολογῶ, μέ συγχυτικὴ ἀμφισβημία στή συνείδηση, ἐπειδὴ γνωρίζω ὅτι ἀπαιτοῦνται ἐξαιρετικὰ στιβαρὲς ἰκανότητες καὶ ἀρετὲς γιά νὰ τὸ κρατοῦν στὸ ὕψος του. «Βουλιάζει ὅποιος σηκώνει μεγάλες πέτρες», προειδοποιεῖ ὁ Σεφέρης. Ἔχω προνοήσει νὰ εἶμαι ἐπαρκῶς φοβισμένη γι' αὐτὸ τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης, πού γίνεται σαφέστερο, καθὼς καλοῦμαι, ἔμμεσα, νὰ καλύψω τὸ κενὸ πού ἄφησαν μεγάλα ὀνόματα, προκατόχα αὐτῆς τῆς ἔδρας. Ἀναφέρω μόνο τὸν Κωστὴ Παλαμᾶ, σὰν ἐλάχιστη συμμετοχὴ μου σὲ ὅση τιμητικὴ μνήμη τοῦ ἀφιερώνεται αὐτὸν τὸν καιρὸ, γιά τὰ ἐξήντα χρόνια πού πέρασαν ἀπὸ τὸ θάνατό του.

Ευχαριστῶ ὅλους τοὺς ἀναντικατάστατους ἀπόντες γιά ὅσην ὑψηλὴ διδαχὴ μου πρόσφερε τὸ ἔργο τους, ὅπως εὐχαριστῶ καθεὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέκυψα. Ευχαριστῶ ἐκείνους πού μέ γέννησαν, τὸν Ἄθω Δημουλᾶ πού μέ ἀναγέννησε, τὰ

παιδιά μου πού μου εξασφάλισαν τὸ γόνιμο ὄνομα, μάνα τους, τὰ ἐγγόνια μου πού παραλλάσσουντάς το, σὲ γιαιγιά, μὲ παρατείνουν.

Εὐχαριστῶ καὶ τὴν ἐλπίδα. Αὐτὴ τὴν πλέον ἀνιδιοτελῆ διαχειρίστρια τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ τῶν ἐσόδων τῆς πού ἀνέρχονται στὸ ὑπέρογκο ποσὸν μιᾶς ἀνθρωπότητας. Μόνο αὐτὴ μπορεῖ νὰ περνάει τὶς Συμπληγάδες χωρὶς νὰ συντρίβεται. Ἰδιαιτέρα τὴν εὐχαριστῶ πού μοῦ συμπαραστέκεται ἀπόψε σ' αὐτὴ τὴν κάπως ἀρχαῖα δοκιμασία νὰ μιλῶ ἐνώπιον τόσων αὐστηρῶν ἀπαιτήσεων, χωρὶς νὰ εἶμαι βεβαία ὅτι θὰ ἀνταποκριθῶ σὲ ἐννοίες πού μόνο μὲ τὴν παρέμβαση τῆς Τέχνης θὰ μπορούσαν νὰ μεταμορφωθοῦν ἀπὸ γνωστὲς σὲ ἄγνωστες, ὥστε νὰ προσφέρουν τερπνὴ ἐκπλήξη. Ἀφήνω, πόσο βάλλει ἐναντίον τῆς ψυχραιμίας μου ἡ διατύπωση τοῦ Τσέζαρε Παβέζε ὅτι εὐκολότερο εἶναι νὰ κάνεις «κάτι» παρὰ νὰ μιλάς γι' αὐτό.

Πράγματι, γι' αὐτὸ τὸ κάτι ἔχω νὰ μιλήσω. Νὰ ὁμολογήσω, δηλαδή, ὅτι ἐνῶ περιστρέφομαι γύρω ἀπὸ τὴν ποίηση —ισχνὸς ἔστω, πλὴν ἀφοσιωμένος δορυφόρος τῆς— πάνω ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, αὐτὸς ὁ ἀσυγκίνητος ἀριθμὸς ἐτῶν δὲν εὐδόκησε ἀκόμα νὰ μοῦ στρώσει βελούδινο χαλί καμιάς βεβαιότητας καὶ γνώσης νὰ πατήσω. Εἶναι παρήγορο, βέβαια, ὅτι δὲν εἶμαι ἡ μόνη ἀτέρμων ἄγνοια πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, καὶ ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ διαβάσω πὼς ἄρχισε τὴν ὁμιλία τῆς ἡ Πολωνὴ ποιήτρια Βισλάβα Σιμπόρσκα, ὅταν τῆς ἀπενεμήθη, τὸ 1996, τὸ Νόμπελ Ποιήσεως:

Λένε, πὼς σὲ μιὰν ὁμιλία εἶναι πάντα δυσκολότερη ἢ πρώτη φράση. Ἐγὼ λοιπὸν τὴν ἔχω ξεπεράσει. Νιώθω ὥστόσο πὼς καὶ οἱ ἐπόμενες φράσεις θὰ εἶναι δύσκολες, ἡ τρίτη, ἡ ἕκτη, ἡ δέκατη. Γιατὶ ἔχω νὰ μιλήσω γιὰ τὴν ποίηση.

Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχω σπάνια μιλήσει, σχεδὸν καθόλου. Καὶ πάντα μὲ συντροφεύει ἡ συναίσθηση πὼς δὲν τὸ κάνω μὲ τὸν καλύτερο τρόπο. Γι' αὐτὸ ἐκτιμῶ τόσο πολὺ τὶς δυὸ μικρὲς λέξεις «δὲν ξέρω». Ὁ ποιητής, ἂν εἶναι πραγματικὰ ποιητής, πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνει συνεχῶς στὸν ἑαυτό του «δὲν ξέρω». Σ' αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἀπαντήσῃ μὲ κάθε ἔργο του. Ἀλλὰ μόλις βάλει τελεία, συνειδητοποιεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰν ἀπάντηση προσωρινὴ καὶ τελείως ἀνεπαρκῆ.

Τίποτα δὲν ξέρεις πράγματι γι' αὐτὴ τὴν ἐκλειψη τῆς κανονικότητας. Πότε συμβαίνει, πὼς καὶ σὲ ποιὸν ἀπὸ τοὺς ἀμέτρητους, ἰδιωτικὸς οὐράνιους θόλους τῆς. Δὲν τὴ βλέπεις οὔτε διὰ γυμνοῦ εὐφάνταστου ὀφθαλμοῦ οὔτε μὲ τοὺς

προστατευτικούς φακούς τής πείρας. Τη δαισθάνεσαι, ίσως, από ένα επίμονο ανατρίχιασμα τής σιωπής και από το πώς κάποιες άνησυχιές σου γρατζουνάνε με τὰ νύχια τους τήν πόρτα. Λαβαίνεις τὰ μηνύματά της, αλλά σέ ένα περίβλημα τόσο σκοτεινό και άδιαπέραστο πού σχεδόν ποτέ δέν ανακαλύπτεις άν περιέχει δωρεά ή χλεύη. Το διακινδυνεύεις ώστόσο, παίζεις τó τυφλό παιχνίδι τής ψηλάφησης. Άν έχασες ή κέρδισες, διχασμένες πάντα οί πληροφορίες. Δέν ξέρεις.

Άπόσταγμα εϋλάβειας και σοφίας τó δέν ξέρω, πού άσπάζεται ή πνευματική σταθερά μας, αλλά και ένα πλήθος προσεγγιστικών όρισμών για τήν ποίηση, σαν πολύτιμα τάματα άφιερωμένα στην έρμητική εικόνα της.

Σάν ένα ματσάκι από λέξεις ή ποίηση. Τις συλλέγει από τó μικρό θερμοκήπιό του ένας μονόλογος πού χρόνια όνειρεύεται νά τις προσφέρει σε μιάν έπικοινωνία με τήν όποία είναι αιώνες έρωτευμένος, χωρίς νά έχει λάβει σαφή δείγματα ανταποκρίσεως εκ μέρους της.

Λέξεις άρωματικές και μή, ώστε οί μèn νά διαποτίζουν τις δέ και νά επιτυγχάνεται τó πολύ δύσκολο διάχυτο. Αϋτός ό συγκερασμός του λυρισμού με τήν αναγκαία σχεδόν έκφορά τής γλώσσας και πεζολογικά, όπως τήν καθαγίασε ό Καβάφης, διευκολύνεται, εάν τó έσω τοπίο σου φέρει ακριβής διακριτικότητα εϋωδιά σαν αϋτή πού αναδίδει τó χρώμα, έχοντας πλυθεί με σιγανό, πράσινο νερό βροχής.

Ποίημα είναι «ό παρατεινόμενος δισταγμός ανάμεσα στον ήχο και τó νόημα» είπε ό Βαλερύ και ποίηση: «ή προσπάθεια άπεικόνιση, με τὰ μέσα τής έναρδρης γλώσσας, εκείνων των πραγμάτων πού επιχειροϋν στὰ σκοτεινά νά εκφράσουν οί κραυγές, τὰ δάκρυα, οί σιωπές, τὰ φιλιά, οί στεναγμοί, οί θωπιές. Δάκρυα πού ξέρετε πιο πολλά από μένα...»

Σάν μιá έκδρομή ή ποίηση, αρκετά έξω, μακριά από τήν πυκνοκατοικημένη γλώσσα. Πās εκεί έντελώς μόνος, στρώνεις κάτω ένα μεγάλο λευκό χαρτί, τó στερεώνεις με ένα ύπομονετικό μολύβι, και περιμένεις. Μήπως ή έτοιμασία σου προσελκύσει εκείνες τις σαϋρες-λέξεις πού τρέχοντας περνοϋν και με τή θαυμαστή προσαρμοστικότητα τους πάνε και κρύβονται στο άλλο χρώμα κάθε φορά, του άλλου νοήματος, μέσω του όποιου και διαφεύγουν. Ύπερκινητικές οί λέξεις. Περιμένεις, ώρες, μήνες, μπορεί και χρόνια, μήπως και τις μαγνητίσει αϋτή ή κατάλευκη άγραφή λιγουδιά πού τούς έχεις άπλώσει.

Κάποτε, πηγαίνοντας στην Αλεξανδρούπολη, πολύ πριν φτάσω στην πόλη, είδα ψηλά, στην κορυφή άλλεπάλληλων τηλεγραφόξυλων, φωλιές πελαργών.

Καθεμιά εξέιχε από τη βάση, αφράτη, γυαλιστερή, σαν τούς λουσάτους φραμπαλάδες γύρω από τις κούνιες τις έτοιμες να καλωσορίσουν νεογέννητα. Στο κέντρο της φωλιάς, ὄρθιος ὁ πελαργός, ἀκίνητος στο ἕνα του πόδι, σαν με αὐτὴ τὴν ἀσκητικὴ στάση νὰ προφύλασσε, με συνθηματικὴ ἰσορροπία, τὴν ἱερὴ ἐπόωση τῆς μυστικότητας, ἤδη προφυλαγμένη ἀπὸ πάνω με τὴν οὐράνια κουνουπιέρα.

Σαν μιὰ φωλιά φυγῆς ἢ ποίηση. Χτισμένη σὲ αἰχμηρὸ ὕψος, ὥστε νὰ εἶναι δυσπρόσιτη στὴν ἀρπαχτικὴ περιέργεια νὰ θέλει κανεὶς νὰ δεῖ καθαρά τὸ ἐν-τός της ἐπωαζόμενο. Τὴν ἀποτελεσματικὴ προστασία τῆς ἀπόκρυψης τὴν παρέχει ἡ ἀφαίρεση. Ἡ τέχνη ἐπαγρυπνᾷ. Διὰ τῆς ἐλλειπτικότητας. Ἰσορροπώντας στο ἕνα της πόδι. Γράφοντας ἀφαιρούμε.

Γράφουμε διαμαρτυρόμενοι, ἴσως, ἐπειδὴ κατὰ τὴ μεγάλη ἐκείνη ἔκρηξη τοῦ σύμπαντος ἐπικράτησε σκανδαλώδης μεροληψία στὴ διανομὴ τῶν θραυσμάτων. Στὴν ὑπαρξή μας δόθηκε τὸ μικρότερο: αὐτὸ τοῦ φευγαλέου. Μᾶς παραχωρήθηκε ὅμως εὐτυχῶς καὶ ἡ ψευδαίσθηση, ὡς ἀναγκαῖο ἐξάρτημά του. Διὰ τῆς προσάρτησης. Τὸ φευγαλέο γίνεται, ἔτσι, ἕνας θαυμάσιος μέλλον διαρκείας τοῦ ρήματος ἀνθίσταμαι. Ἀπόδειξη, ὅσο τελοῦσα ὑπὸ τὴν ἀνώμαλη ἐπήρεια αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπιστῆ γραμματικῶν κανόνα ἔζησα στιγμὲς ἀπίθανου μήκους καὶ γόνιμης μωρίας. Κέντησα λεπτολόγους συνδηκες, προίκα γιὰ ἐφικτὴ συμβίωση τῶν ἀταίριαστων: τῆς εὐαισθησίας με τὸν βιαστή της, τῆς βιοπαλαίστριας ἀντοχῆς με τὸν γελοιογράφο της πανικό, τοῦ ἔρωτα με τὴν ἀνεπιτιμότητά του, ἐνῶ αὐτοκτονεῖ, νὰ ἀφήνει κάθε φορὰ σημείωμα τάχα ὅτι ἐμεῖς τὸν σκοτώσαμε.

Πόσο ἄραγε τιμητικὰ θὰ ξεχαστοῦν ἔργα καὶ ἡμέραι ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων; Δημοσίᾳ δαπάνη; Ἀπίθανο. Μᾶλλον δική μας θὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ πολυέξοδη μελαγχολία, λὲς καὶ γίναμε λησμονητέοι ἀπὸ δική μας σπάταλη βιασύνη καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς ἀσωτείες τοῦ ἀναπόφευκτου. Γράφοντας προνοοῦμε τουλάχιστον γιὰ τὰ ἐπιτύμβια. Θὰ μᾶς στοιχίσουν πολὺ φθηνότερα, ἀν τὰ χαράζουμε ἐγκαίρως καὶ μόνοι μας.

«Δάκρυα ποὺ ξέρετε πιὸ πολλὰ ἀπὸ μένα...»

Γράφουμε για ένα ίσως. Για να τιμήσουμε αυτή την αμερόληπτη λέξη, που κρατάει τις ίδιες αποστάσεις από το ναί όσο και από το όχι. Τηρώντας έτσι μια πολιτισμένη άκρα ήσυχία, όσο να προλάβει, κάτω απ' αυτή την ισκιερή έκκρεμότητα, να πάρει ένα κλεφτό υπνάκο ή πολύ κουρασμένη αβεβαιότητας. Όμως,

*Σάν να μὴν κάτεχα, ὁ ἀγράμματος, πὼς εἶναι κει
ἀκριβῶς, μέσα στὴν ἄκρα σιγαλιά, πού ἀκού-
γονται οἱ πιό ἀποτρόπαιοι κρότοι*

ἀνακαλύπτει ὁ Ἑλύτης.

Γράφω, γιατί αυτό έτυχε να είναι τὸ μόνο ὑψωματάκι πὸ μου παραχωρήθηκε, ὅπου κυματίζουν θαρρετά, πλησίστια οἱ βαθιές ρίζες τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγομαι. Τὴ μιλῶ ὅταν ἐκείνη πνέει, ὅταν βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐσωστρέφειά της καὶ τὴ δυστροπία της. Τότε μὲ ἀφήνει νὰ παίζω μαζί της, νὰ πειράζω τὰ σύμφωνα καὶ νὰ γελᾶνε τὰ φωνήεντα, νὰ ξεφυλλίζω τὴν πολύτομη ἀδίδακτη χρῆση της, ν' ἀνοίγω τὰ σεντούκια της, γεμάτα μὲ τοὺς ἀνδηροὺς αἰῶνες τῆς ἡλικίας της. Ἀλλὰ δὲν μὲ προχωράει ὅσο ποδῶ. Ὅλο μου βάζει ἐπαναλήψεις, νὰ δεῖ ἂν θυμᾶμαι ὅτι τὸ φεῦ δὲν εἶναι ἀμετάβλητο. Δικαιούμαι νὰ ἀποσπᾶσω τὸ φί, νὰ τὸ πετάξω προσάναμμα στὴ φωτιά, νὰ καεῖ, καὶ ἐλεύθερο πιά τὸ εὔ νὰ ἀποδοθεῖ ἐκεῖ πὸ ἀνήκει: στὸ εὐρὺ ἀναγκαῖον. Μοῦ λέει ἀκόμα ὅτι ἡ ὁμοιότης τοῦ ὄμικρον μὲ τὸ μηδὲν δὲν ἀποτελεῖ κανόνα ἐδισμού. Τὸ ὄμικρον μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ ὀδύνη, ὄραμα, καὶ τὸ μηδὲν, ἓνας ἄγνωστος παρθένος κολπίσκος μιᾶς ἐκ νέου ἀρχῆς. Κάτι πὸ εὔχεται τὸ εὐρὺ ἀναγκαῖον. Ἄλλο δίδαγμα της, πὸ δύσκολα ὅμως ἀφομοιώνεται: ὅτι τὸ χλωρὸ ἐπιφώνημα μὲ τὸ ὁποῖον ὑποδεχόμαστε μιὰν εὐδαίμονα ἄφιξη μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ μιᾶς λύπης, ἀρκεῖ νὰ τὸ τσακίσουμε στὰ δύο, ξερὸ κλαδί πιά, καὶ τὸ κράκ νὰ ἀκουστεῖ καθαρά ὡς πέρα, ἔως τὴν εὐρέως ἀναγκαῖα γενναιότητα.

Τέλος, ρητὰ μοῦ ἐπαναλαμβάνει ὅτι τὸ ἐγώ, μόνον ἐξαιτίας τῆς συντομίας καὶ τῆς μοναχικότητας στὴν ὁποῖαν ὑπόκειται κάθε ἐγώ καὶ κάθε ἐσύ, ἐκφέρεται μὲ τόση ἔμφαση. Δὲν εἶναι ἔπαρση. Καθόλου ἐγωπάθεια. Εἶναι ἐπείγον κάλεσμα κάποιου ρήματος δίπλα του ὅπως: ἐγὼ βρέχομαι. Δηλαδή, κοίταξέ με.

Σκεπτόμενος άνθρωπος δὲν εἶμαι. Λίγο σκεπτικός μόνο, πού σημαίνει καὶ ἀφηρημένα ἐκπληκτος καὶ μοιρολατρικά ἀτελής. Εἶμαι πῶς πολὺ ἓνας σωματικός νοῦς, ἓνα παρατηρητικό σῶμα, πού ἀπλῶς διαθέτει ὄργανα ἀκριβοῦς μετρήσεως τοῦ στιγμιαίου καὶ ἓνα αὐτόματο, παλαιᾶς τεχνολογίας βέβαια, διαγνωστικό ἔνστικτο. Σὲ κλίμακες ὑψηλῶν ὀραματισμῶν δὲν ξέρω νὰ ἀνεβαίνω, φοβᾶμαι κιόλας —κάτι μοῦ λέει ὅτι ὅσο ἀπὸ πῶς ψηλὰ πέφτεις τόσο πῶς ἀνυπόφορα ματαιώνεσαι. Δὲν ὑψώνομαι παραπάνω ἀπ' ὅσο ὁ καπνὸς πού βγαίνει ἀπὸ τὸ θυμιατὸ μιᾶς πολυπληθοῦς προσευχόμενης ἀνάγκης. Ἀπὸ κεῖ διακινῶ τὰ ἐπιούσια αἰτήματά της. Ἡ ἐπιμονή μου νὰ ἀνάζητῶ εὐήκοον οὐς μέσα στὴ θεϊκὰ ἀχανῆ πιθανότητα νὰ τὸ ἐντοπίσω εἶναι ὁ κινητήριο παραλογισμὸς τῆς ἄμυνάς μου ἐναντίον τῆς ματαιοπονίας.

Διακινῶ ὑποτιμημένης καθημερινότητας ἐκκλήσεις γιὰ λιγότερες σακρυγόνες αἰτίες.

Ἡ καθημερινότης εἶναι, φοβᾶμαι, θύμα τῆς προκατάληψης πού ὑπάρχει ἐναντίον τῆς ἐπανάληψης: τάχα ὅτι εἶναι μία τεμπέλα ὁμοιομορφία. Ἐνῶ στὴν πραγματικότητα εἶναι μιὰ ἄοκνη ἐργάτρια ἐπὶ εἰκοσιτετραῶρου βάσεως, στὴ βαριά παραγωγὴ προϋποθέσεων γιὰ τὴν καλύτερη καὶ περισσότερη παραμονή μας στὴ ζωὴ. Ὑπόκειμαι στὴν ἐπανάληψη, τὴν ἐκτιμῶ. Ὅχι βέβαια ὅτι δὲν με ταλανίζει ἡ ἀνάγκη τοῦ διαφορετικοῦ —ἄλλωστε ποιὸς εἶπε ὅτι τὸ διαφορετικό ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη. Συντάσσομαι λοιπὸν μὲ τὸν Τσεζαρε Παβέζε: «ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἐπανάληψη. Ἀκόμα καὶ ἡ πρώτη φορὰ ἐπανάληψη εἶναι».

Τὴν ὕμνω. Καὶ ἀλήθεια, δὲν μοῦ εἶναι διόλου πληκτικό κάθε πρωὶ τὰ μάτια μου νὰ ψαύουν τὴν ἴδια ἀγέραστη στιλπνὴ ἐπιδερμίδα τοῦ ξημερώματος: νὰ φωτογραφίζουν τὰ ἴδια λευκὰ σύννεφα, πού εἶναι οἱ γεωργοί, οἱ καλλιεργητὲς τοῦ ἀκόμα περισσότερο μπλὲ οὐρανοῦ: καὶ δὲν στερεῶν διόλου ἀγαπώντας τὰ ἴδια ἀκριβῶς χτεσινὰ καὶ περσινὰ καὶ προπέρσινα ὄνειρα, πού ξεσβολιάζουν τὸ ἴδιο ἀκριβῶς αὐριανὸ μαξιλάρι μου. Ἡ δὲ ἐπαναληπτικὴ μονοτονία τοῦ ἄρτιου τζιτζικοτροφείου πού κρυφὰ διατηρῶ μέσα στὸ καταχειμῶνό μου δὲν ἔχει φθεῖρει, διόλου, ἐκεῖνη τὴν τραγουδιστὴ ἀπώλεια κάποιων καλοκαιριῶν.

Ἀκόμα καὶ ἡ πρώτη φορὰ ἐπανάληψη εἶναι. «Κι ἂν ὅλα ἔχουν γραφτεῖ,

πρέπει να ξαναγραφτούν από την αρχή. Άλλα πώς; Άπό κάτω θα φαίνονται οι ούλές», έχει πει η Αρβελέρ.

Το σχολιάζω, γιατί συμβαίνει πράγματι, κάτω από καθετί που επιχειρώ να ξαναγράψω από την αρχή, να φαίνονται καθαρά οι ούλές. Και άνησυχώ μήπως φταίει αποκλειστικά ή γραφή που χρησιμοποιώ, μήπως την προμηθεύτηκα από καμιά πλανόδια νοθευμένη μέθοδο και δέν περιέχει τὰ μεγαλειώδη συστατικά του χρόνου, τὰ έγκριμένα από τον Σοφοκλή:

*Άπανθ' ό μακρός κάναρίθμητος χρόνος
φύει τ' άδηλα και φανέντα κρύπτεται.*

Ό χρόνος. Μακρός. Άναρίθμητος και ταχυδακτυλουργός μέγας. Έντυπωσιακό τὸ νόμυρο όπου κλείνει τὴ μόνιμη συνεργάτιδά του, τὴ φθορά, σ' ένα ξύλινο μπαούλο. Πειστικά τὴν πριονίζει κάθετα από πάνω έως κάτω, περιμένεις, εϋχεσαι να τὴ δεις κομμένη στὰ δύο. Άλλά εκείνη βγαίνει σώα, χαμογελαστή υποκλίνεται, τὴν αποθεώνουν τὰ χειροκρότήματα. Άν τὸ καλοσκεφτεί κανείς, ό βίος εἶναι ένα ακούραστο ένδουσιώδες χειροκρότημα σὲ ό,τι τὸν πριονίζει, σὲ ό,τι τὸν φθείρει.

Ό παρηγορητικός χρόνος. Όταν φεύγει μᾶς αφήνει τὸ τηλέφωνό του. Άπαντάει πάντα ἢ στενογράφος του: ἢ μνήμη. Ποτέ ό ἴδιος.

Η μνήμη. Άφανής ψυχοθεραπεύτρια. Διὰ τοῦ ύπνωτισμοῦ θεραπεύει από τὴ νόσο τοῦ τελεσιδικίου κάθε τελειωμένο, κάθε άπώλεια, προκαλώντας ἔτσι μιὰ περιληπτική προσδοκώμενη Δευτέρα παρουσία τους. Κατακόμβη επίσης ἢ μνήμη, όπου φυλάσσονται άνεκπλήρωτες ἐπιθυμίες, και σὰν «σώματα ώραίων νεκρῶν που δέν έγέρασαν μοιάζουν».

Έκει κάτω βρέθηκε και τὸ εἰκόνημα με τὸ μισοφαγωμένο πρόσωπο τῆς νοσταλγίας, που λένε πώς, ἄμα τὸ πιστέψεις, πικραίνεσαι θυματουργά.

Άς λέει ό Μάρκος Αϋρήλιος: «πᾶν ἐφήμερον, και ό μνημονεύων και τὸ μνημονεύομενον». Έγώ, ἐπιμένω να θυμάμαι, γιατί εἶμαι εϋσυνειδητή. Θέλω να γίνω ένας έντιμος, διακεκριμένος πλαστογράφος τῆς διάρκειας.

Πᾶν ἐφήμερον. Λήθη έπομένως. Μούσα τῶν ένοχῶν μας. Έγκληματικῆς άπληστίας πλάσμα. Μεθοδεύει τὸν γρήγορο θάνατο τῆς μνήμης, για να τῆς άρπάξει ό,τι εκείνη κρυφά αποταμιεύει, να τὸ δώσει στὴν άπορη παραμυθία.

Τὸ ἐπιχείρημα τῆς λήθης γιὰ τὸ λυσσαλέο κύρος ποὺ συσσωρεύει εἶναι ὅτι μ' αὐτὸ παρασκευάζει, γιατρικὸ ποὺ θεραπεύει τὶς λύπες. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς θεραπευτικὸ προϊόν δηλαδὴ ποὺ διαφημίζει ἢ ἀνυπαρξία.

Ὁ ἀσκητικὸς χώρος, ποὺ εἶναι ὁ φυσικὸς χώρος τοῦ ποιήματος, δὲν τοῦ παρέχει τὴν πολυτέλεια τῶν ἀπεριορίστου ἐκτάσεως σελίδων ποὺ διαδέτεται ἢ πεζογραφία.

Ἐδῶ, συμπιέζονται ἀπάνθρωπα, γιὰ νὰ χωρέσουν στὸ κελί του, οἱ μεγαλόσωμες ἀντιπαλότητες μεταξύ τῆς ποθητῆς τάξεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀνεπιθύμητης φυσικῆς ἀταξίας τους. Νὰ διαχωρίσεις κρατούμενους δὲν μπορεῖς, γιατί καθένας φέρει ἐνσωματωμένο τὸ ἀντίθετο. Ἡ ἀγάπη, τὴν ἀμφισβήτησή της· τὸ ἀνομολόγητο, κολλημένο σὰν στρεῖδι στὴ γλώσσα τῶν ἀποκαλύψεων· ἡ δική μου ἀλήθεια δεμένη στὴ θυσία της — πῶς ἀλλιῶς νὰ πνεύσει οὐρία ἢ δική σου;— ὁ ἔρωτας, μὲ κατάστηθα τὰ ἡρεμιστικὰ χαπάκια τοῦ θανάτου· ἢ ὑπερήφανη ἐγκαρτέρηση, μὲ κατάστηθα ἐκεῖνο τὸ ἄχ ποὺ τόσο συχνὰ ξεφεύγοντας τὴν ταπεινώνει δημόσια. Γιὰ νὰ χωρέσουν ὅλ' αὐτὰ πρέπει νὰ μιλοῦν ἐλάχιστα, ὑπαινικτικά. Ἀλλὰ τίποτα δὲν ἔρχεται νὰ ἀρχίσει ἢ νὰ τελειώσει τὴ ζωή του σ' αὐτὸ τὸ κρατητήριο, ἂν δὲν ἔχει φτάσει στὰ ἄκρα. Καὶ τὰ ἄκρα τῶν καταστάσεων, ὅσο καὶ νὰ ἀναδιπλωθοῦν στὴν ἀποσιώπησή τους, πάλι ἐξέχουν, κρέμονται ἔξω ἀπὸ τὸ ποίημα. Ἡ κατακρευόργησή τους εἶναι ὑποχρεωτική. Περιλυπο χρέος τοῦ ποιητῆ. Ὅφειλε νὰ πετσοκόψει καὶ νὰ στερηθεῖ τὴ μάζα τῶν συγκινήσεών του ποὺ τόσο ἀγαπάει. Νὰ τὸ κάνει, πρὶν ὀρμήσει τὸ κοράκι, ἢ αἰσθητική, ποὺ ἤδη γυροφέρνει καὶ ἀπειλεῖ νὰ κατασπαράξει ὀλόκληρο τὸ ποίημα.

Μὲ ρωτοῦν συχνὰ γιατί προσωποποιῶ ἢ καὶ σωματοποιῶ ἔννοιες καὶ λέξεις, καὶ ἂν αὐτὸ γίνεται μὲ ὑπόδειξη τῆς ἔμπνευσης.

Γιὰ νὰ τὶς ἐλέγγω, ἀπαντῶ. Ἐπειδὴ οἱ περισσότερες εἶναι φοδραρισμένες μὲ ἓναν Ἰούδα. Ἡ κρυψίνοια πολυσημία τους πολλὰς φορὰς μὲ παρέδωσε δι' ἀσπασμοῦ στὴν ἀστοχία. Τὶς προσωποποιῶ ὅμως καὶ γιὰ ἄλλο λόγο: γιὰ νὰ πετύχω τὴ μετάλλαξή τους σὲ πρῶτο ἀναγνώστη καὶ ὑπεύθυνο κριτὴ ὅσων ἐκεῖνες μὲν γράφουν, ἀλλὰ ἐγὼ ὑπογράφω.

Σχετικὰ τώρα μὲ τὴν ἔμπνευση, οὔτε γι' αὐτὴν ξέρω τίποτα. Τὴν ὑποπτεύομαι μόνο: ἀπὸ τὴν κορυφωση ἑνὸς πείσματος νὰ ξεπεράσω μιὰν ἀνυπέροβλητη δυσκολία ἀπὸ τὸ πῶς, ἓνας παμπάλαιος στίχος ἄτυχος, χρόνια

κλεισμένος σ' ένα συρτάρι —στρατόπεδο συγκεντρώσεως άποτυχιών— δραπετεύει μόνος του κι έρχεται να άρει τὰ άδιέξοδα ώς εκ θαύματος. Ίσως νά είναι ή έμπνευση πιά πού τόν χρίζει σωτήρα. Τήν έχω διαισθανθεί πιθανόν, από την ξαφνική εύχέρεια νά άφουγκράζομαι, παρά τούς εκκωφαντικούς έξω θορύβους, τόν ψίθυρο μιās έσω έντολής. Έντολή σχεδόν περιπαικτική, καθώς δέν μου ξεκαθαρίζει ποτέ τί όφείλω νά κτίσω: ένα άσυλο ανιάτων όνειρων, μιάν εκκλησία για νεοφώτιστες μεταμέλειες, ή έναν ξενώνα για περιπλανώμενους αγγέλους; Για νά ύπηρετήσω αυτή την ασάφεια, γίνομαι πανικόβλητος χειρώναξ πού κουβαλάει τόνους άμορφο ύλικό από την μιάν άκρη της λευκής σελίδας στην άλλη. Χτίζω, γκρεμίζω, ξανά και πάλι, συσσωρεύεται ήττα. Όσπου άποκαμωμένη από την άγονη προσπάθεια, εκσφενδονίζω —κατά λάθος ή και από θυμό— ένα παράθυρο στη θέση της πόρτας. Και είναι έξωφρενικό ότι αυτή ή παράφορη κίνηση συχνά οικοδομεί. Σάν ή παραφορά νά είναι ή έμπνευση. Πολλοί ύποστηρίζουν ότι έμπνευση δέν ύπάρχει και άλλοι ότι ό ελεύθερος στίχος την άγνοεί.

Κατά τόν Έλιοτ κανένας στίχος δέν είναι ελεύθερος αν θέλει νά κάνει, «σωστά», τή δουλειά του. Ναι, μόνο πού αυτό τó σωστά χαροπαλεύει αλύτρωτο —άνεξαρκήτως όμοιοκαταληξίας και ελεύθερου στίχου— μεταξύ των δύο συσκοτιστικών διαγνώσεων, τής ύποκειμενικής και τής αντικειμενικής —όπως αυτό χρίζεται.

Ό ελεύθερος στίχος, ή σύγχρονη ποίηση άς πώ, φέρει ακριβές τó γονίδιο τής παραδοσιακής. Άπλώς έχει πάρει, μαζί με τὰ δικά της χαρακτηριστικά, και κάποια έντελώς δικά του, για νά διεκδικήσει την αυτοτελείά του. Αυτή ή διασάλευση τής όμοιότητας, ή αντικατάσταση δηλαδή τής ύποχρεωτικής σχεδόν όμοιοκαταληξίας με επίσης ανυπέρθετο έσωτερικό ρυθμό, ήταν αναπόφευκτη...

Σ' έναν κόσμο πού αλλάζει τόσο γρήγορα και τόσο δραματικά σχεδόν, πού τίποτα, ούτε τó νερό ούτε ό άέρας ούτε ή τροφή, τó σπίτι, ή θάλασσα, ό έρωτας, δέν απέφυγαν την οικτρή αλλοίωσή τους, έτσι πού με τούς παλιούς τρόπους νά μην ξέρουμε πώς νά τὰ αναγνωρίσουμε και πώς νά τὰ χειριστούμε, κάτι ριζικό έπρεπε νά κάνει ή ποίηση, για νά προσαρμόσει λυτρωτική την παρέμβασή της στην ταχύτητα, την άρρυθμία, στίς γκρεμισμένες ωραιότητες πού δόθηκαν αντιπαροχή για νά στεγαστεί ή αναπόλησή τους.

Τὸ λίγο ἀντὶ τοῦ πολὺ, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἐν τέλει, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, τὸ σταθερὸ αἰτούμενο τῆς ποίησης. Πῶς ἀλλιῶς θὰ κατέληγε νὰ διαμορφώσει τὸ σύμπαν σ' ἓνα μικρόκοσμο ποὺ περιβάλλει τὸν ποιητὴ καθ' ὅλο τὸ εἰκοσιτετράωρο καὶ ὀνομάζεται δωμάτιο —κελὶ τὸ ἔλεγε ὁ Παλαμᾶς—, χώρος ἐργασίας, μὲ πόρτες ποὺ ὁ Κάφκα τὶς εἶδε κλειστές; Αὐτὸς ὁ ἀποκλεισμός, ἴσως νὰ χάρισε στὸ ποίημα τὴν ἀρετὴ νὰ ἐκπροσωπεῖ πιὸ ἄμεσα τὴν ὑπαρξή.

Ὅπωςδὴποτε, ἡ πρόθεση τῆς σύγχρονης ποίησης, ποὺ ἔχει ἄλλωστε ἀρχίσει ἤδη νὰ παλιώνει καθὼς ἔρχονται νέες, ἀκόμα πιὸ ἀφαιρετικές ἢ ιδιότυπες μορφές της, εἶναι νὰ προσδέσει τὸ λιθαράκι της σὲ ὅ,τι κληρονόμησε, φτιάχνοντας τὸ ἰδιωτικὸ μητρώο τῆς ἐποχῆς της, συμπληρώνοντας τὸ γενεαλογικὸ δέντρο τῶν ὀνειρῶν ποὺ τὴ γεννοῦν καὶ τὴν ὑποστηρίζουν. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ παράδοση παραμένει ἢ ἀτμομηχανή, ὁ μέγας συρμὸς στὸν ὁποῖο κάθε τόσο προσαρτᾶται ἓνα ἔκτακτο, φρεσκοβαμμένο βαγόνι, γεμάτο μὲ νέες, ὑπερεπιγούσες ἀνησυχίες τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ ἴδιο πάντα προορισμό: τὴν αὐθεντικὴ ἐκφρασὴ τους.

*
* *

Ἐνα ἀγωνιώδες ἐρώτημα, ποὺ συχνὰ τίθεται, εἶναι ἂν στὴν ἐποχὴ μας ὠφελεῖ ἡ ποίηση.

Πιστεύω ὅτι βοηθάει, ὅσο τὸ κερὶ ποὺ ἀνάβουμε μπαίνοντας σ' ἓνα ἔρημο καταργημένο ξωκλήσι, μὲ φευγάτους ὄλους τοὺς ἀγίους. Ὁφελεῖ ὅσους τὴν ἀγαποῦν, ἐπειδὴ βρῖσκουν ἐντὸς της μικρὰ κομματάκια ἀπὸ σκισμένες φωτογραφίες τοῦ ψυχισμοῦ τους. Περισσότερο καὶ πιὸ σωστὰ ὠφελεῖ ἐκείνους ποὺ πιστεύουν στὴ μαγεία της. Ποὺ δὲν θέλουν νὰ δέσουν τὸν δάκτυλό τους ἐπὶ τὸν τύπον τῆς κατανόησής της. Ὁφελεῖ, ὑπερκόσμια, ἐκείνον ποὺ τὴν ἀσκεῖ καὶ μόνον κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀσκησης, ἐπειδὴ τότε μόνον τὸν βγάζει ἀπὸ τὸ σῶμα του, τὸν σταθεροποιεῖ σὲ μιὰν αἰώρηση ἀπ' ὅπου αὐτὸς παρακολουθεῖ, σὰν σὲ χειρουργεῖο, τὸν προσωρινὸ θάνατο τῆς μικρότητάς του. Ὁφελεῖ κυρίως τὴ γλώσσα. Τὴν περισυλλέγει ἀπὸ τοὺς μεγάλους κάδους τῆς βιασύνης καὶ τὴ μεταγίξει μὲ σέβας στὸ τόσο δὲ μπουκαλάκι τοῦ ἁγιασμοῦ, μιὰ γουλιὰ, ὅσο ἀκριβῶς χρειάζεται νὰ πιεῖ ἡ οὐσία. Τέλος, ἡ ποίηση ὠφελεῖ ὅσο μιὰ παυσίπονη σταγόνα σὲ ἓναν ὠκεανὸ λύπης. Δὲν εἶναι λίγο.

Πριν πολλά χρόνια μαθητές σχολείου με ρώτησαν ποιά είναι ή άφορμή για ένα ποίημα, πώς τή διακρίνουμε, πώς τήν υποδεχόμαστε.

Με ύπακοή στή φαντασίωση, απάντησα. Και για να περιορίσω κάπως τήν άοριστία, έφερα τούτο τò παράδειγμα.

Περπατώ, όπως όλοι μας, σε μιάν έρημο απόλυτη. Έάν μου φανεί ότι ακουσα κεληθισμό πουλιού, ως μου λέει ή λογική ότι παραφέρομαι, εγώ, νιώθω υποχρεωμένη να έτοιμάσω σ' αυτό τò πουλι ένα δέντρο.

Έπανελάβα εδώ τò παράδειγμα, όχι βέβαια για να τιμήσω τήν επανάληψη, αλλά για να απολογηθώ πού έδωσα στα παιδιά μιá συνταγή ειδυλλιακής άπλοσύσεως αυτού πού λέγεται σύλληψη, θήρευση μιáς ποιητικής ιδέας. Σάν να είναι βέβαιο ότι πάντα στις έρήμους πού μέλλεται να διασχίσει ή όποια όδοιπορία μας θά έχει τήν εύλογία τών γόνιμων παραισθήσεων, και ότι τά χειροποίητα δέντρα όλο και κάποιο ώδικò άποτέλεσμα θά προσελκύσουν στα κλαδιά τους.

Σήμερα, στήν ενήλικη πιá σκληραγώγηση τών παιδιών εκείνων τότε, μπορώ να όμολογήσω ότι, έξ όσων μαρτυρά ή δική μου τουλάχιστον φιλαλήθης πείρα, οί ξόβεργες πού στήνουμε, για να παγιδεύσουμε ένα άσαφές φτεροκόπημα έρεδισμού, σπάνια συντίθενται με τέτοια γραφική άβρότητα και ποτε σχεδόν με τόσο λίγη κατάθεση μόχθου. Και τούτο, έπειδή σπάνια προσέρχεται έδελοντικά ένας έρεδισμός να προσφέρει πλευράν εκ τής πλευράς του, ώστε ή δημιουργός στιγμής να μπορέι εύχερώς να πλάσει σύντροφον παραποίηση, έμφυσώντας της πνοήν ύπερβολής. Σ' αυτή τήν περίπτωση ύποπτευόμαστε ότι ό Θεός έδωσε ίσως για λίγο τò κλειδι της άρμοδιότητάς του στή μαθητευόμενη του: τήν έμπνευση.

Συνηθέστατα γινόμαστε άπαγωγείς άθώων εύκαιριακών συμπτωμάτων και διά τής βίας τούς άφαιρούμε τή ζωτική χρησιμότητά τους. Έπιχειρεί ή φαντασίωση, όχυρωμένη στήν άσυλία της, να βυθίσει τήν άόρατη σύριγγά της στήν πραγματικότητα, να τραθήξει αίμα για να τò μεταγίσει σε κάποιο άναιμικό εύρημά της. Αυτή ή μείξη μεταβιβάζεται στήν επινόηση πού άδειάζει, μέσα σε κοχλάζουσες ανύδαιρεςίες, αυτές τις τόσο διαφορετικές ομάδες αίματος και πειραματίζεται να καθυποτάξει τή μη συμβατότητά τους.

Ίσως ύπηρετήσω καλύτερα τή σαφήνεια με ένα παράδειγμα, πώς δικò μου βίωμα έγινε πειραματοζώο.

*
* *

Ἦμουν, πρόσφατα, σὲ μιὰν αἴθουσα ἀσφυκτικὰ γεμάτη. Τὸ τέλος μιᾶς ὀμιλίας. Ὁ συνωστισμὸς τῶν συγχαρητηρίων πρὸς τὸν ὀμιλητὴ σηκώνει τὰ γνωστὰ κύματα ἀνυπομονησίας ποὺ διευκολύνουν τὴν ἀκίνησία, καὶ μένω ὦρα σφηνωμένη στὸ ἴδιο σημεῖο. Αἰφνης, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀσφυκτικὴ ἀδράνεια, νιώθω ἓνα χέρι νὰ διατρέχει τὸ πρόσωπό μου, ἀφήνοντας ἓνα σκιώδες ἴχνος χαιδιού, πιὸ βιαστικὸ καὶ ἀπὸ κλάσμα δευτερολέπτου. Ταράζομαι. Στρέφω νὰ τὸ ἀντι-αγγίξω ἀλλὰ ἔχει χαθεῖ. Κοιτάζω τὰ πρόσωπα ποὺ μὲ περιβάλλουν καὶ κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶναι ὑποπτο τέτοιας λαθραίας τρυφερότητας. Φανερό ὅτι αὐτὴ ἡ κίνηση ποὺ δέχτηκα ἦταν ἓνα ἄδολο παραστράτημα τοῦ συνωστισμοῦ.

Ἐντούτοις ἐγὼ παρακούω τὸ προφανές. Αὐθυποβάλλομαι, ξέφρενα, ὅτι τὸ ἀπρόσωπο χέρι ἦρθε συστημένο σὲ μένα καὶ γιὰ μένα. Σὰν κελαηδιστικὴ εἰδοποίηση τῆς ἀφῆς πρὸς τὸ δέρμα, ὅτι κάτι χάθηκε καὶ ἀναζητεῖται.

Ἐνα χᾶδι ποὺ δέχεσαι, ἔστω μέσα στὴν ἔρημο τῆς ἐκδοχῆς, εὐφρόσυνα τὸ οἰκειοποιεῖσαι, ὅσο κι ἂν δικαιῶχος του εἶναι, κατὰ πάσα πιθανότητα, ἡ τυχαίότης. Ἀλλὰ τίποτα δὲν ἀποκλείει νὰ εἶναι τὸ τυχαῖο ἓνα ἀπὸ τὰ προσωπεῖα τοῦ πεπρωμένου.

Μέρες κρατοῦσα ζωντανὴ τὴν αἰσθησιμὴ ἐκείνη τοῦ στιγμιαίου χεριοῦ, τὴ συντηροῦσα, τὴν τάιζα μὲ κάποιους ἀγευστους μὲν στίχους, ἀλλὰ μὲ ἐπίμονη τὴν ἐπανάληψή τους:

*πιὸ ἀπολωλὸς κλάσμα δευτερολέπτου
μὲ ἐνέπλεξε στὴν ἁμαρτωλὴ συντομία του πάλι.*

Αὐτὸ τὸ ἴδιο ξανά καὶ ξανά. Σὰν ἔτσι μόνον νὰ μποροῦσε νὰ ἀκούσει τὸ πνεῦμα τῆς ἀπάντησης.

Τώρα, ἀπὸ τὰ διάσπαρτα, ἐφήμερης ἀξίας ρολόγια στὸ σπίτι, συμπαθῶ ιδιαίτερα ἓνα, λόγῳ τῆς τουριστικῆς ἀνέμελης κορνίζας του, ὅπου ζωγραφισμένα στοιβάζονται ἐπὶ κυμάτων θαλάσσης, ἀναμίξ, οὐρανός, κοχύλια, γλάροι καὶ ἀνεμόμυλοι, κωπηλάτες φεγγαριοῦ. Κάτι σὰν ἀποσκευὴς θέρους ποὺ ξέχασε νὰ περάσει.

Ένα βράδυ, καθώς μέσω αυτού του ρολογιού μου άρέσει να χρονομετρώ τις νέες επιδόσεις των αναχωρήσεων, κάτι με παραξένεψε. Μια ανεντόπιστη έλλειψη. Έφερα τὸ ρολόγι στο αὐτί μου, εὐκρινῶς ἀκουγόταν τὸ τακουνάκι τῆς ὥρας νὰ χτυπάει ρυθμικά στο πλακόστρωτο τῆς στωικότητας, καθώς τὴ διασχίζει. Δὲν ἔβλεπα ὅμως νὰ αἰωρεῖται ἐκείνη ἡ λεπτὴ σπασμωδικὴ σκόνη ποὺ σηκώνεται, καθώς ὁ λεπτοδείκτης, κουτσαίνοντας, σπάζει τὴν πέτρα τοῦ χρόνου σὲ λεπτὸ χαλικάκι γιὰ νὰ μεταφερόμαστε ἐλαφρότεροι. Naί, ἔλειπε ὁ λεπτοδείκτης. Καὶ ἀμέσως, μὲ τὴν ἴδια παράφρονα σιγουριά ποὺ εἶχα ἀποκλείσει νὰ εἶναι ἓνα ἀδῶο λάθος τὸ πέρασμα ἐκείνου τοῦ χεριοῦ ἀπὸ τὸ πρόσωπό μου, μὲ τὴν ἴδια παρανοικὴ βεβαιότητα ἀπέκλεισα ἡ ἐξαφάνιση τοῦ λεπτοδείκτη νὰ ὀφείλεται σὲ ἀπλὴ ζημιὰ, προφανῶς ἀπὸ κάποια πτώση τοῦ ρολογιού ποὺ ἀποσιωπήθηκε. Ἡ μυθοπλασία διευκολύνθηκε βάσιμα, καθώς τὸ πτώμα τοῦ λεπτοδείκτη, μυστηριωδῶς, παρὰ τις ἔρευνές μου, δὲν βρέθηκε σφηνωμένο σὲ καμιὰν ἐσοχὴ τοῦ ἀπορριμματοφόρου κύκλου.

Δύο ἄσχετες μεταξύ τους ἐξαφανίσεις. Ἀλλὰ ποὺ ἐγὼ βίαια ἐκμεταλλεύτηκα μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ τις ἐντόπισα. Ἀδίστακτη ἡ ἐπινόηση τις ἀνάγκασε νὰ ἐπαιτοῦν. Γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τις ἐλεήσει, ἀποδίδοντάς τους βαθιὰ μεταφυσικὴ σχέση: σὰν ὅτι ἡ μία ἐξαφάνιση ἀναζητᾶ ἀέναα τὴν ἄλλη· ὅτι ὁ χαμένος λεπτοδείκτης εἶναι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ ἀπολωλὸτος χρόνου τῶν θωπειῶν, φάντασμα τοῦ ὁποῖου ἦταν ἐκείνη ἡ ἄσαρκη θωπεία ποὺ μὲ εἶχε ἀγγίξει ἀναζητητικὰ —βιαστικὸ κλάσμα δευτερολέπτου.

Τὴν ἀνέσυρα καλοδιατηρημένη ἀπὸ τὸ κενοτάφιό της καὶ τὴν τοποθέτησα στὴ θέση τοῦ ἐλλείποντος λεπτοδείκτη.

Ὅσο κι ἂν εἶναι ἀδύνατον μιὰ χαλασμένη πραγματικότης νὰ ἐπισκευαστεῖ καὶ νὰ ἐπαναλειτουργήσει μὲ ἓνα ἐπινοημένο ἀνταλλακτικὸ, ἐγὼ ἔνωσα ὑποχρεωμένη νὰ ἐτοιμάσω μιὰ κραυγὴ.

Καὶ περιμένω νὰ μοῦ ἐμπιστευθεῖ ἡ ποίηση «ἐκεῖνα τὰ μέσα τῆς ἑναρδρῆς γλώσσας μὲ τὰ ὅποια προσπαθεῖ νὰ ἀπεικονίσει ὅ,τι στὰ σκοτεινὰ ἐπιχειροῦν νὰ ἐκφράσουν τὰ δάκρυα, οἱ σιωπές, οἱ στεναγμοί, οἱ θωπειες, ἡ κραυγὴ».

Ὅσο περιμένω νὰ φανοῦν τὰ σημάδια ποὺ ἴσως ν' ἀργήσουν, ἴσως καὶ νὰ μὴν ἔρθουν ποτὲ

ἔσύ, ὡς ἐναλλακτικὸ ἀναγκαῖον
βάλε ἀπλῶς τὸ χέρι σου στὸν ὤμο μου
μὲ φυσικότητα, ἐργατικά νὰ ἴναι ντυμένο
σὰν τεχνίτης
τάχα ὅτι ἐπισκευάζει μιὰ παράλειψη παλιά
νὰ γίνει σὰν καινούργια σοῦ παράγγειλε
ὁ φιλοπαίγμων μῦθος

ἔτσι, σὰν μιὰ ὕστατη προσπάθεια, μήπως καὶ περάσουμε, ὡς ἐπιλαχόντες
ἔστω, στὴν ἀνωτάτη ἄποψη τοῦ Πλάτωνα ὅτι «τὸν ποιητὴ δέοι, εἴπερ μέλλει
ποιητὴς εἶναι, ποιεῖν μῦθους ἀλλ' οὐ λόγους».

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2003

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
PETER MARSHALL FRASER

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΚΑΛΚΕΑ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ καὶ χαρὰ νὰ ὑποδέχεται σήμερα γιὰ νὰ περιλάβει στοὺς κόλπους της, ὡς Ξένου Ἐταῖρο, τὸν διαπρεπῆ Ἱστορικὸ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ Ἐπιγραφικὸ, Καθηγητὴ κ. Peter Fraser.

Ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ του χρόνια, ὁ κ. Fraser, ἔχει ἀφιερωθεῖ στὴ μελέτη τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἐπιγραφῶν της. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς τῆς χώρας μας ἀπὸ τὶς Δυνάμεις τοῦ Ἄξονος, δύο φορὲς ἦλθε μὲ ἀποστολὴ ὡς κομμάντο, γιὰ νὰ συμβάλει στὴν κοινὴ μας ὑπόθεση, στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐχθρῶν μας.

Στὴν Ἑλλάδα ἐπανῆλθε τὸ 1945, ὡς μαθητὴς πλέον τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Ἐαναῆλθε ἀργότερα καὶ παρέμεινε ἀρκετὰ καὶ τέλος ἀνέλαβε τὴν Διεύθυνση τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

Οἱ ἱστορικὲς μελέτες του ἐκτείνονται σ' ὅλο τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ κόσμο, ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία, τὴ Μακεδονία, τὴ Θράκη καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ἕως τὴν Ἑλληνιστικὴ Αἴγυπτο, μὲ κορωνίδα τὸ μεγάλο του ἔργο γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Τελευταία του προσφορὰ εἶναι τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ βιβλίον του, γιὰ τὶς πόλεις ποὺ ἵδρυσε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, κατὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴν Ἀσία, οἱ ὁποῖες ἔφεραν τὸ ὄνομά του. Ἀλλὰ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας, εἶναι τὸ μεγάλο ἔργο ποὺ ἐμπνεύστηκε καὶ φέρει σὲ πέρασ, τὸ μνημειώδες λεξικὸ τῶν «Κυρίων Ἑλληνικῶν Ὀνομάτων» (Lexicon of Greek

Proper Names). Με τὸ λεξικὸ αὐτό, ὁ κ. Fraser, ἀναδεικνύεται ἐφάμιλλος λεξικογράφος τῶν μεγάλων Βρετανῶν ὁμότεχνών του, τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰώνα, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἀποτελοῦν κοσμήματα τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνθρωπιστικῆς Παιδείας.

Με ἐντολὴ τῆς Συγκλήτου, ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Βασίλειος Πετράκος, θὰ παρουσιάσει τὴν βιογραφία καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο του.

Ἀγαπητὲ Συνάδελφε, Κύριε Peter Fraser,

Εἶναι τιμὴ γιὰ μένα, πού στὸ πρόσωπό σας, ὑποδέχομαι στὸ Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἴδρυμα τῆς χώρας μας, ἕναν παλαιὸ φίλο τῆς Ἑλλάδος καὶ παλαιὸ Ἀθηναῖο, ὁ ὁποῖος χαίρει μεγάλης ἐκτιμῆσεως μεταξὺ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ πνευματικοῦ μας κόσμου.

Γι' αὐτὸ ἀπευθύνομαι πρὸς ἐσᾶς, στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία κατέχετε.

Σᾶς καλωσορίζω μὲ ἀγάπη καὶ σᾶς εὐχομαι, νὰ συνεχίσετε ἐπὶ μακρόν, τὴν λαμπρὴ σας ἐπιστημονικὴ προσπάθεια, ἣ ὁποία ἐτίμησε καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Ἱστορία καὶ τὴν Ἐπιγραφικὴ.

Καλῶς ἤλθατε στὸ Ἀνώτατο Πνευματικὸ μας Ἴδρυμα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Ἐνα ἀπὸ τὰ πολὺ σημαντικὰ καθήκοντα τῶν Ἀκαδημαϊκῶν εἶναι ἡ ἐπίσημη παρουσίαση νέων συναδέλφων. Ἡ ἀποψινὴ ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἔχει ἰδιάζουσα σημασία εἶναι γιὰ μένα καὶ πολὺ εὐχάριστη, γιατί ὁ νέος μας ἐταῖρος καὶ συναδέλφος σὲ ἔδρα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ὁ κύριος Peter Marshall Fraser, δὲν εἶναι μόνον σπουδαῖος ἱστορικὸς ἀλλὰ καὶ πολὺ παλιὸς φίλος τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὸ 1944 ἕως σήμερα, ἐπὶ 58 χρόνια, ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἐλληνικὰ πράγματα, τὰ σύγχρονα πρῶτα, τὰ ἀρχαῖα κατόπιν.

Με τὸν κ. Fraser γνωρίζομεθα ἀρκετὰ χρόνια. Ὅμως πολὺ περισσότερα χρόνια τὸν γνωρίζω ἐγὼ ἀπὸ τὰ ἔργα του, ὅταν νέος εἰδικευόμενος στὴν Ἐπιγραφικὴ μελετοῦσα τὸ βιβλίον του γιὰ τὶς βοιωτικὲς στήλες ἢ τὸν τόμο μὲ τὶς ἐπιγραφὰς τῆς Σαμοθράκης.

Ὁ κ. Fraser γεννήθηκε τὸ 1918 καὶ διετέλεσε καθηγητὴς τοῦ All Souls College τῆς Ὀξφόρδης κατὰ τὸ διάστημα 1954-1988. Ἀπὸ τὸ 1988 εἶναι fellow

του ιδίου Κολλεγίου. Διετέλεσε επίσης Lecturer in Hellenistic History του Πανεπιστημίου της Όξφόρδης κατά το διάστημα 1948-1964 και Reader από του 1964 μέχρι του 1985. Τέλος, είναι μέλος της Βρετανικής Ακαδημίας από το 1960.

Ήλθε στην Ελλάδα ως μαθητής της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών κατά το 1945 και διετέλεσε Διευθυντής της κατά το διάστημα 1968-1971. Κατά τη δεκαετία 1972-1982 διετέλεσε Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας Αφγανικών Σπουδών. Έχει τιμηθεί με πολλούς επίσημους τίτλους. Πρώτα πρώτα είναι Επίτιμος Αντιπρόεδρος της έν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (1999), όπως επίσης είναι Επίτιμος καθηγητής του Brasenose College της Όξφόρδης (1977), Τακτικό μέλος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ίνστιτούτου (1979) και Επίτιμος διδάκτωρ (1984) του Πανεπιστημίου της Trier της Γερμανίας, του Πανεπιστημίου La Trobe της Μελβούρνης (1996) και του Πανεπιστημίου Αθηνών (2002).

Ο κ. Fraser αποτελεί εξέχουσα μορφή της σύγχρονης αγγλικής ιστορικής επιστήμης και αρχαιολογίας και το δημοσιευμένο έργο του είναι μεγάλο και έντυπωσιακό. Η επιστημονική δραστηριότητά του αρχίζει το 1950, συνεχίζεται έως σήμερα και αποτελείται από μεγάλο αριθμό ιστορικών, αρχαιολογικών και επιγραφικών μελετών που έχουν δημοσιευθεί στα έγκυρότερα, επίσημα και διεθνώς αναγνωρισμένα περιοδικά. Όλες αφορούν ζητήματα της ιστορίας των ρωμαϊκών χρόνων της Βορείου Αφρικής, της Αιγύπτου, των νησιών του Αιγαίου, της Ίλλυρίας, της Μακεδονίας, της Θράκης και των αιγυπτιακών λατρειών και της εξάπλωσής τους στον ελληνικό και ελληνιστικό κόσμο. Όλες διέπονται από ένιαίο πνεύμα: ο κ. Fraser με την συνδυασμένη μελέτη και κριτική εξέταση των φιλολογικών κειμένων, των επιγραφών και των παπύρων καθώς και των πορισμάτων της αρχαιολογίας, επιτυγχάνει τη διαφώτιση και την επίλυση ιστορικών ζητημάτων.

Ακόμη σημαντικότερο είναι το έργο του κ. Fraser που αποτελείται από σειρά αυτοτελών μονογραφιών έκδοσις από μεγάλους εκδοτικούς οίκους. Όλες αποτελούν σημαντικές και μοναδικές έως τώρα συμβολές στα ειδικά θέματα τα οποία εξετάζει, όπως είναι *Η Ροδιακή Περαία και τα νησιά* (The Rhodian Peraea and Islands 1954 με τη συνεργασία του G. E. Bean), *Οι Επιτύμβιες στήλες της Βοιωτίας και της Δυτικής Ελλάδος* (Boeotian and West Greek tombstones 1957 με τη συνεργασία του T. Rönne), έργο το οποίο συμπληρώθηκε με τη συνέχειά του που επιγράφεται *Και άλλες επιτύμβιες στήλες της Βοιωτίας και της Δυτικής Ελλάδος* (Some more Boeotian and West Greek

tombstones 1971 με τή συνεργασία του T. Rönne-Linders), *Οι επιγραφές της Σαμοθράκης* (Samothrace. The Inscriptions on stone 1960) και τέλος τὰ *Ροδιακά ἐπιτύμβια μνημεῖα* (Rhodian funerary monuments 1977).

Ἐνδεικτικὸ τῶν πρώιμων ἐπιστημονικῶν ἱκανοτήτων τοῦ κ. Fraser καὶ τῆς ἐκτίμησής τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου πρὸς αὐτὸν εἶναι, ὅτι ὁ πανεπιστημιακὸς ἐκδοτικὸς οἶκος Oxford, Clarendon Press τοῦ ἐμπιστεύτηκε, ἤδη τὸ 1957, τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐπανεκδόσεως καὶ ἀναθεώρησής τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ M. Rostovtzeff, *Ἡ Κοινωνικὴ καὶ Οἰκονομικὴ Ἱστορία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας* (The Social and Economic History of the Roman Empire) καὶ τὸ 1978 τοῦ ἐμπιστεύτηκε ἐπίσης τὴ δευτέρη ἐκδόση τοῦ ἔργου τοῦ A. J. Butler, *Ἡ Ἀραβικὴ κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου καὶ τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια τῆς Ρωμαϊκῆς Κυριαρχίας* (The Arab conquest of Egypt and the last thirty years of the Roman dominion). Γνωρίζουμε ὅτι, στὴ Βρετανία τουλάχιστον, τὴν ἀναθεώρηση μεγάλων ἔργων, ὅπως αὐτὰ ποὺ μνημόνευσα, τὴν ἐμπιστεύονται σὲ ἀντάξιους τῶν συγγραφέων τους ἐπιστήμονες.

Ἄν ἐξαιρεθοῦν τὰ βιβλία τοῦ κυρίου Fraser γιὰ τὶς στήλες τῆς Βοιωτίας, τὴ Ρόδο καὶ τὶς ἐπιγραφές τῆς Σαμοθράκης, τὰ λοιπὰ καὶ οἱ περισσότερες μικρότερες μελέτες του, ἔχουν ὡς θέματά τους ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τόπους ποὺ βρίσκονται ἀνατολικά καὶ νότια τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὶς πολλὲς δεκάδες τῶν μελετῶν του αὐτῶν θὰ σταθῶ σὲ δύο μόνο ποὺ δὲν μνημόνευσα προηγουμένως. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ *Πτολεμαϊκὴ Ἀλεξάνδρεια* (Ptolemaic Alexandria) ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1972 ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης σὲ τρεῖς τόμους καὶ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς τὸ μεγάλο ἔργο γιὰ τὴ βασίλισσα τῆς Μεσογείου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Μὲ τὴ μονογραφία αὐτὴ ὁ κ. Fraser μᾶς πρόσφερε τεκμηριωμένη μελέτη γιὰ ὅλες σχεδὸν τὶς κύριες ὕψεις τῆς Ἀλεξανδρινῆς ζωῆς κατὰ τὰ χρόνια τῶν Πτολεμαίων καὶ γιὰ τὸν ἰδιότυπο ἑλληνισμό τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ ὁποῦ τὴν ποιητικὴ ὕψη μᾶς δίνει ὁ Κωνσταντῖνος Καβάφης. Μελετώντας τὸ βιβλίον τοῦ κ. Fraser διαπιστώνουμε πόσο εὐτυχὲς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα στὴν ἱστορικὴ σύνθεση, ὅταν γιὰ τὴ δημιουργία τῆς συνδυάζονται στὸ ἴδιο πρόσωπο, μᾶζι μὲ τὸν ἱστορικό, ὁ φιλόλογος, ὁ ἐπιγραφικός, ὁ παπυρολόγος καὶ ὁ ἀρχαιολόγος. Τότε ἔχουμε ἔργα ὅπως ἡ *Πτολεμαϊκὴ Ἀλεξάνδρεια*, ἔργα ποὺ γράφονται μόνο μιά φορά.

Τὸ ἄλλο αὐτοτελὲς ἔργο τοῦ κ. Fraser, ποὺ ἐπίσης δὲν μνημόνευσα, εἶναι τὸ τελευταῖο ποὺ δημοσίευσε, μὲ τὸν τίτλο *Πόλεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου* (Cities of Alexander the Great, Ὁξφόρδη 1996). Εἶναι ἱστορικὴ, φιλολογικὴ καὶ γεωγρα-

φική πραγματεία για τις 57 πόλεις που έφεραν το όνομα του γιού του Φιλίππου. Μία τὸ φέρει ακόμη, ἡ Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου. Πολλές ἀπὸ τις ἀρχαίες Ἀλεξάνδρειες βρίσκονται σὲ χώρες που ἀποτελοῦν σήμερα ἀντικείμενο τῶν μερῶν μας καὶ τῶν φόβων μας, στὸ Ἰράν, τὸ Ἰράκ, τὸ Ἀφγανιστάν. Σ' αὐτὴ τὴν τελευταία χώρα, που οἱ τύχες τῆς τόσο μᾶς ἀπασχόλησαν καὶ μᾶς ἀπασχολοῦν, βρισκόταν ἡ Ἀλεξάνδρεια Ἀραχωσίας, μάλιστα στὸ Κανταχάρ.

Ὁ κ. Fraser μὲ ὁδηγὸ τις φιλολογικὲς μνείες γιὰ τὴν ἵδρυση πόλεων ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο τὸν ἴδιο, πόλεις που ἔφεραν τὸ ὄνομά του, ἀνιχνεύει ἀνάμεσα στὴν ἀγλὴ τῶν μύθων γιὰ τὸν Μακεδόνα, τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια. Ποιὲς πόλεις ἵδρυσε ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ποιὲς ἀπ' ὅλες τις πόλεις που ἀποδίδονται σ' αὐτὸν ἀπὸ τις πηγές, ὑπῆρξαν πραγματικά. Ἀκολουθώντας διαφορετικὴ μέθοδο ἀπὸ τὸν Johann Gustav Droysen, που θεμελίωσε τὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν μοναρχιῶν, μελετᾶ καὶ κρίνει τις πηγές που διαδέτομε. Ὅπως λέγει ὁ κ. Fraser στὸν πρόλογο «ὁ ἀναγνώστης θὰ αἰστανθεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος δὲν μετέχει στὸ βιβλίο τόσο πολὺ, ὅσο θὰ μπορούσε, καὶ ὅτι στὸ δράμα λείπει ὁ Ἄμλετ. Σ' αὐτὸ μόνο μπορῶ νὰ ἀπαντήσω, ὅτι κύρια πρόθεσή μου δὲν ἦταν νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸν Ἄμλετ».

Ἐκεῖνο τὸ ἔργο ὅμως γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ κ. Fraser θὰ μνημονεύεται ἐπὶ μακρὲς δεκαετίες εἶναι τὸ A Lexicon of Greek Personal Names (LGPN) τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος τόμος κυκλοφόρησε τὸ 1987, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Βρετανικῆς Ἀκαδημίας. Στὸ λεξικὸ αὐτό, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἐκδοθεῖ ἕως σήμερα τέσσερις τόμοι, ἀποδησαυρίζονται κριτικῶς ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ὀνόματα προσώπων, τὰ ὁποῖα μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς παπύρους καὶ τις ἐπιγραφές. Πρόκειται γιὰ ἔργο μοναδικὸ που κατὰ ἓνα τρόπο ἀποτελεῖ καὶ τὴν προσωπογραφία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου. Ὁ τόμος I περιέχει τὰ ὀνόματα που ἀπαντοῦσαν στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, τὴν Κύπρο καὶ τὴν Κυρηναϊκὴ (1987), ὁ II περιέχει τὰ ὀνόματα τῆς Ἀττικῆς, ὁ IIIA τῆς Πελοποννήσου, τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (1997), ὁ IIIB τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τὴ Μεγαρίδα ἕως τὴν Θεσσαλία (2000). Τὸ 2004 πρόκειται νὰ ἐκδοθεῖ ὁ τόμος IV, πέμπτος γιὰ τὴν ἀκρίβεια, μὲ τὰ ὀνόματα τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Ρουμανίας, τῆς Βουλγαρίας, καὶ τῆς Νοτίου Ρωσίας. Θὰ ἀπομείνει ὁ τόμος μὲ τὰ ἐλληνικὰ ὀνόματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, που ἔτοιμάζεται.

Τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει συνταχθεῖ μὲ τὴ συνδρομὴ ἐλληνιστῶν καὶ ἐπιγραφικῶν πολλῶν χωρῶν καὶ φυσικὰ Ἑλλήνων. Ὅλοι εὐχαρίστως ἀνακοίνωσαν ἀδημοσίευτα ἢ ἀγνωστα ὀνόματα που ἀπαντοῦν σὲ ἐπιγραφές. Τοῦ λεξικοῦ οἱ ἕως

σήμερα τόμοι αριθμοῦν συνολικῶς 2000 σελίδες ὅταν τὸ ἔργο ὀλοκληρωθεῖ θὰ διπλασιασθοῦν.

Ἔως τὸ 1987 μεταχειριζόμεσταν τὸν πρόγονο τοῦ λεξικοῦ τοῦ κ. Fraser, τὸ Wörterbuch der Griechischen Eigennamen τοῦ Wilhelm Pape τοῦ 1842, ὅπως αὐξήθηκε καὶ συμπληρώθηκε ἔπειτα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, τὸ 1862, ἀπὸ τὸν Gustav Eduard Benseler, μὲ τὴ βοήθεια πολλῶν εἰδικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ σημαντικώτερος ἦταν ὁ Στέφανος Ἀθανασίου Κουμανούδης. Τὸ νέο λεξικὸ ποῦ ἐκδίδει ὁ κ. Fraser δείχνει τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκταση τῶν σημερινῶν γνώσεών μας στὸν τομέα τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, σὲ σχέση μὲ τις γνώσεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ 19ου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῆς προσπάθειας καὶ τοῦ ἐπιτεύγματος τοῦ κ. Fraser, ὁ ὁποῖος ἐρεύνησε τὴν ἀπέραντη φιλολογικὴ, γλωσσολογικὴ, παπυρικὴ καὶ ἐπιγραφικὴ βιβλιογραφία τῶν δύο τελευταίων αἰῶνων καὶ κατόρθωσε νὰ περιλάβει στὸ λεξικὸ πλῆθος ὀνομάτων ποῦ ἀπαντοῦν σὲ ἀδημοσίευτα ἀκόμη κείμενα. Μὲ κριτικὴ μελέτη πλῆθος ὀνομάτων, γνωστῶν ἀπὸ τὰ παλαιότερα χρόνια, ἀποκαταστάθηκαν. Μᾶς εἶχαν παραδοθεῖ λανθασμένα στὶς δημοσιεύσεις τῶν κειμένων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν.

Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου τοῦ Β' (1530-1598) ποῦ μᾶς ἔδωσε τὸν ἀπαράμιλλο *Θησαυρὸ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας* (*Thesaurus graecae linguae*), ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα ἕως σήμερα, λίγα εἶναι τὰ μεγάλα γλωσσικὰ λεξικογραφικὰ ἔργα ποῦ εἶδαν τὸ φῶς. Ἐνα ἀπὸ αὐτά, ἔργο μεγάλο, αἰώνιο, ἔργο τῆς βρετανικῆς σοφίας, ἐπιστημοσύνης καὶ μεθόδου, εἶναι ἐκεῖνο ποῦ μᾶς συντροφεύει καθημερινὰ στὶς δεκαετίες τῆς μελέτης μας, τὸ *Ἑλληνοαγγλικὸ Λεξικὸ* (*A Greek-English Lexicon*), τὸ πασίγνωστο Liddel-Scott-Jones, τὸ ὁποῖο μὲ τὸν ἀπατηλὸ τίτλο του περιέχει στὶς 2200 σελίδες του ὅλες τις ἑλληνικὲς λέξεις, χωρὶς τὰ ὀνόματα, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως τὰ πρωτοβυζαντινὰ χρόνια. Ἐλεγε τὸ φυσικὸ συμπλήρωμά του, τὸ λεξικὸ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων. Μᾶς τὸ προσφέρει τώρα ὁ Peter Fraser καὶ οἱ συνεργάτες του.

Στοὺς μεγάλους δημιουργοὺς τῶν λεξικῶν αὐτῶν, στὸν Γάλλο Ἑρρίκο Στέφανο τὸν Β', στοὺς Βρετανοὺς Henry George Liddel, Robert Scott, Henry Stuart Jones καὶ στὸν Peter Fraser ἀρμόζουν μερικοὶ στίχοι ἀπὸ μιὰ ὠδὴ τοῦ Ὅρατιου, ἐκείνῃ (III, XXX) μὲ τὴν ὁποία ὁ ποιητὴς ἀποτιμᾷ τὸ ἔργο του. Σᾶς τὴν διαβάξω στὴν ὠραία μετάφραση τοῦ συναδέλφου κ. Κωνσταντίνου Γρόλλιου:

Μνημεῖο ἀποτελείωσα κι ἀπὸ χαλκὸ πῖο αἰώνιο
καὶ πῖο ψηλὸ ἀπ' τοὺς ρηγικοὺς τάφους τῶν πυραμίδων,

πού μήτ' ἢ φαγανὴ βροχὴ μπορεῖ νὰ τ' ἀφανίσει
 μήτ' ὁ ἀσυγκράτητος Βοριάς μήθ' ἢ σειρὰ τῶν χρόνων
 ἢ ἀμέτρητη καὶ τῶν καιρῶν τὸ φευγαλέο διάβα.

Κυρίες καὶ κύριοι,

Πρὶν εἴκοσι μέρες ἀκριβῶς γιορτάσαμε τὴν ἐπέτειο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, τὴν ἐπέτειο τοῦ πολέμου τοῦ 1940 πού γιὰ τοὺς Ἑλληνας βάστηξε ἕως τὸ φθινόπωρο τοῦ 1944. Στὸν πόλεμο αὐτόν, τὸν πόλεμο τῶν Ἑλλήνων, μετέσχε ὁ Peter Fraser. Νεαρός, 25 χρονῶν, μὲ τὸν βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ, ἀνῆκε στὴν εἰδικὴ στρατιωτικὴ μονάδα SOE, Special Operations Executive, μονάδα κομμάντος γνωστότερη μὲ τὸ ὄνομα Δύναμις 133. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 ἔπεσε μὲ ἀλεξίπτωτο στὸν Μοριά, κοντὰ στὴν Καλαμάτα. Ἐπὶ ἓνα χρόνο σχεδὸν κυκλοφοροῦσε μυστικὰ στὴν Πελοπόννησο γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴ του. Διαφεύγει στὴν Ἰταλία καὶ ἐπιστρέφει στὴν Αἴγυπτο, καὶ σχεδὸν ἀμέσως ξαναπέφτει μὲ ἀλεξίπτωτο, στὴ Ροῦμέλη αὐτὴ τῆ φορά, κοντὰ στὴ Λαμία. Πεζοπορεῖ τρεῖς μέρες γιὰ νὰ φτάσει στὸν προορισμὸ του, τὸ Πήλιο. Σκοπὸς του ἦταν νὰ ὀργανώσει τὴ μεταφορὰ ὄπλων ἀπὸ τὴ Σμύρνη στὴ Θεσσαλία. Ἐνα χρόνο ἔμεινε πάλι στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀποστρατεύτηκε τὸ 1945 τιμημένος μὲ τὸν ἀγγλικὸ στρατιωτικὸ σταυρὸ. Γύρισε πολὺ γρήγορα πάλι στὴν Ἑλλάδα ὄχι ὡς δάσκαλος τοῦ πολέμου ἀλλὰ ὡς μαθητὴς τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, χωρὶς κανεὶς σχεδὸν νὰ γνωρίζει τὴ δίχρονη πολεμικὴ του δράση στὸν τόπο μας. Μάλιστα κάποια ἀρχαιολόγος, πρὶν ἐκεῖνος ἔλθει ἐδῶ, τοῦ ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὸ ὅτι στὴν Ἑλλάδα τὰ καλοκαίρια ἦσαν ζεστὰ καὶ οἱ χειμῶνες κρύοι, κάτι ὅμως πού ἤδη τὸ εἶχε μάθει πρακτικὰ στὴ Θεσσαλία καὶ στὸν Μοριά.

Ἀγαπητὲ συνάδελφε, ἀγαπητὲ φίλε,

Ἡ παρουσίασή σου ἀπόψε στὴν Ἀκαδημία ἀπὸ μένα, μαθητὴ σου στὴν ἐπιστήμη, ἀποτελεῖ μεγάλη τιμὴ καὶ προνόμιο. Αἰτία τῆς γνωριμίας μας, πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια, ἦταν τὸ Λεξικό. Ὅταν μοῦ γράφεις, καὶ κάθε φορὰ πού ἔρχεσαι στὴν Ἑλλάδα μοῦ μιλάς γιὰ τὴν πρόοδο τῆς σύνταξής του, μοῦ μεταδίδεις τὴ χαρὰ πού αἰσθάνεσαι καθὼς τὸ βλέπεις νὰ πλησιάζει στὴν ὀλοκλήρωσή του. Σοῦ ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη γιὰ τὸ ἔργο πού ἤδη ἐπιτέλεσες, γιὰ τὸ Λεξικὸ πού ἐμπνεύστηκες καὶ ὀλοκλήρωνεις. Ἀπὸ μᾶς τοὺς Ἑλληνας σοῦ ὀφείλεται εὐγνωμοσύνη γιὰ ἓναν ἀκόμη λόγο, γιατί συμμερίστηκες τὸν ἀγῶνα μας γιὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀγωνίστηκες κι ἐσὺ μαζί μας.

THE PUBLIC AND THE POET IN PTOLEMAIC ALEXANDRIA

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ κ. PETER MARSHALL FRASER

My subject this evening is as old as the Pharos: the relationship between the poets of Alexandria and their public in the third century B.C., particularly in the reign of Ptolemy II, Philadelphus, who built the Pharos. I want to consider this relationship through the eyes of the Alexandrian bourgeoisie, not from the sophisticated viewpoint familiar from the epigrams and other poems of the emigré poets of the capital, Asclepiades of Samos, Callimachus of Cyrene and Posidippus of Pella, the latter at present very topical. That the boundaries between the two classes fluctuated is well shown by a piece by one of the third-century epigrammatists, Dioscorides, the only one who perhaps had a local background, and evidently had some interest in popular poetry. It illustrates admirably in four lines how the humbler level of literary achievement was judged by one of the other coterie. It concerns a recitateur, named Athenion, who bored Dioscorides with her recitation of “The Ten Years’ War”, “The Ἴππος”.

The text runs:

Ἴππον Ἀθήνιον ἤισεν ἐμοὶ κακόν· ἐν πυρὶ πᾶσα
 Ἴλιος ἦν, καγὼ κείνην ἄμ’ ἐφλεγόμαν,
 οὐ δείσας(?) Δαναῶν δεκάτη πόνον· ἐν δ’ ἐνὶ φέγγει
 τῶι τότε καὶ Τρῶες καγὼ ἀπωλόμεθα.

“Athenion sang her wretched ‘Horse’ to me. All Ilium was in flames, and I too burned along with it, though not fearing(?) the ten years’ struggle of the Greeks¹. On that one day the Trojans and I were destroyed alike”.

1. Anth. Pal. 5, 138 =Gow-Page, *HE*, 147 1ff., who say at loc. ‘A woman named Athenium, performing a musical composition on the Sack of Troy, sets the poet’s passions as well as the city on fire’. This is surely a misunderstanding of the epigram (though accepted by myself in *Ptolemaic Alexandria*, p. 598), embodied in ἐμοὶ κακόν; he is bored, and the parti-

Athenion belonged to a group of mostly female performers who attracted the middle ranks of Alexandrian society. Where did her audience come from, what sort of people were they, and what sort of performances did they want to see? Of course, Macedonians and Thracians, veterans of Alexander's campaigns and others, settled in the city, the senior men at Court and in military commands, and in the city-garrison, the *θεραπεία*, while most of the lower ranks settled in the Nile Valley and the Fayyum, where they developed their communal agricultural life. But although mercenary soldiers and their families must have settled in large numbers in Alexandria itself from the outset—the painted funerary stelai from the early Ptolemaic necropoleis include military personnel, identifiable by their uniforms, and their ethnics, among which *Θεσσαλός* and *Γαλάτης* predominate—the bulk of the population of the new city, was certainly of urban origin, and we must ask what it represented in demographic terms. Rostovtzeff said that the administrative class which occurs in the correspondence of Zenon, the steward of Apollonius, the diokete of Philadelphos, were Greeks of the metic type and class, and this is no doubt also true of Alexandria in general, but the situation that created the impetus for this new population needs consideration.

In the fourth century the Greek world witnessed violent staseis and the careers of vicious tyrants, who slaughtered their political opponents, and were themselves slaughtered in due course, until the established hellenistic kingdoms brought some order to the scene. No region reveals this situation better than Sicily, and especially Syracuse, which, from the arrival of Timoleon from Corinth in 344 B.C., underwent continual demographic changes, including the influx of many thousand Corinthian settlers, whom Timoleon requested from the mother-city. But the prosperity and order achieved by Timoleon across most of Sicily, in the shadow of Carthage, was followed a generation later by the political chaos caused by Agathokles, which lasted from ca.317 B.C., until his assassination in 289 B.C. From this situation, which prevailed in many other cities and regions in Sicily and elsewhere, there was, for the man-in-the street, if he could manage it, or if it was imposed on him by exile,

ciple at the beginning of 1.3, transmitted as *οὐδέισας*, should be assimilated to that situation. It has been variously emended, as Page-Gow record, but *οὐ δέισας* could perhaps be retained in the sense 'though I had no Ten Years' War to fear'.

perhaps through *πεταλισμός*, the Syracusan version of ostracism, only one solution—emigration to the new world of Alexandria or another of the new megapoleis. These migrants formed, I believe, a substantial part of those we may call ‘metics’ and the Syracusians no doubt prospered quickly: the wealth of their native city was proverbial².

Greek society was maintained by a sense of continuity in all aspects of life: in political forms (though these fluctuated within recognised limits), in local cults, which supplemented the Olympian religion everywhere, and provided a domestic faith for the family; and in other social customs, and systems of civic organisation, which passed on unaltered from mother city to colony. Towards the end of the second century B.C., that is some hundred and fifty years later, Polybius stressed this sense of continuity among the Greek population of Alexandria, but the Alexandria to which the metics and the migrants came in the first place was a new city of free men seeking a new life, from the most varied backgrounds and motives—Ionic, Aeolic, Doric—to a land of which they may have known something by repute, or even, by personal experience, but in any case to a city where they had to find a new way of life. We do not know how they did it, though we know that early in the reign of Philadelphus some of the population were organised into numbered residential tribes and into demes with Macedonian and mythical eponymous titles, invented by the royal bureaucracy; but it probably took a generation or two for these new

2. One version of the tradition of Syracusan wealth is to be found in Str.269C, where it is told in the context of the competitive colonisation of Kroton and Syracuse, in which the Delphic oracle poses the choice for Myskellos, the founder of Kroton, and Archias, the founder of Syracuse, between health and wealth. Myskellos chooses Kroton and health, and Archias Syracuse and wealth: ἄμα δὲ Μύσκελλον τέ φασιν εἰς Δελφοὺς ἐλθεῖν καὶ τὸν Ἀρχίαν χρηστηριαζόμενον, ἐρέσθαι [δὲ] τὸν θεόν, πότερον αἰροῦνται πλοῦτον ἢ ὑγίειαν· τὸν μὲν οὖν Ἀρχίαν ἐλέσθαι τὸν πλοῦτον, Μύσκελλον δὲ τὴν ὑγίειαν· τῷ μὲν δὴ Συρακούσας δοῦναι κτίζειν, τῷ δὲ Κρότωνα· καὶ δὴ καὶ συμβῆναι Κροτωνιάτας μὲν οὕτως ὑγεινήν οἰκῆσαι πόλιν, ὥσπερ εἰρήκαμεν, Συρακούσας δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκπεσεῖν πλοῦτον, ὥστε καὶ αὐτοὺς ἐν παροιμῖαι διαδοθῆναι, λεγόντων πρὸς τοὺς ἄγαν πολυτελεῖς, ὡς οὐκ ἂν ἐκγένοντο αὐτοῖς ἢ Συρακουσίων δεκάτη. Another, different, ‘historical’, background for the *παροιμία* will be found in *Append. Proverb. (Corp. Paroem. Gr.)*, iv, 8 8. For the linguistic difficulty in Strabo’s account see the notes of Kramer, and Müller’s (Didot) edition, and Meineke’s note to the truncated version of the legend in Stephanos, s.v. *Συράκουσαι*.

units to establish their own traditions. Once they were established, the use of the ethnic to denote the origin of an individual would be replaced in the new system by a new nomenclature, and it is noticeable that, except in specific contexts, foreign ethnics are not common in the city, though they occur in abundance in the population of the chora.

At all levels, society has to find common interests, and in the Greek world one such link lay in public festivals and entertainment. This is visible at a humble level in such a performance as Athenion's recitation of the Fall of Troy. At a higher level, drama, especially Attic New Comedy, went on being produced (and, still more, studied), but perhaps it did not wholly satisfy the requirements of the bourgeoisie out for the evening with their older children. Alexandria had no traditions, and its festivals and festivities had to be created from scratch.

The classic drama was replaced by the recitatif, the dramatic monologue, the *μονωιδία*, and the mime, with a principle speaker, male or female, and with one or two other lesser performers who appeared intermittently on the stage. The mime, the *μῖμος*, was a semi-dramatic form, but lacking religious and mythical roots, and thus particularly suitable to a new heterogeneous community. As an art-form, it seems to have owed its birth to a Syracusan of the late Classical age (v/iv B.C.), Sophron, the son of Agathocles and Damnasyllis (I would betray my alter ego if I did not point out that the mother's name is ἄπαξ εἰρημένον), and he would have remained, perhaps, lost for ever, if, Plato had not met him in Syracuse and brought his mimes to Athens, and 'to have moulded himself upon them (ἡθοποιῆσαι πρὸς αὐτά)'³. Aristotle said of the connection between Sophron's Mimes and the Socratic dialogues 'we have no general term referring to the mimes of Sophron and Xenarchos and the Socratic dialogues, nor to an imitation in iambic trimeters or elegiac couplets that one might produce'⁴, and this feeling that mimes existed on the

3. See Diog. Laert. iii, 18: δοκεῖ δὲ Πλάτων καὶ τὰ Σώφρονος τοῦ μιμογράφου βιβλία ἡμελημένα πρῶτος εἰς Ἀθήνας διακομίσαι καὶ ἡθοποιῆσαι πρὸς αὐτά· ἃ καὶ εὐρεθῆναι ὑπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. See also Duris (*FGrH* 76 F 72 (Ath.504b)), and Kaibel. *Sophron*, T.3

4. *Poet.* 1447b: οὐδὲν γὰρ ἂν ἔχομεν ὀνομάσαι κοινὸν τοὺς Σώφρονος καὶ Ξενάρχου μίμους

boundary of prose and verse persisted in the later definition of them as composed *καταλογάδην*, ‘in prose’. It is indeed remarkable, if it is true, that Plato should have been so influenced by Sophron, and it is unfortunate that we cannot tell what influenced him, because of Sophron there survive only eighteen barely metrical lines on a papyrus, of which the authorship is not beyond dispute,⁵ and about 165 citations, largely consisting of single words which grammarians quoted because of their incomprehensible, Doric forms— the street language, one might suppose, of Syracuse.

Apollodorus of Athens indicates that Sophron’s Mimes fell into two classes, *Ἀνδρεῖοι* and *Γυναικεῖοι*, and when the grammarians quote the Doric glosses, they often state in which category the word occurred; the *ἀνδρεῖοι* had only male performers, the *γυναικεῖοι* only female; and among the *γυναικεῖοι* we find the *Ἀεσστρίαι*, ‘The Sempstresses’, and other titles, the most significant of which is *Ταὶ θάμεναι τὰ Ἴσθμια*, ‘*The Ladies who went to see the Isthmia*’. the festival of Poseidon in Syracuse (fr. *10 Kaib.). The Argument to Theocritus’s *Adoniazousai*, states that in some way that Idyll was ‘based on’ Sophron’s Mime: *παρέπλασε δὲ τὸ ποιημάτων ἐκ τῶν παρὰ Σώφρονι θε(ω?)μένων τὰ Ἴσθμια*⁶. The verb *παρέπλασε* is perhaps slightly derogatory: ‘he derived the idea from’. Of this mime only the three opening words survive: *φέρ’ ὦ τὸν δρίφον*, ‘bring the chair’, (note the High Doric form, *δρίφος*), an order from a lady to her slave, on the arrival of a guest, words which illuminate the mime as a genre. We shall meet them again in Theocritus and in Herondas, and may conclude that a chat (sometimes a very confidential chat) between two ladies of the middle class was one standard opening scene of mimes, inherited perhaps from Sophron. Such elegantly dressed prosperous ladies are very familiar to us from terracottas from the fourth century B.C. onwards.

So, against this demographically nebulous Alexandrian background, let

καὶ τοὺς Σωκρατικούς λόγους οὐδὲ εἴ τις διὰ τριμέτρων ἢ ἐλεγείων ἢ τῶν ἄλλων τινῶν τῶν ποιούτων ποιοῖτο τὴν μίμησιν.

5. The fragment is *Papiri Greci e Latini*, xi (1935), no.1214, but is readily available in D.L.Page’s *Select Papyri* iii (Loeb, 1950), no.73. Gow, Theocritus, i, pp.34-5., has a critical analysis of the problem of authorship.

6. See Gow, *ibid.*, ii, pp.265-6, who maintains that Theocritus may have been more influenced by Epicharmus than by Sophron. The Argument to Id. ii, assigns that poem also to the influence of Sophron, but this is not likely.

us look at Theocritus's Ἀδωνιάζουσαι, *The Ladies at the Festival of Adonis*, apparently in some way adapted from Sophron's *Ladies at the Isthmia*, and an outstanding example of a mime combined with a monody. The poem re-creates a public performance on a festal occasion in Alexandria, as seen through the eyes of two ladies, Gorgo and Praxinoa, Alexandrian housewives, but, like Sophron's ladies, and, like Theocritus himself, natives of Syracuse. One visits the other, and here too, the lady of the house orders the slave to bring a chair : ὄρη δρίφον, Εὐνόα, αὐτᾶ: the same situation and the same high Doric form δρίφον; after some κουτσομπολιές and a γλυκὸ they agree to go and listen to the recitator who will be reciting the tale of the Syrian youth Adonis, who died through the love of Aphrodite. The Ἀδώνια (unlike the Isthmia at Syracuse) was a woman's festival, held, on this occasion, in the royal palace under the patronage of Arsinoe Philadelphos herself. The visitor, having already walked to her friend's house, says that the streets are crowded, the traffic in chariots and horsemen almost intolerable, and complains that it's a great pity they don't live near one another. Once on their way, together with Gorgo's maid, the other lady says the crowds are like endless ants, but eventually they get there. They admire the soldiers, they admire the palace, they chatter away, say how much better things are since Philadelphus's father joined the Immortals (πολλὰ τοι, ὦ Πτολεμαίε, πεποιήται καλὰ ἔργα, ἐξ ὧ ἐν ἀθανάτοις ὁ τεκῶν (a bit blunt)): in the past you had to watch out for Egyptian pickpockets, but now (11.47-8.) οὐδεὶς κακόεργος / δαλεῖται τὸν ἰόντα παρέρπων Αἰγυπτιστί, a phrase which casts a brilliant light on the standing of the native Egyptians of the adjacent village of Rhakotis. Then suddenly there's trouble. A man in front of them tells them in broad Doric to stop chattering like doves in their broad Doric (πλατειάσδοισαι-- δωρίζουσαι, as the scholiast says). Praxinoa lets him have it, and her spirited response is very relevant to our theme. I would like to have quoted the lines in the original Doric, but I think it better to keep to plain English, as translated by A.S.F.Gow:

Stranger: My good women, do stop that ceaseless chattering— perfect turtle-doves, they'll bore one to death with their broad Doric vowels. *Praxinoa*: "Gracious, where does this gentleman come from? [I wonder whether 'gentleman' quite gives to ὠνθρωπος its full flavour] And what business is it of yours if we do chatter? Give orders where you're master. It's Syracusans you're ordering about, and let me tell you we're Corinthians by descent just like Bellerophon [a reference to the strictly Corinthian version of the legend of Bellerophon].

We talk Peloponnesian, and I suppose Dorians may talk Doric.” So the link with Archias, the Corinthian oekist, and Timoleon, the Corinthian re-founder of Syracuse is brought home.

The ξένος thus put in his place (in spite of speaking Doric), the ladies move into the palace, where they admire the huge tapestry embroidered with the figures of Aphrodite and Adonis embracing, and then the Γυνή Ἀοιδός starts her recitation, which is a hymn of praise for Aphrodite and Queen Arsinoe, and a θρηνησιον for the death of the Syrian boy, Adonis, whom Aphrodite loved, and who alone of human kind passed half his time on earth and half in the underworld (καὶ ἐνθάδε κῆρ Ἀχέροντα). It is a most moving θρηνος, recited in broad Doric hexameters. After it is finished, practicalities emerge at once. Gorgo has to hurry back to cook for her difficult husband, Diokleidas: “The man’s like vinegar if he doesn’t get a proper lunch”.

The Syracusan dialect used throughout raises a major issue. I have already hinted that the turmoil of contemporary Syracuse may have led to substantial immigration thence to Alexandria, and we know of other Syracusians who lived in Egypt, both in the chora, and (like Theocritus, Archimedes and Moschos,) in Alexandria, and it is noteworthy that among the Ptolemaic garrison commanders in the Aegean early in the reign of Philadelphos is a Syracusan, Hieron, the son of Timokrates, Συρακόσιος, honoured by the demos of Koresia-Arsinoe (as it was renamed) for his benevolence⁷. Granted that the broad Doric dialect was natural to Theocritus as a Syracusan and the successor of Sophron, and to the dramatic role of the two Syracusan ladies, a wider question arises: how did the various elements of the heterogeneous Alexandrian population (the Egyptians apart) normally communicate with each other, both colloquially and publicly? At home, no doubt, in their own dialect, Syracusan, Thessalian, Boeotian; but at the Bank, where the clerk may have been from Ionian Ephesus or from Xanthos in Lycia, both then under Ptolemaic control? Large communities such as Alexandria inevitably breed a uniformity of speech, a dilution of phraseology and dialect, and the process is probably complete in two generations. Social requirements thus lead to the restriction of dialects to private life--We have probably, most of us, come

7. *IG*, xii(5)1061.

across examples of this —and as the authentic use of dialect shrank— artificiality began to dominate literary language. The epigrammatists used varying dialect-forms which were alien to their own upbringing, and also contained elements of the old epic language. Thus Callimachus, the Cyrenaean, writes epigrams, and much more, with Ionic forms, and Posidippus of Pella, to whom a Northern Doric dialect was natural, also uses Ionic forms, while Asclepiades of Samos uses Doric, and Theocritus wrote complete poems in Aeolic. These features, which are found in epigrams elsewhere, are anomalous in common speech, and the piece of Dioscorides about Athenion unintentionally illustrates the point very well. He says of the artist's recital of the destruction of Troy, ἐν πυρὶ πᾶσα / Ἴλιος ἦν, κἀγὼ κείνηι (Ionic) ἐφλεγόμεαν (Doric)⁸. The conflict between dialect and the common speech is well illustrated by the works of Archimedes, who, though living mostly in Syracuse, kept up regular scientific contact with the Alexandrian scientists whom he met there later in the century⁹.

It is in keeping with this change of atmosphere that in Alexandria in

8. There is a clear discussion of the problem of the dilution of dialect generally in the *Anthology* in Gow-Page, *HE*, i, pp. xlv-xlvi.

9. He was born in ca.287 B.C., and therefore his contacts with Alexandria probably stretched over parts of the reigns of both Philadelphos and Euergetes. The story of his death at the time of the Roman capture of Syracuse in 212 B.C. is familiar. For a general account of his links with Alexandrian scientists see *Ptolemaic Alexandria*, i, pp. 399-409. He is said by his commentator, Eutokios (v A.D.), to have loved his native Doric (see Ivor Thomas, *Greek Mathematical Works*, ii (Loeb, 1951), pp. 136-7: Eutokios searched for, and found, some texts in the original Doric : ἐνετετύχαμεν θεωρήμασι γεγραμμένοις...ἐν μέρει δὲ τὴν Ἀρχιμήδει φιλὴν Δωρίδα γλώσσαν ἀπέσωζον καὶ τοῖς συνήθεσι τῷ ἀρχαίῳ τῶν τῶν πραγμάτων ὀνόμασιν ἐγγέγραπτο... Little of this Doric remains after copyists and commentators have done their work (see the summary of this by Ivor Thomas, loc. cit. p. 20, note b) but it is fairly well preserved in the Ψαμμίτης (ibid. pp. 199ff.), while on the other hand his poem on Indeterminate Analysis (ibid. pp. 202ff.), the *βοϊκὸν πρόβλημα*, conforms to the conventional Epic-Ionic style. Its prefatory lemma, though not the work of Archimedes himself, well expresses his role as a creative influence in Alexandria: Πρόβλημα, ὅπερ Ἀρχιμήδης ἐν ἐπιγράμμασιν εὐρών τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ ταῦτα πραγματευομένοις ζητεῖν ἀπέστειλεν ἐν τῇ πρὸς Ἐρατοσθένη τὸν Κυρηναῖον ἐπιστολῇ: for the interpretation of this see *Ptolemaic Alexandria*, ii, p.587, n.243. The poetic remains of Eratosthenes himself (*Collect.Alex*.pp. 58ff. :*Suppl.Hell*.no.397A) also show no trace of Doric.

the third century ethnics are rarely used in private dedications to the Royal House or to deities, and that when they are, and the ethnics indicate an origin in an area of dialect, the dialect is not used. All such dedications are written in standard Attic. At the same time we cannot identify any specifically Alexandrian epichoric personal names before the Imperial period.

Let us move on now to the first *Mime* of Herondas, written at about the same time as Theocritus's *Adoniazousae*, and called Προκυκλις ἢ Μαστροπός, The Procuress, which some of you may have heard me mention before. It is relevant here, because whether or not Herondas, of whose origin nothing is recorded, was a native of Cos, as is probably rightly supposed, he was certainly familiar with Alexandria. The closest links existed between Alexandria and Cos, where Philadelphos had been born, and under Ptolemaic patronage the island remained a centre of poetry, no less than of medical studies, until the end of the Hellenistic age and even later. Meleagros of Gadara was proud to have been awarded honorary citizenship there in his old age¹⁰. Herondas's interests and style are different from those of the contemporary court circle: his interest is in potentially real domestic situations. Before looking at his poem, we must remember, first, that his *Mimes* survive only on a single very illegible papyrus,¹¹ written in about the second century A.D., and that the difficulty of understanding the woefully damaged text is greatly increased by the fact that he chose to write in an artificial hyper-Ionic language (interspersed with occasional Attic and even Doric forms) which bears no relation to his subject-matter, and that he also wrote in the prosaic choliambic metre, the skazon, thus stressing that he stood in the Ionian tradition of the early choliambic satirist, Hipponax of Ephesos, and not in the Dorian tradition of

10. *AP*, vii, 44 (=HE 3994-7):

Πρῶτα μοι Γαδάρων κλεινὰ πόλις ἔπλετο πάτρα,
 ἦνδρωσεν δ' ἱερά δεξαμένα με Τύρος,
 εἰς γῆρας δ' ὅτ' ἔβην, <ἀ> καὶ Δία θρεψαμένα Κῶς
 κῆμέ θετὸν Μερόπων ἄστων ἐγγροτρόφει.

Note also *AP*, xii, 53 (=HE 44328), a message to Φάνιον, a Coan lady, to look out for him when he crosses from Halikarnassos.

11. *Brit. Library Pap.* 135. There are many editions of the poems of Herondas, with commentaries, and I need not detail them here.

Sophon. It seems unlikely that contemporary *readers* would have understood all his linguistic eccentricities, but we are dealing with a sort of *Καραγκιόζης*, and an *audience* (which is what he was writing for) would have had little difficulty in appreciating the drama. Differences of manner and style apart, Herondas's *Mimes* are, like the *Adoniazousai*, set within a dramatic framework, and the seven that survive in fairly good shape show a more varied dramatic style than Athenion's monody on the *Fall of Troy*. Of the seven, two (6 and 7, the best preserved), though unsuitable for the present occasion, are very lively, and the rest are equally realistic and effective. The first *Mime*, which, in content, would belong to the *Γυναικεῖοι Μῖμοι*, demands two major speakers, and one minor character, the ubiquitous slave. It describes an attempt by an elderly procuress named Gyllis to seduce a young grass-widow, Metriche, whose husband, Mandris, has been sent to Egypt in the Ptolemaic army, and has not written to her for ten months. Gyllis dilates pell-mell on the allurements of Alexandria, clearly from personal experience, the Eldorado, which only fifty years ago had been a strip of beach by a native village: "The home of the goddess is there. For everything in the world that exists and is produced is in Egypt: wealth, a wrestling school, gold, youths (*νεγνίσκοι*), the sanctuary of the Theoi Adelphoi, the goodly King, the Museum, wine, every good thing he could desire, women as many, by Hades's maid, as the stars that Ouranos boasts of bearing, and as lovely as the goddesses who once hastened to Paris for judgement". She urges Metriche to accept a local bedmate in Mandris's place, specifically a distinguished athlete named *Γρύλλος*, very well-to-do, *ἄδικτος ἐς Κυθηρίην σφρηγίς*, and dying of love for her. Metriche, withstands the old girl's blandishments, tells her that her white hairs have blunted her wits, gives her some undiluted wine to drink, and the maid shows her the way out, amid the *Zήτω*s of the Alexandrian audience (whether or not they could understand the dialect). Gyllis' last words show she bears no grudge: *ἡδίον οἶνον Γυλλίς οὐ πέπωκεν [ω]*; she adds significantly, "she's still got Myrtale and Sime to talk to", and goes on her way. No ill feelings: *ἀσ[φα]λίς[ε] σαυτήν*: "Look after yourself". This masterpiece, on a par with, but very different, from the *Adoniazousai*, does not exhaust Herondas' earthy genius, but rather than describe another mime of his, I would like to show you finally a papyrus fragment which reveals an even murkier side of life than Herondas's Gyllis. It reminds us of the scenes shown on some S. Italian Phlyakes-vases illustrating the *φλυακογραφία*, the crude phallic performances, mainly by satyrs, turned

into a parody of drama by another Western Greek, Rhinthon, also of Syracuse, who apparently lived (or, at least died) in Alexandria in the reign of Ptolemy Soter¹².

The papyrus¹³, like that of Herondas, is of Imperial date, but there can hardly be any doubt that it is a Ptolemaic piece. It is acephalous, and consists largely of a monologue by a female *αοιδή*. It is written in Attic Greek prosaic verse (like Sophron's, *καταλογάδη*), with no signs of dialect or provincialism, a sort of *καθολοιουμένη*, an indication that the spoken language has triumphed over the literary dialects. The title, *Ἡ Μοιχεύτρια*, *The Adulteress*, is modern, unlike Herondas's *Ζηλότυπος*, which would do equally well for this piece, on which it may have been modelled, of which, indeed it might be considered an effective parody. It was described by the most discriminating of English critics, the late Denys Page, as 'a fine piece of writing', and though that seems to me overgenerous, it is good music-hall, which everybody could understand. Unfortunately, none of the names of any of the *dramatis personae*, or provisions for change of scene or speaker survive, so it is not easy to determine always where the situation has changed, or who is speaking, at a particular moment, but there are plenty of violent changes in the dramatic situation. These are divided by modern editors into eight scenes, which I shall summarise for you in English, with some specimens of the Greek.

The recitator, who is also the main character, probably never left the stage herself, except when she says so (usually she says "I'm going indoors", but she never stays there for long). In the fragmentary text (which may be the beginning of the performance) the recitator, who calls herself *ἡ Κυρία*, begins with the statement that she is going indoors to undress, "I want", she

12. For Rhinthon's date see the Suda P 171: *Ταραντίνος, κωμικός, ἀρχηγός τῆς καλουμένης ἰλαροτραγωιδίας, ὃ ἐστὶ φλυακογραφία υἱὸς δ' ἦν κεραμέως καὶ γέγονεν ἐπὶ τοῦ πρώτου Πτολεμαίου*. Nossis of Italian Lokri, who wrote his epitaph, and was his approximate contemporary, stated that he was a Syracusan (*AP*, vii, 414=*HE* 2827): *Ἦνδρων εἰμι ὁ Συρακόσιος*, and she is not likely to have been wrong.

13. *POxy* 413v; Page, *Greek Lit.Papyri*, 77 (less the opening twenty lines, *proprietas causa*); for the full text (with some different restorations), see Crusius., *Herodae Mimi*, (Teubner, 1914), pp. 110ff.; Cunningham. *Herodae Mimiambi* (Teubner, 1987), pp. 47ff., no. 7, both with different variations in attribution and supplements.

says, “to be made love to”, and she evidently orders her slave Αἴσωπος, her “whipping-boy”, (μασπίγνια, ἐγὼ ἡ κυρία), to play his part, but he refuses, because he has a girl of his own, a fellow-slave, named Apollonia. The enraged woman first threatens to have all his teeth pulled out, abuses him viciously, and then orders her loyal slaves to gag and bind the two recalcitrant ones to separate trees, cut their throats, “and meet me inside” (σφαγιάσαντες δὲ αὐτούς / πρὸς μέ ἔσω ἀντᾶτε). (2) The loyal slaves evidently let the two escape, and on their reappearance without them, they are told to get them at all costs, though (she adds) in any case they won’t escape the ὄρεοφύλακες (presumably as runaway slaves). (3) The two slaves are then brought in, after all, and ἡ Κυρία orders the loyal slaves to hand the girl over to the police, and to kill the man and bring her the body. She then goes indoors, but (4), when she comes out again, and the body of Aisopos has been brought in, she expresses a passionate love for the now dead slave, bewails that he would not accept her original order, and that his refusal then cannot assuage her suffering now. She then roughly orders another slave, Spinthér to strain some wine for her (presumably for poison), and (apparently—the wording, though certain in itself, is ambiguous-) to take Aisopos’s place in her bed. (5) She next appears and tells another slave, by name Malakos (an opprobrious name, used in its adjectival sense of a drummer in a wandering band of minstrels in the Fayyum)¹⁴, that she has decided to kill the lot (πάντας, including her husband), sell up and clear out. She has just the right poison for the job—the φάρμακον, which she will mix with οἰνόμελι (mead)— and tells Malakos to go and find ‘the old man’ (ὁ γέρων) and his servant, ὁ παράσιτος (perhaps a proper name, Παράσιτος) to whom the nefarious plot is to be explained. However in the next scene (6) the situation suddenly changes. Apollonia, Aisopos’ fellow-slave and girl-friend has been killed, and her body is brought in, and dumped beside that of Aisopos.

The Mistress pretends she doesn’t know either of them—οὔτος τις ἐστι; / αὕτη δὲ; anyhow, she says she’s repented, and wants a reconciliation with the Old Man; so ‘go and get him’, she says to Parasitos, ‘and I’ll prepare lunch—ἄριστον ὑμῖν ἐτοιμάσω,’ a masterly touch. Now (7), the other slave, Malakos, reappears; she thanks him for preparing the poison so quickly, hands him the additional οἰνόμελι, and invites the two slaves indoors, to lunch, to make ar-

14. *PHib.* 54, 11: Ζηγύβιος ὁ μαλακὸς ἔχων τύμπανον. Smyly, quoted in *PHib.*, ad loc., aptly compared Plaut. *Mil.* 668: Tum ad saltandum non cinaedus malacus aequat atque ego.

rangements for the future: εἰσελθ[όν]τες περὶ τῶν λοιπῶν / ἀσφαλέςτερον βου-
 λουσώμεθα. The next scene(8) is the last surviving one, and perhaps actually
 the last one; it contains surprises for the Mistress and for the audience. Ὁ
 γέρορ appears on a stretcher, dead, but Parasiteos is unhappy and asks Spinther
 to give him a knock-out drop: ἐπίδος μοι φόνον (?) ἰκανόν, and then laments
 the death of the γέρορ, whom he describes as his ἐλευθέριον φῶρ— his light of
 liberty. He gets no sympathy from Spinther or (probably) Malakos, of whom
 the former says φοβ[οῦ]μαι / μὴ γελάσω, and the latter begins a mock dirge:
 ἐγὼ αὐτὸν θρηνήσω οὐαὶ σοι, ταλαίπωρε, ἄκλιηρε, ἀ[λ]γεινέ, ἀναφρόδιτε οὐαὶ
 σοι. But just at that moment ὁ γέρορ jumps up off the bier and tells Spinther
 to bring the ξύλα, whatever they, or it, may be, the gallows, stocks, something
 painful, for Malakos. But a moment later he catches sight of somebody else:
 οὗτος πάλιν τίς ἐστίν; --Aisopos, of course, whom we all thought dead, but
 Spinther assures the old man that they, whoever ‘they’ may be, are, ‘safe and
 sound: μένουσι σῶοι δέσποτα’. That’s it, and the curtain probably fell, leaving
 the sequence of events clearer to the audience than to us.

Let us consider this piece in terms of the characters we have already met,
 which may help us to estimate the changes in public morality as seen through
 imaginative literature. Gorgo and Praxinoa, I feel, would have left during
 the first scene; Gyllis and her cronies would have felt the whole thing very
 unsophisticated stuff, but stayed on. I would like to leave with you my own
 fantasy: that one day the audience of the piece included, or would include,
 members of that Alexandrian σύνοδος τῶν ἀμιμητοβίων, which became the
 σύνοδος τῶν συναποθανουμένων after the disaster of Aktion, in the dark days
 after the God had abandoned Antony and Alexandria. The massive frame and
 spirit of the quondam Triumvir would have found more in the Alexandrian
 Pantomime to make him laugh, and to help him to forget the cold face of the
 young Octavian, than in a conventional domestic comedy by Menander.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2003

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
FRANCISCO RODRIGUEZ ADRADOS

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΚΑΛΚΕΑ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα, γιὰ νὰ περιλάβει στοὺς κόλπους της, τὸν Καθηγητὴ κ. Francisco Rodriguez Adrados, ὡς Ξένο Ἐταῖρο της.

Ὁ Καθηγητὴς Adrados, Ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 1991, σπούδασε στὴ γενέτειρά του, Σαλαμάνκα, Φιλοσοφία καὶ Φιλολογία. Εἰδικεύθηκε στὴν Γενικὴ καὶ Ἰνδο-Εὐρωπαϊκὴ Γλωσσολογία καὶ τὴν Ἰσπανικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία.

Τὸ 1948 ἀναγορεύθηκε Διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μαδρίτης καὶ ἀπὸ τὸ 1952 ἕως τὸ 1988, διετέλεσε Καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας καὶ τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας στὸ αὐτὸ πανεπιστήμιο, ὅποτε καὶ ἀπεχώρησε, ὡς ἐπίτιμος καθηγητὴς.

Ἐχει διατελέσει Πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Κλασσικῶν Σπουδῶν καὶ Γλωσσολογίας καὶ διευθύνει πλειάδα ἀξιόλογων φιλολογικῶν περιοδικῶν.

Ἀπὸ τὸ 1962, βρίσκεται ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἑλληνο-Ἰσπανικοῦ Λεξικοῦ, ποὺ ἐκδίδεται ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν τῆς Μαδρίτης καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Βασιλίσσας τῆς Ἰσπανίας. Τὸ φιλόδοξο αὐτὸ ἔργο, ἄρχισε μὲ πρωτοβουλία τοῦ καθηγητῆ Adrados καὶ ἀπὸ τὸ 1980 ἔχουν ἐκδοθεῖ τὰ ἕξι πρῶτα τεύχη.

Διευθύνει επίσης τή Συλλογή Alma Mater πού αποτελείται από εκδόσεις Ἑλλήνων καί Λατίνων συγγραφέων, ἡ ὁποία μέχρι σήμερα ἀριθμεῖ περισσότερους ἀπό ἑξήντα τόμους ἑλληνικῶν καί λατινικῶν κειμένων με ἰσπανική μετάφραση.

Ὁ ἴδιος ἔχει δημοσιεύσει περισσότερους ἀπό τριάντα τόμους –μερικους σέ συνεργασία με ἄλλους– καί περίπου ἑπτακόσια ἄρθρα πού ἀναφέρονται στήν ἀρχαία Ἑλληνική γλώσσα καί φιλολογία, τήν Ἰνδοευρωπαϊκή Γλωσσολογία καί τή Γενική Γλωσσολογία.

Ἀξιόλογες εἶναι οἱ μεταφράσεις πού ἐκπόνησε ἀπό τήν Ἀρχαία Ἑλληνική Γραμματεία, ὅπως τά ἔργα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Θουκυδίδη, τοῦ Σοφοκλή, τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ Ἀριστοφάνη, πολλῶν λυρικῶν καί τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο.

Λόγω τοῦ μεγάλου ἐπιστημονικοῦ ἔργου του, ὁ κ. Adrados, εἶναι μέλος τῆς Βασιλικῆς Ἰσπανικῆς Ἀκαδημίας, ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σαλαμάνκα, ἔχει δὲ τιμηθεῖ με τὸν Ταξίαρχη τοῦ Ἑλληνικοῦ Τάγματος τῆς Τιμῆς καί τὸν Μεγαλόσταυρο τοῦ Ἀλφόνσου Ι΄ τοῦ Σοφοῦ, τῆ μεγαλύτερη διάκριση στό πεδίο τοῦ πολιτισμοῦ στήν Ἰσπανία.

Ὁ συνάδελφος κ. Νικ. Κονομηῆς, κατόπιν ἐντολῆς τῆς Συγκλήτου, θά παρουσιάσει τὴ Βιογραφία καί τὸ ἔργο του.

Ἀγαπητὲ Συνάδελφε κ. Francisco Rodriguez Adrados,

Ἀπευθύνομαι σ' ἐσᾶς, στήν ἑλληνική γλώσσα, τήν ὁποῖαν κατέχετε, γιὰ νὰ σᾶς καλωσορίσω στό Ἀνώτατο Πνευματικό μας Ἰδρυμα καί νὰ σᾶς ἐκφράσω τίς εὐχαριστίες μας, γιὰτὶ με τὸ πολὺπλευρο καί λίαν ἀξιόλογο ἔργο σας προβάλατε τήν ἑλληνική γλώσσα καί τὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμό.

Σᾶς εὐχομαι μακροημέρευση, με σωματική καί πνευματική ὑγεία, γιὰ νὰ συνεχίσετε τὸ μεγάλο ἐπιστημονικό σας ἔργο.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΓΙΟ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Ο καθηγητής Adrados είναι μία χαρισματική προσωπικότητα και έχει να παρουσιάσει ένα πραγματικά τεράστιο έργο. Γι' αυτό για να μην σās κουράσω και για να μην οικειοποιηθώ χρόνο από την όμιλία του ίδιου θά είμαι πολύ σύντομος. Ακόμη δέν θά αναφερθώ στα έργα του πού σχετίζονται με την Ισπανία και την Ισπανική λογοτεχνία, τὰ καθαρά διδακτικά του έργα καθώς και στα εκλαϊκευτικά του άρθρα σέ περιοδικά ἢ σέ βιβλία. Δέν θά κάμω επίσης λόγο για τις πολυάριθμες ἐπιστημονικές ἐταιρείες στις ὁποῖες δραστηριοποιεῖται, οὔτε τις τιμές πού του ἀπένευμαν οἱ συνάδελφοί του ἢ τις διακρίσεις πού προῆλθαν ἀπό κρατικούς ἢ ἄλλους φορεῖς. Θά ἀναφέρω μόνο δύο ἐλληνικές διακρίσεις: τὸ βραβεῖο «Ἀριστοτέλης» τοῦ Ἰδρύματος Ὠνάση (1989) ὡς ἐμπνευστὴ τοῦ ἐλληνο-ἰσπανικοῦ λεξικοῦ καὶ τὴν ἀπονομὴ τὸ 1997 τοῦ Ταξίαρχη τοῦ Τάγματος Τιμῆς.

Ἀγαπητὲ καθηγητὰ Adrados,

Γεννηθήκατε στὴν πόλη μετὸ ἀρχαιότερο Παν/μιο στὴν Ἰσπανία, τὴ Σαλαμάνκα. Ἐκεῖ πραγματοποιήσατε τις σπουδές σας στὴ Φιλοσοφία καὶ Φιλολογία, εἰδικότερα στὴν Κλασσικὴ Φιλολογία καὶ Γλωσσολογία, ἐνῶ τὸ διδακτορικό σας δῖπλωμα ἀποκτήσατε στὴ Μαδρίτη μετὴ διατριβὴ *Μελέτες γιὰ τὸ λεξικὸ τῶν Αἰσωπέων μύθων* (1948).

Μετὰ ἀπὸ σύντομη ὑπηρεσία στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ἀπὸ τὸ 1952-1988 διατελέσατε καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας –Γενικῆς καὶ Ἰνδοευρωπαϊκῆς- καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὸ Παν/μιο Complutense τῆς Μαδρίτης, τοῦ ὁποῖου σήμερα εἶσθε ἐπίτιμος καθηγητὴς. Στὴ μακρὰ διδακτικὴ σας σταδιοδρομία καθοδηγήσατε νέους ἐπιστήμονες σέ 32 διδακτορικά διπλώματα, ὥστε σήμερα πολλοὶ μαθητές σας νὰ εἶναι καθηγητές Παν/μίων ἢ διευθυντές ἐρευνητικῶν ἰνστιτούτων τῆς πατρίδας σας. Συνεργαστήκατε κατὰ καιροὺς καὶ μετὰ ἄλλα ἰδρύματα τῆς πατρίδας σας, ὅπως π.χ. τὸ Ἄνοικτὸ Παν/μιο (1972-6), ὅπου διευδύνετε τὸ Τμῆμα διδασκαλίας τῶν Ἑλληνικῶν.

Γιὰ πολλὰ χρόνια χρηματίσατε πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Κλασσικῶν Σπουδῶν καὶ τοῦ Ἰσπανικοῦ Συνδέσμου Γλωσσολογίας, διευδύνετε δὲ τὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ *Emerita*, *Revista Española de Lingüística* καὶ *Estudios Clásicos*.

Από το 1962 βρίσκεστε επίσης επικεφαλής του έγχειρήματος για τη σύνταξη του μεγάλου έλληνο-ισπανικού λεξικού. Έχετε δημοσιεύσει περισσότερα από 30 έργα –μερικά σε συνεργασία με άλλους –μαθητές σας κυρίως– καθώς και αρκετές εκατοντάδες άρθρα, επιστημονικά και εκλαϊκευτικά. Στη διατριβή σας έρευνήσατε το ύφος και το γλωσσικό επίπεδο διαφόρων συλλογών μύθων της Ρωμαϊκής εποχής, προκειμένου να συναγάγετε τα αναγκαία συμπεράσματα για τη χρονολόγηση των διαφόρων συλλογών των άνωνύμων αίσωπειών μύθων. Συνεχίσατε με τη λεξικογραφία, όπου εκτός άλλων δημοσιεύσατε τη συμβολή «Για τις αρχές του άττικου λεξιλογίου» (*Emerita* 21,1953 και 25,1957) και σε συνεργασία με τρεις μαθητές σας μάς δώσατε την έκτενη *Εισαγωγή στην ελληνική λεξικογραφία* (1977). Της ένασχόλησής σας με τη λεξικογραφία αποκορύφωμα από το 1962 υπήρξε η έμπλοκή σας στο έλληνο-ισπανικό λεξικό το οποίο συντονίζετε.

Η έκδοσή του υπολογίζεται να αποπερατωθεί γύρω στο 2020 και φιλοδοξεί να αναπληρώσει το γνωστό υπεραιωνόβιο λεξικό των Liddell-Scott και ως προς την έκταση θά είναι τρεις φορές έκτενέστερο του άγγλικού. Φυσικό είναι το λεξικό αυτό να συμπεριλαμβάνει καινούργιο ύλικό, λεξικογραφικό, παπυρικό, έπιγραφικό, αλλά και το ύλικό των πινακίδων της Γραμμικής Β' που εκπροσωπείται επάξια από το δίτομο μυκηναϊκό λεξικό του συνεργάτη σας Jorro. Έκτός από τις νέες μεθόδους που εφαρμόζονται στη σύνταξη του, έπιθυμώ να εξάρω το βασικό του προτέρημα έναντι των Liddell και Scott, έννοω τη βελτίωση στο σημασιολογικό πεδίο.

Μιά δεύτερη κατηγορία έργων σας αποτελούν οι εκδόσεις και μεταφράσεις. Έδω άνήκει η μετάφραση του Θουκυδίδη (1953), ένω σε ποιητική γλώσσα με τα χορικά μεταφρασμένα σε στίχο έχετε μεταφράσει τον Αίσχυλο (1966). Διάφορα εξέχοντα έργα του Σοφοκλή και του Εύριπίδη τά έχετε δημοσιεύσει με τον τίτλο *Έλληνικό θέατρο* (1982). Και στην όμιλουμένη ισπανική αποδώσατε τον Άριστοφάνη πρώτα στο 1975 μερικές κωμωδίες, μετά όλες τις κωμωδίες (1990, 1991 και 1995, αί Νεφέλες μεταφράστηκαν από ένα συνεργάτη). Μεταφράσατε ουσιαστικά όλους τους λυρικούς, μερικούς μάλιστα για πρώτη φορά στην ισπανική γλώσσα. Τον τόμο *Άρχαίοι έλεγειακοί και ίαμβογράφοι* (1954) 1990 άκολουθεί ο τόμος *Άρχαίοι Έλληνες λυρικοί* (1987) καθώς και το *Κατά Λουκάν Εύαγγέλιο*. Η μετάφραση μάλιστα των Έλεγειακών και Ίαμβογράφων συνοδεύεται από κριτική έκδοση του ελληνικού κειμένου. Αυτά άνεξάρτητα από τα πολυάριθμα άρθρα σας στην ίδια θεματική. Στις μεταφράσεις σας συγκαταλέ-

γεται από τὰ σανσκριτικά τὸ ἐπέισόδιο τῆς Mahabharada Nala καὶ Damayandi καὶ ἡ Bhagavad Gita (1987,1988) καὶ τέλος γιὰ πρώτη φορά μεταφράσατε στὴν ἰσπανικὴ *Τὰ Διατάγματα τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ βασιλιᾶ Asoka* (1987).

Τὴν τρίτη κατηγορία ἀποτελοῦν τὰ ἔργα σας ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν πολιτικὴ σκέψη καὶ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ. Τὸ βιβλίό σας *Ἡ Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία* ποὺ γνώρισε ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις περιγράφει τὴν ἰδεολογικὴ ἱστορία τῆς δημοκρατίας στὴν Ἀθήνα σὲ συνάρτηση μὲ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ ἄλλους παράγοντες ποὺ τὴ γέννησαν καὶ τὴν ἐξέθρεψαν. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἔχετε ἀκόμη δημοσιεύσει σειρά ἄρθρων γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, τὸν Ἡράκλειτο, τὸν Σωκράτη, τὸν Αἰσχύλο, τὴν Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἐρωτα στὴν Ἑλλάδα, τὸν τραγικὸ ἥρωα κ.ἄ., ποὺ ἓνα μέρος τους βρίσκεται στὸ ἔργο σας *Λέξεις καὶ Ἰδέες* (1992).

Τέσσερα πιὸ πρόσφατα ἔργα σας εἶναι σχετικὰ: 1) *Κοινωνία, ἔρωτας καὶ ποίηση στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα* (1995)· 2) *Ἱστορία τῆς δημοκρατίας* (1987), ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ καὶ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε τὸ πολίτευμα αὐτὸ σὲ ὅλο τὸν κόσμο· 3) *Δημοκρατία καὶ Λογοτεχνία στὴν κλασσικὴ Ἀθήνα* (1997), ποὺ συμπληρώνει τὸ προηγούμενο ὑπογραμμίζοντας τὶς εὐεργετικὲς σχέσεις τῆς δημοκρατίας στὴν ἀθηναϊκὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή· 4) *Ἑλληνικὰ πρότυπα τῆς Καστιλλιάνικης καὶ Εὐρωπαϊκῆς σοφίας*, ὅπου πραγματεύεστε τὶς ἠθικὲς καὶ πολιτικὲς σκέψεις τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ τῶν νεώτερων ἀνθρωπιστῶν.

Μιὰ ἄλλη κατηγορία ἔργων σας ἀναφέρεται στὴ λογοτεχνία, ὅπου μὲ δομικὰ κριτήρια ἀνάλυσης εἰσηγηθήκατε καινούργιες θεωρίες καὶ ἀναλύσεις ἐννοῶ τὰ ἔργα σας 1) *Τελετουργία, Κωμωδία καὶ Τραγωδία* (1972) ²1983· 2) *Ἀρχὲς τῆς ἐλληνικῆς λυρικῆς ποίησης* (1976) ²1986· 3) *Ὁ κόσμος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λυρικῆς ποίησης* (1981). Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ ἐρευνήσατε τὶς ἀρχὲς τοῦ θεάτρου καὶ καταλήξατε ὅτι τὸ ἐλληνικὸ θέατρο ἔχει τὴν ἀρχὴ του στὶς ἀγροτικὲς τελετὲς καὶ ἱεροτελεστίας ποὺ ἐκτελοῦνταν στὴν ὕπαιθρο, ἰδιαίτερα δὲ στοὺς τελετουργικοὺς χοροὺς. Εἰσηγεῖσθε ὅτι ἡ πρωτοτυπία τῆς Ἑλλάδας συνίσταται στὴ μεταμόρφωση μιᾶς κατὰ μεγάλο μέρος ἀκόμη μαγικῆς τελετουργίας, ποὺ ἐξέφραζε τὴ ζωὴ τῆς φύσης σὲ θεατρικὴ μορφή μετατρέποντάς το σ' ἓνα εἶδος φιλοσοφίας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ φυσικὰ θεωρεῖτε ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη τὸ ἐλληνικὸ θέατρο –ἄμεσα ἢ ἔμμεσα– ἔγινε τὸ πρότυπο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ παγκοσμίου θεάτρου.

Καὶ γιὰ τὶς ἀρχὲς τῆς λυρικῆς ποίησης πιστεύετε ὅτι τὸ εἶδος διατηρεῖ θέ-

ματα έορταστικά και κοινωνικά και τὰ συγκρίνετε με τὰ δημιουργήματα τῆς λογοτεχνίας ἄλλων χωρῶν. Στὸ ἴδιο εἶδος βρίσκετε τὴν ἐμφανῆ ἐπίδραση στὸν 7ο καὶ 8ο αἰ. τῆς λυρικῆς ποίησης τῶν Ἀσιατῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς πού πρὶν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ λαϊκὴ λυρική ποίηση δημιούργησαν τὴ μονωδία καὶ προσπαθήσατε νὰ διαλευκάνετε τόσο τὴ δημιουργία τοῦ χοροῦ ὅσο καὶ τὰ πολλαπλὰ εἶδη ὡς πρὸς τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς λυρικῆς αὐτῆς ποίησης. Στὴν ἴδια περιοχὴ δημοσιεύσατε ἀρκετὲς συμβολές καὶ συνεργασθήκατε στὴν *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας* τοῦ J.A. Lopez-Ferez (1988), ἐνῶ ἕνα ἄλλο ἔργο σας φέρει τὸν εὐγλωττο τίτλο *Ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ θέατρο στὸ σημερινὸ θέατρο* (1999).

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ μῦθο ἀπὸ ὅπου ἀρχίσατε τὴν ἐπιστημονικὴ σας σταδιοδρομία μετὰ τὸ μνημειῶδες τρίτομο ἔργο σας *Ἱστορία τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ Μύθου* (1979-87), ἐξιχνιάσατε τὴν ἱστορία τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἐξερευνώντας τις πηγές του καὶ ἀνασυγκροτώντας τις χαμένες συλλογές τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἀποκαθιστώντας μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ τις σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς μυθοποιούς – Ἕλληνες ἢ Λατίνους – τῆς Αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς. Στὴν ἴδια περιοχὴ μετὰ τὸ ἔργο σας *Ἑλληνικὴ, λατινικὴ καὶ Ἰνδικὴ ἐρωτικὴ ἱστορία* ἐξετάσατε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὴν ἐξάπλωση τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτοῦ εἶδους στὴν Ἰνδία, τὴ Ρώμη, τὸ Βυζάντιο, τὰ μεσαιωνικὰ λατινικὰ κείμενα καὶ τὴ Δύση.

Μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου σας ἀναφέρεται ὡς γνωστὸ στὴν ἐλληνικὴ καὶ ἰνδο-εὐρωπαϊκὴ γλωσσολογία καὶ μετὰ τὴ διδασκαλία σας στὴ Σχολὴ Φιλολογίας τοῦ Παν/μίου Complutense ἐκπαιδεύσατε τοὺς περισσότερους Ἰσπανοὺς γλωσσολόγους. Ἀρχίσατε μετὰ τὴ δημοσίευση στὸ περιοδικὸ *Emerita* αξιολογῶν συμβολῶν στὴν ἐλληνικὴ καὶ λατινικὴ φωνητικὴ καὶ μορφολογία καὶ τὴ γενικὴ θεωρία σας γιὰ τὰ ἰνδο-εὐρωπαϊκὰ φωνήεντα. Ἦδη τὸ 1948 μετὰ τὸ ἔργο σας *Τὸ φυλετικὸ δεκαδικὸ σύστημα τῶν δυτικῶν Ἰνδο-εὐρωπαϊῶν καὶ οἱ ἀρχές τῆς Ρώμης* προχωρήσατε σὲ μία τολμηρὴ ἀναπαράσταση τῶν Ἰνδο-εὐρωπαϊκῶν δεσμῶν καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν ἀρχαίων Ἰταλικῶν φύλων, καθὼς καὶ τῶν γερμανικῶν, κελτικῶν καὶ ἄλλων λαῶν.

Τὸ 1952 μετὰ τὸ ἔργο σας *Ἡ ἐλληνικὴ διαλεκτολογία ὡς πηγὴ γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν Ἰνδο-εὐρωπαϊκῶν μετακινήσεων* στὴν Ἑλλάδα, ἐφαρμόζοντας τὴ συγκριτικὴ μέθοδο δώσατε μία εἰκόνα τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐξέλιξης τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων. Ὑποστηρίξατε ὅτι ἐξαιτίας τῶν γλωσσολογικῶν ἢ μὴ συμπτώσεων ἀνάμεσα στὶς διαλέκτους προέκυψε καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῶν γλωσσικῶν φαινομένων σὲ ἀρχαϊσμούς, νεωτερισμούς καὶ ἐπιλεκτικούς σχηματισμούς. Μετὰ τὴ βοήθεια καὶ

της μυκηναϊκής διαλέκτου που είχε στο μεταξύ αποκρυπτογραφηθεί δώσατε το πανόραμα των ελληνικών διαλέκτων.

Ήδη το 1950 είχατε εισαγάγει στην Ίσπανία τη δομική μέθοδο σπουδής της Ίνδο-ευρωπαϊκής γλωσσολογίας με συμβολές, όπως *Παρατηρήσεις για τη ρηματική άποψη, Η δομική μέθοδος και η ελληνική ρηματική άποψη* και άλλες, όπου διατυπώσατε μία θεωρία για την εφαρμογή της δομικής μεθόδου στην αναπαράσταση των γλωσσικών φαινομένων. Συνεχίσατε με νεωτεριστικές απόψεις στην ίδια κατεύθυνση με συμβολές όπως *Μερικές φωνητικές συμπεριφορές των ίνδο-ευρωπαϊκών λαρυγγικών* (1956) και *Μελέτες για τα ίνδο-ευρωπαϊκά φωνήεντα και λαρυγγικά* (1961, 1973). Λιγότερο νεωτεριστικό υπήρξε το έργο σας *Έξέλιξη και δομή του ίνδο-ευρωπαϊκού ρήματος* (1963,74), όπου μεταξύ άλλων έντοπίσατε την αρχαϊκή μορφή των Χεττιτικών έναντι των υπόλοιπων ίνδο-ευρωπαϊκών γλωσσών. Με το έργο αυτό θέσατε τις βάσεις για ένα γενικό έργο με θέμα το ίνδο-ευρωπαϊκό ρήμα. Έτσι με τη δομική μέθοδο, εκτός από την απόδειξη της αρχαιότητας των Χεττιτικών, δείξατε ότι μία σειρά καταλήξεων της ίνδο-ευρωπαϊκής προέρχονταν από τη γραμματικοποίηση των τελικών λαρυγγικών της ρίζας εκάστου τύπου. Στο δεύτερο μέρος του έργου πραγματευθήκατε τη δημιουργία των ρηματικών συστημάτων, ενώ στο τρίτο μέρος συναγάγατε τα αναγκαία συμπεράσματα για τη συνολική εξέλιξη των ίνδο-ευρωπαϊκών γλωσσών, ρίχνοντας φως στο πολυθεματικό σύστημα των διαφόρων διαλέκτων. Το 1975 δημοσιεύσατε την *Ίνδο-ευρωπαϊκή γλωσσολογία και το 1988 τις Νέες Μελέτες της Ίνδο-ευρωπαϊκής γλωσσολογίας*.

Οι έρευνες αυτές για την Ίνδο-ευρωπαϊκή γλωσσολογία κορυφώθηκαν με τη δημοσίευση –με τη συνεργασία δύο μαθητών σας– του επιβλητικού τρίτου έργου *Έγχειρίδιο της Ίνδο-ευρωπαϊκής Γλωσσολογίας*, του οποίου ο δεύτερος τόμος *Μορφολογία του όνόματος και ρήματος* (1998) καθώς και το τελικό κεφάλαιο του τρίτου τόμου *Η ανασύνθεση της Ίνδο-ευρωπαϊκής γλώσσας και οι διαλεκτικές τους διαφορές* είναι ή δική σας συμβολή. Δημοσιεύσατε επιπλέον συμβολές για τα Έπρουσικά ως ίνδο-ευρωπαϊκή γλώσσα και για τη γλώσσα των δικών σας Κελτιβήρων. Πολλές είναι και οι εργασίες σας για την Ελληνική φωνητική, τη μορφολογία και τη σύνταξη. Στο έργο σας *Νέο Συντακτικό της αρχαίας Ελληνικής* (1992) δώσατε μία πρωτότυπη παρουσίαση του ύλικου, ενώ οι πολυάριθμες εργασίες σας για τις ελληνικές διαλέκτους κατέληξαν στην *Ελληνική Διαλεκτολογία από το 1952 ως το 1995* (1998) και στο τελευταίο σας έργο *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* (1999) για πρώτη φορά παρουσιά-

σατε τήν πλήρη ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἀπὸ τῆ Μυκηναϊκῆ ὡς τὶς ἡμέρες μας ὑπογραμμίζοντας τὴν ἐπίδρασή της ὡς πολιτιστικῆς γλώσσας ἐπάνω σὲ ὅλες τὶς γλώσσες τοῦ κόσμου.

Ἐκτὸς τῆς Μυκηναϊκῆς καὶ Ἑλληνικῆς ἐπεκταθήκατε στὴ μελέτη τῆς Σανσκριτικῆς (1952) ²1992, τῆς Χεττιτικῆς, τῆς Λατινικῆς, τῆς Κελτικῆς –ιδιαιτέρα τῆς Κελτιβηρικῆς– τῆς Σλαβικῆς, τῆς Ἑτρουσικικῆς καὶ μερικῆς ἀπὸ τὶς συμβολῆς αὐτῆς ἔχουν ἀναδημοσιευθεῖ στὸ ἔργο σας *Νέες Σπουδές τῆς Ἰνδο-εὐρωπαϊκῆς Γλωσσολογίας* (1988).

Στὴ Γενικὴ τέλος γλωσσολογία δώσατε τὴ *Δομικὴ Γλωσσολογία* (1969) 1974 μὲ τὴν ὁποία ὅπως ἐλέγχθη ἤδη εἰσαγάγατε στὴν Ἰσπανία μίαν ἀξιόλογη διεθνῆ ἐπιστημονικὴ μέθοδο στὰ πλαίσια τῆς *Γενικῆς Γλωσσολογίας*, ἀλλὰ μὲ τρόπο ἀνεξάρτητο καὶ τὴ συμπληρώσατε μὲ τὴ Γενικὴ Γλωσσολογία. Ἡ πρωτοτυπία τῆς πραγμάτευσής σας εἶναι παντοῦ ὁρατὴ καθὼς ἀναφέρεσθε ἀνελλιπῶς στὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς γλώσσας δίνοντας μίαν σφαιρικὴ εἰκόνα της. Τέτοια εἶναι τὰ ἔργα *Σπουδές τῆς Γενικῆς Γλωσσολογίας* (²1974), *Μελέτες γιὰ τὴ Σημασιολογία καὶ τὴ Σύνταξη* (1975), *Νέες Μελέτες τῆς Γενικῆς Γλωσσολογίας καὶ τῆς Λογοτεχνικῆς Θεωρίας* (1988). Ἡ συμβολή σας στὶς σπουδῆς αὐτῆς στὴν Ἰσπανία ἀυξάνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἰδρύσατε τὴν Ἰσπανικὴ Γλωσσολογικὴ Ἑταιρεία, τῆς ὁποίας ὑπῆρξατε ὁ πρῶτος πρόεδρος, καὶ τὸ περιοδικὸ πού διευθύνετε *Ἰσπανικὴ Γλωσσολογικὴ Ἐπιθεώρηση*.

Ἀγαπητὲ Καθηγητὰ Adrados,

Αὐτὴ εἶναι μία ἀμυδρὰ σκιαγράφηση μέρους τοῦ γιγαντιαίου ἔργου σας ἀπὸ ἓνα φιλόλογο μέτοχο ἀκόμα γλωσσολογικῶν ἀνάζητήσεων καὶ στενὰ προσηλωμένο στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας. Κι αὐτὸ γιατί, ὅπως θὰ γνωρίζετε ἴσως, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 1941 δὲν ἔχει στίς τάξεις τῆς γλωσσολόγο. *Εὐτύχει καὶ μουσικὴν ποιεῖ καὶ ἐργάζου.*

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ Η ΠΛΕΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΓΛΩΣΣΑ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ κ. FRANCISCO RODRIGUEZ ADRADOS

Κύριοι Ακαδημαϊκοί δὲν μπορῶ παρὰ νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου γιὰ τὴν τιμὴ πού μου κάνετε νὰ με ὀνομάσετε ξένο ἐταῖρο τῆς Ακαδημίας, εὐγνωμοσύνη πού σᾶς ἐξέφρασα ἐπίσης ὅταν στὴν συνεδρία τῆς 5ης Μαΐου τοῦ 1992 με ὀνομάσατε ἀντεπιστέλλον μέλος. Εἶναι πράγματι εὐχάριστο γιὰ μένα νὰ βρίσκομαι στὴν διακεκριμένη καὶ ἐκλεκτὴ συντροφιά τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων μελῶν τῆς Ακαδημίας σας. Ἐκπροσωπεῖτε τὴ συνέχεια ἐκείνης τῆς ἐπιφανοῦς πλατωνικῆς Ακαδημίας, καθὼς τὴν ἐκπροσωποῦν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πολυάριθμα ἰδρύματα πού ἰδρύθηκαν κατ' εἰκόνα τῆς.

Σὲ ἐκείνη τὴν περίσταση μίλησα ἐνώπιόν σας γιὰ τὶς ἱστορικὲς σχέσεις μεταξὺ Ἑλλάδας καὶ Ἰσπανίας ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς ἀφίξης τοῦ Κωλαίου ἀπὸ τὴ Σάμο τὸν 7^ο αἰῶνα π.Χ. Ἀναφέρθηκα ἐπίσης στοὺς ἀποκαλούμενους ἀπὸ ἐμένα «παραλλήλους Βίους» τῆς Ἑλλάδας, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, καὶ τῆς Ἰσπανίας τὶς δυὸ χώρες πού προστάτευσαν τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὸν Ἰσλαμισμό, καθὼς καὶ στὴ συνάντησή τους ἐκ νέου τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἔπρεπε νὰ μεταναστεύσουν στὴ Δύση, καί, τέλος, στὸν Ἀγώνα τοῦ '21 τῆς Ἐθνικῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδας, στὸν ὁποῖο συμμετεῖχαν, δίπλα σὲ ἄλλους, οἱ Ἰσπανοὶ φιλέλληνες. Μίλησα ἐπίσης γιὰ τὰ ἐπανειλημμένα ταξίδια μου στὴ χώρα σας ἀπὸ τὸ 1953 καὶ γιὰ τὶς σημερινὲς δραστηριότητες τῶν Ἰσπανῶν ἐλληνοιστῶν.

Δὲν θέλω νὰ ἐπαναλάβω τώρα ὅλα αὐτὰ οὔτε νὰ μιλήσω λεπτομερῶς γιὰ τὶς τελευταῖες μου δημοσιεύσεις πού παρουσιάστηκαν στὴν Ἀθήνα πρὸ ὀλίγου. Ἀναφέρομαι στὴν Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας πού μεταφράστηκε στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, πάντα ἀναζωογονημένης μετὰ τὶς τρομερὲς ἀντιξοότητες. Καὶ πάντα παρούσα σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες πού ἀπὸ αὐτὴν ἀντλήσαν καὶ ἀντλοῦν τὸ πολιτιστικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ λεξιλόγιο. Καὶ ἀναφέρομαι ἐπίσης στὸ Ἑλληνο-Ἰσπανικὸ Λεξικό, ἤδη γνωστό, πού συντάσσω στὴν Μαδρίτη μαζί με μία ὁμάδα συνεργατῶν, ὁ ἕκτος τόμος τοῦ ὁποίου παρουσιάστηκε στὴν Ἀθήνα, μαζί με τὴ μετάφραση τοῦ προαναφερθέντος βιβλίου μου, τὸ 2002.

Ούτε θὰ ἐπιμεινῶ στὴν ἀνάπτυξη τῶν σπουδῶν τῶν ἀρχαίων καὶ νέων ἑλληνικῶν στὴν Ἰσπανία: συνεχίζουσι ἀκιμαῖα σὲ ἐπιστημονικὸ πεδίο καὶ παραμένουσι ζωντανὰ καὶ δραστήρια στὴν ἐκπαίδευση, παρὰ τὴν ἐχθρότητα ποὺ συνάντησαν κάποιες στιγμὲς ἀπὸ τοὺς ἰθύνοντες τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Σκεφτόμενος ποιὸ ἀπὸ τὰ θέματα θὰ σὰς ἐνδιέφερε μεταξὺ ἐκείνων ποὺ συνδέουσι τὴν Ἰσπανία μὲ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ μὲσω τῶν αἰώνων, σκέφτηκα ὅτι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση στὴν Ἰσπανία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ, μεσαιωνικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ περίοδο, ἐν συντομίᾳ, φυσικὰ. Εἰς ἐνδειξὴ ἀναγνώρισης ποὺ ὀφείλουσι τοὺς Ἕλληνας γιὰ ὅσα ἔδωσαν σ' ἐμᾶς καὶ σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, ἀκόμα καὶ στὶς δυσκολότερες στιγμὲς τους, καθοδηγώντας ἔτσι τὸν κόσμον τοῦ πολιτισμοῦ.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ, Ἡ ΠΛΕΟΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΓΛΩΣΣΑ

Ὑπάρχουσι μόνον δύο γλώσσες στὸν κόσμον ποὺ ἐπιβιώνουσι μέχρι σήμερον καὶ ἔχουσι ἀσκήσει μίαν σημαντικὴν ἐπίδραση, γλωσσικὴ καὶ πολιτιστικὴ, ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά τους ἐδῶ καὶ τρισήμισι χιλιάδες χρόνια: τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ κινεζικά. Θὰ μπορούσαν νὰ συγκριθοῦν ἐπίσης μὲ τὰ αἰγυπτιακὰ ἂν δὲν ἦταν νεκρὴ γλώσσα γιὰτὶ ἡ γλώσσα ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτά, τὰ κοπτικά εἶναι ἐδῶ καὶ πολλὰ ἑκατοντάδες χρόνια μίαν νεκρὴν γλώσσα ἑρμηνευτικῆς μόνον χρήσης. Καὶ τὰ ἑβραϊκά, ἔγγραφα τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ καὶ ποὺ εἶναι, στὴν πραγματικότητά, μίαν νεκρὴν γλώσσα ποὺ ἀναβίωσε στὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ.

Εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ ἐπίδραση αὐτῶν τῶν γλωσσῶν καὶ συγκεκριμένα τῆς κινεζικῆς γλώσσας: ἡ ἐπίδραση τῆς γλώσσας, τῆς γραφῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ σὲ διάφορους λαοὺς τῆς Ἀσίας γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθῶ στὴν κινεζικὴ διασπορά. Ἐν τούτοις ὅμως ἦταν εὐρύτερη ἡ ἐπίδραση τῶν Ἑλληνικῶν. Ἡ σημασία τους ἐγκρίεται, νομίζω, ὅχι μόνον στὴ συνέχεια τῆς γλώσσας, τῆς γραφῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν τεράστια ἐπίδραση σὲ ὅποιουδήποτε εἶδους γλώσσα καὶ πολιτισμὸ, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μὲσω τοῦ Μεσαίωνα μέχρι σήμερον: κατ' ἀρχὰς στὸν πολιτιστικὸ Εὐρωπαϊκὸ κύκλον, καὶ μετὰ σὲ ὅλον τὸν κόσμον.

Στὴν πραγματικότητά οἱ μεγάλες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες καὶ σήμερον σχεδὸν ὅλες οἱ γλώσσες τοῦ κόσμου εἶναι ἡμιελληνικὲς γλώσσες ποὺ ἀπὸ μίαν πρώτη ἀποψη δὲν μοιάζουσι στὰ ἑλληνικὰ, ἀλλὰ κατακλύζονται ἀπὸ ἑλληνικὲς γραμμα-

τικές δομές: καιί, πάνω από όλα, από έλληνικό λεξιλόγιο. Όλο τó λόγιο λεξιλόγιο τών μοντέρνων γλωσσών είναι, άμεσα ή έμμεσα έλληνικό, γιατί τó έλαβαν ώς δάνειο άμεσα ή μέσω τών λατινικών, στην άρχαία ή μοντέρνα έποχή ή και σήμερα.

Είναι ένα ούσιαστικό φαινόμενο για νά γίνει κατανοητή ή πολιτιστική παγκόσμια ιστορία και ή βαθμιαία ένωση της.

Αυτό βέβαια είναι ένα φαινόμενο που δέν γίνεται κατανοητό άν δέν θεωρείται συνδεδεμένο με τή διάδοση, άμεσα ή έμμεσα και μέσω τών διαδοχικών Αναγεννήσεων, τών μεγάλων έλληνικών έπινοήσεων: τών λογοτεχνικών ειδών, τής δημοκρατίας, τής φιλοσοφίας, τής έπιστήμης, τού θεάτρου, τών πλαστικών τεχνών.

Θά προσπαθήσω έν συντομία νά σας παρουσιάσω μία άποψη αυτών τών κολοσσιαίων και άποφασιστικών φαινομένων. Και ένα είδος σχεδίου έφικτό, άν και περίπλοκο, επί τής εύρειας διάδοσης τής έλληνικής γλώσσας. Αυτό τó πρόγραμμα θά έπρεπε νά είχε διάφορες φάσεις ή κεφάλαια που θά άπαριθμήσω διαδοχικά.

1. Ιστορία τής έλληνικής γλώσσας

Είναι, χωρίς άμφίβολία, τó θέμα τού προγράμματος που έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, άν και είναι δυνατόν νά δεχθεί βελτιώσεις και νά τελειοποιηθεί. Πρόκειται για τή μελέτη τής κατάστασης τών κοινών έλληνικών μέσα στα Ίνδοευρωπαϊκά: από τή δημιουργία τών μεγάλων γεωγραφικών και λογοτεχνικών διαλέκτων τής Αρχαιότητας, από τήν Μυκηναϊκή και Όμηρική μέχρι τήν Άττική διάλεκτο: και από τή συνέχεια αυτής τής διαλέκτου μέσω τής Κοινής στα διαφορετικά κοινωνικογλωσσολογικά επίπεδα, στην έλληνιστική, ρωμαϊκή, βυζαντινή έποχή και άργότερα, μέχρι τών ήμερών μας. Υπάρχει, παρά τις ποικιλίες, μία έξομοιωτική και ένωτική τάση.

Τά έλληνικά ήταν ή γλώσσα τού ανατολικού τμήματος τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (και γλώσσα πολιτισμού στη Ρώμη), γλώσσα τού Βυζαντίου, και είναι τώρα ή γλώσσα τής Ελλάδας και τής Έλληνικής διασποράς. Και ήταν ή δεύτερη γλώσσα σέ διάφορα μέρη τού κόσμου μέσα σέ μία εύρύτατη γεωγραφική έκταση. Τή συναντάμε στις έπιγραφές τού Άσόκα στο Άφγανιστάν, στην Κόρντοβα υπό τήν κυριαρχία τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, στις έπιγραφές τής Βουλγαρίας από τήν κυριαρχία τών πρώτων Χάνων, και στο βασίλειο τής Μερόε, στο Σουδάν.

2. Ιστορία του ελληνικού αλφάβητου

Το ελληνικό αλφάβητο, που αποτελεί σημαντική πρόοδο έναντι του φοινικικού, χάρη στην επινόηση των φωνηέντων κληροδότησε ένα μέσο έκφρασης σε πολυάριθμες γλώσσες: στην πραγματικότητα, από την παραλλαγή του ίδιου που είναι το λατινικό αλφάβητο, υπάρχει ή τάση να μεταγράφονται σ' αυτό το αλφάβητο όλα τα γραφικά συστήματα του κόσμου και ακόμη να γράφονται μέσω αὐτοῦ ὅλες οἱ γλώσσες: ἔγιναν σημαντικές προσπάθειες πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση στὴν Κίνα, γιὰ παράδειγμα.

Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ θεσπίσουμε ἕνα κοινὸν τῶν αλφάβητων πού προέρχονται ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ αλφάβητα ἢ ἀπὸ ἐκεῖνο πού εἶναι τὸ πιὸ γνωστό, τὸ ἰωνικό. Ἀλφάβητα ὅπως τὸ ἑτρουσκικὸ ἢ τὸ λατινικὸ ἢ τὸ λυδικὸ προσφέρουν παραλλαγές πού προέρχονται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἔχουν τὴν προέλευσή τους ἀπὸ διάφορα ἑλληνικὰ αλφάβητα. Τὶς περισσότερες φορές, ὅμως, τὰ διάφορα αλφάβητα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἰωνικὸ αλφάβητο καὶ τὴν τελειοποίησή του στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἀπὸ ὅπου ἐκπήγασαν π.χ. τὸ ἀρμένικο, τὸ γοτθικὸ καὶ τὸ σλαβικὸ.

Ἄλλα αλφάβητα προέρχονται ἀπὸ τὸ λατινικὸ, μὲ παραλλαγές πού εἶναι ἀπαραίτητες λόγω τῆς φωνητικῆς τῶν διαφορετικῶν γλωσσῶν, ὅπως τὸ λιθουανικὸ ἢ τὸ πολωνικὸ ἢ τὸ τσέχικο. Οὕτως ἢ ἄλλως πρόκειται πάντα γιὰ παραλλαγές τοῦ ἑλληνικοῦ αλφάβητου, ὅπως καὶ τὸ φωνητικὸ αλφάβητο.

Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο οἱ Ἕλληνες δημιούργησαν ἕνα παγκόσμιο πρότυπο γιὰ τὸ γραπτὸ λόγο. Εἶναι πράγματι ἕνα πρότυπο πού γνώρισε μερικές βελτιώσεις ὅταν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ εἰσῆχθησαν τὰ πνεύματα καὶ οἱ τόνοι, καθὼς ἐπίσης ὁ συλλαβισμὸς τῶν λέξεων στὸ κείμενο καὶ ὅταν στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ δημιουργήθηκε ἡ μικρογράμματη γραφή. Ἡ μεγαλύτερη ἀλλαγὴ πού ὑπέστη ἦταν στὴν ἐποχὴ μας μὲ τὴν ἀπώλεια μερικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας καὶ τὴν χρῆση τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος. Διαταράσσουν βέβαια μίᾳ ἀξιοσέβαστη παράδοση πού κατὰ τὰ ἄλλα διατηρεῖται.

3. Σύνταξη

Ὅλα αὐτὰ διαφαίνονται εὐκόλα, ἀλλὰ πολὺ δύσκολα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ σύνταξη.

Ἡ σύνταξη τοῦ Ἰνδικοῦ Beda καὶ τοῦ Ὀμήρου, πού εἶναι παρόμοιες, προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τοῦ ἑλληνικοῦ πεζοῦ λόγου

έξελιχθήκε σε μεγάλο βαθμό, μέχρι να φθάσουμε στην περιπλοκότητα και ποικιλία που συναντάμε πρώτα στον Θουκυδίδη και τον Πλάτωνα, και μετά στους ρήτορες. Αυτή η σύνταξη στάθηκε ικανή για μία ζωντανή και τολμηρή έκφραση, για τη δημιουργία μεγάλων περιόδων τέλεια οργανωμένων. Ήταν το πρότυπο όλων των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, με εξαίρεση των ινδικών που παρέμειναν απομονωμένα.

Αυτή η επίδραση πραγματοποιήθηκε είτε άμεσα είτε μέσω των λατινικών δανειών από την ελληνική σύνταξη, και εισχώρησε εύκολα σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, που είχαν ως άφετηρία μία ινδοευρωπαϊκή σύνταξη που είναι, επίσης, η βάση της ελληνικής. Με βοήθεια μεταφράσεων από τα ελληνικά και μιμήσεων των ελληνικών αναμορφώθηκε, πράγματι, η σύνταξη των λατινικών, και μετά της αρμενικής, της αραβικής και της γερμανικής. Τα λατινικά βοήθησαν επίσης στη δημιουργία της σύνταξης των γερμανικών, των κελτικών, των λιθουανικών κλπ. Και δέν πρόκειται μόνο για τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Η επίδραση ήταν παρομοίως μεγάλη στη συριακή, στην αιθιοπική και μέσω των μοντέρνων γλωσσών, ρομανικών και γερμανικών, φθάνει σήμερα σε όλες τις γλώσσες του κόσμου.

Χρησιμοποιούμε μία σειρά συντακτικών δομών που τα ελληνικά έχουν αναπτύξει και που σήμερα είναι απαραίτητες για την έκφραση της άφηρημένης σκέψης και για την επιστημονική και λόγια γλώσσα εν γένει. Και είναι επίσης ένα πρότυπο, άμεσα ή μέσω των λατινικών ή των γλωσσών της μεσαιωνικής Ευρώπης, της ποιητικής γλώσσας. Όπως έλεγα πριν, οι γλώσσες μας είναι, σε μεγάλο βαθμό, ήμιελληνικά ή σχεδόν ελληνικά, καθώς θα μπορούσαμε να τις ονομάσουμε.

Μεταξύ αυτών των συντακτικών δομών που μεταδόθηκαν άμεσα από τα ελληνικά ή μέσω των λατινικών, είναι παραδείγματος χάριν: η ανάπτυξη του υποταγμένου λόγου, ή συντακτική χρήση του απαρεμφάτου, οι απαρέμφατες μετοχές, ή ουσιαστικοποίηση των επιθέτων με ή χωρίς τη βοήθεια του άρθρου, κτλ. Τα ελληνικά ανέπτυξαν ένα σύστημα, το οποίο μιμήθηκαν τα λατινικά και φθάνει σ' εμάς, στο οποίο σε κάθε ρήμα αντιστοιχούν ένα ή διάφορα ονόματα, επίθετα και επιρρήματα. Αυτό παρέχει ροή στη σύνθεση της πρότασης, που είναι δυνατόν να οργανώνεται κατά διαφόρους τρόπους διαφορετικά και με ακρίβεια.

4. Λεξιλόγιο

Ὁ πλοῦτος τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου, ἡ ἰκανότητα σύνθεσης, παραγωγῆς καὶ δημιουργίας νέων λέξεων εἶναι ἀπολύτως μοναδική. Παράγεται ἀσφάλως ἀπὸ ἰνδοευρωπαϊκῆς πηγῆς καὶ γι' αὐτὸ συναντᾶμε μεγαλύτερους ἢ μικρότερους παραλληλισμούς σὲ γλώσσες ὅπως τὰ γερμανικά. Ἀλλὰ προχωρεῖ πολὺ περισσότερο καὶ πάντα δημιουργεῖ ἐκπλήξεις.

Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ Ἀρχαιοελληνικοῦ-Ἰσπανικοῦ Λεξικοῦ, ποὺ πραγματοποιοῦμε στὴν Ἰσπανία, ἡ ἀφθονία τῶν νέων λέξεων, ποὺ συναντᾶμε σὲ νέα ἔγγραφα ἢ κατὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἤδη γνωστῶν, ξεπερνᾶει κάθε προσδοκία.

Ἐκεῖ ποὺ δημιουργοῦμε μία φράση, σὲ μία γλώσσα ὅπως εἶναι τὰ ἰσπανικά, οἱ Ἕλληνες μποροῦσαν καὶ μποροῦν νὰ δημιουργοῦν μία λέξη, μὲ ὅλη τὴ δυνατότητα σύνθεσης ποὺ αὐτὸ συνεπάγεται. Ἀπὸ ἐδῶ διαφαίνεται ὁ ἀξεπέραστος πλοῦτος τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου, τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἴγλη τόσο τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ὅσο καὶ τῆς νεοελληνικῆς ποίησης.

Εἶναι γνωστὸ πράγματι πὼς μέσῳ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ σοφιστικῆς τὰ ἑλληνικά ἐπεξεργάστηκαν ἓνα λόγιο λεξιλόγιο ποὺ ἀργότερα ἀνέπτυξαν εὐρέως οἱ ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμες καὶ ποὺ παρέλαβαν καὶ ἀνέπτυξαν ὅλες οἱ γλώσσες τοῦ κόσμου: πρῶτα τὰ λατινικά, μετὰ οἱ ὑπόλοιπες, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ: καὶ μετὰ κυρίως κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο καὶ εἰκοστὸ αἰῶνα. Αὐτὸ εἶναι ἓνα γεγονός ποὺ γνωρίζουμε καλά, ἀλλὰ στερούμεθα σήμερα μιᾶς συστηματικῆς μελέτης. Ἐγὼ ἔγραψα μερικὰ δοκίμια γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα στὴν Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας, ποὺ ἔχει μεταφραστῆ στα ἑλληνικά καὶ στα γερμανικά.

Δὲν ἔχει δοθεῖ ἡ ἀπαιτούμενη προσοχὴ στὸ γεγονός ὅτι τὰ ἑλληνικά εἶναι ἡ γλώσσα ποὺ δημιούργησε, ἀπὸ τὴν καθομιλούμενη γλώσσα τῆς ἐποχῆς, ἓνα τεχνικὸ εἰδικευμένο λεξιλόγιο, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες γλώσσες δὲν ἔκαναν τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ τὸ μιμηθοῦν καὶ νὰ τὸ ἀναπτύξουν.

Ἡ παρέμβαση τῶν λατινικῶν ὡς γλώσσας ποὺ μετέδωσε τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο, ἄμεσα ἢ μέσῳ τῶν σημασιολογικῶν δανεισμῶν, ἦταν οὐσιαστικῆ. Ξέρουμε ἤδη ὅτι ὁ Λουκρήτιος μιλοῦσε γιὰ *patrii sermonis egestas*.

Ἀργότερα εἰσήχθησαν ἑλληνικοὶ ὄροι κατὰ κόρον στα λατινικά ἢ σημασιολογικοὶ δανεισμοί. Ὁ Πλαῦτος δημιούργησε *mulierosus* γιὰ νὰ μεταφράσει *φιλογύναιος*, ὁ Κικέρων *officium* γιὰ τὸ *καθῆκον*, *quantitas* καὶ *qualitas* γιὰ τίς λέξεις *ποσότης* καὶ *ποιότης*.

Για γλώσσες όπως τα λατινικά και τα ισπανικά έχουμε μελέτες που μας καλούν να δούμε την εποχή κατά την οποία εισήχθησαν τα διάφορα ελληνικά δάνεια ή δημιουργήθηκαν νέες λέξεις με ελληνικά στοιχεία όπως άντι-, αυτο-, ίδιο-, πρώτο-, τηλε-, και άπειρα άλλα (μεταξύ τούτων επιδέματα όπως -ισμός, -ιτις, -μα, -ώδης, -σης) που ανήκουν στις γλώσσες μας. Επίσης, εισήχθησαν σημασιολογικοί δανεισμοί. Άλλα πρέπει να γίνουν ακόμη πολλές εργασίες. Θα ήταν τεράστιας σημασίας για την πολιτιστική ευρωπαϊκή ιστορία να παρακολουθήσουμε την πορεία των ελληνικών λέξεων και την προσαρμογή τους.

Στα λατινικά και στα ισπανικά και στις υπόλοιπες γλώσσες μπορούμε να καθορίσουμε μερικές φορές την χρονολογία εισαγωγής κάθε μίας ελληνικής λέξης. *Purpura* είναι αρχαία λέξη στα ελληνικά, *philosophia* πιο πρόσφατη: μερικές φορές ανασυνθέτουμε το λατινικό όρο από τα ρομανικά του παράγωγα. Στα ισπανικά, *acidia* προέρχεται από τα ελληνικά βυζαντινά μέσω των μεσαιωνικών λατινικών, όπως *iglesia* από το εκκλησία. Πάμπολλες λέξεις προέρχονται επίσης μέσω των λατινικών της εποχής της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού. Αργότερα εισήχθησαν ελληνικές λέξεις ή δημιουργήθηκαν συνεχώς λέξεις βασιζόμενες σε ελληνικές.

Συχνά μία ελληνική λέξη μπορεί να έχει παραγάγει διάφορες ισπανικές λέξεις, όπως π.χ. *murga* και *musica*, *paralis* και *parálisis*. Μερικές φορές έχουν διαφορετική σημασία. Το ίδιο συμβαίνει σε άλλες μοντέρνες γλώσσες, όπως τα γαλλικά.

Μετά έρχεται το θέμα του συσχετισμού μεταξύ των μοντέρνων γλωσσών. Μερικές φορές μία ελληνική λέξη έφθασε, π.χ. μέσω των γαλλικών, όπως είναι ή περίπτωση της *roesia* (*roésie* στα γαλλικά), μεταξύ πολλών άλλων. Είναι συνηθισμένο αυτό το ενδιάμεσο στάδιο των γαλλικών να φέρει την ευθύνη για τις ανωμαλίες στην ισπανική απόδοση των ελληνικών λέξεων: *estratega* και *estratego*, *crátera* και *crater*, *hematíe* σαν άρσενικό, κ.λπ. Στα γαλλικά λένε *stratège*, *cratère*, *hematíe*.

Άλλα πολλές φορές είναι αμφίβολο αν η όδός είναι τα γαλλικά ή τα αγγλικά ή τα γερμανικά. Αυτό είναι ένα θέμα που απαιτεί έρευνα. Πολύ πρόσφατα παρουσίασα στο τέταρτο συνέδριο των Ισπανιστών από την Άσία, στη Σεούλ, μία εργασία στην οποία φαινονταν τα λάθη που έγιναν σχετικά με την ισπανική λέξη *acrobata* και τις αντιστοιχίες σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Είναι αξιοσημείωτο ότι όταν εισήχθη το *acrobata*, ή ελληνική λέξη *ακροβάτης* δεν ήταν τεκμηριωμένη (σήμερα είναι): δεν ήταν αναγκαίο, γιατί ο τύπος του ελληνικού

σχηματισμού ήταν γνωστός. Μπορούμε να πούμε ότι κατά κάποιο τρόπο τὰ ισπανικά ἀκολούθησαν τὰ ἑλληνικά δημιουργώντας λέξεις με βοήθεια, ἀπλῶς, σχηματιστικῶν στοιχείων καὶ κανόνων παραγωγῆς ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

Καὶ ὑπάρχει τὸ πρόβλημα τῶν ἑλληνικῶν λέξεων ποὺ ἀλλοίωσαν βαθιὰ τὴ σημασία τους (*estetica*, στὰ Γαλλικά *esthétique*, π.χ.) καὶ αὐτῶν ποὺ δημιούργησαν διάφορα παράγωγα, ὅπως εἶπα καὶ ἐκείνων ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναγνωρίσουμε λόγῳ τῶν σημαντικῶν ἐξελίξεων τῆς γλώσσας. Ποιὸς θὰ σκεφτόταν ὅτι ἡ ισπανικὴ λέξη *fonda* προέρχεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πανδοχεῖον; Ἡ ὅτι τὸ ισπανικὸ *albeitar* εἶναι τὸ ἑλληνικὸ ἱππίατρος; Τὰ ἀραβικά, ἐνδιάμεση γλώσσα, φέρει τὴν εὐθύνη. Ἐξ ἄλλου ἡ εἰσβολὴ τοῦ ἀγγλικοῦ λεξιλογίου παρέχει, πολλές φορές, λεξιλόγιο ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς προέλευσης, ποὺ φθάνει στὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες.

Τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο, ὅπως βλέπουμε, εἶναι μερικὲς φορές ἀλλοιωμένο ἢ ἀγνώριστο ἢ ἔχει δώσει διάφορα παράγωγα ἢ ἔχει λάβει νέες ἐννοιες ἢ ἔχει βοηθήσει στὸ σχηματισμὸ νέων λέξεων, μερικὲς φορές με μορφολογικὲς ἀνωμαλίες ἢ με ἀνάμειξη λατινικῶν στοιχείων (τύπου γαλλ. *automobile*, ἰσπ. *automóvil*) ἢ ἄλλων γλωσσῶν. Καὶ ὑπάρχουν τὰ γλωσσολογικὰ δάνεια. Μίλησα ἤδη γιὰ τὰ λατινικά. Αὐτὰ τὰ δάνεια ἐπαναλαμβάνονται ὅταν μία γλώσσα ὅπως τὰ γερμανικά, π.χ., ἔχει προτιμήσει νὰ δώσει μία αὐτόχθονη μορφή: τὸ νὰ πούμε *Fernsehen* ἀντὶ *télévision*. Ἐδῶ δὲν λείπει ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση, ἀλλὰ εἶναι λιγότερο φανερὴ. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο δημιουργήθηκε *Dichtung* γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἑλληνικὴ πηγή ποίηση· εἶναι ἓνας σημασιολογικὸς δανεισμὸς.

Τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο κρύπτεται στὶς γλώσσες μας μερικὲς φορές καὶ ἄλλες φορές εἶναι διαφανές. Εἶναι ζωντανὸ μέσα σ' αὐτές, ἀποτελεῖ ἓνα τμήμα τους χωρὶς νὰ πάψει νὰ παραμένει ἑλληνικὸ. Γι' αὐτὸ ἔλεγα πρὶν ὅτι οἱ εὐρωπαϊκὲς μας γλώσσες εἶναι ἓνα εἶδος κρυπτοελληνικῶν. Αὐτὸ συμβαίνει ἤδη στὴν πραγματικότητα σὲ ὅλες τὶς γλώσσες τοῦ κόσμου. Ὅπως ἐπίσης ὑπάρχουν ἄφθονα ξένα γλωσσικὰ δάνεια, μεταξύ ἄλλων, στὰ νέα ἑλληνικά.

5. Λογοτεχνία, σκέψη, τέχνη

Δὲν θέλω νὰ κάνω κατάχρηση τοῦ χρόνου μου, ἀλλὰ δὲν θὰ ἤθελα νὰ τελειώσω χωρὶς νὰ πῶ ὅτι ἡ εἴσοδος τῆς ἑλληνικῆς σύνταξης καὶ λεξιλογίου ἐπιτυγχάνεται μόνο μέσῳ τῆς τεράστιας ἐπίδρασης, ἅμεσα ἢ ἔμμεσα ἐπίσης, ποὺ ἔχουν ἀσκήσει ἡ λογοτεχνία, ἡ σκέψη καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη σὲ ὅλη τὴν Δύση, στὴν ἀρ-

χή, και σέ ὄλο τὸν κόσμο, ἀργότερα. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ὅταν ἐξαπλώθηκε, ἔφερε μαζί του τὴ γλῶσσα στὴν ὁποία ἔχει ἐκφραστεῖ μέσῳ τῶν αἰώνων. Ἔτσι δημιουργήθηκε μία πολιτιστικὴ κοινὴ μὲ ἑλληνικὴ βάση καὶ οἱ διαφορὲς γλώσσες ἀναμείχθηκαν μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ τὴν ἀνέπτυξαν περαιτέρω.

Ἔτσι τὰ ἑλληνικὰ – καὶ μὲ αὐτὸ τελειώνω – ἀποτελέσαν καὶ ἀποτελοῦν ἀπὸ τὴ μία πλευρά, ἓνα ζωντανὸ γλωσσολογικὸ κλάδο ποῦ ἀνθῆι ἀπὸ μόνος του. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἔχει ἐπίδραση τεράστια, μέσῳ διάφορων καὶ περίπλοκων ὁδῶν, πάνω στὶς ὑπόλοιπες γλώσσες. Τὶς βοήθησε νὰ μετατραποῦν σὲ ἐργαλεῖα σκέψης καὶ λογοτεχνίας. Κατὰ κάποιον τρόπο, τὰ ἑλληνικὰ ἐπιζοῦν σὲ ὅλες αὐτές, τὶς ἐμπλουτίζουν καθημερινά.

Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ, ἴσως σὰν εἰσαγωγὴ στὸ θέμα τῆς μελέτης μου. Δὲν ἔχω καιρὸ νὰ παρουσιάσω κάποιες λεπτομέρειες σὲ δυὸ κεφάλαια αὐτῆς τῆς ἔρευνας. Ὁ πρῶτος βαθμὸς τῆς ἐπίδρασης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὶς ἄλλες γλώσσες τῆς Εὐρώπης εἶναι ἡ γένεση, στὴν Ἀρχαιότητα, μιᾶς μικτῆς γλώσσας, ποῦ ἐγὼ ὀνομάζω τὰ Λατινο-Ἑλληνικά. Ὁ δεῦτερος βαθμὸς εἶναι, φυσικὰ, ἡ ἔλευση ἑλληνικῶν δανειῶν στὶς γλώσσες τῆς Εὐρώπης. Στὸ βιβλίό μου ἔχω μελετήσῃ αὐτὸ τὸ θέμα.

Τελειώνω. Ὅπως εἶπα στὴν ἀρχή, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ πλέον παγκόσμια: εἶναι μία ἀκόμη γλῶσσα μὲ μακρόχρονη παράδοση καὶ εὐρεία διάδοση. Ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης καὶ πρέπει νὰ τὸ ὑπογραμμίσω, τὸ πρότυπο τῆς ἀνάπτυξης καὶ ἐνοποίησης τῶν μοντέρνων μας γλωσσῶν.

Ἀλλὰ δὲν προτίθεμαι νὰ συνεχίσω μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἰσπανικῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία τὰ ἔργα σὲ κλασσικὰ λατινικὰ καὶ ἑλληνικὰ ποῦ ἔφτασαν μέσῳ τῶν λατινικῶν εἴτε ἔπειτα ἀπευθείας, ἦταν σημαντικὰ σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς λογοτεχνίες, ὄχι μόνον στὴν ἰσπανικὴ. Τὰ ἀρχαῖα καστιλιάνικα λογοτεχνικὰ εἶδη, παραδοσιακῆς καὶ λαϊκῆς ἔμπνευσης καὶ ὅσα ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ ἐπιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς σοφίας, γνωστῆς μέσῳ τῶν ὁδῶν ποῦ σᾶς ὑπέδειξα, ἀντικαταστάθηκαν σὲ μία συγκεκριμένη στιγμή, τὸν 16^ο αἰῶνα, ἀπὸ νέα εἶδη τὰ ὁποία ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὶς κλασσικὲς λογοτεχνίες ποῦ ἀνακαλύφθηκαν. Δημιουργήθηκε μία νέα ἐπικὴ καὶ λυρική ποίηση, μία νέα ἱστορία. Αὐτὸ εἶναι γνωστὸ κατὰ κόρον καὶ δὲ θὰ ἐπιμείνω ἄλλο.

Ἐπεσήμανα στὸ βιβλίό μου μερικὲς πτυχὲς τοῦ ἰσπανικοῦ λεξιλογίου καὶ τῆς μεσαιωνικῆς λογοτεχνίας τῆς Καστίλλης ποῦ εἶναι λιγότερο γνωστὲς καὶ στὴ μελέτη τῶν ὁποίων ἔχω ἀφιερῶσει μερικὲς προσωπικὲς ἐργασίες.

Τέλος θὰ ἤθελα νὰ θιξῶ ἐν συντομίᾳ ἓνα τελευταῖο θέμα ποῦ πιθανὸν νὰ

σας ενδιαφέρει: τήν εμφάνιση στή Μαδρίτη ενός βιβλίου διαφόρων αρχαιολόγων και φιλόλογων τὸ ὁποῖο συντονίζω καὶ ἔχει τίτλο Ὁ Παρθενώνας στὶς καταβολές τῆς Εὐρώπης. Ἦταν στὴν ἀρχὴ ἓνα μάθημα στὸ θερινὸ Πανεπιστήμιο τοῦ El Escorial, στὸ ὁποῖο συμμετεῖχαν Ἴσπανοὶ καὶ Ἑλληνες μελετητές. Πρόκειται γιὰ μίαν προσέγγιση στὸ θέμα πὺν ενδιαφέρει Ἑλληνες καὶ Ἴσπανούς.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ σὰς ἐκφράσω ἐκ νέου τὶς εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν τιμὴ πὺν μοῦ κάνατε καὶ ἐλπίζω αὐτὴ νὰ χρησιμεύσει σὲ στενότερη σύσφιξη τῶν σχέσεών μας καὶ τοῦ ἰσπανικοῦ καὶ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Σὰς εἵμαστε ὑπόχρεοι.

Εὐχαριστῶ πολὺ.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2003

Η ΖΩΟΦΟΡΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΠΥΛΑΙΩΝ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ*

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ

* Θα δημοσιευθεί αυτοτελώς σε διευρυμένη μορφή.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2003

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

«Ἱερά Μονή Ἁγίου Διονυσίου. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ», Ἁγιον Ὅρος, 2003, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Παναγιώτη Βοκοτοπούλου.

Τὸ δεύτερο καὶ τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 16ου αἰ. παρατηρεῖται μεγάλη ἀκμὴ τῆς τοιχογραφίας στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, ἰδίως στὰ μεγάλα μοναστικά κέντρα τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῶν Μετεώρων. Συμβατικά ὄρια αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι οἱ χρονολογίες τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου ἀκριβῶς χρονολογημένου ἐντοιχίου διακόσμου ὑψηλῆς ποιότητος: Τὸ 1527, στὸ ὁποῖο χρονολογοῦνται οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ στὰ Μετέωρα, πρῶτο ἔργο τοῦ μεγάλου κρητικοῦ ζωγράφου Θεοφάνη Σπρελίτζα ἢ Μπαδά, καὶ τὸ 1568, ὅταν διακοσμήθηκε τὸ καθολικὸ τῆς ἀγιορειτικῆς Μονῆς Δοχειαρίου. Ἡ ἀξιοσημεῖωτη σὲ ἔκταση καὶ ποιότητα ἀνθρση αὐτῆ τῆς τοιχογραφίας στὴν Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα διεκόπη ἀποτόμως μὲ τὴν δήμευση τὸ 1568 ἀπὸ τὸν σουλτάνο Σελῆμ τὸν Β΄ τῆς περιουσίας τῶν μονῶν, ποὺ περιέπεσαν σὲ οἰκονομικὸ μαρασμό.

Τὰ περισσότερα σύνολα τοιχογραφιῶν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς στὸ Ἁγιον Ὅρος εἶναι ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς, ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὴν ὄψιμη παλαιολόγειο ζωγραφικὴ. Στὴν Δυτικὴ καὶ Νότιο Ἑλλάδα δραστηριοποιοῦνται περισσότερο οἱ ζωγράφοι τοῦ λεγομένου θηβαϊκοῦ ἐργαστηρίου, ὅπου οἱ συνθέσεις περιλαμβάνουν πολλὰ δευτερεύοντα ἐπεισόδια, ἔντονος ἐκφράσεις ἀντικαδιστοῦν τὴν ἡρεμία στὶς μορφές, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν κρητικὴ σχολή, καὶ τὰ χρώματα εἶναι ζωρότερα. Παρὰ τὴν ὑπαρξὴ πολλῶν ἀναφορῶν στὶς τοιχογραφίες αὐτῆς τῆς περιόδου, ἡ μελέτη τους δὲν ἔχει προχωρήσει σὲ βάθος, λόγω κυρίως τῆς ἀτελοῦς γνώσεως τοῦ ὑλικοῦ. Εἰδικὰ γιὰ τὸ Ἁγιον Ὅρος οἱ τοιχογραφίες τῆς Μονῆς

Σταυρονικήτα που ζωγράφησε ο Θεοφάνης το 1546 είναι οι μόνες που δημοσιεύθηκαν στο σύνολό τους από τον αείμνηστο Μανόλη Χατζηδάκη το 1986, ενώ ένα μικρότερο σύνολο, του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου στην Μεγίστη Λαύρα, έργο του θηβαίου Φράγκου Κατελάνου χρονολογημένο στο 1560, άπετέλεσε προσφάτως θέμα διδακτορικής διατριβής αλλά δημοσιεύθηκε με έλλιπη και μετρίως ποιότητας φωτογραφική τεκμηρίωση. Οι άλλες τοιχογραφίες του 16ου αι. στο Άγιον Όρος, όπως της Μεγίστης Λαύρας και των καθολικών των Μονών Κουτλουμουσίου (1540), Διονυσίου (1546/7) και Δοχειαρίου (1568) είναι ουσιαστικά γνωστές μόνο από την δημοσίευση ασπρόμαυρων φωτογραφιών, κυρίως στο πολύτιμο λεύκωμα του Gabriel Millet *Monuments de l'Athos, I. Les peintures*, που εξέδόθη το 1927. Ο έντυπωμας αλλά άχρονολόγητος διάκοσμος του καθολικού της Μονής Ίβήρων είναι ουσιαστικά άγνωστος. Προϋπόθεση σοβαρής μελέτης των τοιχογραφιών του Αγίου Όρους, όπως άλλωστε και των άλλων διάσπαρτων στην Ελλάδα τοιχογραφικών συνόλων, άποτελεί ή δημοσίευση καλών έγχρωμων φωτογραφιών όλων των παραστάσεων τους και χαρακτηριστικών λεπτομερειών, με ένδειξη της θέσεώς τους στο μνημείο. Το κενό αυτό έρχεται να πληρώσει κατά τον καλύτερο τρόπο για το καθολικό της Μονής Διονυσίου ο επιβλητικός τόμος που έχω την τιμή να σας παρουσιάσω, ο όποιος φέρει τον τίτλο *Τερά Μονή Αγίου Διονυσίου. Οι τοιχογραφίες του Καθολικού*.

Η Μονή ιδρύθη το 1374 με δωρεά του αυτοκράτορος της Τραπεζούντος Άλεξίου του Γ' (1350-1390) προς τον ιερομόναχο Διονύσιο, από την Κορησό της Καστοριάς, γνώρισε όμως μεγάλη άκμή τον 16ο αιώνα, χάρις στις μεγάλες δωρεές πολλών ήγεμόνων της Βλαχίας και της Μολδαβίας, και κυρίως του «ευσεβεστάτου αυθέντου πάσης Μολδοβλαχίας Ιωάννου Πέτρου Βοεβόδα» (του Πέτρου Γ' Rareș), που ανήγειρε νέο καθολικό μετά την καταστροφή του παλαιού από πυρκαϊά το 1534 και ανέλαβε την δαπάνη της τοιχογράφησής του, που τελείωσε το 1546/7. Τις τοιχογραφίες χαρακτηρίζει ή επιμελημένη τεχνική εκτέλεση, το ύψηλό ήθος, ή σφή προσαρμογή των παραστάσεων —που άπλώνονται σε έξι ζώνες— στις σύνδετες επιφάνειες του ναού, ο όποιος άνηκει στον άγιορειτικό τύπο, είναι δηλαδή σταυροειδής έγγεγραμμένος με πλάγιες κόγχες για τους χορούς των ψαλτών. Γνωρίζομε το όνομα του ζωγράφου από σημείωμα σε μεταγενέστερο τυπικό, σύμφωνα με το όποιο ο ναός έξωγράφηθη παρά του θαυμαστού τεχνίτου εκείνου κϋρ Ζώρζη του Κρητός. Το έργο του παρουσιάζει πολλές όμοιότητες με του Θεοφάνη Στρελίτζα, και έχει ύποτεθει

ὅτι ἦταν μαθητὴς καὶ συνεργάτης του. Οἱ τοιχογραφίες, πού ἦταν δυσδιάκριτες ἀπὸ τὴν αἰθάλη, εἶχαν εὐτυχῶς καθαρισθεῖ τὸ 1992-1995 ἀπὸ συνεργεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Τὸ βιβλίο, διαστάσεων 32×24 ἑκατοστῶν, περιέχει 480 σελίδες. Μετὰ τοὺς χαιρετισμοὺς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ, περιλαμβάνει πρόλογο τοῦ Ἡγουμένου πατρὸς Πέτρου, καὶ κείμενο ὀκτώ σελίδων, ὅπου ἐξιστοροῦνται τὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς καὶ τῆς ἱστορίας τῆς μέχρι τὸν 17ο αἰ., ὁ γραπτὸς διάκοσμος τοῦ καθολικοῦ τοποθετεῖται στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς πρώιμης μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, καὶ σχολιάζονται μὲ κάθε συντομία ἡ εἰκονογραφία καὶ ἡ τεχνοτροπία τῶν τοιχογραφιῶν. Συγκρίσεις μὲ ἄλλα συγγενῆ σύνολα, ὅπως οἱ τοιχογραφίες τῆς Θεσσαλικῆς Μονῆς Δουσίου, ἔργο τοῦ ἰδίου ζωγράφου, τοῦ Μεγάλου Μετεώρου καὶ τῆς Μονῆς Δοχειαρίου, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ γίνουν, διότι ἐλάχιστες ἀπὸ τις τοιχογραφίες των ἔχουν δημοσιευθεῖ. Ἀκολουθοῦν 571 φωτογραφίες ὄλων τῶν παραστάσεων τοῦ καθολικοῦ, περιλαμβανομένης τῆς λιτῆς καὶ τοῦ νάρθηκα, καὶ χαρακτηριστικῶν λεπτομερειῶν, ἀπαραιτήτων γιὰ μίαν σωστὴ ἀποτίμηση τῆς τεχνοτροπίας. Προτάσσονται γενικὲς ἀπόψεις τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ εἰκονογραφοῦνται ἐν συνεχείᾳ οἱ τοιχογραφίες τοῦ τρούλλου, τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τῆς προθέσεως, τοῦ τυπικαρίου, οἱ σκηνὲς τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Προδρόμου, οἱ μεμονωμένες μορφές, οἱ τοιχογραφίες τῆς λιτῆς καὶ τοῦ νάρθηκα καὶ ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος. Ἡ ποιότης τῶν φωτογραφιῶν εἶναι ἐξαιρετικὴ. Τὴν φωτογράφιση ἔκανε μὲ μηχανὴ Mamiya 6×7 ἐκ. ἀδελφὸς τῆς Μονῆς, ὁ π. Γαβριὴλ ἀπὸ τὸ Λευκόνειον τῆς κατεχομένης Μεσσαρίας. Τὸ ὄνομά του οὔτε κἀν ἀναφέρεται στὸ βιβλίο ἀπὸ μοναστικὴ ταπεινοφροσύνη. Σὲ μέλη τῆς ἀδελφότητος ὀφείλεται καὶ ἡ ἠλεκτρονικὴ σελιδοποίηση καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως. Οἱ διαχωρισμοὶ τῶν χρωμάτων καὶ ἡ ἐκτύπωση ἔγιναν ἀπὸ τις ἐκδόσεις Μ. Τουμπῆς Α. Ε. Ἀκολουθοῦν κατάλογος τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τὸ ἀπαραίτητο ἀναλυτικὸ εὐρετήριο, πού καταλαμβάνει τρεῖς τρίστηλες σελίδες, χωρὶς τὸ ὅποιο ἡ χρησιμοποίηση τοῦ βιβλίου θὰ ἦταν πολὺ δυσχερὴς. Καλαίσθητα προοπτικὰ σκαριφήματα, ὅπου ἐμφάνεται ἡ ἀκριβὴς θέση κάθε σκηνῆς, ἐφιλοτέχνησε ὁ θεολόγος κ. Γεώργιος Φουστέρης.

Τὸ βιβλίο ἐξεδόθη μὲ τὴν οἰκονομικὴ συμβολὴ τοῦ Ὄργανισμοῦ Πολιτιστικῆς Πρωτευούσης Θεσσαλονίκης 1997, στὸ πλαίσιο τῶν παραλλήλων ἐκδηλώσεων τῆς ἐκθέσεως τῶν Θησαυρῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἡ Μονὴ σχεδιάζει νὰ ἐκδώσει ἀργότερα ἰδιαίτερο τόμο μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ διαπραγμάτευση

τῆς εἰκονογραφίας καὶ τῆς τεχνοτροπίας τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ. Ἐστὼ καὶ χωρὶς τὸν λεπτομερῆ αὐτὸ σχολιασμό, ἀποτελεῖ ἐπίτευγμα ὅτι τὸ σύνολο τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, ἀπὸ τὶς καλύτερες ἐντοίχιες δημιουργίες τῆς κρητικῆς σχολῆς, εἶναι τῶρα προσιτὸ στοὺς ἐρευνητὲς τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης καὶ στὸ καλλιεργημένο κοινό.

Ἡ ἔκδοσις ποὺ παρουσιάζω ἔχει παρεμφερεῖς στόχους μὲ τὸ Εὐρετήριο τῶν Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν ποὺ ἐκδίδει ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Παρουσιάζονται ὅλες οἱ τοιχογραφίες τοῦ μνημείου καὶ ὀρίζεται μὲ ἀκρίβεια ἡ θέσις τους. Οἱ διαφορὲς εἶναι εὐεξήγητες. Ἡ ἱστορικὴ καὶ ἐπιγραφικὴ τεκμηρίωσις, ἡ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία, ἡ συνοπτικὴ ἐξέτασις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ὁ σύντομος σχολιασμὸς κάθε παραστάσεως ποὺ ὑπάρχουν γιὰ κάθε μνημεῖο στὸ Εὐρετήριο, θὰ περιληφθοῦν στὸν σχεδιαζόμενο δεύτερο τόμο. Ἀφ' ἑτέρου στὸ λεύκωμα τῆς Μονῆς Διονυσίου δημοσιεύονται ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ παραστάσεις, πρᾶγμα ἀνέφικτο στὸ Εὐρετήριο. Τὸ λεύκωμα τῆς Μονῆς Διονυσίου ἔχει ὀρισμένα κοινὰ σημεῖα μὲ τὴν ἰδέα ποὺ διετύπωσε στὸ πρόσφατο συμπόσιο ποὺ διοργανώσαμε γιὰ τὸ Εὐρετήριο Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν ὁ Καθηγητὴς κ. Jean-Michel Spieser, νὰ προχωρήσωμε σὲ δημοσίευσιν φωτογραφιῶν ὅλων τῶν σωζομένων τοιχογραφιῶν κάθε μνημείου μιᾶς περιοχῆς χωρὶς σχολιασμό, ὥστε νὰ καταστῇ τὸ ὑλικὸ προσιτὸ στοὺς μελετητὲς, καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ ἀργότερα λεπτομερέστερη διαπραγμάτευσις, σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Εὐρετηρίου τῶν Τοιχογραφιῶν τῶν Κυθῆρων.

Θὰ τελειώσω μὲ τὴν εὐχὴ ἢ ἐξαιρετικὴ ἔκδοσις ποὺ σᾶς παρουσίασα νὰ παρακινήσει τὶς συνοδείες ἄλλων μονῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀγιωνύμου Ὁρους, νὰ καταστήσουν προσιτὸ τὸ σύνολο τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ σώζονται στοὺς ναοὺς καὶ τὶς τράπεζές τους, παρακινούμενες ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ σεβασμίου κοινοβίου τοῦ Ἁγίου Διονυσίου.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2003

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

*Νικολάου Κονομῆ, Από τὴν ἱστορία τῆς Λατινικῆς Γλώσσας, ὑπὸ τοῦ
Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Βασιλείου Πετράκου.*

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὸ βιβλίον τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Νικολάου Κονομῆ, *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Λατινικῆς Γλώσσας*, σὲ τέταρτη ἔκδοση, πὺ κυκλοφόρησε ὁ Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων τὸ 2003.

Ἐκεῖνος πὺ διεξέρχεται τὸ βιβλίον μὲ προσοχὴ ἀνακαλύπτει, ὅτι ὁ τίτλος εἶναι ἀπατηλός, γιατί αὐτὸ ἀποτελεῖ σύντομη πλήρη ἱστορία τῆς λατινικῆς γλώσσας, ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς κείμενα ἕως τὴν Ἀναγέννηση.

Ἡ ἱστορία τῆς συντάξεώς του εἶναι μακρὰ καὶ διδακτικὴ. Ἡ πρώτη του μορφή, τοῦ 1965, ἦταν ἓνα πολυγραφημένο φυλλάδιον μικροῦ σχήματος, 35 σελίδων, γιὰ χρῆση ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Τὸ 1980 οἱ σελίδες ἔγιναν 80 χάριν τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τὸ 1993 ἔγιναν 267. Ἡ ἔκδοση πὺ σᾶς παρουσιάζω, ἡ τετάρτη του 2003, ἐκτείνεται σὲ 330 σελίδες καὶ εἶναι ἐντελῶς διάφορη ἀπὸ τὲς τρεῖς προηγούμενες.

Ὅπως εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸν τίτλον του, τὸ βιβλίον εἶναι ἱστορικὸ καὶ γλωσσολογικόν. Δὲν ἀποτελεῖ πραγματεία γιὰ μιὰ περίοδο τῆς λατινικῆς γλώσσας οὔτε εἶναι γραμματικὴ. Διαλαμβάνει ὅμως περὶ ὄλων τῶν περιόδων τῆς λατινικῆς γλώσσας καὶ ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸν βρίσκονται σ' ὅλες τὲς σελίδες τοῦ βιβλίου.

Μετὰ τὴ γενικὴ εἰσαγωγὴ περὶ τῆς λατινικῆς γλώσσας καὶ τοῦ χαρακτήρα τῆς, γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς, περὶ τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν, τῶν ἀπόψεων τους περὶ γλώσσας καὶ τῶν ἔργων τους καὶ στὴ συνέχεια γίνεται λόγος περὶ τῶν Ρωμαίων γραμματικῶν, κυρίως πολιτικῶν προσώπων,

καί τῶν ρυθμίσεων πού ἐπέφεραν στήν γραφόμενη λατινική. Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή τοῦ βαθμιαίου σχηματισμοῦ τῆς γραμματικῆς καί τοῦ συντακτικοῦ, ὅπως ἐννοοῦμε σήμερα τοὺς κλάδους αὐτοὺς τῆς φιλολογίας. Ὅπως ὅμως διασαφηνίζει ὁ Νικ. Κονομῆς, τὰ γραμματικά ἔργα τῶν ἀρχαίων ἀφοροῦν μόνο τῇ γραπτῇ γλώσσᾳ, τῇ λογοτεχνικῇ. Οἱ τότε μελετητὲς ἀδιαφοροῦν ἐντελῶς γιὰ τὴν ὁμιλουμένη.

Μετὰ τὰ δύο εἰσαγωγικά μέρη, ἀκολουθεῖ τὸ πρῶτο κεφάλαιο γιὰ τὶς Ἰταλιωτικὰς διαλέκτους/Γλώσσες στὶς ὁποῖες ἀνήκει ἡ Λατινική. Ὁ ὅρος *ιταλιώτης* στὸν Ἡρόδοτο, τὸν Θουκυδίδη καί τὸν Πολύβιο δηλώνει τοὺς Ἕλληνας τῆς Νοτίου Ἰταλίας ἢ γενικώτερα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἰταλιωτικὸς γιὰ τοὺς γλωσσολόγους σημαίνει τὶς γλώσσες τῆς Ἰταλιωτικῆς οἰκογένειας καί στενότερα τὴν ὄσκο-οὐμβρική γλωσσική οἰκογένεια.

Οἱ κυριώτερες ἀπὸ τὶς γλώσσες αὐτὲς εἶναι ἡ Φαλισκική, ἡ Ὀσκιική, ἡ Οὐμβρική, ἡ Μεσσαπική, ἡ Βενετική, ἡ Ἐτρουσκική καί ἡ Σικελική. Ὅλες ἄσκησαν κάποιες ἐπιδράσεις στὴ Λατινική ἢ ὁποῖα ὅμως ἔχει ἀτομικότητα καί ξεχωρίζει καί ἀπὸ τὶς πλησιέστερες, ὅπως ἡ Ὀσκιική καί ἡ Οὐμβρική. Τέλος, ἡ Λατινική γλώσσα (*lingua latina*) ἦταν μία ἀπὸ τὶς διαλέκτους πού μιλοῦσαν οἱ Λατίνοι, ὁμάδα συγγενικῶν φύλων πού κατοικοῦσαν στὸ Λάτιο, περιοχὴ στὴν Κεντρικὴ Ἰταλία, ὅπου ἀνάμεσα στὶς πόλεις κυριαρχοῦσε ἡ Ρώμη.

Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο ἐπιγράφεται «Οἱ Πρόγονοι τῆς Λατινικῆς» καί ἀποτελεῖ περιγραφή καί ἀνάλυση τῶν ὁμοιοτήτων μεταξὺ τῆς Λατινικῆς καί ἄλλων γλωσσῶν, τῶν συνεχῶν δανείων τῆς μιᾶς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἄλλη, τοὺς παράγοντες πού συντέλεσαν στοὺς δανεισμοὺς αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι εἶναι λέξεις ἢ ἐκφράσεις πού γίνονται στερεότυπα. Εἶναι ἰδιωματικὲς φράσεις πού χαρακτηρίζονται ὡς ξενισμοί.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο ἐπιγράφεται «Ἡ Λατινική καί οἱ συγγενεῖς γλώσσες» καί σ' αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὶς διαφορὲς τῆς Λατινικῆς ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες ἰταλικὲς γλώσσες, τὶς ὁμοιότητες, τὰ κοινὰ στοιχεῖα καί τὸ κοινὸ λεξιλόγιο. Τὴν ἐκθεσὴ του τεκμηριώνει μὲ ἐκτεταμένο παραλληλισμὸ λέξεων τῆς Λατινικῆς καί τῶν Κελτικῶν γλωσσῶν, ὅπως ἡ Ἰρλανδική. Ἐξετάζονται ἐπίσης καί οἱ κοινὲς μὲ τὴν Ἑλληνικὴ λέξεις, ὅπως οἶνος-vinum, ὠδόν-onum καί ἀκόμη τὰ ὑπολείμματα ἢ ἔχνη τῆς Ἐτρουσκικῆς, πολλὰς λέξεις τῆς ὁποίας διατηρήθησαν στὴ Λατινική, ὅπως τὰ τοπωνύμια Mantua, Ravenna, ὀνόματα ὅπως Cato, Cicero, Piso, Aulus, Spurius. Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει διεξοδικὰ τὸ ζήτημα τῶν δανείων ἀπὸ τὴν Ἐτρουσκική καί συζητεῖ καί τὶς ἀντίθετες γνώμες σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ὀρισμένοι τύποι πού θεωροῦνται ἔτρουσκικοὶ

είναι έλληνικοί που μεταδόθηκαν στη Λατινική μέσω της Έτρουσκικής όπως λ.χ. οι θεωρούμενες έτρουσκικές λέξεις *hister-histrion-histriceus* προέρχονται από τις ελληνικές *ιστωρ-ιστορίων-ιστορικός*.

Η «ανάπτυξη της Λατινικής» επιγράφεται το τέταρτο κεφάλαιο όπου μεγάλη θέση έχουν οι επιγραφές, οι οποίες αποτελούν και τα αρχαιότερα κείμενά της. Οι επιγραφές αυτές παρουσιάζουν, συγκρινόμενες με τις επιγραφές της εποχής του Αυγούστου, μεγάλη αρχαιότητα και ένιοτε μεγάλη δυσκολία στην έρμηνεία τους. Με τη συστηματική εξέτασή τους ο Νικ. Κονομηής δίνει σαφή εικόνα των φθογγικών μεταβολών της γλώσσας που θα οδηγήσουν στην τελική διαμόρφωσή της, όπως εμφανίζεται ή Λατινική της λογοτεχνίας. Ίδιαίτερα έπιμένει, και δικαίως, ο συγγραφέας στην επίδραση της Έλληνικής στη Λατινική και παραθέτει άφθονα παραδείγματα. Χαρακτηριστικό είναι ότι πολλά έπιφωνήματα των Ρωμαίων είναι έκλατινισμένα ελληνικά, όπως *εϋγε*, *παπαϊ*, *εϋοϊ*.

«Η όμιλουμένη Λατινική» *Sermo cotidianus* ή *familiaris*, είναι το θέμα του πέμπτου κεφαλαίου του βιβλίου. Αρχίζει με τη διαπίστωση ότι στη Λατινική, αντίθετα προς την Έλληνική που ξεκίνησε θριαμβευτικά με τα όμηρικά έπη, στη Λατινική λοιπόν μόλις στα μέσα του 3ου π. Χ. αϊ. άρχισε να δημιουργείται λογοτεχνία με μίμηση των ελληνικών έργων τα όποια είχαν ως πρότυπα οι Ρωμαίοι.

Η όμιλουμένη Λατινική άνιχνεύεται σε κείμενα όπως του Πλάτου, στο *Σατυρικόν* του Πετρωνίου και κυρίως στις πολυάριθμες έπιστολές του Κικέρωνος ο όποιος χαρακτηρίζει το γλωσσικό του ύφος σ' αυτές ως *sermo cotidianus* (καθημερινός λόγος) και *plebeius sermo* (λόγος των κοινών ανθρώπων). Και άλλοι συγγραφείς παρέχουν άφθονο υλικό μελέτης και ακόμη οι λαϊκές επιγραφές που ονομάζουμε *χαράγματα*, (*graffiti*) στην Πομπηία και στο Ηράκλειον (*Herculaneum*) ή οι κατάδεσμοι, οι χαραγμένες δηλαδή σε φύλλα μολυβένια *κατάρες* (*defixiones*) που τοποθετούσαν κρυφά σε τάφους. Τα παραδείγματα που παραθέτει ο συγγραφέας για να περιγράψει την όμιλουμένη Λατινική είναι άφθονα και προέρχονται από όλα τα είδη του λόγου, όπως λ.χ. τα έπιρρήματα, τα ύποκοριστικά, τα όμοληα. Και πάλι γίνεται παραλληλισμός των γλωσσικών φαινομένων με τα αντίστοιχα ελληνικά, πράγμα που βοηθεί στην καλύτερη κατανόηση της διαμόρφωσης της Λατινικής.

«Η ανάπτυξη των ρομανικών γλωσσών» είναι ο τίτλος του έκτου κεφαλαίου. Σ' αυτό περιγράφεται το θαυμαστό φαινόμενο της δημιουργίας των νεολατινικών γλωσσών από τη μεταγενέστερη μορφή της όμιλουμένης Λατινικής. Την όμιλουμένη ήδη τον 1ο π.Χ. αιώνα ο Κικέρων είχε χαρακτηρίσει

ώς vulgaris sermo, δηλαδή «χυδαία λατινικά», έκφραση που θα χρησιμοποιηθεί δεκάδες αιώνες μετά και για τη νεοελληνική όμιλουμένη και γραφομένη.

Στή μεταγενέστερη αυτή λατινική, την οποία ο Νικ. Κονομής σωστά νομίζει, ότι πρέπει να ονομάσουμε «πρωτορομανική» δεν γράφθηκαν κείμενα σημαντικά, γιατί γραφόμενη Λατινική ήταν η γλώσσα της λογοτεχνίας, η επίσημη, η οποία χρησιμοποιείται έως σήμερα από την καθολική εκκλησία, τους επιγραφικούς στο corpus του Βερολίνου και τους φιλόλογους, κυρίως στις εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων της σειράς της Ήξφόρδης και του Οίκου Teubner. Στή τελευταία αυτή σειρά ο Νικ. Κονομής έχει εκδόσει δύο άπτικούς ρήτορες του κανόνα, τον Δείναρχο και τον Λυκούργο, με εισαγωγές, κριτικά υπόμνηματα και σχόλια, όλα στη lingua latina, την κλασσική λατινική και όχι στη lingua latina rustica, όπως χαρακτηρίστηκε επί Καρλομάγνου το 813 στη σύνοδο της Tours, το τότε νεολατινικό γλωσσικό ιδίωμα. Το ιδίωμα αυτό σε κάθε χώρα αναμειγνυόταν με τα τοπικά ιδιώματα και έτσι προέκυψαν οι λατινογενείς ευρωπαϊκές γλώσσες. Παρόμοια πορεία είχε και η Έλληνική η οποία στο διάβα του χρόνου εξελίχθηκε από τη μυκηναϊκή, την κλασσική, την κοινή, τη βυζαντινή στη νεοελληνική.

Η ανάδρομη που κάνει ο Νικ. Κονομής στην πορεία της δημιουργίας των νέων γλωσσών είναι γοητευτική. Πόσοι γνωρίζουν σήμερα, ότι το δεύτερο συνθετικό του ονόματος των πόλεων Manchester και Lancaster είναι η λατινική λέξη Castra, η της λέξης Lincoln είναι η λατινική colonia;

«Η κλασσική λατινική ποίηση» είναι ο τίτλος του εβδόμου κεφαλαίου. Η λατινική ποίηση αρχίζει, συμβατικά, μετά το 250 π.Χ., με τη μετάφραση της Ήδυσσειας του Ήμηρου από τον Λίβιο Ανδρόνικο. Με άφετηρία το έργο αυτό ο συγγραφέας περιγράφει παραστατικά την μακρά προσπάθεια των λογίων Ρωμαίων να δημιουργήσουν και να επιβάλουν γλωσσικούς και ποιητικούς κανόνες. Έτσι μια γλώσσα με περιορισμένο λεξιλόγιο στην αρχή, εξελίχθηκε και αναπτύχθηκε και κάλυψε τις ανάγκες και τις απαιτήσεις ενός λαού που έγινε κύριος του αρχαίου δυτικού κόσμου. Στή εξέλιξη της Λατινικής σημαντικά συνέβαλε η επίδραση της Έλληνικής, φανερά και έντονη στους Ρωμαίους ποιητές, όπως ο Κάτουλλος, ο Ήβίδιος, ο Ήράτιος, ο Βιργίλιος. Η ποίηση της εποχής του Αυγούστου συνετέλεσε αποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση της λογοτεχνικής Λατινικής γλώσσας.

Το επόμενο κεφάλαιο του βιβλίου, το όγδοο «Ο λατινικός πεζός λόγος» συμπληρώνει τα όσα ειπώθηκαν για την ποίηση. Και στον τομέα αυτόν ο

λατινικός πεζός λόγος αρχίζει με την μετάφραση από τον ποιητή Έννιο (239-169 π.Χ.) του έργου του Εϋημέρου από την Μεσσήνη *Τερά αναγραφή*.

Και στον πεζό λόγο ή πορεία ήταν όμοια με την ποίηση, δηλαδή προσπάθεια των λογίων για την καθαρότητα της γραπτής γλώσσας, απαλλαγμένης από τα λαϊκά στοιχεία της όμιλουμένης, όπως έγινε και στους Έλληνες την ίδια εποχή με τον αττικισμό, τη μίμηση δηλαδή της γλώσσας και του ύφους των αττικών συγγραφέων του 5ου και του 4ου π. Χ. αί.

Στή Λατινική λοιπόν, κυρίως με το έργο του Κικέρωνος και του Καίσαρος, καθιερώθηκε ή επίσημη μορφή της πεζογραφίας, στην οποία επιδιώχθηκε ή καθαρότητα. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Κικέρων στους λόγους του χρησιμοποιεί ελάχιστες ελληνικές λέξεις, ενώ στις προς τον Αττικό επιστολές του, κείμενα ανεπίσημα, προσωπικά, χρησιμοποιεί εκατοντάδες.

Έξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι ή έκθεση του Νικ. Κονομῆ, των προσπαθειών του Κικέρωνος να πλάσει λατινικούς όρους με τους οποίους θα απέδιδε ελληνικούς της φιλοσοφικής και της ρητορικής όρολογίας. Αναγκάστηκε λοιπόν πολλούς μονολεκτικούς ελληνικούς όρους να τους αποδώσει με περισσότερες λέξεις όπως τή μισανθρωπία με τον όρο *odium hominum* ή να ακολουθήσει τον ελληνικό τρόπο παραγωγής, όπως τή λέξη ποιότης που έπλασε ο Πλάτων από το ποίος. Ο Κικέρων μιμήθηκε τον Πλάτωνα και έπλασε τή λέξη *qualitas* από το *qualis*, ή οποία στα γαλλικά έγινε *qualité* και αναλόγως στα άγγλικά και στα γερμανικά.

Το επόμενο κεφάλαιο του βιβλίου, το ένατο, επιγράφεται «Μεσαιωνικά λατινικά». Στο κεφάλαιο αυτό ο συγγραφέας εκθέτει τις μεταβολές στο τυπικό της όμιλουμένης γλώσσας, που επιβλήθηκαν από την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της μεταγενέστερης αυτοκρατορίας. Ένώ ή γραπτή γλώσσα, της Έκκλησίας κυρίως, έμενε άμετάβλητη, στον προφορικό λόγο και στα κείμενα της διοικήσεως και της γραφειοκρατίας, άκόμη και στη διοίκηση της εκκλησίας χρησιμοποιούνται νέοι όροι. Το ίδιο συνέβη και με τα έπαγγέλματα. Εκεί όμως που διέπρεψαν οί Ρωμαίοι είναι ή νομική επιστήμη. Τα κείμενα των νόμων και των διαταγμάτων που συγκεντρώθηκαν σε συλλογές, έγιναν πρότυπα για τα νομικά και τα κρατικά έγγραφα του μεσαίωνα. Το πολύπλοκο ύφος τους και ή όρολογία τους έγιναν παράδειγμα για μίμηση.

Παράλληλα δημιουργήθηκε και ή Βιβλική Λατινική, ή απόδοση δηλαδή στα Λατινικά των κειμένων των Γραφών. Άπ' αυτήν γεννιέται ή χριστιανική λογοτεχνία, με άξονα το έργο του Αύγουστίνου. Και στη λογοτεχνία αυτή έχρυσμε επικράτηση της κοινής Λατινικής, όπως ωρίτερα οί συγγραφείς της Καινης Διαθήκης χρησιμοποίησαν την ελληνιστική κοινή. Η μετάφραση της Βίβλου

ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἰερώνυμο (331-420), ἡ γνωστὴ Vulgata, δίνει στὴν Ἐκκλησία τὸ βασικὸ κείμενο ποὺ τῆς χρειάζόταν, μὲ πολλές ὅμως ἑλληνικὲς λέξεις, ἐκφράσεις καὶ συντάξεις.

Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ μεσαιωνικὰ λατινικὰ ὁλοκληρώνεται μὲ τρία ἀκόμη μέρη: τὴ γραπτὴ λατινικὴ γλῶσσα τοῦ Μεσαίωνα, τὰ Λατινικὰ τῆς Ἀναγέννησης καὶ τὸν στίχο, δηλαδὴ τὴ στιχουργικὴ.

Ἐνῶ τὰ «γραμματειακὰ» καὶ τὰ νομικὰ λατινικὰ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὴ διοίκηση, τὶς ἡγεμονικὲς αὐλὲς καὶ τὴν Ἐκκλησία ἀμετάβλητα, τὰ λατινικὰ ὡς γλῶσσα ἐπικοινωνίας δέχτηκαν τὴν ἐπίθεση τῶν οὐμανιστῶν οἱ ὁποῖοι τὴν ἐπανέφεραν στὴν Κικερώνεια καθαρότητα. Συγχρόνως ὅμως τὴ μετέβαλαν σὲ νεκρὴ γλῶσσα ποὺ μεταχειρίζονταν μόνο οἱ πολὺ μορφωμένοι. Ἔτσι σιγὰ-σιγὰ ἡ Λατινικὴ ἔπαψε νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ ἡ χρῆση της, ὡς καθαρῶς ὀμιλουμένης, περιορίστηκε στὴν Ἐκκλησία καὶ σὲ λίγα παλιὰ ἱστορικὰ Πανεπιστήμια, ὅπου κατὰ τὶς τελετὲς ψάλλον μελοποιημένες ᾠδὲς τοῦ Ὁρατίου.

Τὸ βιβλίον τελειώνει μὲ τὸ δέκατο κεφάλαιο «Ἡ ρωμαϊκὴ κληρονομία», καὶ μὲ ἓνα παράρτημα, μιὰ χρησιμώτατη συλλογὴ τῶν ἐν χρῆσει λατινικῶν συντομογραφιῶν καὶ μὲ τὸ εὐρετήριο συγγραφέων καὶ λέξεων.

Ἡ περιγραφή ποὺ ἔκανα τοῦ βιβλίου τοῦ Νικολάου Κονομῆ εἶναι συντομώτατη καὶ ἐλλιπής. Ὁ προϋδασμένος ἀναγνώστης, ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὴν ἀναγκαῖα γλωσσικὴ προπαιδεία, παρακολουθεῖ μὲ ἄνεση τὴ θαυμαστὴ περιπετειώδη πορεία τῆς Λατινικῆς γλώσσας, ἡ ὁποία ἀπὸ ἰδίωμα μιᾶς μικρῆς ομάδας ἀνθρώπων στὴν Ἰταλία ἀναπτύχθηκε, ἐξελίχθηκε καὶ ἔγινε γλῶσσα μιᾶς αὐτοκρατορίας, ποὺ ἀπλωνόταν σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, τὴν Ἀσία καὶ τὴν Ἀφρική. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ, ποὺ ἐμφανίζεται πλήρης μὲ τὸν Ὅμηρο, ἡ Λατινικὴ ἄρχισε νὰ σχηματίζεται πολὺ ἀργότερα καὶ αὐτὸν τὸν συστηματικὸ καὶ μεθοδικὸ σχηματισμὸ τὸν παρακολουθοῦμε στὸ βιβλίον τοῦ Νικολάου Κονομῆ. Συγχρόνως παρακολουθοῦμε καὶ τὶς ἱστορικὲς μεταβολὲς μιᾶς ἀπέραντης κοινωνίας, κυρίως τῆς εὐρωπαϊκῆς, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τὶς μέρες μας σχεδόν, μεταβολὲς ποὺ γίνονται αἰσθητὲς μέσα ἀπὸ τὴ γλῶσσα.

Τὸ βιβλίον ποὺ σᾶς περιέγραψα εἶναι ἀποτέλεσμα ἀγάπης πρὸς τοὺς φοιτητὲς γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἔγραψε ὁ Νικ. Κονομῆς, καὶ ἀγάπης γιὰ μιὰ γλῶσσα ποὺ προσέφερε μοναδικὲς ὑπηρεσίες καὶ στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γράμματα. Θὰ ἄξιζε ὁ συγγραφέας του νὰ μᾶς δώσει ἓνα ἀνάλογο ἔργο γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ, τὴν ὁποία, ὅπως γνωρίζουμε ἀγαπᾶ περισσότερο.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

**ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - Ι.Α.Ν.Ε.**

Α' Έργο πού επιτελέστηκε

- Συνεχίστηκε ή καταγραφή σέ Βάση Δεδομένων τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κέντρου. Ὁ ἀριθμός τῶν εἰσελθόντων λημμάτων μέχρι σήμερα εἶναι 225.000. Μένουν 140 δελτιοθήκες γιά νά ολοκληρωθεῖ ή Βάση καί νά ἀρχίσει πάλι ή ἐκτύπωση τῶν τόμων τοῦ Λεξικοῦ.
- Ἀπομαγνητοφωνεῖται καί καταγράφεται σέ μορφή χειρογράφων ἤ σέ ἠλεκτρονικό ὑπολογιστή τὸ γλωσσικό ὕλικό πού συνέλεξαν οἱ ἐρευνητές στις γλωσσικές ἀποστολές τῶν ἐτῶν 2001 καί 2002.
- Πραγματοποιήθηκαν οἱ ἐρευνητικές ἀποστολές γιά συλλογή γλωσσικοῦ ὕλικου στοὺς νομούς Πέλλης, Εὐρυτανίας, Ἀρκαδίας, Κυκλάδων, Θεσσαλονίκης, Ζακύνθου, Καβάλας, Καστοριάς, Λασιθίου, Φθιώτιδος καί Ἰωαννίνων.

Β' Ἐκδοτικό ἔργο

Κατὰ τὸ ἔτος 2003 τὸ Κέντρο ἐξέδωσε:

- τὸν 24ο τόμο τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου,
- τὰ Πρακτικά τοῦ Δ' Διεθνoῦς Συνεδρίου τῆς Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας, πού εἶχε γίνει στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2002 μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἔτους Γλωσσῶν,
- τὸν τέταρτο τόμο τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Γεωργίου Ἐμμ. Πάγκαλου «Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης». Μὲ τὸν τόμο αὐτὸ ολοκληρώθηκε ή τετράτομη ἐπανεκδόση τοῦ ἔργου,
- τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ Γλωσσολογίας κ. Κωνσταντίνου Μηνᾶ “Ἡ γλῶσσα τῶν δημοσιευμένων Μεσαιωνικῶν ἐλληνικῶν ἐγγράφων τῆς Κάτω Ἰταλίας καί τῆς Σικελίας”.

Γ' Στὸ Ἀρχεῖο Τοπωνυμίων καί Κυρίων Ὀνομάτων εἰσηλθῶν 2.500 νέα τοπωνύμια (ἀπὸ Σαμοθράκη καί Ζάκυνθο) στήν ἠλεκτρονική Βάση Δεδομένων τοῦ

Έλληνικού Τοπωνυμικού. Η Βάση περιλαμβάνει τώρα 37.000 τοπωνύμια και συνεχώς αναβαθμίζεται.

Δ' Συνέδρια

Οι έρευνητές του Κέντρου πήραν μέρος σε πολλά διεθνή και ελληνικά συνέδρια με επιστημονικές ανακοινώσεις.

Ε' Προγράμματα

- Ολοκληρώθηκε το Πρόγραμμα «Έλληνικός Λόγος III», το οποίο χρηματοδοτήθηκε από την Ακαδημία Αθηνών και αποφασίστηκε η συνέχιση της χρηματοδότησης του Προγράμματος «Έλληνικός Λόγος IV» με το ποσό των 125.000 Ευρώ.
- Έγκρίθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού στο πλαίσιο του επιχειρησιακού Προγράμματος (Κοινωνία της Πληροφορίας 2000-2006) ή χρηματοδότηση του Προγράμματος «Μνημεία Έλληνικού Λόγου» με το ποσό των 400.000 Ευρώ.

ΣΤ' Βιβλιοθήκη

Τò 2003 εισήχθησαν στο Κέντρο του Ιστορικού Λεξικού 153 νέα βιβλία. Ο τρόπος απόκτησης των βιβλίων αυτών είναι: δωρεές 69 τίτλοι, αγορές 76 τίτλοι, ανταλλαγές 5 τίτλοι και τρεις τόμοι από τις εκδόσεις του Κέντρου.

Ζ' Επιστημονικές Συνεργασίες

Τò Κέντρο συνεργάστηκε με την Έλληνική Ονοματολογική Έταιρεία και την Έταιρεία Ευβοϊκών Μελετών, για τή διοργάνωση Ονοματολογικού Συνεδρίου στη Χαλκίδα με θέμα «Όνοματολογικά νομού Εύβοίας».

- Με την Έταιρεία Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας.
- Με την Έν Αθήναις Γλωσσική Έταιρεία.
- Με τους Τομείς Γλωσσολογίας των Πανεπιστημίων Αθηνών (Καποδιστριακό), Θεσσαλονίκης (Αριστοτέλειο), Θράκης (Δημοκρίτειο), Ίωαννίνων και Αιγαίου (με έδρα του Τομέα στη Ρόδο).
- Συνεχής συνεργασία υπάρχει και με τò Ίνστιτούτο Έπεξεργασίας Λόγου (έκπρόσωπος ó Διευθυντής του καθηγητής του Πολυτεχνείου κ. Γεώργιος Καραγιάννης).
- Με τόν Θησαυρό τής Έλληνικής Γλώσσας (έκπρόσωπος ó Διευθυντής του καθηγητής κ. Άθανάσιος Αναγνωστόπουλος).

- Επίσης συνεργάζεται με τὸν Γεωγραφικὸ Ἄτλαντα τῆς Εὐρώπης ποὺ ἐδρεύει στὸ Malberg (μὲ ἀντιπρόσωπο τὴν Διευθύντρια τοῦ Κέντρου κ. Ἐλευθερία Γιακουμάκη).

[Ἐλευθερία Γιακουμάκη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Τò 2003 τò Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας ἐγκαταστάθη-κε ὀριστικὰ στὸ νεοκλασικὸ κτῆριο τῆς ὁδοῦ Ἡπίτου 3, δωρεὰ τοῦ Ἰδρύματος Λίλιαν Βουδούρη, ὅπου ἀναπτύσσει πλέον τὶς δραστηριότητές του, τὴν Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογὴ καὶ τὸ Μουσικὸ Ἐργαστήριον, τὸ Ἀρχεῖο χειρογράφων καὶ τὴν Μουσικακὴ Συλλογὴ.

Τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ ἐκδοτικὸ ἔργο

α) Προγράμματα

— Ὑπέβαλε Πρόταση μὲ θέμα: *ἀνάπτυξη ἐθνικοῦ κέντρου τεκμηρίωσης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ* στὸ πλαίσιο τοῦ Προγράμματος τῆς Κοινωνίας τῆς Πληροφορίας καὶ ἐπέτυχε χρηματοδότηση, σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο, ὕψους 800.000 Εὐρώ.

— Τὸ Κέντρο, ἐπιστημονικὸς ὑπεύθυνος - συντονιστὴς τοῦ Προγράμματος **The acritic heritage in Europe (ACRINET)**, στὸ πλαίσιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Προγράμματος «Culture 2000», κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ἔλαβε μέρος μὲ τὴ Διευθύντρια καὶ Ἐρευνητὴς του σὲ τρεῖς ἐπιστημονικὲς συναντήσεις-συνεδρία, στὸ Παρίσι (Μάρτιος), στὴ Βαρκελώνη (Ἰούνιος) καὶ στὴ Βενετία (Νοέμβριος). Ἐκτενὴς παρουσίαση τοῦ Προγράμματος ἔγινε ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Νικόλαο Κονομῆ σὲ δημοσίᾳ συνεδρίαση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΙΠΠΑ, 2003, τ. Β' σ. 47-52).

β) Ὁλοκληρώθηκε καὶ προβλήθηκε στὸ κοινὸ ἡ ταινία μικροῦ μήκους «*Ελαία καλλιστέφανος*», γιὰ τὸ σενάριο τῆς ὁποίας τὸ Κέντρο Λαογραφίας βραβεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων καὶ τὸ περιοδικὸ *Ἀρχαιολογία*.

γ) Συνεδρία: Πραγματοποίησε μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία τετραήμερο συνέδριο μὲ θέμα: *Ὁ Νικόλαος Γ. Πολίτης καὶ τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* (4-7 Δεκ. 2003). Τὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου, ποὺ παρακολούθησαν πολλοὶ ἐρευνητές, κήρυξε ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας κ. Πέτρος Εὐθυμίου.

δ) Έκδόσεις

1. *Οί δύο όψεις της ελληνικής μουσικής κληρονομιάς - αφιέρωμα εις μνήμην Σπυριδώνος Περιστέρη*, Πρακτικά Μουσικολογικής Συνάξεως (Μέγαρο Ακαδημίας Αθηνών, 10 και 11 / 11 / 2000), Έπιμέλεια έκδοσης: Ευστάθιος Γ. Μακρής, Αθήνα 2003, σελ. 283. Παρουσίασή του έγινε από τον Μητροπολίτη Περγάμου κ. Ιωάννη Ζηζιούλα, Ακαδημαϊκό, τον Υπουργό Έσωτερικών κ. Κώστα Σκανδαλίδη και τον έθνομουσικολόγο κ. Λάμπρο Λιάβα.
2. «*Η Έλιά και τὸ Λάδι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα*», Πρακτικά τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου (Αθήνα, 1-2 Ὀκτωβρίου 1999, Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών, ὀργάνωση: Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας). Ἐπιστημονικὴ ὑπεύθυνη ἔκδοσης: Αἰκατερίνη Πολυμέρου - Καμηλάκη, Ἐπιμέλεια ἔκδοσης: Παναγιώτης Καμηλάκης - Λουίζα Καραπιδάκη, Αθήνα 2003, σχ. 8^ο, σελ. 501. Ἡ ἔκδοση πραγματοποιήθηκε με τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τῆς Διευθύνσεως Δενδροκομίας-Τμήματος Ἐλαίας τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.
3. «*Η ἑλιά και τὸ λάδι στὸν γῶρο και τὸν χρόνο*», Πρακτικά τοῦ Συμποσίου «*Η ἑλιά και τὸ λάδι στὸν γῶρο και τὸν χρόνο*», (Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000. Ὀργάνωση: Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας σὲ συνεργασία με τὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων και τὸ Ἴδρυμα «Ἄκτια Νικόπολις» Πρέβεζας). Ἐπιστημ. Ὑπεύθυνη ἔκδοσης: Αἰκατερίνη Πολυμέρου - Καμηλάκη, Ἐπιμέλεια ἔκδοσης: Παναγιώτης Καμηλάκης - Λουίζα Καραπιδάκη Αθήνα 2003, σχ. 8^ο, σελ. 526. Ἐκδοση με τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τῆς Διευθύνσεως Δενδροκομίας-Τμήματος Ἐλαίας τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.
4. Βασιλείου Σαρλῆ, «*Λαογραφικὰ Σύμμεικτα τοῦ Δήμου Φενεοῦ Κορινθίας*» (Καταγραφή 1962-2000), τ. Α' και Β', στή νέα σειρά τοῦ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας με τὸν εὔστοχο και περιεκτικὸ τίτλο «Πηγές τοῦ Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ» και χρηματοδότηση τῆς Νομαρχίας Κορινθίας, τοῦ Δήμου Φενεοῦ και τοῦ κ. Βασιλείου Σαρλῆ. Ἐπιμέλεια κειμένων - συντονισμός ἔκδοσης: Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη.
5. Μουσεῖον Ἄρτου, Ἀμφίκλεια. Ἐνημερωτικὸ πολὺπτυχο φυλλάδιο (σὲ ἑλληνικὴ και ἀγγλικὴ γλῶσσα), τοῦ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας σὲ συνεργασία με τὸν Λαογραφικὸ - Χορευτικὸ Σύλλογο Ἀμφίκλειας «*Η Δαδιώτικη Ἐστία*», Αθήνα 2003. Κείμενα: Αἰκατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη και Λουίζας Καραπιδάκη.

Υπό έκτύπωση

1. «Άκριτες τῆς Εὐρώπης». Ὁδηγὸς Ἐκδοσης (στὴν ἑλληνικὴ καὶ ἀγγλικὴ γλῶσσα), ποὺ ὀργανώθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ προγράμματος «ACRINET» [= European Acritic Heritage Network], Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 2004, σχ. 4^ο, σελ. 48. Ἐπιστημ. Ὑπεύθυνη: Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη. Ἐπιστημ. Ἐπιμέλεια: Λουίζα Καραπιδάκη, σύνταξη κειμένων: Κορίνα Γαβαλά.
2. «Ὡδὴ στὴν Ἐλιά - Ode to the Olive Tree», (στὴν ἑλληνικὴ καὶ ἀγγλικὴ γλῶσσα), Συλλογικὸς τόμος. Ἐπιστημ. Ἐπιμέλεια-συντονισμὸς ἔκδοσης: Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, ἐπιμέλεια-ὀργάνωση ὕλης: Λουίζα Καραπιδάκη, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια κειμένων: Παναγιώτης Καμηλάκης, Ἐπιμέλεια ἀγγλικῶν κειμένων: Βασιλικὴ Χρυσανθοπούλου, καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια: Εὐά Σταμάτη, μεταφράσεις κειμένων: Andrew Farrigton - Φένια Ἀνδρονίκου, Ἀθήνα 2004, σχ. 4^ο, σελ. 344. Μὲ τὴν ὑποστήριξη τῆς Γενικῆς Γραμματείας Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων.

Υπό ἔκδοση

1. Σπυρ. Δ. Περιστέρι (μουσ. ἐπιμ.), Γ. Α. Μέγα (εἰσαγωγή, ὑπομνήματα), *Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγοῦδια: Μουσικὴ ἀνθολογία. Ἐκδομένη ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς 150ετηρίδος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας* (Greek folk songs. A musical anthology. Published to celebrate the 150th anniversary of the outbreak of the struggle for Greek Independence). 1972, σ. 45+3 δίσκοι μουσικῆς. (Ἐπανεδίδεται σὲ CD).
2. *Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγοῦδια*, τ. Β', μουσ. ἐπιμέλεια Γεωργίου Ἀμαργιαννάκη (+ 2002) καὶ τῆ συνεργασία Ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου Λαογραφίας.
3. Γεωργίου Παναγιώτου, *Παραδόσεις τῆς Β. Ἡπείρου* (Πρόγραμμα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρευνῶν τῆς Ἀκαδημίας), σελ. 400 περ. (Παραδόσεις τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ λαοῦ σχολιασμένες ἀπὸ τὸν Γ. Παναγιώτου. Θὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἓνα CDROM μὲ ἠχογραφημένα δείγματα παραδόσεων).
4. Ἑλένης Ψυχογιοῦ, *Τελετουργίες θανάτου. Νεκρικὰ ἔθιμα καὶ μοιρολόγια*.
5. Ὁδηγὸς τῆς Μουσικακῆς Συλλογῆς. Ἐπιμέλεια: Λουίζα Καραπιδάκη.
6. Γ. Κ. Σπυριδάκη, *Λαογραφικὴ ἀποστολὴ στὴν Κίμωλο*. Τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου ἔχει ἀναλάβει ὁ Ἐρευνητὴς Παναγιώτης Καμηλάκης
7. Δημ. Πετροπούλου, *Λαογραφικὴ ἀποστολὴ στὴ Θράκη*. Τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου ἔχει ἀναλάβει ἡ Ἐρευνήτρια Μιράντα Τερζοπούλου.

Ἐγκαίνια τοῦ Μουσείου Ἄρτου

ε) Ἐγίναν τὰ ἐγκαίνια τοῦ Μουσείου τοῦ Ἄρτου στήν Ἀμφίκλεια Φιδιώτιδος (21 Νοεμ.). Τὸ Μουσεῖο ἐγκαινίασε ὁ Γενικός Γραμματέας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας κ. Ἀθαν. Τσουροπλῆς, παρουσία τοῦ Νομάρχου Φιδιώτιδας καὶ Δημάρχων τῆς περιοχῆς, ἀκαδημαϊκῶν (Πάνος Λιγομενίδης, Νικόλαος Κονομητῆς, Παναγ. Βοκοτόπουλος) καὶ κατοίκων τῆς περιοχῆς. Παράλληλα συνεχίζεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ μουσειολογικὴ μελέτη γιὰ τὰ δυὸ ἄλλα Μουσεία, ποῦ ἐποπτεύει τὸ Κέντρο: Τὸ ἐλληνικὸ Μουσεῖο τῆς Ἐλιάς στήν Κρήτη καὶ τὸ Μουσεῖο Γεωργικῶν Ἐργαλείων καὶ παραδοσιακῆς Τεχνολογίας στὸ Βελεστίνο Θεσσαλίας.

στ) Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ εἰσήγηση τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπαίνεσε, χωρὶς χρηματικὴ ἀμοιβή, γιὰ τὴ συλλογὴ λαογραφικοῦ ὕλικου τὸν κ. Γιάννη Γιακουμάκη, τὴν ἀείμνηστη Ἐλένη Ζούρου καὶ τὸν Παν. Ρουμελιώτη. Ἐπαίνεσε ἐπίσης γιὰ τὴν συστηματικὴ ἔργασία τους στὴ συλλογὴ ὕλικου μὲ χρηματικὴ ἀμοιβὴ συνολικοῦ ὕψους 4.500 Εὐρώ τοὺς Γεωργία Τσιαμάλου, Ἀγγελικὴ Κομποχόλη καὶ Χρῆστο Παλασκώνη. Τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Κέντρου μὲ λαογραφικὸ ὕλικό, ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ἐκπαιδευτικούς, μὲ εἰσήγηση τοῦ Κέντρου, εἰδικὴ ἐγκύκλιο.

— Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου πραγματοποιοῦσαν τὶς ἐντεταλμένες λαογραφικὰς τοὺς ἀποστολὰς γιὰ ἐπιτόπια ἔρευνα στοὺς νομοὺς Μαγνησίας, Εὐβοίας, Ἀρκαδίας, Λέσβου, Χανίων, Λασιθίου, Ρεθύμνης, Αἰτωλοακαρνανίας, Κερκύρας, Δωδεκανήσου, Τρικάλων καὶ Πέλλης. Ἐπίσης ἔλαβαν μέρος σὲ συνέδρια καὶ δημοσίευσαν ἄρθρα καὶ μελέτες ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου.

ζ) Τὸ Κέντρο προετοιμάζει μὲ τὴν οικονομικὴ ὑποστήριξη τῆς Γενικῆς Γραμματείας Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων Ἐκδοσὴ μὲ θέμα **Ἐλαίας Ἐγκώμιον** στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τὴν ἔκδοσιν σχετικοῦ **εἰκαστικοῦ - ἐθνογραφικοῦ τόμου** μὲ τὸν τίτλο **ᾠδὴ στὴν Ἐλιά.**

Συνεργασία τοῦ Κέντρου μὲ ἄλλους φορεῖς.

Τὸ Κέντρο Λαογραφίας συμμετεῖχε μὲ ἐρευνητὲς του:

1. Στὴν ἔκδοσιν «Ἑλλάδα, ὁ Κῆπος τῶν Θεῶν», Ἑλληνικὴ συμμετοχὴ στὴ Διεθνή Ἐκδοσὴ IGA 2003 στὸ Ρόστοκ Γερμανίας, ποῦ ὀργάνωσε ὁ Ὄργανισμὸς Προώθησης Ἐξαγωγῶν (ΟΠΕ).

2. Στην Έκθεση- έκδήλωση «Μάης με τὰ λουλούδια», στὸ χῶρο τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς Ἑλληνογερμανικῆς Ἀγωγῆς στὸ πλαίσιο τοῦ Πανελληνίου Σχολικοῦ φεστιβάλ Χοροῦ.
3. Στὴ Συνάντηση Ὁργανωτῶν τῶν σχεδίων πολυετῶν συμφωνιῶν συνεργασίας τοῦ Προγράμματος Πολιτισμὸς 2000, ποὺ ὀργάνωσε τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ στὸ Ζάππειο, 4 Ἀπριλίου 2003.
4. Στὸ διεθνὲς Συνέδριο μὲ θέμα «Πολιτισμικὴ Σύγκλιση καὶ Ψηφιακὴ Τεχνολογία» (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ Ζάππειο Μάιος 2003), ποὺ ὀργάνωσε τὸ Ἴδρυμα Μεῖζονος Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Διευθύντρια Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη παρουσίασε τὸ πρόγραμμα μηχανοργάνωσης τοῦ Κέντρου Λαογραφίας.

[Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη]

**ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ**

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 2003 διορίστηκε στὸ Κέντρο ἡ ἐρευνήτρια Δέσποινα Βλάμη, ἡ ὁποία ἀνέλαβε ὑπηρεσία τὸν Δεκέμβριο.

Τὸ Κέντρο συνέχισε καὶ ἐφέτος τὶς ἐρευνητικὲς καὶ ἐκδοτικὲς τοῦ ἐργασίες, ἐνῶ παράλληλα ὀργάνωσε καὶ πραγματοποιοῖσε στὸ Μέγαρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διήμερο Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο (20-21 Μαρτίου) μὲ θέμα «Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία (16ος-19ος αἰώνας)». Στὸ Συμπόσιο ἔγιναν 23 ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις ἀπὸ ἱστορικοὺς καὶ φιλολόγους. Μεταξὺ τῶν θεμάτων πού ἀπασχόλησαν τὸ Συμπόσιο ἦταν ἡ βυζαντινὴ ἐπιστολογραφικὴ παράδοση, τὰ ἔντυπα Ἐπιστολάρια τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ ἐπιστολογραφικὴ παραγωγή Ἑλλήνων λογίων ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Γιαννούλη ὡς τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο, ἡ ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία καὶ ἡ διακίνηση τῶν ἐπιστολῶν.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Συμποσίου, ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ Κέντρο δύο βιβλία: 1) μιὰ σύντομη ἱστορία τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ὅπου παρουσιάζεται τὸ ἐρευνητικὸ καὶ ἐκδοτικὸ τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ 1930 ἕως σήμερα, καὶ 2) Τὸ Ἐπιστολάριον τοῦ Σπυριδῶνος Μήλια, σὲ ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδόσή του (Βενετία 1757).

Στὸ πλαίσιο τῶν προγραμμάτων τοῦ Κέντρου καὶ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν ἐνασχολήσεων τοῦ προσωπικοῦ του, ἔγιναν κατὰ τὸ 2003 οἱ ἑξῆς ἐργασίες:

α) Ὁ Διευθύνων τὸ Κέντρο Κωνσταντῖνος Λάμπας ἐπιμελήθηκε τὴν ἀνατύπωση τοῦ Ἐπιστολαρίου τοῦ Σπυριδῶνος Μήλια καὶ τὸ φυλλάδιο μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Κέντρου. Δημοσίευσε ἐργασία μὲ τίτλο «Προφορικὲς παραδόσεις γιὰ τὸν Βενιαμῖν Λέσβιο καὶ ἡ χρῆση τους στὶς βιογραφίες του», *Μνήμων* 24 (2002), σ. 85-105, καθὼς καὶ δύο ἄρθρα στὸ συλλογικὸ ἔργο *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000*, τ. Β' καὶ Δ': 1) «Ἡ ἐκπαίδευση: ὀργάνωση καὶ λειτουργία τῶν σχολείων, 1770-1821» καὶ 2) «Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν: θεσμικὸ πλαίσιο, ὀργάνωση, ἰδεολογικὴ λειτουργία». Ἐπίσης ἔκανε ἀνακοίνωση στὸ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο «Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία (16ος-19ος αἰ.)» μὲ θέμα: «Κοινωνικὲς ἱεραρχίες καὶ ἰδεολογία στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κωνσταντῖνου Οἰκονόμου».

β) Ἡ ἐρευνήτρια Πηνελόπη Στάθη ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν περιλήψεων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου. Πραγματοποίησε ἔρευνα σχετικὰ μετὰ τὸ φαινόμενο τῶν “ντονμέδων” (Κρυπτοεβραῖοι) στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία (17ος-18ος αἰ.) καὶ ἔλαβε μέρος σὲ δύο Συνέδρια: 1) στὸ Ε΄ Διεθνὲς Τουρκολογικὸ Συνέδριο (Ρέθυμνο, Ἰανουάριος 2003) μετὰ θέμα «Οἱ ἐπαρχιακὲς ἑλίτ στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία», ὅπου ἔκανε ἀνακοίνωση μετὰ τίτλο: «Provincial bishops as members of the Ottoman Elite» καὶ 2) στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο «Intercultural aspects in and around Turkish literatures» (Λευκωσία Κύπρου, 11-12 Ὀκτωβρίου 2003), μετὰ θέμα ἀνακοίνωσης: «The language boundaries and the book translations in the 18th century».

γ) Ἡ Ρόδη-Ἀγγελικὴ Σταμούλη συνέχισε τὴν ἐπεξεργασία καὶ τὴ μελέτη ἀρχαίου ὕλικου ἀπὸ τὴν Πρέβεζα καὶ τὴ Λευκάδα. Ἐπίσης ἐμπλούτισε μετὰ νέα στοιχεῖα τὴν ἐργασία της γιὰ τὴν οἰκογένεια Ἀλεάνδρη καὶ τὸν φερόμενο ὡς σύντροφος τοῦ Ρήγα Βελεστινλή Λαυρέντιο Ἀλεάνδρη (ὑπὸ ἐκδόσει στὸν 7ο τόμο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Κέντρου *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*).

δ) Ἡ ἐρευνήτρια Ὀλγα Ἀλεξανδροπούλου συνέχισε τίς ἐργασίες της 1) μελέτη τοῦ ρωσικοῦ περιηγητισμοῦ στὴ νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη καὶ ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ 6) κριτικὴ ἐκδόσει τῆς *Ἱστορίας τῆς Ρωσίας* τοῦ Διονυσίου Ἰβηρίτη. Συνεργάστηκε μετὰ τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα *Ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία στὴν Ελλάδα (19ος αἰώνας)* τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (ἐπεξεργασία τῶν ἀποδελτιώσεων, κατάρτιση καταλόγων, συγγραφή συνοδευτικῶν ἐρμηνευτικῶν δοκιμίων), καθὼς καὶ μετὰ τὸ Τμήμα Ἐκδόσεων τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας γιὰ τὴν ἐκδόσει τῶν Ὀδοιπορικῶν σημειώσεων ἀπὸ τὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία τοῦ Βλαδίμηρου Ὀρλόβ-Νταβίντοβ (ἐλεγχοσ καὶ διόρθωσι τῆς μετάφρασης).

ε) Ὁ ἐρευνητὴς Χαρίτων Καρανάσιος ὀλοκλήρωσε τὴν εἰσαγωγὴν σὲ ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου. Πραγματοποίησε εἰκοσαήμερη ἀποστολὴν στὸ Ἅγιον Ὄρος (Σεπτέμβριος) καὶ ἐργάσθηκε στὴ μονὴ Ἰβήρων γιὰ τὴν περιγραφήν μέρους τῶν κωδίκων τῆς ἐν λόγῳ μονῆς, καθὼς καὶ στὴ μονὴ Παντελεήμονος γιὰ desiderata τοῦ προγράμματος «Ἐπιστολὲς Ἀναστασίου Γορδίου». Δημοσίευσε ἢ παρέδωσε γιὰ δημοσίευσιν τίς ἐξῆς ἐργασίες: 1) «Ἑλληνικὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ χειρόγραφα τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰώνας», 2) «Ἀριστοτέλης καὶ Βυζαντινὴ Παιδεία κατὰ τὸν 13ο καὶ 14ο αἰώνας» καὶ 3) «Προβλήματα πατρότητος ἐνὸς ἀνώνυμου φιλοσοφικοῦ ἔργου: Γρηγόριος (Γεώργιος) Κονταρῆς vel Γεώργιος Σουγδουρῆς». Ἐλαβε μέρος στὰ Συνέδρια: 1) «Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία (16ος-19ος αἰώνας)», μετὰ θέμα

ἀνακοίνωσης: «Μορφή, περιεχόμενο και χρήση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου», 2) «Ὁ κόσμος τῶν παλιμψήστων χειρογράφων στίς βιβλιοθήκες τῆς Ἑλλάδος καί στίς μονές καί τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς», στὸ πλαίσιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προγράμματος γιὰ τὰ παλιμψήστα «Rinascimento Virtuale» (ΚΝΕ/ΕΙΕ καί ΠΙΑ/ΜΙΕΤ, Ἀθήνα, 7-8 Μαΐου 2003), μὲ θέμα: «Παλιμψηστο χειρόγραφο στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη Βερροίας», 3) 7ο Διεθνὲς Συμπόσιο Παλαιογραφίας (Δράμα, 21-27 Ὀκτωβρίου 2003), 4) 5η Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ἑλλάδος καί Κύπρου (Κέρκυρα, 3-5 Ὀκτωβρίου 2003), 5) «Βυζάντιο-Βενετία-Νεώτερος Ἑλληνισμός. Μιά περιπλάνηση στὸν κόσμο τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης» (ΚΝΕ/ΕΙΕ καί Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν καί Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν Βενετίας, Ἀθήνα, 7-8 Νοεμβρίου 2003).

στ) Ὁ ἐρευνητὴς Κωνσταντῖνος Λαμπρινὸς ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἐπεξεργασία ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου σχετικοῦ μὲ τὴ νομικο-κοινωνικὴ συγκρότηση καί ἐξέλιξη τῶν Κρητικῶν «ἀστών» (cittadini) τὸν 16ο καί 17ο αἰῶνα. Πραγματοποίησε 15ήμερη ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὴ Βενετία (3-17 Νοεμβρίου 2003), ὅπου μελέτησε στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς πόλης τεκμηριωτικὸ ὕλικό (κυρίως, διορισμοὺς τῶν cittadini ὡς ὑπαλλήλων καί ἐκθέσεις Βενετῶν ἀξιωματῶν τοῦ νησιοῦ πρὸς τὴν κεντρικὴ βενετικὴ διοίκηση), ἐνῶ παράλληλα ἐνημερώθηκε βιβλιογραφικὰ γιὰ συναφῆ ζητήματα τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας τῆς Βενετίας καί τῆς βενετικῆς ἐνδοχώρας. Ἐδῶσε γιὰ δημοσίευση στὸ περιοδικὸ *Θησαυρίσματα* 32 (2002) μελέτη μὲ θέμα «Οἱ κάτοικοι τῆς κρητικῆς ὑπαίδρου τὸν 16ο καί 17ο αἰῶνα: πολιτικο-κοινωνικὰ γνωρίσματα καί πρακτικὲς ἐκπροσώπησης», καί ἔλαβε μέρος στὸ Συνέδριο «Ὁ Μυλοπόταμος ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα: περιβάλλον, ἀρχαιολογία, ἱστορία, λαογραφία, κοινωνιολογία (Πάνορμο Ρεθύμνης, 24-30 Ὀκτωβρίου 2003), μὲ θέμα ἀνακοίνωσης: «Ἡ λατινικὴ ἐπισκοπὴ Μυλοποτάμου στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα. Ἐγγραφα ἐσόδων-ἐξόδων».

Ἡ Ἀθανασία Γιακωβάκη, ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴ Μέση Ἑκπαίδευση, συνέχισε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὸ φιλοξενούμενο στὸ Κέντρο ἐλληνικὸ τμήμα τοῦ Διεθνοῦς Ἑρευνητικοῦ Προγράμματος «Bibliotheca Academica Translationum». Δημοσίευσε τὰ ἄρθρα: 1) «Εὐρωπαϊκὲς ἀναζητήσεις τῆς νεοελληνικῆς παιδείας: 18ος αἰ.», στὸ ἀφιέρωμα τῶν «Ἐπτὰ Ἡμερῶν» τῆς *Καθημερινῆς* μὲ θέμα «Νέος Ἑλληνισμός καί Ἀρχαιότητα, 18ος-19ος αἰ.» (9 Φεβρουαρίου 2003) καί 2) «Στὸν ὄριζοντα τῆς Εὐρώπης. Τὸ εὐρωπαϊκὸ ὑπόβαθρο τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητας», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000*, τ. Β', Ἀθήνα 2003. Ἐλαβε μέρος στὰ Συνέδρια: 1) «Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία (16ος-19ος αἰῶνας)», μὲ θέμα

ἀνακοίνωσης: «Ἡ συμβολὴ τῆς ἐπιστολογραφίας στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς δημόσιας σφαίρας στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα» καὶ 2) Συνέδριο στὴ μνήμη τῆς Ἑλλης Σκοπετέα (Ἱστορικὸ Τμῆμα Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ὀκτώβριος 2003), μὲ θέμα ἀνακοίνωσης: «Ἱστορίες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας στὰ ἑλληνικά: ἡ παραγωγή δύο ἐτῶν, 1806-1807». Συνέθεσε μίᾳ διδακτικῆ ἐνότητι ὑπὸ τὸν τίτλο «Εὐρώπη καὶ Ἑλλάδα: ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση στὸν Φιλελληνισμό» γιὰ τὸ Πρόγραμμα Ἐξ Ἀποστάσεως Ἐκπαίδευση (E-Learning) τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν «Ἑλληνισμὸς καὶ Δύση».

Ὁ ἐπιστημονικὸς συνεργάτης καὶ πρώην Διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Δημήτριος Σοφιανὸς συνέχισε καὶ ὀλοκλήρωσε σχεδὸν τὴν καταλογογράφηση τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς Δουσίου.

Οἱ πρώην ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δημήτριος Τσουγκαράκης πραγματοποιοῦσαν ἐρευνητικὴ ἀποστολὴ στὴν Κρήτη γιὰ τὴ συγκέντρωση ὕλικου στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Τὰ μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος. I. Τὰ μοναστήρια τῆς Κρήτης».

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2003 ἕως σήμερα μὲ 280 νέα βιβλία καὶ περιοδικὰ (ἀρ. Βιβλ. Εἰσαγ. 13.136-13.416).

Τὸ ἐρευνητικὸ προσωπικὸ τοῦ Κέντρου ἀφιέρωσε ἀρκετὸ χρόνο στὴ διεκπεραίωση διοικητικῶν ἐργασιῶν, στὴ διοργάνωση τοῦ Συμποσίου «Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία», καθὼς καὶ στὴν ἐξυπηρέτηση, ἀπ' εὐθείας ἢ δι' ἀλληλογραφίας, ἐρευνητῶν καὶ ἐπιστημονικῶν Ἰδρυμάτων τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

[Κ. Λάμπας]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Α. Έρευνητικά - έκδοτικά προγράμματα

1. *Έπιτομές έγγραφων του Βρεταννικού Υπουργείου των Έξωτερικῶν, F.O. 32/Greece.*

Άρχισε ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐπιτομῶν ἐγγράφων ἀπὸ τὸ F.O. 32/ Greece καὶ τὸ F.O. 286 τῶν ἐτῶν 1839-1840, ὑλικὸ τὸ ὁποῖο θὰ ἀποτελέσει τὸν τόμο Ε΄ τῶν «Έπιτομῶν». Ἑπύθυνη τοῦ προγράμματος ἡ Έρευνήτρια τοῦ Κέντρου κυρία Εὐαγγελία Καρούζου συνεργάζεται ὁ Καθηγητὴς κύριος Χρῆστος Λοῦκος.

2. *Περιγραφικὸς κατάλογος τῆς σειρᾶς F.O. 78/97- 221 τῶν βρεταννικῶν ἀρχείων (Έπύθυνη ἡ Έρευνήτρια τοῦ Κέντρου κυρία Ἑλένη Γαρδίκια - Κατσιαδάκη).* Έκτυπώθηκε ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου μὲ τίτλο «Correspondence between the Foreign Office and the British Embassy and Consulates in the Ottoman Empire 1821-1833. A Descriptive List». Παραδόθηκε στὸ τυπογραφεῖο τὸ ὑλικὸ τοῦ δευτέρου τόμου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται σὲ ἀ΄ διάρθρωση.

3. *Χρονολόγιο τῶν γεγονότων ποὺ ἀφοροῦν τὴν Ελλάδα (15.8.1940- 12.10.1944).*

α. Παραδόθηκε στὸ τυπογραφεῖο καὶ εὐρίσκεται σὲ β΄ διάρθρωση τὸ ὑλικὸ τοῦ δευτέρου τόμου μὲ τίτλο «Χρονολόγιο Γεγονότων 1940-1944 ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Βρεταννικοῦ Υπουργείου τῶν Έξωτερικῶν (Foreign Office 371», ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει γεγονότα τοῦ 1944. Τὸ Χρονολόγιο ἔχει συνταχθεῖ ἀπὸ τὴν Έρευνήτρια τοῦ Κέντρου κυρία Μαρία Σπηλιωτοπούλου καὶ τὸν Καθηγητὴ κύριο Προκόπη Παπαστράτη.

β. Συνεχίσθηκε ἀπὸ τὸν Έρευνητὴ τοῦ Κέντρου κύριο Σωτῆρη Ριζᾶ ἡ σύνταξη τοῦ Χρονολογίου Γεγονότων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχείων τῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ΗΠΑ (O.S.S.).

4. *Έπτανησιακὴ Προσωπογραφία 19ος - 20ὸς αἰ.*

Συνεχίσθηκε ἡ ἀποδελτίωση πηγῶν καὶ ἡ συγκρότηση βάσεως δεδομένων μὲ βιογραφικὰ - ἐργογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ ἄτομα ἑπτανησιακῆς καταγωγῆς ποὺ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν κατὰ τὸν 19ο καὶ τὸν 20ὸ αἰῶνα. Στὸ ἀντικείμενο αὐτὸ ἐργάσθηκαν ἡ ὑπεύθυνη τοῦ προγράμματος Έρευνήτρια τοῦ Κέντρου κυρία Ἑλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, ἡ Διευθύντρια κυρία Ἑλένη Μπελιᾶ, ἡ Έρευνήτρια

κυρία Κατερίνα Μπρέγιαννη και η συνεργάτιδα του Κέντρου κυρία Μαργαρίτα Νέλλα.

5. Έκδοση χφ. με τίτλο “Διονυσίου Μαρκοπούλου, Έμπορου, Άπομνημονεύματα 1829-1905”. (Υπεύθυνη ή Έρευνήτρια του Κέντρου Κάλλια Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου).

Συνεχίσθηκε η έπεξεργασία και ο σχολιασμός του άπομνημονεύματος, τó όποιο θά περιληφθεί στή σειρά των δημοσιευμάτων του Κέντρου.

6. Έκδοση Αρχείου Αλεξάνδρου Λυκούργου.

Άρχισε η έπεξεργασία σέ ηλεκτρονική βάση δεδομένων του Αρχείου Αλεξάνδρου Λυκούργου, ψηφιοποιημένη μορφή του όποιου έδώρισε ó ακαδημαϊκός κύριος Μιχαήλ Σακελλαρίου στό Κέντρο. Στό πρόγραμμα έργάζονται οι έρευνήτριες του Κέντρου Έλισάβη Κοντογιώργη και Φωτεινή Άσημακοπούλου.

7. Η διαμόρφωση του γαιοκτητικού συστήματος στήν Ελλάδα και η βρετανική διπλωματία (1833-1843).

Άρχισε η έρευνα για τήν τεκμηρίωση του συνθετικού αύτου προγράμματος, τó όποιο βασίζεται κυρίως στήν έκδοση των Έπιτομών έγγραφών του Foreign Office πού πραγματοποιεί τó Κέντρο. Υπεύθυνη του προγράμματος είναι η Έρευνήτρια του Κέντρου κυρία Εθαγγελία Καρούζου, η όποία και τó υπέβαλε.

8. Τó Κέντρο, σέ συνεργασία με τó Κέντρο Έρεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Έλληνισμού, υπέβαλε στό ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας» έρευνητική πρόταση, η όποία και έγκρίθηκε, με θέμα «Ελληνική Επανάσταση και συγκρότηση Ελληνικού Κράτους. Με βάση ιστορικά αρχεία 18ου και 19ου αιώνα».

Β. Έκδόσεις

1. Correspondence Between the Foreign Office and the British Embassy and the Consulates in the Ottoman Empire 1820-1833, Foreign Office 78/97-221. A Descriptive list. Τόμος Ι, Σύνταξη (+) Έλευθέριος Πρεβελάκης, Έλένη Γαρδία - Κατσιαδάκη, Άθήνα 2003.

2. Δελτίο του Κέντρου Έρεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού, τόμος Γ', Άθήνα 2003.

Γ. Βιβλιοθήκη

Στή Βιβλιοθήκη του Κέντρου εισήχθησαν 266 βιβλία.

Δ. Αρχείο**1. Μικροφωτογράφιση αρχειακών πηγών.**

Συνεχίσθηκε ή μικροφωτογράφιση ξένων αρχείων που άφοροϋν στην Έλλάδα: Foreign Office, Μυστικων Ύπηρεσιων Άγγλίας (Special Operations Executives - SOE) και Μυστικων Ύπηρεσιων ΗΠΑ (Office of Strategic Services = OSS).

2. Μικροφωτογράφιση έντύπων.

Συνεχίσθηκε ή μικροφωτογράφιση έντύπων (παλαιων έφημεριδων και περιοδικων) άπαραιτητων για την προώδηση των έρευνητικων προγραμμάτων του Κέντρου.

Ε. Έπιστημονικά συνέδρια

Το Κέντρο έχει την εϋθύνη για την προετοιμασία του Έπιστημονικου Συνεδριου «Η Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα, 1864-2004», το όποιο συνοργανώνουν ή Βουλή των Έλλήνων και ή Ακαδημία Άθηνων και θα πραγματοποιηθει κατά το διάστημα 24-27 Φεβρ. 2004. Ύπεϋθυνες για το Συνέδριο και μέλη τής Ύργανωτικής του Έπιτροπής ή Διευδύντρια του Κέντρου κυρία Έλένη Μπελιά και ή Έρευνήτρια κυρία Έλένη Γαρδίκια- Κατσιαδάκη. Παραλλήλως προς το Συνέδριο το Κέντρο ετοιμάζει CD rom με θέμα τα Έπτάνησα κατά τον 19ο και τον 20ο αιώνα. Στην έπιλογή του υλικου και τή σύνταξη των κειμένων συνεργάζονται ή Έλένη Μπελιά και ή Έλένη Γαρδίκια -Κατσιαδάκη, καθώς και ή Κατερίνα Μπρέγιαννη, ή Χριστιάνα Λαζανά και ή Γεωργία Νέλλα.

ΣΤ. Έξυπηρετήση έρευνητων

Το Κέντρο εδωσε στην διάθεση έρευνητων που ασχολοϋνται με την εκπόνηση διδακτορικων διατριβων ή άλλων ιστορικων και φιλολογικων μελετων χειρόγραφο και μικροφωτογραφημένο αρχειακό υλικό.

[Έλένη Μπελιά]

**ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

- I. Έτοιμάσθηκε ἡ ἱστοσελίδα τοῦ Κέντρου.
- II. Έτοιμάζονται πρὸς ἔκδοση ἀπὸ τὸ Κέντρο τὰ ἀκόλουθα ἔργα:
1. Σειρά: Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη:
Γαληνοῦ Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται,
κριτικὴ ἔκδοση Ἀθηνᾶς Μπάζου.
 2. Σειρά: Corpus philosophorum medii aevi. Commentaria in aristotelem byzantina:
Κριτικὴ ἔκδοση τῶν *Μετεωρικῶν*, τοῦ *Περὶ ζῶων μορίων καὶ τῶν Ἡδικῶν Νικομαχεῖων* τῆς *Φιλοσοφίας* τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη, ἀντιστοιχῶς ἀπὸ τοὺς Ἰωάννη Τελέλη, Ἑλένη Παππᾶ καὶ Κωνσταντῖνο Οἰκονομάκο, μετὰ εἰσαγωγὴν, κείμενο μετὰ κριτικὸν ὑπόμνημα, ὑπόμνημα πηγῶν καὶ εὐρετήρια.
 3. Σειρά: Βιβλιοθήκη Μανούση:
 - α) [Εὐριπίδου] *Ρῆσος*. Εἰσαγωγὴ, κείμενο, μετάφραση, σχόλια Ἀθανασίου Στεφανῆ.
 - β) *Ἀνακρέων*. Εἰσαγωγὴ, κείμενο, μετάφραση, σχόλια Ἀλεξάνδρου Ροζοκόκη.
 - γ) Ἰσαίου *Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου* (Οτ. III), εἰσαγωγὴ, κείμενο, μετάφραση, σχόλια Ροζαλίας Χατζηλάμπρου.
 - δ) *Ξενοφῶντος Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, Εἰσαγωγὴ, κείμενο, μετάφραση, σχόλια Βασιλείου Λεντάκη.
 4. Σειρά: Corpus corpus fontium historiae byzantinae-series atheniensis:
Μιχαὴλ Ἀπταλειάτη Χρονογραφία, ἔκδοση Εὐδόξου Τσολάκη.
- III. Ὑπὸ ἐκτύπωση:
- α) *Μετεωρολογικὰ Φαινόμενα καὶ κλίμα στὸ Βυζάντιο* τοῦ Ἰωάννη Τελέλη (Σειρά Πονήματα).
 - β) *Ἀπολλωνίου Ροδίου Ἀργοναυτικῶν Βιβλίον Α'*, Εἰσαγωγὴ, μετάφραση, σχόλια Γεωργίου Βασιλαροῦ (Σειρά: Βιβλιοθήκη Μανούση).

- γ) Πλωτίνου Έννεάς Τρίτη. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Παύλου Καλλιγᾶ (Σειρά: Βιβλιοθήκη Μανούση).
- δ) Οί αντιφωνίες στα χωρικά του Αίσχylου της Ίωάννας Παπαδοπούλου.
- ε) Carminum Byzantinorum Initia του Ίωάννη Βάσση.

IV. Βιβλιοθήκη

1. Όλοκλήρωση της αναδρομικής και θεματικής καταλογογράφησης του έντύπου ύλικου της Βιβλιοθήκης.
2. Έναρξη της αναδρομικής καταλογογράφησης όλων των περιοδικών του Κέντρου.
3. Συνεχίζεται ή καταλογογράφηση, ταξινόμηση και ταξιθέτηση του νέου έντύπου ύλικου.
4. Με τή συνεργασία των έρευνητών και της βιβλιοθηκονόμου συνεχίζεται ό έμπλουτισμός της Βιβλιοθήκης με βιβλία, περιοδικά και μικροταινίες χειρογράφων, καθώς και ή βιβλιοδεσία βιβλίων και περιοδικών. Ειδικότερα:
 - α) Βιβλία. Από τον προϋπολογισμό του ΥΠΕΠΘ: 40 τόμοι. Από τήν δωρεά του «Ίδρύματος Λεβέντη»: 189 τίτλοι. Από τήν δωρεά του «Ίδρύματος Ώνάση»: 180 τίτλοι. Από δωρεές γενικώς: 12 τίτλοι.
 - β) Περιοδικά. Από τον προϋπολογισμό του ΥΠΕΠΘ: 34 τόμοι. Από τήν κεντρική Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας: 5 τίτλοι.
 - γ) Απόκτηση 50 βιβλίων και 100 ανατύπων από τήν προσωπική συλλογή του Ακαδημαϊκού κ. Ν. Κονομῆ.
 - δ) Βιβλιοθετήθηκαν συνολικώς 235 τόμοι βιβλίων και περιοδικών.

[Κωνσταντίνος Οικονομάκος]

**KENTRON EPYNHΣ EΠIΣTHMONIKΩN OPΩN
KAI NEOΛOΓIΣMΩN**

1. Τὸ Κέντρο Ἐρεύνης Ἐπιστημονικῶν Ὁρῶν καὶ Νεολογισμῶν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους 2003 ἀσχολήθηκε ἐντατικά καὶ ἀποκλειστικά μὲ τὴ διατύπωση στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα τῆς ὀρολογίας Ὀλυμπιακῶν Ἀθλημάτων. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ συνεργάστηκε ἀρχικὰ μὲ τὶς Ἑλληνικὲς Ἀθλητικὲς Ὀμοσπονδίες γιὰ μίᾳ πρώτη διατύπωση τῶν ὄρων στὰ Ἑλληνικά. Στὴ συνέχεια ἐπεξεργάστηκε τὴ σχετικὴ ὀρολογία μεταβάλλοντας συχνὰ τὴ διατύπωση καὶ ἐπιδιώκοντας τὴ συστηματικὴ ἐνοποίηση, τὴ γλωσσικὴ ὁμοιομορφία καὶ τὴν ἐννοιολογικὴ συνέπεια τῶν κοινῶν ὄρων στὰ διάφορα ἀθλήματα. Κατόπιν μὲ τὴ συνεργασία τεχνικοῦ ἐκπροσώπου κάθε Ἀθλητικῆς Ὀμοσπονδίας ἀποκρυσταλλώθηκε ἡ τελικὴ διατύπωση τῶν ὄρων ποὺ συζητήθηκε ἀπὸ τὴν Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ παρουσία ἐκπροσώπου κάθε Ὀμοσπονδίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ συζητήθηκε καὶ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ ἡ ὀρολογία τῶν ἀθλημάτων: Ἀγωνισμάτων Στίβου, Ἀντιπέρησης, Ἀντισφαίρισης, Ἴππασίας, Ἴστιοπλοίας, Καλαθοσφαίρισης, Κολύμβησης, Κωπηλασίας, Ξιφασκίας, Ποδηλασίας, Ποδοσφαίρου, Ραβδοσφαίρισης, Ροπαλοσφαίρισης, Σκοποβολῆς, Τοξοβολίας, Ὑδατοδρομίας, καὶ Ὑδατοσφαίρισης.

Τὸ Κέντρο διατύπωσε ἐπίσης μὲ συνεργασία τεχνικοῦ ἐκπροσώπου τὴν ἐλληνικὴ ὀρολογία τῶν ἀθλημάτων: Ἄρσης Βαρῶν, Γυμναστικῆς, Ἐπιτραπέζιας Ἀντισφαίρισης, Πάλης, Πετοσφαίρισης, Πυγμαχίας καὶ Χειροσφαίρισης.

Ἐπισημαίνουμε ὅτι τὸ Κέντρο πρότεινε τὴν καθιέρωση στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα πολλῶν ἐλληνικῶν ἀντὶ ξένων ὄρων ἐνὸς ἀθλήματος ὅπως π.χ. ψηλοκρεμαστό (ἀντὶ λόμπα - lob), ἐνδεκάμετρο (ἀντὶ penalty), βαθιὰ μπαλιὰ (ἀντὶ clear), ἀλλὰ καὶ τὴν ὀνομασία ἀθλημάτων ὅπως ροπαλοσφαίριση (ἀντὶ μπείζμπολ / σόφτμπολ), ραβδοσφαίριση (ἀντὶ χόκει), ὑδατοδρομία (γιὰ τὰ ἀθλήματα τοῦ κανὸ-καγιὰκ), ποταμοδρομία (ἀντὶ ράφτινκ).

2. Ἡ ἐρευνήτρια τοῦ Κέντρου κυρία Ἀναστασία Χριστοφίδου τὸ 2003 δημοσίευσε τὶς κάτωθι μελέτες:

α) “Early Phases in the Development of Greek Verb Inflection” στὸ *Development of Verb Inflection in First Language Acquisition*, D. Bittner, U.

Dressler, M. Kilani-Schoch (έπιμ.), σελ. 89-130. Mouton, de Gruyter: Berlin 2003.

6) «Γένος και Κλίση τής Έλληνικῆς» στὸν τόμο *Τὸ Γένος*, Α. Ἀναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη, Δ. Χειλᾶ-Μαρκοπούλου (έπιμ.), σελ. 100-131. Πατάκης: Ἀθήνα 2003.

Ἔλαβε ἐπίσης μέρος μὲ παρουσίαση στὴν 9η Διεθνῆ Συνάντηση Πρώτομορφολογίας στὴ Βιέννη (Φεβρουάριος 2003) καὶ στὸ 6^ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας στὸ Ρέθυμνο (19-23 / 9 / 2003) καὶ παρέδωσε πρὸς δημοσίευση γιὰ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου τὴ μελέτη τῆς μὲ τίτλο «Ἡ κατάκτηση τῆς ὀνοματικῆς κλίσης».

3. Μετὰ ἀπὸ σχετικὴ πρωτοβουλία τοῦ Διευθυντῆ τοῦ Κέντρου, τὴ θετικὴ ἀνταπόκριση καὶ τὸ ζωνρὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κ. Γενικοῦ Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς Συγκλήτου καὶ τῆς Ὀλομέλειας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν προωδήθηκε ὁμόφωνη ἀπόφαση τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ μετονομασία τοῦ Γραφείου σὲ *Κέντρο Ἐρεύνης Ἐπιστημονικῶν Ὁρων καὶ Νεολογισμῶν*. Τὸ σχετικὸ Προεδρικὸ Διάταγμα δημοσιεύθηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τὴν 31 Ἰουλίου 2003.

[Τίτος Π. Γιοχάλας]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Α. Έρευνήτικα προγράμματα

I. Στο πλαίσιο του **Νεολιθικού προγράμματος** του Κέντρου, ή έρευνήτρια κ. Λαΐα Όρφανίδη-Γεωργιάδη ολοκλήρωσε την έτοιμασία τόμου που περιλαμβάνει τὰ νεολιθικά ειδώλια της Συλλογής Α. Μπάστη στο Μουσείο Βόλου. Για τήν μελέτη και φωτογράφιση του ύλικου αυτού πραγματοποίησε 20ήμερη επιστημονική αποστολή (Αύγουστος). Δημοσιεύθηκε ή μελέτη της “Neolithic Figurine Art from Ftelia” στον τόμο του Α. Σάμψων “The Neolithic Settlement at Ftelia, Mykonos” (Ρόδος, 2003) σσ. 141-145, και κατετέθησαν προς έκδοση δύο ακόμη άρθρα της (σχετικά με νεολιθικά ειδώλια). Τέλος, συνέχισε τήν κατάρτιση φωτογραφικού και βιβλιογραφικού αρχείου νεολιθικών ειδωλίων.

II. Στο **Κρητομυκηναϊκό Πρόγραμμα** ή έρευνήτρια κ. Δέσποινα Δανιηλίδου συνέχισε τήν ενημέρωση του γενικού “Βιβλιογραφικού Αρχείου τής Προϊστορικής Ελλάδος” που καταρτίζεται στο Κέντρο. Επίσης συμμετέσχε στο έρευνήτικό πρόγραμμα τής δημοσίευσης των παλαιών ανασκαφών των Μυκηνών ύπευθυνος του οποίου είναι ο Έπόπτης του Κέντρου, Άκαδημαϊκός κ. Σπ. Ίακωβίδης. Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος πραγματοποίησε 20ήμερη επιστημονική αποστολή στις Μυκήνες (Ίούλιος) κατά τήν διάρκεια τής οποίας έλαβε μέρος στην καταγραφή και μελέτη του ύλικου των ανασκαφών των έτών 1972 και 1975 στην θέση “Πλάκες”, ΒΔ τής ακρόπολης. Παράλληλα, προχώρησε τήν συγγραφή μελέτης όπου δημοσιεύεται τὸ ύλικὸ τής ανασκαφής του αποκαλούμενου “Εργαστηρίου”, δηλαδή τής σωστικής ανασκαφής που διενεργήθηκε τὸ 1979 στην θέση του ανεγερθέντος Μουσείου των Μυκηνών.

Ό έρευνήτης κ. Χρήστος Μπουλώτης συνέχισε τήν ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό Κουκονήσι Λήμνου (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2003), έρευνα ή οποία επιχορηγείται εν μέρει από τήν Έπιτροπή Έρευνών τής Ακαδημίας Αθηνών, και άσχολήθηκε με τήν έποπτεία των εργασιών συντήρησης, σχεδίασης και καταλογογράφησης των κινητών εύρημάτων στο Αρχαιολογικό Μουσείο τής Μύρινας.

III. Στο **Κλασσικό Πρόγραμμα** ή Διευδύντρια του Κέντρου κ. Μαρία Πιπιλή άσχολήθηκε με τήν επίβλεψη τής έκπόνησης τευχών των διεθνών σειρών

Corpus Vasorum Antiquorum, Corpus Signorum Imperii Romani και Sylloge Nummorum Graecorum από άλλους συγγραφείς (βλ. αναλυτικά παρακάτω).

Ἡ ἔρευνήτρια κ. Βασιλική Μαχαίρα συνέχισε τὴν ἐργασία ἐκπόνησης ἐπιστημονικοῦ καταλόγου τῶν ἐλληνιστικῶν γλυπτῶν τοῦ Μουσείου Ρόδου. Κατὰ τὴν διάρκεια 20ήμερης ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς της στὴν Ρόδο (Νοέμβριος 2003) ἀσχολήθηκε μὲ τὸν τελικὸ ἔλεγχο τῶν γλυπτῶν ποὺ θὰ περιληφθοῦν στὸν πρῶτο τόμο. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐρευνητικῆς της ἐργασίας μετέβη στὴν Νέα Ὑόρκη μὲ τὸ Andrew W. Mellon Art History Fellowship γιὰ μελέτη στὸ Metropolitan Museum of Art (20 Σεπτ.-25 Ὀκτ. 2003), καθὼς καὶ στὸ Museum of Fine Arts τῆς Βοστώνης καὶ τὸ Walters Art Museum τῆς Βαλτιμόρης. Ἔδωσε διάλεξη στὸ Metropolitan Museum of Art τῆς Νέας Ὑόρκης μὲ θέμα: “Hellenistic Sculptures from Rhodes in their Topographical Context” (1 Ὀκτωβρίου 2003). Δημοσιεύθηκε τὸ ἄρθρο της «Sculptures hélienistiques de Rhodes en contexte public ou privé» στὴν Revue Archéologique 2003, σσ. 205-210 (Bulletin de la SFAC 34, 2001-2002).

Ἡ ἔρευνήτρια κ. Βικτωρία Σαμπετάι συνέχισε τὴν μελέτη τῶν ἐρυθρόμορφων ἀγγείων τοῦ Μουσείου Μπενάκη ποὺ θὰ περιληφθοῦν σὲ τεῦχος τῆς σειρᾶς Corpus Vasorum Antiquorum. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς μελέτης συνέγραψε καὶ κατέδωσε πρὸς ἔκδοση δύο ἄρθρα.

IV. Διεθνῆ Προγράμματα τῆς Ἀκαδημίας ποὺ τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Κ.Ε.Α.

1. Corpus Vasorum Antiquorum

Κυκλοφόρησε τὸ τεῦχος τῆς κ. Ν. Κούρου “Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μοῦσεῖο: Ἀττικοὶ καὶ ἀττικίζοντες ἀμφορεῖς τῆς Πρωτογεωμετρικῆς καὶ Γεωμετρικῆς περιόδου” (στὰ ἀγγλικά). Συνεσχίσθη ἡ ἐτοιμασία τῶν τευχῶν: “Ἀγγεῖα Ἰδιωτικῶν Ἀρχαιολογικῶν Συλλογῶν” (ὑπὸ Μ. Πιπιλῆ), “Ἀττικὲς μελανόμορφες λήκυθοι τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μοῦσεῖο” (ὑπὸ Ἐ. Στασινοπούλου καὶ Ἐ. Σερμπέτη), “Ἀγγεῖα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μοῦσεῖο Ρόδου” (ὑπὸ Ἀ. Λαιμοῦ), “Ἀγγεῖα τοῦ Μοῦσεῖο Ἐλευσίνος” (ὑπὸ Μ. Τιβέριου), “Πελίκες τὸν Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μοῦσεῖο” (ὑπὸ Γ. Καββάδια), “Ἀγγεῖα τοῦ Μοῦσεῖο Κυκλαδικῆς Τέχνης” (ὑπὸ Κ. Καθάρου) καὶ “Ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα τοῦ Μοῦσεῖο Μπενάκη” (ὑπὸ Β. Σαμπετάι).

2. Corpus Signorum Imperil Romani

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἐκδοτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ τεύχους τοῦ κ. Γ. Δοντᾶ “Τὰ πορτραῖτα τοῦ Μοῦσεῖο Ἀκροπόλεως” (στὰ γαλλικά), τοῦ ὁποῖο θὰ ἀρχίσει

σύντομα ή έκπτωσηση. Συνεχίσθηκε ή έτοιμασία τεύχους πού θά περιλαμβάνει γλυπτά (άνδρικές μορφές) του Έθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (υπό Ν. Καλτσά).

3. *Tabula Imperii Romani*

Συνεχίσθηκαν οι έργασίες συγγραφής λημμάτων των τευχών Κρήτης (υπό Α. Πετροπούλου), και Κεντρικής Ελλάδος (υπό Χ. Βασδάρη και Σ. Βλίζου).

4. *Sylloge Nummorum Graecorum*

Όλοκληρώθηκε ή έκδοτική έπεξεργασία του τεύχους “Νομισματικό Μουσείο: Συλλογή Α. Χρηστομάνου” (α΄ μέρος - στα γαλλικά) (υπό Μ. Οικονομίδου) καθώς και του τεύχους “Νομισματικό Μουσείο: Συλλογή Π. Σαρόγλου” (α΄ μέρος - στα άγγλικά) (υπό Γ. Τουράτσογλου και Σ. Ψωμά) και άναμένεται να άρχισει σύντομα ή έκπτωσή τους.

B. Άλλες δραστηριότητες των έρευνητών του Κ.Ε.Α.

Ή Διευθύντρια του Κέντρου κ. Μ. Πιπιλή συνέγραψε και κατέδωσε προς έκδοση δύο άρθρα πού άφορούν την άπτική και λακωνική μελανόμορφη κεραμική. Δημοσιεύθηκε ή μελέτη της «Des vases pour Héra et Artémis: Deux sanctuaires samiens du VIe siècle av. J.-C.» στον συλλογικό τόμο P. Rouillard / A. Verbanck-Piérard (eds.), *Le vase grec et ses destins* (Μόναχο, 2003) σσ. 132-138.

Κυκλοφόρησε τó βιβλίό των Α. Όρφανίδη και Ι. Λυριτζή «Είσαγωγή στη Μουσειολογία και στην Προληπτική Συντήρηση» (έκδ. Πανεπιστημίου Αιγαίου, 2003).

Ό κ. Χ. Μπουλώτης παρέδωσε μεταπτυχιακά σεμινάρια στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Άθηνών (έαρινό έξάμηνο 2003) με θέμα «Γραμμική Β γραφή και μυκηναϊκή θρησκεία», καθώς και μαθήματα στην Άνωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2003) με θέμα «Ή ζωγραφική στο προϊστορικό Αίγαίο - τοιχογραφίες, άγγειογραφία». Έδωσε διάλεξη στο Τελλόγλιο Ίδρυμα Θεσσαλονίκης (23 Μαρτίου 2003) με θέμα «Όψεις του παιχνιδιού κατά την έλληνική αρχαιότητα». Δημοσιεύθηκαν οι μελέτες του “Οί πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί του Αιγαίου. Άπό την προϊστορία στην πρωτοϊστορία” στον συλλογικό τόμο “Οί Εύρωπαίοι” (έκδ. Σαβάλλα, Άθήνα 2003) σσ. 24-48, και “Un ponte di amicizia italo-greca: dalla Creta minoica

alla Lemno Preistorica» στο τεύχος “Archeologia di un amicizia» (Foro ellenico, Roma, settembre-ottobre 2003) σσ. 24 κέξ.

Ἡ κ. Β. Μαγαίρα συνεργάσθηκε μετὸν Ὄργανισμό Προβολῆς Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ Α.Ε. γιὰ τὴν δημιουργία DVD σχετικὰ μετὸ Μουσεῖο τῆς Ἀρχαίας Ὀλυμπίας.

[Μαρία Πιπιλιῆ]

**ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ**

Στὸ Κέντρο, κατὰ τὸ 2003 ἐργάσθηκαν οἱ τρεῖς ἐρευνητὲς κ.κ. Ἰωάννα Μπίδα, Σταματία Καλαντζοπούλου καὶ Ἰωάννης Βιταλιώτης. Στὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα ἐπίσης συνεργάσθηκαν οἱ ἀρχαιολόγοι κ.κ. Ἐλένη Παπαβασιλείου, Ἀγγελικὴ Κατσιώτη, Θεόδωρος Ἀρχοντόπουλος καὶ Οὐρανία Καραγιάννη, καθὼς καὶ ὁ φωτογράφος κ. Νίκος Κασέρης.

Κατὰ τὸ 2003 οἱ ἐργασίες ἐπικεντρώθηκαν κυρίως στὴν ὀργάνωση τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου «Εὐρετήριο Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν. Ἀπολογισμὸς καὶ νέες προοπτικὲς / Corpus de la peinture monumentale byzantine. Bilan et perspectives» καὶ στὴν προώθηση τῶν ἐν ἐξελίξει ἐρευνητικῶν προγραμμάτων γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ «Γενικοῦ Εὐρετηρίου Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Ἑλλάδος» καὶ τῶν «Εὐρετηρίων Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Σύμης, Τήλου, Χάλκης Δωδεκανήσου, Ρόδου Δωδεκανήσου, Ἴονίων Νήσων καὶ Ἀν. Μακεδονίας καὶ Θράκης».

Ἐρευνητικὰ προγράμματα

Ἀναλυτικὰ κατὰ τὸ 2003 συνεχίσθηκαν τὰ ἀκόλουθα ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ Κέντρου, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐνισχύθηκαν οἰκονομικὰ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

1. Γενικὸ Εὐρετήριο Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Ἑλλάδας (ὑπεύθυνοι: Στ. Καλαντζοπούλου καὶ Ἰ. Βιταλιώτης).

Κατὰ τὸ 2003 συνεχίσθηκε ὁ ἐμπλουτισμὸς τοῦ Γενικοῦ Εὐρετηρίου μὲ νέα στοιχεῖα ἀπὸ ἀποδελτιώσεις. Ἐπίσης, διορθώθηκε, συμπληρώθηκε καὶ ἐνημερώθηκε μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα δελτία. Στὸ ἔργο αὐτὸ ἐργάσθηκε ὁ Ἰ. Βιταλιώτης, ὁ ὁποῖος συνέταξε ὀνομαστικὸ κατάλογο καὶ κατήρτισε τὸ στατιστικὸ πῖνακα τῶν καταγραμμένων ἕως σήμερα ναῶν καὶ κοσμικῶν κτιρίων μὲ τοιχογραφίες ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα ἕως τὸ 1500 ἢ τὴν κατάληψη ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παραπάνω μνημείων ἀνέρχεται σὲ 2.203 καὶ οἱ φάσεις τοιχογράφησης σὲ 2.498.

Ἐπίσης, κατὰ τὸ 2003 συνεχίσθηκε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἠλεκτρονικὴ μηχανοργάνωση τοῦ Γενικοῦ Εὐρετηρίου, σὲ συνεργασία μὲ τὸν κ. Δημήτριο

Καλομοιράκη, υπεύθυνο του ηλεκτρονικού προγράμματος αρχειοθέτησης μνημείων ΠΟΛΕΜΩΝ που έκπονεί η Διεύθυνση Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού και με την κ. Χρυσούλα Μπικιάρη, μηχανικό λογισμικού στο Ίνστιτούτο Πληροφορικής του Ίδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Για το σκοπό αυτό ο Ί. Βιταλιώτης έπεξεργάσθηκε ως πιλοτικό πρόγραμμα τους τοιχογραφημένους ναούς της Εύβοιας και της Στερεάς Ελλάδος.

Στο πλαίσιο επέκτασης του προγράμματος, η Στ. Καλαντζοπούλου ξεκίνησε την κατάρτιση του Γενικού Εύρετηρίου Μεταβυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος με αποδελτιώσεις από το Αρχαιολογικό Δελτίο.

2. Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Κυθήρων (υπεύθυνη: Ίω. Μπίθα).

Κατά το 2003 ολοκληρώθηκε η έκτύπωση στα αγγλικά της έκδοσης του Κέντρου «Manolis Chatzidakis, Ioanna Bitha, *Corpus of the Byzantine Wall-Paintings of Greece, The Island of Kythera, Athens 2003*».

3. Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Σύμης, Τήλου και Χάλκης Δωδεκανήσου (υπεύθυνη: Ίω. Μπίθα).

Κατά το 2003 προχώρησε η έπεξεργασία μέρους των κειμένων των βυζαντινών τοιχογραφημένων ναών της Τήλου από την Ίω. Μπίθα.

4. Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ρόδου Δωδεκανήσου (υπεύθυνη: Ίω. Μπίθα).

Κατά το 2003 προχώρησαν οι προπαρασκευαστικές εργασίες για το Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών για το νησί της Ρόδου, το οποίο περιλαμβάνει τουλάχιστον 100 ναούς και κοσμικά κτίρια με τοιχογραφίες έως το 1522. Κατά το διάστημα 17 Νοεμβρίου έως 10 Δεκεμβρίου 2003 πραγματοποιήθηκε από την Ίω. Μπίθα έρευνητική έπιστημονική αποστολή στη Ρόδο, με σκοπό τον έντοπισμό των μνημείων, την καταγραφή και την επαγγελματική φωτογραφική τεκμηρίωση, καθώς και την εργασία στα Αρχεία της τοπικής Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Στην αποστολή συμμετείχαν ο φωτογράφος κ. Ν. Κασέρης με το βοηθό του κ. Χρήστο Μπακίρη. Καταγράφηκαν και ολοκληρώθηκε η φωτογραφική τεκμηρίωση 11 ναών που απέφερε 116 φωτογραφικά θέματα, από τα όποια τα 3 είναι δωρεά του φωτογράφου. Στη συνέχεια άρχισε η έπεξεργασία του υλικού, καταλογογράφηση και συγγραφή των πρώτων κειμένων. Στην ολο-

κλήρωση και την επιτυχία της αποστολής σημαντική ήταν η υποστήριξη από τη διευθύντρια κ. Μάνια Μιχαηλίδου, τον επίτιμο έφορο αρχαιοτήτων κ. Ηλία Κόλλια και τους υπαλλήλους της 4ης Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Στην καταγραφή του υλικού συνέβαλε η συνεργάτιδα, με κονδύλι της Έπιτροπής Έρευνών, κ. Ουρανία Καραγιάννη.

5. Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ίονίων Νήσων (υπεύθυνος: ακαδημαϊκός Π. Α. Βοκοτόπουλος).

Κατά το 2003 συνεχίστηκαν από τον έπότη του Κέντρου ακαδημαϊκό κ. Π. Α. Βοκοτόπουλο, σε συνεργασία με τους αρχαιολόγους των οικείων Έφορειών Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, κ.κ. Μυρτώ Γεωργοπούλου, Ζωή Μυλωνά, Διαμάντω Ρηγάκου και Φραγκίσκη Κεφαλλονίτου, οι προπαρασκευαστικές εργασίες για τη σύσταση του Εύρετηρίου Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ίονίων Νήσων (Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Κεφαλονιά και Λευκάδα).

6. Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Άν. Μακεδονίας και Θράκης (υπεύθυνος: ακαδημαϊκός Π. Α. Βοκοτόπουλος).

Κατά το 2003 συνεχίστηκαν από τον έπότη του Κέντρου ακαδημαϊκό κ. Π. Α. Βοκοτόπουλο, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο της 12ης Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κ. Ευαγγελία Παπαδεοφάνους-Τσουρῆ, οι προπαρασκευαστικές εργασίες για τη σύσταση του Εύρετηρίου Βυζαντινών Τοιχογραφιών Άν. Μακεδονίας και Θράκης.

7. Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Βέροιας Μακεδονίας.

Το Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Βέροιας Μακεδονίας, τη σύνταξη του οποίου έχει αναλάβει ο καθηγητής του Άριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ευθύμιος Τσιγαρίδας, δεν ενεργοποιήθηκε κατά το 2003.

Διεθνές Συμπόσιο «Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών. Άπολογισμός και νέες προοπτικές / Corpus de la peinture monumentale byzantine. Bilan et perspectives», Ακαδημία Αθηνών 6-9 Νοεμβρίου 2003

Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης είκοσι χρόνων από την τελευταία Συνάντηση Έργασίας της Έπιτροπής Ιστορίας της Βυζαντινής Τέχνης της Διεθνούς Ένώσεως Βυζαντινών Σπουδών, διευρυμένης με ειδικούς έμπειρογνώμονες, την οποία είχε οργανώσει ο ίδρυτής του Κέντρου ακαδημαϊκός Μανόλης Χατζη-

δάκης, με αντικείμενο τον καθορισμό των πλαισίων για τη δημιουργία ενός Εύρετηρίου Βυζαντινών Τοιχογραφιών (Corpus de la peinture monumentale byzantine) στο οποίο να συμμετέχουν όλες οι χώρες που διαφυλάσσουν μνημεία με βυζαντινές ή βυζαντινίζουσες τοιχογραφίες, αποφασίσθηκε, ύστερα από τη σύνδεση του προγράμματος με τη Διεθνή Ένωση Ακαδημιών από τον κύριο φορέα πραγμάτωσής του, την Ακαδημία Αθηνών - Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, να οργανωθεί μία νέα συνάντηση απολογιστική και συγχρόνως επαναπροσδιοριστική των στόχων και των προοπτικών ανάπτυξης της διεθνούς μορφής του Εύρετηρίου.

Η οργανωτική επιτροπή του Συμποσίου αποτελείτο από την ακαδημαϊκό κ. Αγγελική Λαΐου (Πρόεδρο), τον ακαδημαϊκό κ. Χρύσανθο Χρήστου (Αντιπρόεδρο), τον ακαδημαϊκό κ. Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλο, επιστημονικό υπεύθυνο του Εύρετηρίου και επόπτη του Κέντρου (Γραμματέα), τη διευδύνουσα τὸ Κέντρο κ. Ιωάννα Μπίθα (Ταμιά) και τὰ μέλη κ. Θεανὼ Χατζηδάκη, καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ίωαννίνων, κ. Ίσιδωρο Κακούρη, διευθυντὴ τῆς Διεύθυνσης Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, κ. Ἡλία Κόλλια, ἐπίτιμο Ἐφόρο Ἀρχαιοτήτων, πρόεδρο τῆς Ἐπιτροπῆς παρακολούθησης ἔργων στὰ μνημεία τῆς Μεσαιωνικῆς πόλης τῆς Ρόδου, πρόεδρο τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, καὶ τὴν κ. Ἑλένη Γκίνη-Τσοφοπούλου, διευδύντρια τῆς 1ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

Τὴ γραμματειακὴ ὑποστήριξη ἀνέλαβε τὸ Κέντρο (ὕπευθυνη: κ. Ἰω. Μπίθα) καὶ σὲ αὐτὴν συνέβαλε ἰδιαίτερα ἡ συνεργάτιδα κ. Οὐρ. Καραγιάννη καὶ ὁ ἐρευνητὴς κ. Ἰ. Βιταλιώτης.

Τὴ δαπάνη τοῦ Συμποσίου κάλυψε κυρίως τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (20.000,00 €), τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ (5.000,00 €) καὶ ἡ Διεθνὴς Ἐνωση Ἀκαδημιῶν (2.000,00 €).

Προσκλήθηκαν 11 Ἀκαδημίες Ἐπιστημῶν, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τῆς Τουρκίας καὶ ἡ ἀντίστοιχη τῆς Συρίας, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀνταποκρίθηκαν ἡ Κύπρος, ἡ Ἰταλία, ἡ Σουηδία, ἡ Γεωργία, ἡ Ἀρμενία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, τὸ Μαυροβούνιο, ἡ ΠΓΔΜ (FYROM) καὶ τὸ Ἰσραήλ. Ἐπίσης συμμετείχαν οἱ συνεργάτες τοῦ Ἑλληνικοῦ Εύρετηρίου γιὰ τίς περιοχὲς τῆς Δωδεκανήσου, τῶν Ἰονίων Νήσων, τῆς Ἀν. Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, καθὼς ἐπίσης ἐκπρόσωποι ἀπὸ τὴ βάση δεδομένων «ΠΟΛΕΜΩΝ» τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀντίστοιχη βάση τοῦ «Εὐρωπαϊκοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μνημείων». Ἐπίσης παρέστησαν ὁ Γραμματεὺς τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως Ἀκαδη-

μιών καθηγητής κ. Jean-Luc de Paere, τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως Βυζαντινῶν Σπουδῶν καθηγητές κ.κ. Robin Cormack (Λονδίνο), Tania Velmans (Παρίσι), Jean-Michel Spieser (Fribourg στήν Ἑλβετία), Ἀθανάσιος Παπαγεωργίου (Κύπρος) καί Nancy Patterson Ševčenko (Η.Π.Α.), καθὼς ἐπίσης διευθυντές καί ἐκπρόσωποι πολλῶν Ἐφορειῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καί τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων τῆς Κύπρου (κ. Γιώργος Φιλόθεου).

Ἐκδήλωση «Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη» (ὑπεύθυνη: Ἰω. Μπίθα)

Στίς 18 Μαρτίου 2003 τὸ Κέντρο ὀργάνωσε στὸ μέγαρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν ἐτήσια ἐπιστημονικὴ ἐκδήλωση - ὁμιλία ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ἰδρυτῆ του, ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη. Ὁμιλητὴς ἦταν ὁ ἀκαδημαϊκὸς καί ἐπόπτης τοῦ Κέντρου κ. Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε τὸ θέμα «Τὸ Θεῖον Πάθος σὲ ἀνέκδοτο πίνακα τοῦ Γεωργίου Κλόντζα». Ἡ ὁμιλία ἐγκρίθηκε νὰ δημοσιευθεῖ ὡς αὐτοτελὲς τεῦχος στὴ σειρά «Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη» καί ὑπολογίζεται νὰ εἶναι ἔτοιμη ἐντὸς τοῦ 2004.

Τὸ Μάιο τοῦ 2003 κυκλοφόρησε ἡ ὁμιλία τοῦ καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γεώργιου Βελένη σὲ αὐτοτελὲς τεῦχος μὲ τὸν τίτλο «Μεσοβυζαντινὴ ναοδομία στὴ Θεσσαλονίκη», ἐκτάσεως 117 σελ., συνοδευόμενη ἀπὸ ἀγγλικὴ περίληψη, 30 ἐγχρωμες κυρίως καί ἀσπρόμαυρες εἰκόνες καί 15 σχέδια, κυρίως ἀρχιτεκτονικά.

Βιβλιοθήκη

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου περιέχει 2.243 τόμους (βιβλία, ἀνάτυπα, φυλλάδια, φωτοτυπίες), ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ 170 (136 βιβλία καί τόμοι περιοδικῶν, 34 ἀνάτυπα καί φυλλάδια κλπ.) εἶναι ἀποκτήματα τοῦ 2003. Ἀπὸ αὐτὲς μόνον οἱ 66 προέρχονται ἀπὸ ἀγορὰ ἢ ἀνταλλαγῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Δραστηριότητες τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου

Κατὰ τὸ 2003 ἡ διευθύνουσα τὸ Κέντρο ἐρευνήτρια κ. Ἰωάννα Μπίθα ἐργάσθηκε γιὰ τὴν προώθηση τῶν ἐρευνητικῶν καί ἐκδοτικῶν προγραμμάτων τοῦ Κέντρου καί εἰδικότερα ἀσχολήθηκε μὲ τὴ σύνταξη τῶν Εὐρετηρίων Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Κυθέρων καί Δωδεκανήσου (βλ. ἀριθ. 2-4), μὲ τὴ διοργάνωση τοῦ Συμποσίου «Corpus de la peinture monumentale byzantine. Bilan et perspectives / Εὐρετήριο Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν. Ἀπολογισμὸς καί προ-

πτικές» και με τή διοργάνωση τής εκδήλωσης «Μνήμη Μανόλη Χατζηδράκη». Ήταν επίσης υπεύθυνη για τήν οργάνωση και τήν εκτέλεση τών έρευνητικών προγραμμάτων του Κέντρου που επιχορηγούνται από τήν Έπιτροπή Έρευνών.

Ανακοινώσεις: (α) ΚΓ' Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης τής Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας (Αθήνα, 16-18 Μαΐου 2003): «Σχόλια στις ένδυματολογικές συνήθειες τής Ρόδου, τής Κρήτης και τής Κύπρου».

(β) ΙΓ' Πολιτιστικό Συμπόσιο τής Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου (Λειψοί, 26-31 Αυγούστου 2003): «Σχόλια σέ έναν εικονογραφικό τύπο τής Παναγίας στα Δωδεκάνησα».

(γ) Διεθνές Συμπόσιο «Corpus de la peinture monumentale byzantine. Bilan et perspectives / Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών. Απολογισμός και προοπτικές» (Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Έρευνας τής Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήνα, 6-9 Νοεμβρίου 2003): «Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος, τó έρευνητικό πρόγραμμα του Κέντρου Έρευνας τής Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης τής Ακαδημίας Αθηνών και τó Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Κυθήρων».

Δημοσιεύσεις: (α) «Σχόλια σέ εικόνα του άγιου Χαλαλάμπους, έργο Κωνσταντίνου Άδριανουπολίτη (1739)», Δελτίον τής Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας, περ. Δ', τ. ΚΔ' (2003), σ. 333-346, 8 εικ. έντός κειμένου.

(β) «Σχόλια στις ένδυματολογικές συνήθειες τής Ρόδου, τής Κρήτης και τής Κύπρου», ΚΓ' Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης τής Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας (Αθήνα, 16-18 Μαΐου 2003), Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 2003, σ. 72.

Κατά τó 2003 ή έρευνήτρια του Κέντρου κ. Σταματία Καλαντζοπούλου άσχολήθηκε με τó έρευνητικό πρόγραμμα του Κέντρου για τή σύνταξη του «Γενικού Εύρετηρίου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος» (βλ. άριθ. 1).

Κατά τó 2003 ó έρευνητής του Κέντρου κ. Ιωάννης Βιταλιώτης άσχολήθηκε με τó έρευνητικό πρόγραμμα του Κέντρου για τή σύνταξη του «Γενικού Εύρετηρίου Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος» (βλ. άριθ. 1), με τή διοργάνωση του Συμποσίου «Corpus de la peinture monumentale byzantine. Bilan et pers-

pectives / Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών. Απολογισμός και προοπτικές) και με την καταγραφή της Βιβλιοθήκης.

Δραστηριότητα εκτός Ακαδημίας: α) Συμμετείχε στην έρευνα και δημοσίευση των τοιχογραφιών του μεσοβυζαντινού ναού του Αγίου Ιωάννη στο Φοινίκι των Αγίων Σαράντα της Αλβανίας, τοιχογραφιών που προέκυψαν κατά την ανασκαφή που διεξήγε το Ίνστιτούτο Αρχαιολογίας των Τιράνων υπό τη διεύθυνση του καθηγητή κ. Skënder Muçaj (30 Αύγουςτου - 10 Σεπτεμβρίου 2003).

β) Συμμετείχε στη σύνταξη του φακέλου μελέτης για τη συντήρηση της Μονής Αγίου Στεφάνου Μετεώρων με την αρχαιολογική τεκμηρίωση των τοιχογραφιών του παλαιού καθολικού της μονής (17ος αιώνας), Ύπουργείο Πολιτισμού.

Ανακοινώσεις: Ε' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος - Κύπρου (Κέρκυρα, 3-5 Οκτωβρίου 2003): «Οι τοιχογραφίες του καθολικού της Μονής Σπαρμού στον Όλυμπο και ο ζωγράφος ιερέας Ιωάννης (α' μισό 17ου αιώνα)».

[Ιωάννα Μπίθα]

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

ADRADOS FRANCISCO RODRIGUEZ. — Τὰ ἑλληνικὰ ἢ πλέον παγκόσμια γλώσσα. Εἰσιτήριος λόγος τοῦ ξένου ἑταίρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ στῆν Ἀκαδημία	119
ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ ΤΑΣΟΣ. — Βίκτωρ Οὐγκώ. 200 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησίν του	7
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. — Παρουσίαση τοῦ ἔργου «Ἱερά Μονὴ Ἁγίου Διονυσίου. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ», Ἅγιον Ὅρος, 2003	131
ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ. — Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων – Ι.Λ.Ν.Ε. κατὰ τὸ ἔτος 2003 ..	143
ΓΙΟΧΑΛΑΣ ΤΙΤΟΣ. — Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης Ἐπιστημονικῶν Ὁρῶν καὶ Νεολογισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 2003	160
ΔΗΜΟΥΛΑ ΚΙΚΗ. — Ὁ φιλοπαίγιμων μῦθος. Εἰσιτήριος λόγος τῆς ἀκαδημαϊκοῦ κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τῆς στῆν Ἀκαδημία	77
FRASER PETER MARSHALL. — The public and the poet in ptolemaic Alexandria. Εἰσιτήριος λόγος τοῦ ξένου ἑταίρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ στῆν Ἀκαδημία	98
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. — Πρακτικὴ τῶν Ῥωμαίων στὶς μεταφράσεις τους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία. (The practice of the Roman translators from Greek)	25
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. — Τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια στὴν Εὐρώπη	47
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. — Παρουσίαση τοῦ ἔργου τοῦ κ. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, «Κυπριακὴ Λογισὴ 1571-1878», Λευκωσία 2002	61
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. — Παρουσίαση κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ ξένου ἑταίρου κ. Francisco Rodriguez Adrados.	113
ΛΑΠΠΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. — Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2003	151
ΜΠΕΛΙΑ ΕΛΕΝΗ. — Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2003	155
ΜΠΙΘΑ ΙΩΑΝΝΑ. — Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης κατὰ τὸ ἔτος 2003	166

ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. — Έκδοση των πεπραγμένων του Κέντρου Έρευνας της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας κατά το έτος 2003	158
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. — Άγγελος Βλάχος	39
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. — Παρουσίαση κατά την ύποδοχή της ακαδημαϊκού κυρίας Κικίης Δημουλά	70
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. — Παρουσίαση κατά την ύποδοχή του ξένου έταίρου κ. Peter M. Fraser	92
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. — Παρουσίαση του βιβλίου του ακαδημαϊκού κ. Νικολάου Κονομή, «Άπό την ιστορία της Λατινικής Γλώσσας»	135
ΠΙΠΙΛΗ ΜΑΡΙΑ. — Έκδοση των πεπραγμένων του Κέντρου Έρευνας της Αρχαιότητος κατά το έτος 2003	162
ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ. — Έκδοση των πεπραγμένων του Κέντρου Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας κατά το έτος 2003	146
ΣΚΑΛΚΕΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ. — Προσφώνηση του Προέδρου κατά την ύποδοχή της ακαδημαϊκού κυρίας Κικίης Δημουλά	69
ΣΚΑΛΚΕΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ. — Προσφώνηση του Προέδρου κατά την ύποδοχή του ξένου έταίρου κ. Peter Marshall Fraser	91
ΣΚΑΛΚΕΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ. — Προσφώνηση του Προέδρου κατά την ύποδοχή του ξένου έταίρου κ. Francisco Rodríguez Adrados	111
ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ. — Πρώτες παρατηρήσεις για τη Ζωφόρο των Προπυλαίων του Πανεπιστημίου Άθηνών. Έρωτήματα και προβλήματα που ζητούν άπάντηση. (First observations of the frieze at the propylaea of the Athens University.)	53
ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ. — Η Ζωφόρος των Προπυλαίων του Πανεπιστημίου Άθηνών	129

ISSN 0369-8106